

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



026000200662



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΓΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΣΠΟΥΔΑΣΤΗΡΙΟ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΧΡΟΝΩΝ
Περίοδος: Οθωνα-Μελέτη



ΚΩΝ/ΝΟΣ Α. ΚΩΣΤΑΒΑΣΙΛΗΣ

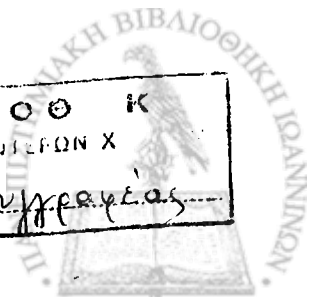


ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΗΠΕΙΡΩΤΩΝ ΚΑΙ ΘΕΣΣΑΛΩΝ
ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΟ ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΚΡΑΤΟΣ 1832 – 1862

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2002

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΝΕΩΤΕΡΩΝ Χ
ΔΟΡΕΑ συγγραφέας



I-98

EXHIBIT 158a



THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

1965

EXHIBIT 158a

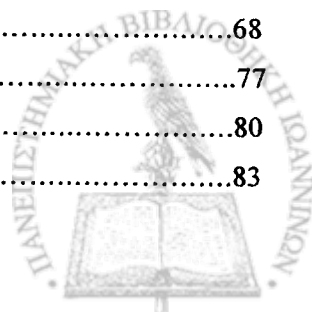


Στον Άρη
Η θέλησή του για ζωή έδωσε νέο νόημα σ' αυτή την προσπάθεια
Στο Γιώργο
Ο ερχομός του αναγέννησε την ελπίδα
Στην Παρούλα
Για όλα όσα έχει κάνει για όλους μας



ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	8
1.: Η Ελληνική Κοινωνία κατά την Καποδιστριακή περίοδο.....	8
2.: Γενική Θεώρηση του προσφυγικού ζητήματος στην Επανάσταση.....	10
2.1.: Χαρακτηριστικά των προσφύγων.....	10
2.2.: Οι πρόσφυγες κατά την επανάσταση.....	12
2.2.1.: Πρόσφυγες από Θεσσαλία και Μακεδονία.....	13
2.2.2.: Πρόσφυγες από την Ήπειρο.....	14
2.3.: Η κατάσταση των προσφύγων.....	15
2.3.1.: Πρόσφυγες από την Ήπειρο και Σουλιώτες.....	16
2.3.2.: Πρόσφυγες από τη Θεσσαλία.....	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Οι πρόσφυγες κατά την Καποδιστριακή περίοδο.....	19
1.: Οι πρώτες ενέργειες του κυβερνήτη.....	20
2.: Οι πρόσφυγες και η Δ΄ Εθνοσυνέλευση.....	23
3.: Καταγωγή και χαρακτηριστικά των προσφύγων.....	27
3.1.: Πρόσφυγες από την Ήπειρο.....	27
3.2.: Πρόσφυγες από τη Θεσσαλία.....	29
3.3.: Η στάση των προσφύγων απέναντι στον Καποδίστρια.....	30
4.: Τα αίτια της μετανάστευσης.....	32
5.: Τόποι εγκατάστασης και στάση των ντόπιων.....	34
5.1. Ηπειροσουλιώτες.....	34
5.2.: Θεσσαλομαγνήσιοι.....	36
5.3.: Ολύμπιοι και Θεσσαλομακεδόνες.....	37
5.4.: Αρτινοί.....	38
5.5.: Πρόσφυγες από άλλα μέρη της Ελλάδας και Μικρά Ασία.....	38
5.6.: Τρόπος καθορισμού των περιοχών εγκατάστασης.....	41
5.7.: Η στάση των ντόπιων κατοίκων απέναντι στους πρόσφυγες.....	43
6.: Οι πρόσφυγες μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια.....	46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Οι πρόσφυγες κατά την περίοδο της Αντιβασιλείας.....	50
1.: Οι πρώτες ενέργειες της Αντιβασιλείας.....	52
2.: Ο εποικισμός και οι πρόσφυγες κατά την περίοδο της Αντιβασιλείας.....	56
2.1. Το θέμα του εποικισμού.....	56
2.2.: Οι πρόσφυγες κατά την περίοδο της Αντιβασιλείας.....	60
2.2.1.: Νομοθετικές ρυθμίσεις.....	60
2.2.2.: Οι Ηπειρώτες και Θεσσαλοί πρόσφυγες.....	62
2.2.2.1.: Ηπειρώτες.....	63
2.2.2.2.: Θεσσαλοί.....	68
3.: Τα αποτελέσματα της πολιτικής της Αντιβασιλείας.....	77
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: Οι πρόσφυγες κατά την περίοδο του Όθωνα.....	80
1.: Ο νόμος «περί προικοδοτήσεως».....	83



2.: Το άλλο θεσμικό πλαίσιο.....	88
2.1.: Το πρωτόκολλο του 1836.....	88
2.2.: Η συνθήκη Ζωγράφου.....	91
3.: Οι πρόσφυγες και το ζήτημα των «αυτοχθόνων και ετεροχθόνων»	95
4.: Νομοθετικές ρυθμίσεις για τους πρόσφυγες.....	99
4.1.: Οι Ηπειρώτες πρόσφυγες.....	99
4.1.1. Η περίπτωση των Σουλιωτών.....	101
4.1.2.: Οι υπόλοιποι Ηπειρώτες.....	128
4.2.: Οι Θεσσαλοί πρόσφυγες.....	135
4.3.: Οι εγκαταστάσεις των Σαρακατσάνων.....	139
5.: Η ζωή των προσφύγων και οι σχέσεις τους με τους ντόπιους.....	148
5.1.: Η περίπτωση του Σουλιωτών.....	149
5.2.: Η περίπτωση των υπόλοιπων Ηπειρωτών.....	150
5.3.: Η περίπτωση των Θεσσαλών.....	151
5.4.: Η περίπτωση των Σαρακατσάνων.....	152
6.: Η αφομοίωση των προσφύγων και η προσφορά τους στην ελληνική κοινωνία.....	154
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	156
ΧΑΡΤΕΣ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΕΣ.....	158
ΠΙΝΑΚΕΣ.....	170
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ.....	186
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	192
ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ.....	196

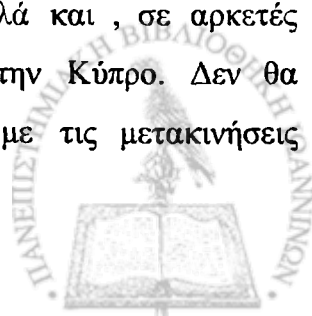


ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Όταν το 1821 οι Έλληνες ξεκινούσαν τον επαναστατικό αγώνα εναντίον των Οθωμανών, που θα τους οδηγούσε στην ελευθερία, κανένα μέρος στο οποίο υπήρχαν Έλληνες μέσα στα όρια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας δεν έμεινε ανενεργό. Άλλος λιγότερο άλλος περισσότερο, οι Έλληνες από τις παραδουνάβιες ηγεμονίες ως την Κρήτη κι από την Ήπειρο ως τη Μικρά Ασία και την Κωνσταντινούπολη συνέδραμαν στον κοινό σκοπό. Γρήγορα όμως φάνηκε ότι το κίνημα δεν θα είχε (ούτε μπορούσε να έχει) την ίδια ένταση και την ίδια αποτελεσματικότητα σ' όλες αυτές τις περιοχές. Οι βιαιοπραγίες των Οθωμανών στην Κωνσταντινούπολη αλλά και η άμεση αντίδραση του τουρκικού στρατού στην Μ. Ασία, με την καταστροφή της πόλης των Κυδωνιών τον Ιούνιο του 1821, κατέστησαν σαφές ότι οι συνθήκες δεν ήταν ώριμες για μια απ' άκρου εις άκρον επικράτηση των Ελλήνων. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες μεγάλες ομάδες ελληνικών πληθυσμών εγκατέλειψαν τις εστίες τους και κατέφυγαν για ασφάλεια στην επαναστατημένη Ελλάδα. Σε άλλες περιοχές εξάλλου η επανάσταση, αν και ξεκίνησε με κάποιες επιτυχίες στην αρχή, είτε αντιμετώπιστηκε συντονισμένα και γρήγορα από τους Οθωμανούς (Μακεδονία, Θεσσαλία κλπ) είτε είχε ανεπιτυχή κατάληξη, με αποτέλεσμα οι μεν περιοχές αυτές να μην προσαρτηθούν αργότερα στο ελεύθερο ελληνικό κράτος, οι δε κάτοικοι που πήραν τα όπλα να κινδυνεύουν με διώξεις. Αποτέλεσμα ήταν η μετακίνηση κι αυτών των ομάδων προς τα όρια του ελεύθερου ελληνικού κράτους τόσο κατά τη διάρκεια της επανάστασης, όσο και μετά τη συνθήκη του Λονδίνου το 1832 που αναγνώριζε την Ελλάδα ως ανεξάρτητο κράτος.

Έχει υποστηριχθεί ότι μετακίνηση του πληθυσμού εμφανίζεται όταν το περιβάλλον, με πλατειά έννοια, μέσα στο οποίο ζει το άτομο, δεν του παρέχει τη δυνατότητα εκπλήρωσης των επιδιώξεών του, κάτι που, μετά την κατάληξη της επανάστασης, δεν θα μπορούσε παρά να ισχύει στο μέγιστο δυνατό βαθμό για όσους τουλάχιστον είχαν λάβει μέρος στους αγώνες. Το ενδιαφέρον όμως που παρουσιάζει το φαινόμενο των πληθυσμιακών μετακινήσεων δεν προέρχεται τόσο από τα αίτια που το προκαλούν, όσο από τις οικονομικές και κοινωνικές ανακατατάξεις που δημιουργούνται από αυτές στους τόπους αναχώρησης, αλλά κυρίως στους τόπους προορισμού τους.¹ Οι επιπτώσεις των μετακινήσεων λοιπόν των προσφύγων αυτών στους τόπους εγκατάστασής τους είναι οι βασικοί λόγοι που προκαλούν το ενδιαφέρον για μελέτη του φαινομένου.

Οι μετακινήσεις αυτές, όπως θα δούμε, μπορούν να θεωρηθούν μετακινήσεις προσφυγικών πληθυσμών από τη Μ. Ασία και το χώρο της Βόρειας Ελλάδας αλλά και, σε αρκετές περιπτώσεις, από τη Βόρεια Ήπειρο, την Κωνσταντινούπολη και την Κύπρο. Δεν θα μπορούσαμε όμως να τις αντιμετωπίσουμε κατά τον ίδιο τρόπο με τις μετακινήσεις



προσφυγικών πληθυσμών την περίοδο 1914 – 1922. Στην περίπτωση μας οι πρόσφυγες δεν εγκαταλείπουν τις πατρίδες τους βάσει ενός συγκροτημένου σχεδίου αφελληνισμού των περιοχών αυτών ή ανταλλαγής πληθυσμών, αλλά επειδή πιστεύουν ότι στα όρια της ελεύθερης Ελλάδας θα ζήσουν σαφώς πιο ελεύθερα, ίσως όμως και πιο άνετα. Η διαφορά αυτή γίνεται εμφανέστερη όταν οι πρόσφυγες, ανακαλύπτοντας ότι η πραγματικότητα δεν συμβαδίζει απόλυτα με τις επιθυμίες τους, αποφασίζουν, σε αρκετές περιπτώσεις και ομαδικά, να επιστρέψουν στη γη των πατέρων τους, κάτι που το 1922 τουλάχιστον θεωρούνταν ανεδαφικό. Παρ' όλα αυτά, τα προβλήματα αποκατάστασης κι ενσωμάτωσής τους παρουσιάζουν αρκετά κοινά σημεία παρά τη μεγάλη τους χρονική απόσταση.

Οι επιπτώσεις των μετακινήσεων αυτών είναι αρκετά σημαντικές, δεδομένου ότι οι πρόσφυγες με την ένταξή τους στην τότε διαμορφούμενη νεοελληνική κοινωνία, συντέλεσαν καθοριστικά τόσο στην οικονομική ανάπτυξη, όσο και στη διάπλαση των εξωτερικών χαρακτηριστικών. Μεγαλύτερη όμως είναι η συμβολή τους στη διαμόρφωση της ιδεολογίας της Μεγάλης Ιδέας που καθόρισε την ελληνική εξωτερική πολιτική κατά τον 19^ο και τις αρχές του 20ου αιώνα. Παράλληλα ενίσχυσαν δημογραφικά το νεοσύστατο ελληνικό κράτος κι έδωσαν ζωή σε περιοχές που λόγω του πολέμου κινδύνευαν με μαρασμό. Ειδικότερα οι πρόσφυγες που κατάγονταν από την Ήπειρο και τη Θεσσαλία επιδόθηκαν είτε στο εμπόριο δίνοντας σημαντική ώθηση στην οικονομία των περιοχών όπου εγκαταστάθηκαν, είτε στη γεωργία βοηθώντας τα μέγιστα στην αύξηση της παραγωγικότητας. Από την άλλη οι Σαρακατσάνοι πρόσφυγες της Θεσσαλίας εξακολουθούν να ασχολούνται με την κτηνοτροφία με ευεργετικά για το ελληνικό κράτος αποτελέσματα.

Γίνεται λοιπόν σαφές ότι η μελέτη αυτών των μετακινήσεων προκαλεί έντονο ενδιαφέρον. Η αναζήτηση των αιτιών που τις προκάλεσαν, αλλά και των αφορμών, η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίζονται από την εξουσία (τοπική και κεντρική) αλλά και τους ντόπιους, τους κατοίκους δηλ. που βρίσκονται ήδη εγκατεστημένοι στις περιοχές που επιλέγουν να συνοικιστούν, η προσεκτική μελέτη των επαγγελματιών ή των ασχολιών στις οποίες επιδόθηκαν και η ανάλυση των νομικών, πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών κάτω από τις οποίες επιτυγχάνεται η αποκατάστασή τους στο ελληνικό βασίλειο, δίνει μια αρκετά κατατοπιστική εικόνα για τη διαδικασία συγκρότησης της ελληνικής κοινωνίας εν τη γενέσει της.

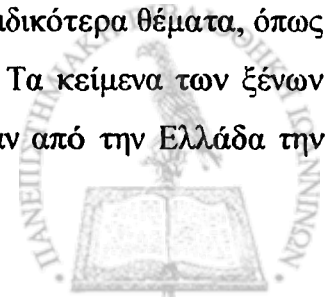
Παρά το μεγάλο ενδιαφέρον που παρουσιάζει ωστόσο η μελέτη των προσφυγικών μετακινήσεων και ειδικά των Ηπειρωτών και Θεσσαλών προσφύγων, προβάλλει όμως και σημαντικές δυσκολίες δεδομένου ότι, όσον αφορά τη συγκεκριμένη περίοδο, οι ιστορικές πηγές δεν δίνουν ουσιαστικές και λεπτομερείς πληροφορίες. Οι ιστορικοί της εποχής (Finlay,

¹ Π. Ρέππα, *Προσδιοριστικοί παράγοντες της μετακίνησης του πληθυσμού της υπαίθρου*, Αθήνα 1977

Mendelson – Bartholdy, Ευελπίδης, Ευαγγελίδης κ. λ.), οι περιηγητές (Leconte, Eighthal, Thiersch, Ross, About κ. λ.) αλλά και άλλοι πρωταγωνιστές των γεγονότων που καταγράφουν τη μαρτυρία τους είτε ως απομνημονεύματα (Μακρυγιάννης, Κασομούλης κ. α.) είτε ως επιστημονικό σύγγραμμα (Mauger, Μάμουκας, Τρικούπης) στέκονται κυρίως στις πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις και τις διπλωματικές μηχανορραφίες που τόσο μεγάλη σημασία είχαν για την πολιτική και νομική υπόσταση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, χωρίς να στέκονται σε λεπτομέρειες όπως οι εγκαταστάσεις των προσφύγων.

Αλλά και στη σύγχρονη βιβλιογραφία δεν είναι συχνές οι αναφορές στο γεγονός αυτό. Από τους σύγχρονους ιστορικούς ο καθηγητής Απ. Βακαλόπουλος ασχολείται εκτεταμένα με τις εγκαταστάσεις προσφυγικών πληθυσμών στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1821 – 1828 στην διατριβή του επί υφηγεία με τίτλο «Πρόσφυγες και Προσφυγικόν ζήτημα κατά την Επανάστασιν του 1821» Θεσ/κη 1939, όπου όμως δεν γίνεται λόγος για την τύχη των προσφύγων κατά την Καποδιστριακή και Οθωνική περίοδο, ενώ στις εγκαταστάσεις των Σουλιωτών αναφέρονται ο Β. Κραψίτης στην μονογραφία του «Οι Σουλιώτες από του έπους του Μεσολογγίου ως την εποχή μας», Αθήνα 1983, ο Γερ. Παπατρέχας στην «Ιστορία του Αγρινίου», Αγρίνιο 1991 αλλά κυρίως ο Δ. Μιτάκης στο άρθρο του «Εποίκηση Ηπειρωτών στην Αιτωλία» στα «Ναυπακτικά» τ. Δ' (1988 – 89), σελ. 65 – 231, χωρίς όμως να επέκτεινονται και στις υπόλοιπες περιπτώσεις ηπειρωτικών προσφυγικών πληθυσμών.

Η σύνταξη λοιπόν αυτής της μελέτης είχε ως βάση της τη μελέτη των αρχειακών πηγών. Δεδομένου ότι πολλές αποφάσεις και Διατάγματα σχετικά με τους Ηπειρώτες, Θεσσαλούς και Σαρακατσάνους πρόσφυγες δεν δημοσιεύτηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως αλλά και επειδή ήταν αναγκαίο να αναζητηθούν πληροφορίες που να παρέχονται από τους ίδιους τους πρόσφυγες, η έρευνα στράφηκε κυρίως στη μελέτη των σχετικών φακέλων του Υπουργείου Εσωτερικών και των Ανακτόρων, από το Οθωνικό αρχείο που φυλάσσεται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ.) ενώ αρκετές χρήσιμες πληροφορίες αντλούμε από εφημερίδες της περιόδου εκείνης που βρίσκονται κυρίως στην Εθνική Βιβλιοθήκη. Για μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα των περιοχών εγκατάστασης, ώστε να προκύψει μια πιο ουσιαστική άποψη σχετικά με το χώρο και τις δυσκολίες που προκαλούσε, κρίθηκε αναγκαία η επιτόπου έρευνα, τουλάχιστον όσον αφορά τις μαζικότερες εγκαταστάσεις (Αγρίνιο, Ναύπακτος, Κυλλήνη, Αμαλιάπολη). Σημαντική βοήθεια τέλος στην κατανόηση και την ανάλυση των συνθηκών κοινωνικής διαμόρφωσης του νέου κράτους αλλά και στον συσχετισμό των εκάστοτε αποφάσεων ως προς τους πρόσφυγες με το γενικότερο πολιτικό, διπλωματικό και οικονομικό γίνεσθαι αποτέλεσαν τα βιβλία τόσο της γενικής ιστορίας όσο και αυτά που αναφέρονται σε ειδικότερα θέματα, όπως το θέμα «αυτοχθόνων και ετεροχθόνων», τα πολιτειακά κείμενα κ.ο.κ. Τα κείμενα των ξένων περιηγητών αλλά και επιφανών πολιτικών ή επιστημόνων που πέρασαν από την Ελλάδα την

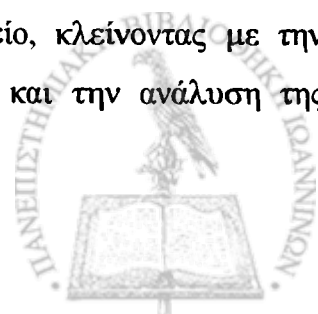


περίοδο αυτή προσφέρουν εξάλλου μια τρίτη – πιο ουδέτερη ίσως – ματιά στο ζήτημα που μας απασχολεί.

Η παρούσα μελέτη λοιπόν επιχειρεί να προσεγγίσει το προσφυγικό ζήτημα κατά την Καποδιστριακή και Οθωνική περίοδο από δύο κυρίως σκοπιές. Η πρώτη έχει να κάνει με τον τυπικό χαρακτήρα των εγκαταστάσεων και την αντιμετώπισή τους από την κρατική εξουσία ενώ η δεύτερη αφορά κυρίως την αφομοίωση των προσφύγων στην κοινωνία του τόπου εγκατάστασής τους και τις σχέσεις τους με το ντόπιο στοιχείο. Κάτω από αυτό το πρίσμα παρακολουθούμε τα γεγονότα με χρονολογική σειρά ξεχωριστά για καθεμιά από τις τρεις ομάδες που εξετάζουμε: Ηπειρώτες, Θεσσαλούς και Σαρακατσάνους πρόσφυγες.

Στην αρχή σε ένα εισαγωγικό κεφάλαιο παρουσιάζεται το προσφυγικό ζήτημα κατά την επανάσταση. Εντοπίζονται τα χαρακτηριστικά των προσφύγων (καταγωγή, ασχολίες, αιτίες μετανάστευσης) και εξετάζεται ο τρόπος και ο τόπος εγκατάστασής τους. Κατόπιν σε τρία κεφάλαια παρουσιάζεται η πορεία της αποκατάστασης των Ηπειροθεσσαλών και Σαρακατσάνων προσφύγων: 1) κατά την περίοδο του Καποδίστρια 2) κατά την περίοδο της Αντιβασιλείας 3) κατά την περίοδο του Όθωνα. Στο πρώτο κεφάλαιο ανιχνεύονται οι πρώτες ενέργειες του κυβερνήτη ως προς το προσφυγικό, παρουσιάζονται οι αποφάσεις της Δ' εθνοσυνέλευσης σχετικά με το θέμα και στη συνέχεια ερευνάται η καταγωγή των προσφύγων και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους που τους διαφοροποιούν από άλλες ανάλογες ομάδες. Αφού αναλύεται η στάση των προσφύγων απέναντι στον Καποδίστρια, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στα αίτια της μετακίνησής τους και στους τόπους όπου εγκαθίστανται, τον τρόπο με τον οποίο προσδιορίζονται και τη στάση των ντόπιων κατοίκων. Τέλος επιχειρείται μια παρουσίαση της κατάστασής τους μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρατηρούμε τις συνθήκες υπό τις οποίες διαμόρφωσε τη στάση της απέναντι στους πρόσφυγες η Αντιβασιλεία καθώς και τις πρώτες της ενέργειες, ενώ βλέπουμε και τις πρώτες προσπάθειες οργανωμένου εποικισμού, τις νομοθετικές ρυθμίσεις στην κατεύθυνση επίλυσης του προβλήματος και τέλος τα πενιχρά αποτελέσματα της πολιτικής των βαυαρών αντιβασιλέων. Στο τρίτο κεφάλαιο ερευνούμε τις συνθήκες που διαμορφώνονται για τους πρόσφυγες ύστερα από την ανάληψη της διακυβέρνησης από τον ίδιο τον Όθωνα με το θεσμικό πλαίσιο που όριζε τα των προσφυγικών εγκαταστάσεων (νόμος «περί προικοδοτήσεως», πρωτόκολλο 1836, συνθήκη Ζωγράφου). Αφού κάνουμε μια αναφορά στο περίφημο ζήτημα των «αυτοχθόνων» και «ετεροχθόνων» παρατηρούμε αναλυτικά τις νομοθετικές ρυθμίσεις για κάθε ομάδα προσφύγων και παρουσιάζουμε τις συνθήκες ζωής των προσφυγικών πληθυσμών και τις σχέσεις τους με το ντόπιο στοιχείο, κλείνοντας με την εξέταση του κατά πόσον αφομοιώθηκαν από την τοπική κοινωνία και την ανάλυση της προσφοράς τους σ' αυτή.



Τα συμπεράσματα που παρατίθενται στο τέλος της μελέτης, σκοπό έχουν να δώσουν μια τελική, σφαιρική εικόνα της πραγματικότητας, όπως είχε τότε διαμορφωθεί ώστε ο αναγνώστης να μπορεί να σχηματίσει μια όσο το δυνατόν σαφέστερη αντίληψη για τα κοινωνικά δεδομένα της εποχής, σε ό,τι αφορά τουλάχιστον τη συγκρότηση της κοινωνίας του νεοσύστατου ελληνικού κράτους και την ανάπτυξη των σχέσεων μεταξύ προσφύγων και ντόπιων.

Η μελέτη αυτή οφείλει την ύπαρξή της σε υπόδειξη του αείμνηστου καθηγητή Στέφανου Παπαδόπουλου οι συμβουλές και κατευθύνσεις του οποίου στάθηκαν πολύτιμες στα πρώτα βήματα της έρευνας. Πολύτιμη επίσης ήταν η διαρκής ενθάρρυνση, η παρακολούθηση και οι καίριες παρατηρήσεις του καθηγητή κ. Γιώργου Παπαγεωργίου τον οποίο κι ευχαριστώ για την αμέριστη συμπαράστασή του. Θερμές ευχαριστίες απευθύνω επίσης στην καθηγήτρια κα Ελευθερία Νικολαΐδου και τον καθηγητή κ. Ιωάννη Μαλακάση για την ουσιαστική συμβολή τους ως μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής. Οφείλω εξάλλου να ευχαριστήσω από εδώ τον καθηγητή κ. Γιώργο Σιορόκα, την λέκτορα κα Αιμιλία Θεμοπούλου και την λέκτορα κα Κων/να Πανάγου για τη συμβολή, τις υποδείξεις και τις συμβουλές τους ιδιαίτερα στο τελευταίο στάδιο της σύνθεσης καθώς και τις υπεύθυνους του Σπουδαστηρίου Ι.Ν.Χ. και των Γ.Α.Κ. Τέλος θα ήθελα να μνημονεύσω την αμέριστη στήριξη, και συμπαράσταση ηθική και υλική που μου παρείχε η οικογένειά μου. Χωρίς αυτούς η προσπάθεια αυτή δεν θα είχε φτάσει ως εδώ.



1: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Όταν στις 6 Ιανουαρίου 1828 ο Ι. Καποδίστριας έφτανε στην Ελλάδα, οι συνθήκες που επικρατούσαν ήταν μάλλον αποθαρρυντικές. Ο πόλεμος συνεχιζόταν στην Πελοπόννησο και τη Στερεά με δυσδιάκριτες συνέπειες και την επαναστατική διάθεση σε ύφεση. Κρατική οργάνωση, μετά και τους δύο εμφύλιους, δεν υπήρχε, διοίκηση δεν υφίστατο και οι χωρικοί, από τον φόβο του Ιμπραήμ, είχαν απομακρυνθεί από τις αγροτικές εργασίες². Φόροι δεν εισπράττονταν, δημόσια οικονομία δεν λειτουργούσε και τόσο την ξηρά όσο και τη θάλασσα λυμαίνονταν ληστές και πειρατές καθιστώντας επισφαλείς τις συγκοινωνίες και το εμπόριο, που ήδη πλήττονταν από την ανυπαρξία ικανού οδικού δικτύου.

Ο στρατιωτικός τομέας δεν ήταν σε καλύτερη κατάσταση³. Η Στερεά Ελλάδα βρισκόταν υπό οθωμανική κατοχή σχεδόν στην ολότητά της, ενώ ο Ιμπραήμ έλεγχε το μεγαλύτερο τμήμα της Πελοποννήσου. Αλλά και από τις ελεύθερες περιοχές, μόνο σε ελάχιστες πόλεις και νησιά μπορούσε να ασκήσει άμεσο έλεγχο η κεντρική εξουσία⁴. Όπως χαρ/κά σημειώνει ο Thiersch «κατά την άφιξή του (Καποδίστρια) η Ελλάδα κατατρύχονταν από τα δεινά που φέρνουν ο πόλεμος και η αναρχία»⁵. Εξάλλου οι συνθήκες του πολέμου, οι ανάγκες σε έμπυχο υλικό αλλά και οι εμφύλιοι πόλεμοι και κυρίως η μετακίνηση πληθυσμών προς τις ελεύθερες περιοχές δημιουργούσαν σημαντικό προσφυγικό ζήτημα. Σύμφωνα με δημοσίευμα στο φύλλο αρ. 9 της 4^{ης} Φεβρουαρίου 1828 της Γενικής Εφημερίδος της Ελλάδος, κατά το τέλος του 1828 βρίσκονταν σε διάφορα μέρη πρόσφυγες Ρουμελιώτες 26.191 και Πελοποννήσιοι 26.364⁶.

Ωστόσο το πρόβλημα δεν περιοριζόταν μόνο εκεί. Μεγάλα τμήματα επαναστατημένων περιοχών παρέμειναν εκτός ορίων του ελληνικού κράτους, κι «έτσι χιλιάδες αγωνιστές από τις υπόδουλες περιοχές έμειναν ξεκρέμαστοι, μακριά από τις εστίες τους, στο έλεος της πείνας και της συμφοράς»⁷. Και οφείλουμε να δεχθούμε ότι αν για τους Πελοποννήσιους και τους Ρουμελιώτες υπήρχαν οι – έστω υποτυπώδεις – προϋποθέσεις να επιστρέψουν στη γη τους, για τους αγωνιστές από την Ήπειρο, Θεσσαλία, Μακεδονία, Κρήτη – αλλά και άλλες περιοχές εκτός των ορίων της απελευθερωμένης Ελλάδας – δεν υπήρχαν οι ίδιες προϋποθέσεις⁸.

² Στ. Παπαγεωργίου, *Το ελληνικό κράτος (1828 – 1909)* σελ. 71

³ Ι.Ε.Ε., τ. ΙΒ σελ. 482

⁴ Ι.Ε.Ε., τ. ΙΒ σελ. 482

⁵ Fr Thiersch *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τ. Α', σελ. 52

⁶ Ι.Ε.Ε., τ. ΙΒ σελ. 482

⁷ Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, σελ. 240

⁸ Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, σελ. 240



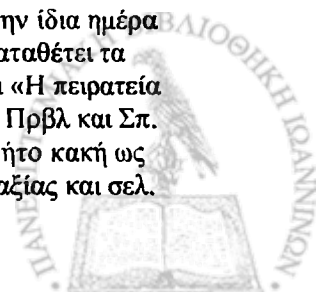
Ο εμφύλιος πόλεμος, εκτός των Πελοποννησίων, είχε φέρει στα περίχωρα του Ναυπλίου περίπου 5.000 Ρουμελιώτες, Σουλιώτες, Θεσσαλούς, Κρήτες κ.ο.κ. οι οποίοι σύμφωνα με τον Γερμανό ιστορικό Μέντελσον – Μπαρτόλντ διαχωρίζονται σε 2.000 Ρουμελιώτες, 500 Σουλιώτες, 600 Ηπειρώτες και Θεσσαλούς, 400 Μακεδόνες, 800 Κρητικούς και 600 Αρβανίτες⁹. Ιδίως οι Σουλιώτες, Θεσσαλοί και Κρήτες, οι οποίοι δεν μπορούσαν πια να επιστρέψουν στις πατρίδες τους, «κατά το πλείστον ακατάλληλοι δια γεωργικές εργασίας, έμεινον άεργοι και γυμνητεύοντες εις την διάθεσιν του πρώτου στρατολογούντος πολιτικού ή οπλαρχηγού»¹⁰.

Όλοι αυτοί καθώς και οι υπόλοιποι αγωνιστές προσέβλεπαν πλέον στην κεντρική εξουσία για τη δικαίωση των θυσιών και των αγώνων τους. Ακόμη και όσοι, κατά τη διάρκεια της αναρχίας, είχαν καταφύγει στη ληστεία ή την πειρατεία φαίνονταν να επιζητούν μια ήρεμη πλέον ζωή στα πλαίσια της τάξης και ασφάλειας¹¹. Η λήξη δε του ένοπλου αγώνα με την ειρήνη του Αυγούστου 1829 έδινε κάποιες ελπίδες αναστήλωσης της κατεστραμμένης χώρας. Ωστόσο δεν σήμαινε και το τέλος των ταλαιπωριών των Ελλήνων. Αντίθετα, όπως επισημαίνει και ο Βακαλόπουλος, οι χρηματικές ανάγκες για την ανασυγκρότηση της Ελλάδας ήταν τώρα επιτακτικότερες¹². Έπρεπε να ληφθεί μέριμνα για τους αποστρατευμένους, να ανακουφισθούν τα θύματα του πολέμου (στρατιώτες και πολίτες) να εξοφληθούν τα δάνεια, να αρχίσει η εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών, να αποκατασταθούν οι προσφυγικοί πληθυσμοί.

⁹ Mendelson – Bartholdy, *Ιστορία της Ελλάδος*, σελ. 629

¹⁰ Τ.Ν. Πιπινέλης, *Η Μοναρχία εν Ελλάδι (1833 – 1843)*, σελ. 24 πρβλ και Mendelson – Bartholdy όπου για τους ορεινούς και κυρίως για τους Ρουμελιώτες αναφέρει πως ήταν «αναρμόδιοι εις γεωργίαν» και «άχρηστοι όλως εις σταθερόν αποικισμόν, ουδέν δε ήθελον ν' ακούσωσι περί πειθαρχίας, ασκήσεως, στολής και εξοπλισμού κατά τον Ευρωπαϊκόν τρόπον».

¹¹ Fr. Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τ. Α, σελ. 54 «Ο εμφύλιος πόλεμος σταματά την ίδια ημέρα της αφιξέως του» (Καποδίστρια) και «με μια απλή διακήρυξη ολόκληρη η ύπαιθρος χώρα καταθέτει τα όπλα και παντού όπου δεν υπήρχαν εχθροί μουσουλμάνοι ταξίδευε κανείς με ασφάλεια» και «Η πειρατεία που είχε ανθέξει στις συνενωμένες προσπάθειες των Ευρωπαίων ναυάρχων εξαφανίστηκε». Πρβλ και Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Δ' σελ. 237 : «αν η θέσις της Ελλάδος ήτο κακή ως θέσις αναρχική, η διάθεσις όλου του λαού ήτο καλή ως διψώντος την εγκατάστασιν της ευταξίας και σελ. 243 κ. εξ. για την πειρατεία.



2. ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

2.1.: ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Κατά πόσον όμως μπορούμε να μιλάμε για προσφυγικούς πληθυσμούς στην Ελλάδα κατά την περίοδο αυτή; Αν δεχτούμε την εννοιολογική ερμηνεία του όρου «πρόσφυγας»¹³ τότε βεβαίως θα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι πληθυσμοί που συνέρευσαν στις απελευθερωμένες ελληνικές περιοχές κατά τις αρχές της Επανάστασης αλλά και τον καιρό του Καποδίστρια έχουν όλα τα ανάλογα χαρακτηριστικά. Έχοντας καταφύγει στην απελευθερωμένη Ελλάδα από το φόβο των διώξεων λόγω της συμμετοχής τους στην Επανάσταση, ή ακόμη και εξαιτίας της καταπίεσης που ασκούσαν οι Οθωμανοί στις ελληνικές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι Έλληνες της Ηπείρου, της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας, της Κρήτης, της Χίου κ.α., εγκαταλείπουν ένα – τύποις – ξένο κράτος (παρά το γεγονός βέβαια ότι πρόκειται για πατρογονικά εδάφη και μακροχρόνιες εγκαταστάσεις) για να εγκατασταθούν στην ελεύθερη Ελλάδα.

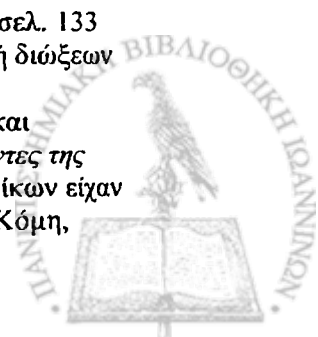
Θα μπορούσε ίσως να θεωρηθεί ότι πρόκειται για μεταναστευτικό ρεύμα, εφόσον πολλοί – κυρίως κατά την Καποδιστριακή και Οθωνική περίοδο και ύστερα από τον καθορισμό των συνόρων – εγκαταλείπουν οικειοθελώς τα εδάφη τους για να εγκατασταθούν στην Ελληνική επικράτεια. Αυτό θα μπορούσε να ισχύει αν δεχόμασταν τη θέση του G. M. Barclay ότι μετανάστης θεωρείται κάθε άτομο που μετακινείται, όρος όμως που είναι πολύ γενικός. Αλλά κι αν ακόμη θεωρήσουμε ότι μετανάστευση είναι η μετακίνηση από μια γεωγραφικά καθορισμένη περιοχή σε άλλη με αλλαγή του τόπου κατοικίας, δε μπορούμε παρά να επισημάνουμε ότι κι αυτό ισχύει εφόσον η μετακίνηση γίνεται οικειοθελώς.¹⁴ Ωστόσο, στην περίπτωση μας οι πληθυσμοί αυτοί δεν εγκαθίστανται σε ξένη χώρα, αλλά και δεν λειτουργούν με πλήρη ελευθερία βουλήσεως καθώς ο πιθανός φόβος για κακομεταχείριση οδηγεί οπωσδήποτε σε ψυχικό καταναγκασμό.

Άλλωστε δεν μπορούμε να μιλάμε στην ουσία για ξεχωριστά κράτη. Αν και τύποις η Ελλάδα και η Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι δύο διαφορετικές κρατικές οντότητες στην

¹² Απ. Βακαλόπουλος, *Πρόσφυγες και προσφυγικό ζήτημα κατά την Επανάσταση του 1821*, σελ. 133

¹³ Λεξικόν Δημητράκου: λήμμα πρόσφυξ – πρόσφυγες: οι εκ ξένων κρατών ένεκα πιέσεων ή διώξεων καταφυγόντες εις Ελλάδα ελληνικοί πληθυσμοί

¹⁴ Λεξικόν Δημητράκου: λήμμα μετανάστης: ο οικειοθελώς εγκαταλείπων την ιδίαν χώραν και εγκαθιστάμενος μονίμως εις άλλην. Για τον όρο δεσ και Π. Ρέππα, *Προσδιοριστικοί παράγοντες της μετακίνησης του πληθυσμού της υπαίθρου*, Αθήνα 1977. Τέτοια ρεύματα μεταναστών κι εποίκων είχαν αναπτυχθεί έντονα στον ελλαδικό χώρο ήδη από τα τέλη του 18ου - αρχές του 19 ου αι. (Κ. Κόμη, *Ιστοριοδημογραφικά*, Παπαζήσης 1999)



πραγματικότητα όλοι οι Έλληνες προσβλέπουν στην απελευθέρωση των υπόδουλων επαρχιών και επιστροφή στα πάτρια εδάφη, όχι υπό την Οθωμανική αλλά υπό Ελληνική διοίκηση¹⁵. Συνεπώς μπορούμε να αναφερόμαστε σε προσφυγικούς πληθυσμούς, χωρίς βεβαίως να παραβλέπουμε και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ομάδων που τους αποτελούν. Ηπειρώτες, Σουλιώτες, Θεσσαλοί, Κρήτες, Χιώτες, για να αναφέρουμε ενδεικτικά κάποιες προσφυγικές ομάδες, δεν διακρίνονται από τα ίδια συμφέροντα ή από κοινές επιδιώξεις. Παρά το ενιαίο της κατάστασής τους (πρόσφυγες στην ελεύθερη Ελλάδα προερχόμενοι από υπόδουλες επαρχίες) διατηρούν, η κάθε ομάδα, τις ιδιαιτερότητές τους και τα διαφοροποιητικά τους χαρακτηριστικά, ανάλογα με τα ήθη, τις συνήθειες αλλά και τις δραστηριότητές τους στους τόπους από τους οποίους προέρχονται.

Οι ορεσίβιοι και συνάμα φιλοπόλεμοι Σουλιώτες, είχαν ένα αίσθημα υπεροχής. Από μερικούς χαρακτηρίζονται υπερφίαλοι διότι πίστευαν ότι υπερείχαν εξαιτίας των πολεμικών τους κατορθωμάτων και της βοήθειας που παρείχαν γενικά στον πόλεμο της ανεξαρτησίας¹⁶. Ως εκ τούτου ήταν μάλλον αδύνατο να πειθαρχούν στην κεντρική εξουσία με αποτέλεσμα να αποτελούν συνεχώς εστίες αντίδρασης και ανταρσιών. Όπως αναφέρεται σε έγγραφη αναφορά προς τον Όθωνα στις 4/16 Σεπτεμβρίου 1836. «Η επαρχία Αργινίου είναι δύσκολον να ησυχάσει ενόσω οι Ηπειροσουλιώται κατοικούσιν εκεί συσσωμαζωμένοι. Αείποτε θέλουν εξακόλουθή ληστείας, καταχρήσεις και ανυποταξία. Όλοι σχεδόν αυτοί οι άνθρωποι είναι άνεργοι και ακτήμονες, και μην έχοντες τον τρόπον του ζην δεν κάμνουν άλλο, ειμή να συλλογίζωνται πώς να εφευρίσκουν τρόπους να γανώνονται και να μεταμορφώνονται διά να κλέπτουν του ενός τα ζώα και του άλλου την κατάστασιν...»¹⁷. Εξάλλου οι Σουλιώτες δεν είχαν σχέση με τη γεωργία και την καλλιέργεια της γης, με αποτέλεσμα να προκαλούνται δυσχέρειες ως προς την αποκατάστασή τους.

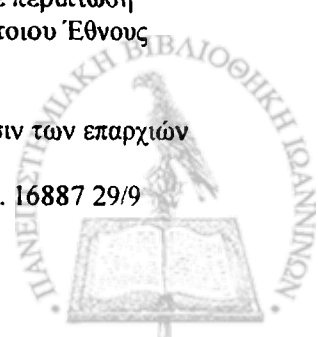
Από την άλλη, οι Ηπειρώτες που προέρχονταν από τις άλλες περιοχές της Υπόδουλης Ηπείρου (από την Άρτα και την Πρέβεζα ως και τα Γιάννενα και τη Χιμάρα) ήταν σαφώς διαφοροποιημένοι. Προσπαθούν να δημιουργήσουν μόνιμες εγκαταστάσεις και να απασχοληθούν σε δημιουργικές εργασίες, όπως προκύπτει από τις αιτήσεις τους για παραχώρηση γης ή παροχή βοήθειας¹⁸.

¹⁵ πρβλ και Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τ. Β' σελ. 72: Γιατί ο χωρισμός της Ελλάδος δεν αποτελεί παρά ένα πολιτικό χωρισμό. Οι σχέσεις ανάμεσα σε οικογένειες, σε συγγενείς, σε συμφέροντα υφίστανται πάντα κι επειδή όλοι οι Έλληνες της οθωμανικής αυτοκρατορίας το συνηθίζουν, από τώρα κιόλας να βλέπουν το βασίλειο σαν την πραγματική τους πατρίδα και το καταφύγιό τους σε περίπτωση κακοτυχίας καταλαβαίνει κανείς ότι αυτή η οικειότητα ανάμεσα στα σκόρπια μέλη ενός τέτοιου Έθνους είναι αδιάσπαστη.

¹⁶ Γ. Παπατρέχας, *Ιστορία του Αργινίου*, σελ.: 317

¹⁷ ΓΑΚ: Οθωνικό αρχείο, Υπ. Εσωτ. Φάκελος 177 τίτλος: Παρατηρήσεις διά την κατάστασιν των επαρχιών εις τον Νομόν Ακαρνανίας και Αιτωλίας

¹⁸ ΓΑΚ: Οθωνικό αρχείο, Υπ. Εσωτ. Φάκελος 269 α. π. 10747 31/1/1834, φάκελος 269 απ. 16887 29/9 11/10 1834, Οθωνικό αρχείο, Ανακτορικά, Φάκελος, 55 αρ: 142 23/4/1837 κ. α.



Οι Θεσσαλοί πάλι μπορούν να διακριθούν σε δύο μεγάλες ομάδες. Η πρώτη περιείχε τους Ολύμπιους οπλαρχηγούς με τα σώματά τους κι έχει πολλές ομοιότητες με τους Σουλιώτες. Όντας λαός φιλοπόλεμος κατέλαβαν κατά τη διάρκεια της επανάστασης τις Βόρειες Σποράδες, με αποτέλεσμα οι άλλοι κάτοικοι να υποφέρουν ζώντας σε άθλιες συνθήκες με τροφή που αποτελούνταν από υποκατάστατα ψωμιού και απειλούμενοι από επιδημίες¹⁹. Τελικό αποτέλεσμα ήταν οι Σποράδες να γίνουν καταφύγιο πειρατών και μόνον με την έλευση του Καποδίστρια έγινε δυνατή η εκκαθάρισή τους²⁰.

Η δεύτερη ομάδα των Θεσσαλών περιείχε τους κατοίκους της πεδινής Θεσσαλίας και τους νομάδες βλαχοποιμένες και Σαρακατσάνους, παρ' όλο που μεταξύ τους υπάρχουν δύο βασικές διαφορές. Οι πεδινόι επιζητούν μόνιμη εγκατάσταση και γι' αυτό ζητούν αργότερα ειδικές ρυθμίσεις εποίκισμού²¹. Οι βλαχοποιμένες, οι οποίοι δεν πρέπει να ταυτίζονται με τους Θεσσαλούς δεδομένου ότι μόνον ως προς τη διαμονή τους συνδέονται με το Θεσσαλικό στοιχείο, επιζητούν να συνεχίσουν τη ζωή τους στα ελεύθερα εδάφη, ερχόμενοι πολλές φορές σε αντίθεση με τη θέληση του επίσημου κράτους²². Γι' αυτό το λόγο εξάλλου λαμβάνονται ειδικά μέτρα από τις εκάστοτε κυβερνήσεις κατά την Οθωνική περίοδο. Ωστόσο το φαινόμενο των προσφύγων δεν εμφανίζεται με την απελευθέρωση του ελληνικού εδάφους που αποτέλεσε το πρώτο ελληνικό κράτος, αλλά παρουσιάζεται από την αρχή σχεδόν της Επανάστασης²³.

2.2.: ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Όπως είναι γνωστό η επανάσταση στην Ελλάδα δεν άρχισε ταυτόχρονα σ' όλα τα μέρη της χώρας. Μετά την αποτυχία του Υψηλάντη στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, στα όπλα μπήκαν η Πελοπόννησος και η Ρούμελη, ενώ σταδιακά ο αγώνας εξαπλωνόταν και στην Ήπειρο, Θεσσαλία, Κυκλάδες, νησιά Αιγαίου, Μακεδονία, Κρήτη. Για διαφορετικούς λόγους ωστόσο, οι προσπάθειες σε Μακεδονία, Θεσσαλία, Κρήτη, Ήπειρο είτε κατεστάλησαν σχετικά γρήγορα είτε δεν κατέστη δυνατόν να γιγαντωθούν με αποτέλεσμα να ατονήσουν²⁴. Αυτό είχε ως

¹⁹ Απ. Βακαλόπουλος, *Πρόσφυγες και προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά το 1821*, σελ. 24 κ. εξ.

²⁰ Απ. Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 107 κ. εξ. και Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Δ': σελ. 248 κ. εξ.

²¹ ΓΑΚ Οθωνικό, Υπ. Εσωτ., Φ. 270 5/10/1834, 22/5/1835, 21/3 9/10 / 1837

²² ΓΑΚ Οθωνικό, Υπ. Εσωτ., Φ. 270 18/1/1836, 20/2/1835 πρβλ και Η. Belle, *Ταξίδι στην Ελλάδα 1861 – 1874*, τ. Α' – Β', σελ. 102 κ 106 αλλά και G. d'Eighthal, *Η Ελλάς του 1833 – 1835*, σελ. 58 κ 63 όπου χαρ/κά «Οι Αρβανιτοβλάχοι (οι και καλλίτεροι εξ αυτών) εξήτησαν να εγκατασταθούν εις Βαρδάρη πλησίον της Βουδουνίτσας, ήρχισαν δε και την οικοδομήν εκκλησίας εκεί, αλλά την διέκοψαν άμα λαβόντες την ζητηθείσαν άδειαν συνοικισμού. Αδύνατον να μεταβάλη τις αυτούς εις γεωργούς, αλλ' ίσως δύνανται να γίνουν βιομήχανοι ή έμποροι. Προ τούτου όμως ανάγκη να απομονωθούν χωριζόμενοι».

²³ Απ. Βακαλόπουλος, *Πρόσφυγες και προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά το 1821*, για κατεξοχήν πληροφορίες

²⁴ Ι.Ε.Ε., τ. ΙΒ' σελ. 75 κ. εξ. & 105 κ. εξ. επίσης Κορδάτος, *Η Κοινωνική σημασία της ελληνικής επανάστασης του 1821*, σελ. 155 κ. εξ. κ Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, σελ. 82 κ. εξ.

συνέπεια μεγάλος αριθμός ατόμων να κινηθεί προς τις περιοχές εκείνες στις οποίες ο αγώνας βρισκόταν σε εξέλιξη²⁵.

Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι η είσοδος των προσφύγων κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1821 δεν έγινε συγκροτημένα και στη βάση πολιτικών συμφωνιών (συμβάσεις ή συνθήκες). Όπως σημειώνει ο Βακαλόπουλος²⁶ η εισροή των προσφύγων μετά το 1821 έγινε «ένεκα πολιτικών γεγονότων τα οποία έλαβον χώραν εις τα άλλοτε υπό των προσφύγων κατοικούμενα εδάφη και εις τα οποία γεγονότα πρόσφυγες τινές έλαβον ενεργόν μέρος». Μπορούμε συνεπώς να συμπεράνουμε ότι οι πρόσφυγες από τη Μ. Ασία αναγκάστηκαν να φύγουν από την πατρίδα τους από τις τρομοκρατικές ενέργειες των Οθωμανών, ενώ αυτοί που κατάγονταν από την Ήπειρο – Μακεδονία - Θράκη²⁷ έφυγαν εξ αιτίας της αποτυχίας της απελευθερωτικής τους προσπάθειας.

2.2.1. . ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΚΑΙ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Οι κάτοικοι της Θεσσαλομαγνησίας επαναστάτησαν στις 7 Μαΐου 1821 και στην αρχή σημείωσαν κάποιες επιτυχίες προελαύνοντας προς το Βόλο και το Βελεστίνο²⁸. Ωστόσο το κίνημα κατεστάλη σχεδόν αμέσως²⁹. Πολλοί από τους κατοίκους κατέφυγαν στο ελεύθερο ακόμα Τρίκερι, η πλειοψηφία ωστόσο πέρασε στις Βόρειες Σποράδες και ιδιαίτερα στη Σκιάθο. Λίγες μέρες μετά το ξέσπασμα της επανάστασης στη Θεσσαλομαγνησία ξεσηκώθηκαν και οι κάτοικοι της Χαλκιδικής. Κι αυτοί αρχικά είχαν επιτυχίες, ύστερα όμως περιορίστηκαν, άλλοι στη Σιθωνία³⁰ και οι περισσότεροι στις χερσονήσους της Κασσάνδρας και του Άθω, απ' όπου αργότερα στην πλειοψηφία τους κατέφυγαν στις Βόρειες Σποράδες³¹. Αλλά στην ελεύθερη Ελλάδα κατέφυγαν πολλοί κάτοικοι της Χαλκιδικής και μετά την παράδοση της στους Οθωμανούς.

Στις 19 Φεβρουαρίου 1822 επαναστάτησε η Νάουσα. Σε βοήθεια των εκεί εξεγερθέντων προσέτρεξαν και οπλαρχηγοί του Ολύμπου, με αποτέλεσμα οι επαναστάτες να πολιορκήσουν τη Βέροια χωρίς όμως να καταφέρουν να την καταλάβουν. Η αντίδραση των Οθωμανών ήταν άμεση κι έτσι στις 11 Απριλίου η Νάουσα έπεσε. Τον ίδιο μήνα έληξε και η επανάσταση του Ολύμπου. Πολλοί από τους αγωνιστές από τα μέρη εκείνα κατέφυγαν στην Σκιάθο και τη

²⁵ Για εκτενείς πληροφορίες βλ. Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 21 κ. εξ.

²⁶ Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 7

²⁷ Ο Βακαλόπουλος στο έργο του *Πρόσφυγες και προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά το 1821*, συγκεντρώνει όλους αυτούς τους πρόσφυγες κάτω από τον χαρακτηρισμό «Πρόσφυγες εκ της Ελληνικής Χερσονήσου». Ενώ κάτω από ενιαία άποψη εξετάζει όσους κατάγονται από τη Μ. Ασία και τα νησιά του Αιγαίου και την Κρήτη.

²⁸ Βακαλόπουλος, ο. π. σ. 21 και Κορδάτος, *Η επανάσταση της Θεσσαλομαγνησίας* σ. 82 κ. εξ.

²⁹ Μόνο 4 χωριά δεν υποτάχθηκαν (Λαύκος, Προμύρι, Αργαλαστή, Τρίκερι)

³⁰ Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 21 (στα χωριά Παρθενών και Συκιά)



Σκόπελο. Μερικοί εξάλλου στις Κυκλάδες «ένθα έσπειρον την ταραχήν με τα απαίσια νέα των»³².

Οι οπλαρχηγοί Διαμαντής, Καρατάσος και Γάτσος κατέφυγαν στη Στερεά Ελλάδα κι αργότερα ενίσχυσαν τον αγώνα σε άλλα μέρη της Ελλάδας³³. Ωστόσο πρόσφυγες από τη Θεσσαλία συνέχισαν να φθάνουν στα ελεύθερα ελληνικά εδάφη και μετά το 1822³⁴.

2.2.2. ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ

Από την Ήπειρο, αμέσως μετά την έναρξη της επανάστασης, υπάρχει ένα μεγάλο ρεύμα προσφύγων στην επαναστατημένη Ελλάδα. Ήδη πολλοί Γιαννιώτες και κάτοικοι των Καλαρρυτών είχαν συγκεντρωθεί στο Μεσολόγγι πριν από τον Αύγουστο του 1821, αφού η προσπάθειά τους για ξεσηκωμό είχε κατασταλεί³⁵. Από τα λεγόμενα του Μακρυγιάννη για τις μάχες και τις ήττες των Ελλήνων στα χωριά Πλάκα, Άγναντα, Μελισουργοί, αμέσως μετά την ήττα στους Καλαρρυτές, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι Αρτινοί που κατάγονταν από τις παραπάνω περιοχές ακολούθησαν τους Καλαρρυτινούς στο Μεσολόγγι. Στην προσπάθειά τους να καταφύγουν στις επαναστατημένες περιοχές, οι Ηπειρώτες συνοδεύονταν συχνά από σώματα ατάκτων, τα οποία ωστόσο πολλές φορές προέβαιναν σε κακοποιήσεις και ληστείες. Πάντως προς τα τέλη Μαΐου 1822, ο πληθυσμός του Μεσολογγίου είχε διπλασιασθεί κυρίως από Ηπειρώτες πρόσφυγες³⁶.

Στο Ξηρόμερο και το Μεσολόγγι είχαν καταφύγει και οι κάτοικοι του Κομποτίου και των γύρω περιοχών «κακοποιηθέντες υπό των ορδών του Πεχλεβάν – Μπαμπά»³⁷. Οι κάτοικοι της Άρτας περισσότεροι από 500 οικογένειες³⁸, μετά την ατυχή έκβαση της μάχης της Άρτας αποτάθηκαν στο Μακρυγιάννη, με τη βοήθεια του οποίου κατέφυγαν στο χωριό Κατούνα της

³¹ Βακαλόπουλος ο. π. «Εκ της Χερσονήσου του Άθω έφυγον κατά τον Rouqueville περί τους 5.000 ή 6.000 γυναίκες παιδιά και γέροντες».

³² Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 22

³³ Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 32 «λαμβάνουν κατόπιν μέρος εις την εκστρατείαν της Ηπείρου υπό τον Μαυροκορδάτον προς ενίσχυσιν των Σουλιωτών» και Κορδάτος, *Η επανάσταση της Θεσσαλομαγνησίας* σελ. 150 «Μα όπως κιντύνευε το Μεσολόγγι...πήραν διαταγή από την Κυβέρνηση να πάνε εκεί που είταν μεγάλη ανάγκη».

³⁴ Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου* σελ. 386 «Οι πλείονες των οπλαρχηγών(...) προσεβλήθησαν συγχρόνως και απροσδοκήτως την 12 του Δεκεμβρίου (1829) (...) αλλ' ηδυνήθησαν διαφυγείν εις την Ελλάδα, εγκαταλείψαντες την περιουσίαν των».

³⁵ Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 23 και Μακρυγιάννης ο. π., σελ. 27 κ. εξ.

³⁶ Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 23

³⁷ Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 24

³⁸ Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, σελ. 47 και Βακαλόπουλος ο. π. όπου όμως στηρίζεται στον Μακρυγιάννη



Αιτωλοακαρνανίας³⁹ παρενοχλούμενοι όμως και ληστευόμενοι από τους Βαλτινούς οπλαρχηγούς⁴⁰.

Τελευταίοι απ' όλους τους Ηπειρώτες κατήλθαν στη Δ. Στερεά οι Σουλιώτες (τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τις ομαδικές μετακινήσεις προσφύγων). Από τις αρχές του 1823 οι Σουλιώτες ξεκινώντας από τα Ιόνια νησιά – όπου είχαν καταφύγει μετά τις συνθήκες με τον Αλή Πασά – κατευθύνθηκαν προς το Αγρίνιο, το Μεσολόγγι και τη Ναύπακτο, επιδιώκοντας μόνιμη εγκατάσταση⁴¹.

Κατά συνέπεια μπορούμε να πούμε ότι οι Θεσσαλομακεδόνες και Ηπειρώτες κατά την είσοδό τους στην επαναστατημένη Ελλάδα καταφεύγουν σε δύο βασικά σημεία. Οι μεν πρώτοι στις Β. Σποράδες, οι δε δεύτεροι στη Δ. Στερεά και στα περίχωρα του Αγρινίου. Τούτο δεν είναι άξιο απορίας, αν σκεφτεί κανείς ότι επιθυμία των προσφύγων ήταν να επιστρέψουν κάποτε στα σπίτια τους. Έτσι διάλεξαν να εγκατασταθούν προσωρινά στις πλησιέστερες προς τις πατρίδες τους ασφαλείς περιοχές⁴². Όπως όμως σημειώνει ο Βακαλόπουλος, «ολίγοι εξ όλων τούτων των προσφύγων, προφανώς οι της Θεσσαλομαγνησίας, του Άθω, της Άρτης και άλλοι τινές εξ Ηπείρου διέσωσαν ικανόν μέρος της περιουσίας των»⁴³.

2.3.: Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Φτάνοντας οι πρόσφυγες στις επαναστατημένες περιοχές βρίσκονταν σε δεινή θέση. Δίχως περιουσία, χωρίς στέγη, μακριά από τα σπίτια τους, μην έχοντας πόρους ή εδάφη για καλλιέργεια, ήταν επόμενο να στραφούν προς τις εκάστοτε Κυβερνήσεις για ενίσχυση. Σε άλλη περίπτωση, έβρισκαν πιο πρόσφορο να επιδίδονται σε ληστείες ή πειρατείες ανεξαιρέτως του ποιον έβλαπταν.

2.3.1. ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ ΚΑΙ ΣΟΥΛΙΩΤΕΣ

Παρά το ότι ήταν από τους τελευταίους που κατέφυγαν στις απελευθερωμένες περιοχές, οι Σουλιώτες διεκδικούν πρώτοι συγκεκριμένα εδάφη για τη μόνιμη εγκατάσταση και

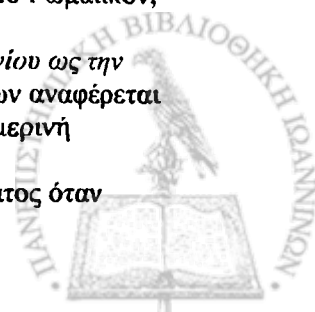
³⁹Σ. Τσούτσινος *Η μάχη της Άρτας*, σελ. 73 – 75 όπου και επιστολές από Κατούνα

⁴⁰ Μακρυγιάννης ο. π. σελ. 47 όπου παρατίθεται η αγριότητα της συμπεριφοράς των Βαλτινών και η απέχθεια του Μακρυγιάννη: (σελ. 48 «κι από τότε βλέποντας αυτείνη την αρετή, σιχάθηκα το Ρωμαϊκόν, ότ' είμαστε ανθρωποφάγον»).

⁴¹ Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 24 και Β. Κραψίτης, *Οι Σουλιώτες από του έπους του Μεσολογγίου ως την εποχή μας*, σελ. 111 και Παπατρέχας, *Ιστορία του Αγρινίου*, σελ 307 όπου εκτός των άλλων αναφέρεται ως τόπος αναχώρησης των Σουλιωτών και η Κορωνησία, νησάκι τότε του Αμβρακικού, σημερινή κοινότητα της Άρτας.

⁴² Την άποψη αυτή ενισχύει και η στάση των Ηπειρωτών που βρίσκονταν στο ελληνικό κράτος όταν ξέσπασε η επανάσταση της Άρτας στα 1854

⁴³ Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 24



αποκατάστασή τους⁴⁴. Έτσι, ζήτησαν από την κυβέρνηση του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη την εγκατάστασή τους στο Ζαπάντι, κωμόπολη κοντά στο Αγρίνιο, γνωστή σήμερα ως Μεγάλη Χώρα. Το γεγονός αυτό όμως εξερέθισε τους ντόπιους σε τέτοιο βαθμό ώστε να απειλείται εμφύλιος πόλεμος⁴⁵. Η κυβέρνηση, ενώ είχε κατ' αρχάς αποδεχθεί το αίτημα, μπροστά στον κίνδυνο της σύρραξης, προσπάθησε να κερδίσει χρόνο αναβάλλοντας την οριστική απόφαση ωσόπου μεταβή ο έπαρχος Μεσολογγίου στο Ζαπάντι για να ενεργήσει αυτοψία. Τελικά, λόγω των προστριβών που δημιουργούσαν οι ντόπιοι αλλά και της απειλής του πολέμου, δεδομένου ότι το Ζαπάντι ήταν εκτεθειμένο στις προσβολές του εχθρού, δεν έγινε δυνατή η εγκατάσταση των Σουλιωτών εκεί κι έτσι αυτοί με νέα αναφορά τους προς την κυβέρνηση ζήτησαν οικονομική ενίσχυση κι άμεση χρησιμοποίησή τους στον αγώνα, εκφράζοντας και τη λύπη τους για την εξέλιξη του θέματος⁴⁶. Μέχρι την εξεύρεση οριστικής λύσης, οι Σουλιώτες παρέμειναν στο Μεσολόγγι και στη Ναύπακτο, ωστόσο η κίνησή τους ενέχει και τη σπουδαιότητα ότι περιέκλειε, σε εμβρυακό βέβαια στάδιο, και το ζήτημα των εθνικών γαιών. Αργότερα, το 1826, οι Σουλιώτες επανέρχονται και με αίτησή τους στη Γ' Εθνοσυνέλευση ζητούν να τους παραχωρηθεί γη προς εγκατάσταση, στην περιοχή μεταξύ Επιδαύρου και Απάθειας. Παρά την καταρχάς θετική στάση της Εθνοσυνέλευσης όμως και τον διορισμό επιτρόπων για το θέμα, δύο χρόνια μετά την υποβολή της αναφοράς δεν είχε σημειωθεί καμία πρόοδος στο επίμαχο θέμα των Σουλιωτών για μόνιμη εγκατάστασή τους⁴⁷.

Οι υπόλοιποι Ηπειρώτες είχαν, την περίοδο αυτή, διασπαρθεί. Όπως σημειώνει ο Μακρυγιάννης⁴⁸, από τους Αρτινούς άλλοι κατέφυγαν στο Αγρίνιο και το Μεσολόγγι, οι περισσότεροι όμως κατευθύνθηκαν στην Κατούνα⁴⁹. Η κατάστασή τους εκεί περιγράφεται ως οικτρή. Χωρίς στέγη, τροφή και κάποιους πόρους ζωής, οι Αρτινοί ήταν εκτεθειμένοι σε κάθε λογής κίνδυνο.

Σε επιστολές από την Κατούνα περιγράφεται με τα πιο μελανά χρώματα η κατάστασή τους. Γίνεται λόγος για ανυπαρξία ασφάλειας, έλλειψη των αναγκαίων, μεγάλα έξοδα⁵⁰. Πάντως, αργότερα οι περισσότεροι Ηπειρώτες θα πρέπει να μετακινήθηκαν στα περίχωρα του Αγρινίου χάριν ασφαλείας, πράγμα που φαίνεται από τις αναφορές όχι για Σουλιωτών αλλά

⁴⁴ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την αποκατάσταση των Σουλιωτών βλ. Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 28 κ. εξ. 307, Κραψίτης Β., *Οι Σουλιώτες από τους έπους του Μεσολογγίου ως την εποχή μας*, σ. 111 κ. εξ. Παπατρέχας ο. π. σ. 307 κ.ε.ξ., Ι.Ε.Ε., τ. ΙΒ', Μιτάκης Δ., *Εποίκηση Ηπειρωτών στην Αιτωλία, Ναυπακτιακά*, τ. Δ'

⁴⁵ Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 29 και Παπατρέχας, *Ιστορία του Αγρινίου*, σ. 307

⁴⁶ Σύμφωνα με τον Βακαλόπουλος ο. π. σ. 32 στο ζήτημα αυτό βλέπουμε τη γένεση της πρώτης ιδέας περί της αποκατάστασης των προσφύγων στην επανάσταση.

⁴⁷ Κραψίτης Β., *Οι Σουλιώτες από τον έπος του Μεσολογγίου*, σελ. 113 κ.ε.ξ.

⁴⁸ Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, σελ. 48 κ.ε.ξ.

⁴⁹ Χωριό στο μέσον της διαδρομής «Αμφιλοχία – Αγρίνιο»

⁵⁰ Γ. Τσούτσινος, *Η μάχη της Άριας*, σελ. 74 όπου σε επιστολή του Γ. Βράνη χαρ/κά αναφέρεται: «Τα έξοδα μεγάλα... και ο Θεός ίλεως εις ημάς όπου η τύχη όλον μας κατατρέχει. Και μας έρχονται οι θεϊκές πληγές η μία κοντά την άλλη και δοξάζω τον Θεόν, όπου όλα ας πηγαίνουν, την ζωήν να μας φυλάξη και την τιμήν... τα δε άλλα όλα υποφέρονται».



Ηπειροσουλιωτών, καθώς και από την αναφορά της 16^{ης} Απριλίου 1826 προς την Γ' Εθνοσυνέλευση, όπου γίνεται λόγος για αποστολή πληρεξουσίων εκ μέρους των Ηπειρωτών του Αγρινίου ξεχωριστά από αυτούς του Μεσολογγίου γιατί δεν κατέστη δυνατόν «δια τας εις όλον το Έθνος γνωστάς περιστάσεις να συνενοηθώμεν μετά των εν Μεσολογγίω συναγωνιζομένων συναδέλφων μας Ηπειρωτών»⁵¹. Οι πληρεξούσιοι αυτοί με νέα αναφορά τους στις 4 Μαΐου 1827 ζητούν τόπο για την εγκατάσταση των οικογενειών όσων από τους συμπατριώτες τους έπεσαν για την πατρίδα. Το θέμα αυτό ανατέθηκε στη βουλή ωστόσο δε γνωρίζουμε τίποτε για την περαιτέρω εξέλιξή του. Το πιο πιθανό είναι να ξεχάστηκε⁵².

2.3.2. ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Όπως είδαμε το μεγαλύτερο μέρος των Θεσσαλομακεδόνων βρήκαν άσυλο στα νησιά Σκιάθο, Σκόπελο και Σύρο. Η συγκέντρωση τόσο μεγάλου αριθμού ανθρώπων, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν άτακτοι οπλοφόροι είχε ως αποτέλεσμα τη διασάλευση της τάξης. Εξάλλου ο μεγάλος συνωστισμός η κακή διατροφή και γενικά η κάτω από άθλιους όρους διαβίωσή τους απειλούσε την εμφάνιση επιδημικών ασθενειών⁵³.

Αρχικά τα νησιά αυτά λειτουργούσαν ως απλό ορμητήριο για επιχειρήσεις των οπλαρχηγών στην Εύβοια και Θεσσαλία. Αλλά μετά την κατάληψη από τους Οθωμανούς και των 4 χωριών της Μαγνησίας που αντιστέκονταν, οι Βόρειες Σποράδες έγιναν τόπος μόνιμης εγκατάστασης «προς βλάβην των κατοίκων αυτών»⁵⁴. Κι αυτό γιατί οι Ολύμπιοι κυρίως οπλαρχηγοί προέβαιναν σε πειρατικές ενέργειες αδιακρίτως του ποιον έβλαπταν. Καθώς εξάλλου βρισκόντουσαν σε μεγάλη φτώχεια κακοποιούσαν και λήστευαν ακόμα κι αυτούς τους κατοίκους των Βορείων Σποράδων, με αποτέλεσμα οι Σκιάθιοι να εγκαταλείψουν την πόλη της Σκιάθου και να καταφύγουν στο κάστρο, όπου αισθάνονταν πιο ασφαλείς⁵⁵. Αλλά και οι Σκύριοι έπαθαν πάρα πολλά από τους οπλαρχηγούς του Ολύμπου και της Θεσσαλίας. Συνέπεια όλων τούτων ήταν να αυξάνονται μεταξύ των κατοίκων οι «Τουρκόφρονες» και «Τουρκολάτρες»⁵⁶.

Στις αρχές του 1826 οι φήμες σχετικά με την ανακήρυξη της Ελλάδας σε ανεξάρτητο κράτος είχαν δημιουργήσει ένα έντονα συγκινησιακό κλίμα μεταξύ όλων των προσφύγων⁵⁷. Οι

⁵¹ Μάμουκας Α., *Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος*, τ. Ε' σελ. 76

⁵² Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 92 κ. εξ.

⁵³ Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 25, Γ. Κορδάτος, *Η επανάσταση της Θεσσαλομαγνησίας*, σελ. 108

⁵⁴ Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 33

⁵⁵ ο. π. σελ. 33. Αντίθετα ο Κορδάτος, *Η επανάσταση της Θεσσαλομαγνησίας*, σ. 108 υποστηρίζει ότι οι ντόπιοι λήστευαν τους πρόσφυγες

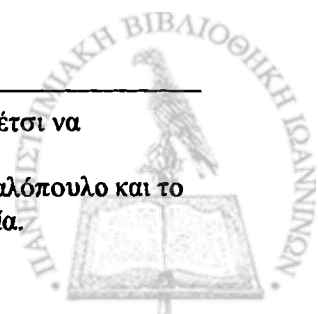
⁵⁶ Έτσι ονομάζονταν οι φιλικά προσκείμενοι προς τους Οθωμανούς (Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 34)

⁵⁷ Χαρ/κό είναι το περιστατικό που αναφέρει ο Βακαλόπουλος ο. π. σ. 79 κ.ε.ξ. σχετικά με τους Χίους πρόσφυγες, οι οποίοι ευρισκόμενοι στη Σύρο και μαθαίνοντας τα περί πιθανής αναξαρτησίας, την 19 Μαρτίου 1826 αποφασίζουν σε Γεν. Συνέλευση να συναφθεί δάνειο με τους Συριανούς με σκοπό την

ενέργειές τους λοιπόν στράφηκαν κυρίως σε δύο κατευθύνσεις: α) στην προσπάθεια ανάκτησης των πατρίδων τους ώστε να περιληφθούν στα όρια του νέου κράτους β) στην αποκατάστασή τους μέσα στο κράτος αυτό. Ειδικά δε το ζήτημα της αποκατάστασης είχε ωριμάσει ύστερα από τόσα χρόνια ένδειας και στερήσεων. Έτσι δημιουργήθηκαν οι όροι ώστε το προσφυγικό ζήτημα να συζητηθεί κατά την Γ΄ Εθνοσυνέλευση μέσα στην πιο κρίσιμη περίοδο της επανάστασης, στις αρχές του 1826⁵⁸. Η κίνηση των προσφύγων για αποκατάσταση δεν ήταν συστηματική. Το μόνο μέσο διεκδίκησης των δικαιωμάτων τους ήταν να κατορθώσουν να εισαχθούν στην Γ΄ Εθνοσυνέλευση κι εκεί να υποστηρίξουν την υπόθεσή τους. Γι' αυτό και όλοι γενικά οι πρόσφυγες έσπευσαν να στείλουν πληρεξούσιους. Βεβαίως η Εθνοσυνέλευση δεν πήρε οριστικές αποφάσεις, έδωσε όμως τις βάσεις (νομικές, πολιτικές, κοινωνικές) για τις απαιτούμενες ενέργειες των προσφύγων προς τις επόμενες κυβερνήσεις.

πρετοιμασία της κατάληψης της Χίου, ώστε να φέρουν τις Δυνάμεις προ τετελεσμένων κι έτσι να αναγκαστούν αυτές να περιλάβουν τη Χίο στα όρια του νέου ελληνικού κράτους.

⁵⁸ Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 88 και Κολυβάς Ν., *Ιστορικών σημείωμα ...* σελ. 63. Στον Βακαλόπουλο και το ζήτημα της χρονικής έναρξης του προσφυγικού ζητήματος με αναφορά και σε βιβλιογραφία.



ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Ο Καποδίστριας έφτασε στην Ελλάδα τον Ιανουάριο του 1828. Η άφιξή του συνδυάστηκε με θερμές εκδηλώσεις, σχεδόν λατρείας, από τους κατοίκους της Ελλάδας, γιατί έβλεπαν σ' αυτόν τον άνθρωπο που θα μπορούσε να βάλει τάξη στην αναρχη ως τότε χώρα⁵⁹. Ο ίδιος γνώριζε πριν από την κάθοδο του στην Ελλάδα αρκετά πράγματα για την κατάσταση που επικρατούσε. Στις 11 Ιανουαρίου 1828 πηγαίνει στην Αίγινα, για την οποία γνώριζε ότι είχε «συσσωρευθεί πλήθος ελληνικού λαού ανεστίου και απόρου»⁶⁰. Εκεί έγινε αντικείμενο θερμών εκδηλώσεων από την επιτροπή των Ψαριανών η οποία τον περίμενε. Το γεγονός αυτό δείχνει το ενδιαφέρον του Κυβερνήτη για τα προβλήματα των προσφύγων.

Ωστόσο η κατάσταση της χώρας δεν επέτρεπε μεγαλεπήβολους σχεδιασμούς και πολυδάπανη πολιτική. Δεν υπήρχε δημόσιο ταμείο, δεν υπήρχαν χρήματα και η χώρα βρισκόταν σε άθλια οικονομική κατάσταση. Οι πόλεμοι κατά των Οθωμανών, οι εμφύλιες διαμάχες και η αδυναμία άσκησης και επιβολής μιας λειτουργικής δημοσιονομικής πολιτικής οδήγησαν τη χώρα σε μια κατάσταση χειρότερη από την προεπαναστατική⁶¹. Σε επιστολή του Καποδίστρια προς τον στρατηγό Church στις 12 Μαρτίου 1828 βλέπουμε πώς ο ίδιος εξέφραζε την κατάσταση στην οποία βρήκε την χώρα: «Όθεν κατά το παρόν, γράφει, δεν παρακινώ ουδένα να έλθη εις Ελλάδα προς τέρψιν, διότι ο μεν ουρανός πάγκαλος αληθώς, η δε γη όμως στενάζει άγονος, αχθοφόρος σμήνους προσφύγων και επαιτών. Και εν Αιγίνη, δε και ενταύθα και παντού όπου υπήγα, ηυλίσθην χειρότερα παρά εις στρατόπεδον, μόλις ευρών κλίνην αποσκευής και τράπεζαν εις γραφήν»⁶².

Παρατηρούμε λοιπόν ότι ο Καποδίστριας γνώριζε το πρόβλημα των προσφύγων, το θεωρούσε ιδιαίτερα σημαντικό, δεν υπήρχαν όμως οι αντικειμενικές συνθήκες για μια ολοκληρωμένη αντιμετώπισή του.

⁵⁹ Μια άποψη της αναρχίας που επικρατούσε δίνει ο Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Δ΄ σελ. 121 «...μόλις συνεκροτείτο κυβέρνησις και ήθελαν οι ενάντιοί της να την καταστρέψωσιν. Ουδείς δε των εις ους περιήλθεν αλληλοδιαδόχως επί της επανάστασεως η εξουσία εφάνη άξιος να την διατηρήση».

⁶⁰ Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 105

⁶¹ Σ. Παπαγεωργίου, *Το Ελληνικό κράτος (1828 – 1909)*, σελ. 79 όπου και ο διάλογος του Καποδίστρια με τον υπ. Οικονομικών Π. Λιδωρίκη. «Όχι μόνο χρήματα δεν έχουμε στο ταμείο, αλλ' ούτε δεν υπάρχει καν ταμείο...» ήταν η απάντηση του Υπουργού στο ερώτημα του Καποδίστρια: «Πόσα χρήματα έχουμε στο ταμείο;»

⁶² Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 106



1: ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΤΟΥ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗ

Ο Καποδίστριας, γνώστης του προβλήματος των προσφύγων, φαίνεται ότι είχε υπ' όψιν την επίλυσή του, όπως τουλάχιστον καταδεικνύεται από τις πρώτες του ενέργειες μόλις έφτασε στην Ελλάδα. Έχοντας ιδίαν αντίληψη για το τι συμβαίνει, δεν ήταν δυνατόν να μείνει αδρανής.

Καταρχήν χρειαζόταν να διασφαλίσει τις θαλάσσιες συγκοινωνίες και το εμπόριο από την πειρατεία. Είδαμε ότι βασικό κέντρο πειρατικών πληρωμάτων ήταν οι Βόρειες Σποράδες, με τους Ολύμπους κυρίως να λυμαίνονται τις ακτές. Με την άφιξη του Κυβερνήτη, ελληνικά πληρώματα, κάτω από τις διαταγές του Μιαούλη, ανέλαβαν να καταδιώξουν τους πειρατές και να εξαλείψουν την πειρατεία στα μέρη εκείνα. Όπως σημειώνει ο Τρικούπης, αυτό έγινε μάλλον εύκολα, διότι «οι παρεπιδημούντες κατά τους νήσους εκείνας Ολύμπιοι, οι κύριοι όλων σχεδόν των επί πειρατεία πλοιαρίων, τα παρέδωκαν οικειοθελώς, 80 τον αριθμόν. Ο δε Ναύαρχος τα μεν έκαυσε τα δε έστειλεν εις την κυβέρνησιν προς χρήσιν αυτής. Επί σκοπώ δε να μη αναβλαστήση το κακόν, μετέφερεν ο κυβερνήτης όλους τους επί των νήσων τούτων Ολύμπους πειθώ και βία εις Ελευσίνα»⁶³. Φαίνεται λοιπόν ότι οι πειρατές των Β. Σποράδων ανάγνώριζαν την δικαιοδοσία του Καποδίστρια, τον σέβονταν και υπολόγιζαν ότι θα μπορούσαν να αποκατασταθούν στο μέλλον. Το γεγονός δε ότι η μεταφορά τους στην Ελευσίνα δεν γίνεται παρά τη θέλησή τους («πειθώ και βία» αναφέρει ο Τρικούπης) αλλά πολλοί απ' αυτούς ηθελημένα εγκαθίστανται εκεί, ενισχύει το συλλογισμό ότι οι Θεσσαλομακεδόνες πρόσφυγες επιθυμούσαν την αποκατάστασή τους και την ειρηνική τους συνύπαρξη στα όρια της ελεύθερης Ελλάδας. Ως εκ τούτου είναι λογικό να συμπεράνουμε πως, όταν ο Τρικούπης αναφέρεται σε «όλους τους επί των νήσων τούτων Ολύμπους», εννοεί και τις οικογένειες των οπλαρχηγών⁶⁴.

Παρά ταύτα, τα νησιά αυτά δεν αποψιλώθηκαν από τον πληθυσμό τους. Εκτός των ντόπιων κατοίκων που παρέμειναν εκεί, θα πρέπει να εγκαταστάθηκαν αργότερα και πρόσφυγες από τη Μ. Ασία, Θράκη, Μακεδονία και Ήπειρο, ενώ αρκετοί μετοίκησαν στη Σκύρο όπου ήρθαν σε ανάμειξη με τον εκεί πληθυσμό⁶⁵.

⁶³ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ. Δ', σελ. 248 – 249. Ο Καποδίστριας εξάλλου σημειώνει ότι οι Ολύμπιοι μαζί με τους Ρουμελιώτες εντάχθηκαν σε χιλιαρχίες στρατοπεδεύοντας στα Μέγαρο. (Ι. Καποδίστρια, *Επιστολαί*, τ. Γ' σ. 350) βλ. και εικόνα 4

⁶⁴ Αυτή την άποψη αποδέχεται και ο Βακαλόπουλος, ο. π., σελ. 109 όπου σημειώνει: «Και αι οικογένειαι όμως των Ολυμπίων φαίνεται ότι ανεχώρησαν μετ' ολίγον. Ούτως εις την νήσον Σκιάθον δεν ανευρίσκομεν πλέον εφεξής μνημονευομένους Ολυμπίους».

⁶⁵ Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 109 όπου και βιβλιογραφία (Ευαγγελίδου Τρ., *Η νήσος Σκιάθος*, σ. 124 – 125 και Κωνσταντινίδου Μ., *Η νήσος Σκύρος*, σ. 121

Αντίθετα προς τα σπασμωδικά μέτρα των προγενεστέρων κυβερνήσεων ο Καποδίστριας για λόγους υγείας και κοινωνικής πρόνοιας φροντίζει συστηματικά για την αποσυμφόρηση των αστικών κέντρων και νησιών από τους προσφυγικούς πληθυσμούς⁶⁶. Αλλά δεν ήταν μόνο αυτό. Ο Κυβερνήτης έδειξε αμέριστο ενδιαφέρον για την αποκατάσταση των προσφύγων, τον εποικισμό και τη διατροφή τους. Χαρακτηριστικό της καλής του διάθεσης είναι ότι, αμέσως μετά την άφιξή του στην Ελλάδα στις 19 Ιανουαρίου 1828, ζητάει από την Αίγινα, όπου βρίσκεται, από τους δημογέροντες του Ναυπλίου να καταρτίσουν το γρηγορότερο δυνατό καταλόγους των προσφύγων, οι οποίοι κατέφυγαν στο Ναύπλιο ή τα περίχωρά του. Αυτούς τους καταλόγους, τους οποίους σημειωτέον ζητεί να συνταχθούν κρυφά κι από τους ίδιους τους πρόσφυγες, απαιτεί να τους αποστείλουν σ' αυτόν, ώστε να διερευνήσει τις δυνατότητες λήψης μέτρων για την ανακούφιση των προσφυγικών πληθυσμών⁶⁷. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο ζητάει από τους δημογέροντες να του υποδείξουν μέτρα για την περιθάλψη τόσο των προσφύγων όσο και των φτωχών⁶⁸.

Πριν από κάθε άλλο μέτρο βέβαια, ήταν απαραίτητο να γίνουν συγκεκριμένες ενέργειες ώστε να απαλυνθούν οι πρακτικές ανάγκες των ανθρώπων αυτών. Γι' αυτό ήδη από τον Ιανουάριο του 1828 ο Κυβερνήτης μοιράζει στον Πόρο, την Αίγινα, το Άργος, το Ναύπλιο και τα νησιά του Αιγαίου (στα μέρη δηλαδή όπου υπήρχε συνωστισμός προσφύγων και φτωχών) κάθε μέρα 2500 μερίδες ως μισθό εργασίας. Αργότερα αναγκάστηκε να διπλασιάσει ή και να τριπλασιάσει τις μερίδες αυτές, ιδίως μετά την εξάπλωση της πανώλους, οπότε αυξήθηκε ο αριθμός των φτωχών οικογενειών κυρίως λόγω των πληγμάτων που δέχτηκε το εμπόριο από τα υγειονομικά μέτρα που πάρθηκαν⁶⁹. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι το προσφυγικό ζήτημα δεν ήταν δυνατόν να λυθεί κατ' αυτόν τον τρόπο. Από την άλλη όμως, η ιδιαιτερότητα του προβλήματος απαιτούσε υποδομή και συγκροτημένες κρατικές υπηρεσίες, πράγματα τα οποία ούτε κατά διάνοια δεν υπήρχαν. Αρκεί να σκεφτούμε σε ποια κατάσταση βρήκε τον τόπο ο Καποδίστριας και πόσες και ποιες ανάγκες αντιμετώπισε.

Ο Κυβερνήτης αγωνίζεται μέσα σε μεγάλες δυσκολίες, οι οποίες φαντάζουν ανυπέρβλητες μέρα με τη μέρα. Υπόσχεται να φροντίσει για τη διατροφή των γυναικών του Σουλιωτών οι οποίοι αγωνίζονται σε διάφορα μέρη της Ελλάδας. Χρειάζεται όμως χρήματα, τα

⁶⁶ Βακαλόπουλος, *Ιστορία του νέου Ελληνισμού*, τ. Η' Θεσ/νίκη 1928 σελ. 240 - 241

⁶⁷ Βακαλόπουλος, *Πρόσφυγες και προσφυγικόν ζήτημα...*, σελ. 109 όπου και η αιτιολόγηση για το κρυφό του εγχειρήματος: «Επειδή ασφαλώς δεν γνώριζε καλώς εισέτι ποιά μέτρα θα ηδύναντο να ληφθούν εκ μέρους της κυβερνήσεως για την ανακούφισιν αυτών».

⁶⁸ Καποδίστριας Ι., *Επιστολαί τ. Α'* σελ. 275. Αργότερα ζητάει από τον έκτακτο επίτροπο Αργολίδας να του υποδείξει πώς θα έπρεπε να βοηθηθούν οι προσφυγικές οικογένειες που από το Ναύπλιο, ήθελαν να επιστρέψουν στο Μεσολόγγι ή στα Σάλωνα αλλά και οι εντελώς φτωχές που παρέμειναν εκεί. (Καποδίστριας Ι., *Επιστολαί*, τ. Γ' σελ. 273)

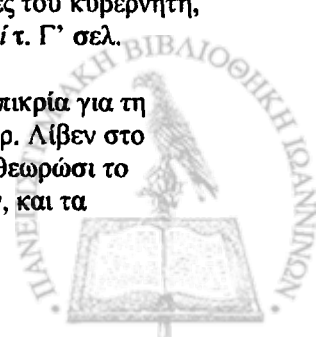
⁶⁹ Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 110. Στα 1829 ωστόσο δηλώνει ότι το μέτρο αυτό δεν πρόκειται να επαναληφθεί. (Καποδίστριας Ι., *Επιστολαί*, τ. Γ' σ. 273)



οποία λείπουν. Παρά τις συνεχείς εκκλήσεις προς τις «προστάτιδες» Δυνάμεις για χρηματική ενίσχυση του νεοσύστατου κράτους, δεν λαμβάνει παρά μόνον υποσχέσεις και λόγια καλής θέλησης.⁷⁰ Ως εκ τούτου ήταν ιδιαίτερα δύσκολο να αντιμετωπισθούν, όχι μόνο τα προβλήματα των προσφύγων, αλλά και άμεσα (κι οξυμένα) προβλήματα της χώρας, όπως η μισθοδοσία του στρατού, η συγκρότηση του κράτους κ.ο.κ.⁷¹

⁷⁰ Σ. Παπαγεωργίου, *Το Ελληνικό κράτος (1828 – 1909)*, σελ. 79 κ. εξ. πρβλ και επιστολές του κυβερνήτη, στον Ρώσο πρόξενο, στον Ευνάρδο, στον Γάλλο πρέσβη κ. λ. (Ι. Καποδίστριας, *Επιστολαί τ. Γ'* σελ. 32,75,93,198,204,251,285 κ. λ.).

⁷¹ Απέναντι σε όλα αυτά ο Καποδίστριας αντιδρούσε με ψυχραιμία. Διαφαίνεται ωστόσο πικρία για τη στάση των Δυνάμεων στις επιστολές του όπως π. χ. αυτής της 7^{ης} Μαΐου 1828 προς τον πρ. Λίβεν στο Λονδίνο «... σκάφη δε αγγλικά, γαλλικά τε και ρωσικά (...) καταδικασμένα είναι να αποθεωρώσι το δράμα αγκυρωμένα (...) εξού με τον καιρόν ήθελαν μας κάνει κακόν μάλλον παρά καλόν, και τα ευχαριστώ διά τον φρόνιμον τρόπον των» (Ι. Καποδίστριας, *Επιστολαί τ. Β'* σελ. 79)



2: ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΚΑΙ Η Δ' ΕΘΝΟΣΥΝΕΛΕΥΣΗ

Με δεδομένη την έλλειψη σαφούς νομοθετικού πλαισίου, το οποίο θα ρύθμιζε τα ζητήματα των προσφύγων, μόνη ελπίδα τους φάνταζε η Δ' Εθνοσυνέλευση στο Άργος με δύο κυρίως στόχους. Ο πρώτος, να εκπροσωπηθούν στη Συνέλευση ώστε να υποστηρίξουν τα δικάια τους και να παρακολουθούν τις εργασίες και τις αποφάσεις τους από κοντά. Ο δεύτερος, να διασφαλίσουν και να επιβεβαιώσουν προηγούμενες αποφάσεις που τους αφορούσαν (όπως π. χ. αυτές της Γ' Εθνοσυνέλευσης) ή ακόμη να πέσουν τους αντιπροσώπους και τον Κυβερνήτη να αγωνιστούν ώστε οι πατρίδες τους να περιληφθούν στο ελεύθερο ελληνικό κράτος.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι, ενώ ως προς το πρώτο όλες σχεδόν οι ομάδες των προσφύγων επιδιώκουν την παρουσία τους με εκπροσώπους στη Συνέλευση, ως προς το δεύτερο οι επιδιώξεις διίστανται κι άλλοι μεν ζητούν να τους παραχωρηθεί γη για μόνιμη εγκατάσταση, άλλοι δε επιδιώκουν τη μεσίτευση του Καποδίστρια προς τις Μεγάλες Δυνάμεις. Στην πρώτη ομάδα εντάσσονται εν γένει οι Σουλιώτες, Θεσσαλοί, Ηπειρώτες, Ψαριανοί, Θράκες και Σμυρναίοι. Στη δεύτερη βρίσκουμε κυρίως Ολύμπιους, Χιώτες, Κάσιους, Κρητικούς αλλά και ορισμένους Ηπειρώτες και Μακεδόνες.

Ως προς το θέμα της αντιπροσώπευσης των προσφυγικών πληθυσμών στη Δ' Εθνοσυνέλευση στο Άργος, ο ίδιος ο Κυβερνήτης κράτησε θετική στάση. Όταν το Πανελλήνιον αποφάνθηκε ότι οι μη «αυτόχθονες» δεν είχαν δικαίωμα ψήφου, ο Καποδίστριας αντιτάχθηκε κι επέμεινε ώστε να αντιπροσωπευθούν όλες οι περιοχές του Ελληνικού Έθνους⁷². Η στάση αυτή θεωρήθηκε ότι αποσκοπούσε στον πλήρη έλεγχο της Συνέλευσης και στον αποκλεισμό κάθε «φωνής αντιπολιτεύσεως»⁷³ δεδομένου ότι ήταν γνωστό πως «οι ετερόχθονες (πρόσφυγες) λόγω ψυχολογικής βίας θα εψήφιζαν τους φίλους του, οι οποίοι υπέσχοντο (...) την απελευθέρωσιν ολοκλήρου του τότε υπόδουλου ελληνισμού»⁷⁴.

Ωστόσο από τα στατιστικά στοιχεία της Συνέλευσης προκύπτει ότι μόνον οι Κρητικοί είχαν σημαντική παρουσία, ενώ καθαρά συμβολική υπήρξε η αντιπροσώπευση της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας και της Ηπείρου⁷⁵. Αν δεχθούμε επίσης την άποψη ότι αρκετοί από τους πρόσφυγες βοήθησαν στην ανατροπή του Καποδίστρια,⁷⁶ τότε το επιχείρημα αυτό δεν

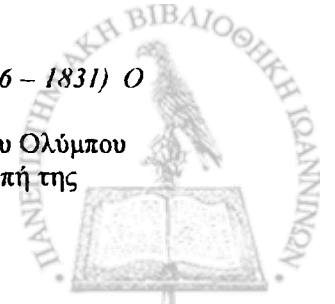
⁷² Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ. Δ' σελ. 331

⁷³ Γ. Κορδάτος, *Η κοινωνική σημασία της ελληνικής επανάστασης του 1821*, σελ. 248

⁷⁴ Γ. Κορδάτος, ο. π. σελ. 249

⁷⁵ Π. Πετρίδης, *Σκιαγραφία Ιωάννου Καποδίστρια, στον τόμο, Ιωάννης Καποδίστριας (1776 – 1831) Ο κορυφαίος Έλληνας Ευρωπαίος*, σελ. 113 κ. εξ.

⁷⁶ F. Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τ. Α', σελ. 235: «Οι αρχηγοί των οροπεδίων του Ολύμπου (...) συνενωμένοι με τους Ρουμελιώτες της Περαχώρας, συμβάλανε κατά πολύ στην ανατροπή της οικογένειας Καποδίστρια»



ευσταθεί. Είναι γεγονός ότι ο κυβερνήτης δε μπορούσε να μείνει θεατής στις εκλογές που θα ρύθμιζαν ουσιαστικά το μελλοντικό σύστημα διακυβέρνησης της χώρας, άρα όφειλε να φροντίσει να αποκτήσει στη Συνέλευση πλειοψηφία ικανή να στηρίξει την πολιτική του⁷⁷. Δεν είναι όμως αυτός και μόνον ο λόγος της θετικής του στάσης στο θέμα των προσφύγων.

Η μελέτη της γενικότερης σκέψης του Καποδίστρια οδηγεί στο συμπέρασμα ότι στόχος του ήταν η δημιουργία μιας κοινωνίας στην οποία θα πλειοψηφούσαν οι μικροϊδιοκτήτες καλλιεργητές⁷⁸. Κάτι τέτοιο θα ήταν δυνατόν μόνο με την εγκατάσταση νέων αγροτικών οικογενειών και την αποδυνάμωση της ισχυρής ως τότε αγροτικής ολιγαρχίας που εκπροσωπούσαν οι κοτζαμπάσηδες. Μ' αυτό το δεδομένο είναι λογική η στάση του κυβερνήτη για την αποκατάσταση των προσφυγικών πληθυσμών σε μόνιμες εγκαταστάσεις μέσα στα όρια του νέου κράτους.

Υπάρχει βέβαια και η άποψη ότι ο ίδιος ο Καποδίστριας ήταν αντίθετος σε οργανωμένες εποικιστικές εγκαταστάσεις προσφύγων, γιατί είχε το φόβο ότι οι κοινότητες που θα σχηματίζονταν (κυρίως από Σουλιώτες, Ολύμπιους και Κρητικούς) θα ήταν επικίνδυνες. Υποστηρίχθηκε εξάλλου ότι ο ίδιος υποσχέθηκε βοήθεια σ' αυτούς τους εξόριστους πληθυσμούς εφ' όσον χωρίζονταν και ζητούσαν μεμονωμένα την κατοικία τους μέσα στον υπόλοιπο πληθυσμό⁷⁹.

Κι αυτή η άποψη όμως δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Ήδη από νωρίς ο Κυβερνήτης είχε δείξει ενδιαφέρον για την ανακούφιση των προσφύγων. Πέραν τούτου ο ίδιος με έγγραφό του στη Δ' Εθνοσυνέλευση συνιστούσε να προσεχθεί η αναφορά των Σουλιωτών που ζητούσαν τόπο για εγκατάσταση και μάλιστα να εφαρμοστούν οι αποφάσεις της Γ' Εθνοσυνέλευσης στην Τροιζήνα⁸⁰. Δεν θα ήταν δύσκολο για τον ικανότατο διπλωμάτη να αρνηθεί εύσχημα τα αιτήματα των Σουλιωτών. Ωστόσο, όπως φαίνεται από το έγγραφο, απαντάει σαφώς και με ειλικρίνεια παίρνει θετική στάση. Η τελευταία πρόταση για το «όταν οι περιστάσεις και τα μέσα του Κράτους το συγχωρήσωσι» δε θα πρέπει να θεωρείται ως προσπάθεια υπεκφυγής αλλά ως μια συνετή ιεράρχηση του προβλήματος στη δεδομένη στιγμή.

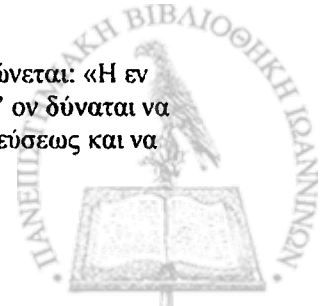
Πράγματι το ζήτημα της αποκατάστασης των προσφύγων δεν ήταν το περισσότερο επείγον εκείνη τη στιγμή. Εξάλλου, συνδεόταν και με το μείζον θέμα των «εθνικών γαιών». Δεδομένου ότι δεν είχε ληφθεί συγκεκριμένη απόφαση για την τύχη των εδαφών αυτών, δεν ήταν δυνατόν να υπάρξει άμεση επίλυση του προσφυγικού ζητήματος. Όπως παρατηρεί ο

⁷⁷ Π. Πετρίδης, ο. π. σελ. 115

⁷⁸ Δ. Λουλιές, Κατευθύνσεις και προοπτικές της οικονομικής πολιτικής του Ι. Καποδίστρια, στον τόμο *Ιωάννης Καποδίστριας (1776 – 1831) Ο κορυφαίος Έλληνας Ευρωπαίος*, σελ. 267

⁷⁹ F. Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τ. Α' σ. 258

⁸⁰ Μάμουκας Α., *Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος*, τ. ΙΑ' σ. 746 όπου χαρ/κά σημειώνεται: «Η εν Τροιζήνι Συνέλευσις αναγνώρισσα το δίκαιον της αιτήσεως των, έδειξε τον τρόπον, καθ' ον δύναται να εκπληρωθή. Δε μένει λοιπόν άλλο παρά να επικυρωθή το ψήφισμα της ειρημμένης Συνελεύσεως και να



Βακαλόπουλος, η παραχώρηση γης από τα εθνικά κτήματα στους πρόσφυγες για μόνιμη εγκατάσταση θα προκαλούσε την αγανάκτηση και την αντιπαράθεση των ντόπιων, οι οποίοι θεωρούσαν ότι είναι οι φυσικοί κληρονόμοι του απελευθερωμένου εδάφους, όπου άλλωστε ζούσαν ανέκαθεν⁸¹. Αυτή την ιδέα καλλιεργούσαν και οι εκπρόσωποι της αγροτικής ολιγαρχίας, παρά το ότι προσποιούνταν πως αποδέχονται τους εποικισμούς, γιατί υπολόγιζαν να υποκαταστήσουν τους Οθωμανούς στα κτήματά τους⁸².

Παρ' όλα αυτά, οι πρόσφυγες προσπαθούν με διάφορα μέσα να βρουν λύση στο πρόβλημά τους. Είδαμε ότι οι Σουλιώτες με αναφορά τους στις 24 Ιουλίου 1829 ζητούν να τους δοθεί γη για κατοικία και καλλιέργεια σύμφωνα με το ψήφισμα της ΛΣΤ' συνεδρίασης της Γ' Εθνοσυνέλευσης. Ζητούσαν ακόμη να τους αποδοθεί μέρος από τα δεδουλευμένα, ώστε να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της ζωής⁸³. Τέλος προτείνουν στην κυβέρνηση να φροντίσει για τις χήρες και τα ορφανά⁸⁴. Αυτή η αναφορά, όπως είπαμε, έγινε δεκτή θετικά από τον Κυβερνήτη. Η Συνέλευση παραπέμπει την αναφορά στην αρμόδια για τις αναφορές επιτροπή, η οποία έκρινε δίκαια την εκτέλεση των ψηφισμάτων της Γ' Εθνοσυνέλευσης κι έστειλε την αναφορά στην κυβέρνηση, ώστε να εκτελεστεί η απόφαση.

Οι πληρεξούσιοι της Ηπείρου και Θεσσαλίας απευθύνουν κι αυτοί αναφορά με ημερομηνία 4 Αυγούστου 1829. Εκεί καταγράφουν τις θυσίες τους και την προσφορά τους στον αγώνα και προειδοποιούν ότι, εάν δεν περιληφθούν οι πατρίδες τους στο νέο κράτος, θα συνεχίσουν τον αγώνα για την απελευθέρωσή τους⁸⁵. Χρησιμοποιώντας αυτή τη στάση τους ως μέσον πίεσης, ζητούν μέσω της Συνέλευσης από τον Κυβερνήτη να παρέμβει προς τις Μεγάλες Δυνάμεις, για συμπεριληφθούν οι περιοχές τους στα όρια της ελεύθερης Ελλάδας⁸⁶.

Από τις άλλες επαρχίες της υπόδουλης Ελλάδας, αυτοί που ζητούν να εγκατασταθούν στο ελεύθερο έδαφος είναι οι Ψαριανοί, οι οποίοι έχουν ήδη εγκατασταθεί στην Ερέτρια και τον

δοθεί εις την Κυβέρνησιν η δύναμις του να το ενεργήση όταν αι περιστάσεις και τα μέσα του Κράτους το συγχωρήσωσιν».

⁸¹ Βακαλόπουλος, ο. π., σελ. 111. Τέτοια αντίδραση είδαμε εξάλλου προηγουμένως και στην προσπάθεια των Σουλιωτών να εγκατασταθούν στο Ζαπάντι.

⁸² Βακαλόπουλος, ο. π., Οι αντιδράσεις εξάλλου των μεγαλογαιοκτημόνων είτε ατομικά είτε μέσω οργάνων που επηρεάζουν θα φανεί αργότερα – κυρίως επί Όθωνα – σε μεγαλύτερη έκταση όπως αποδεικνύεται από έγγραφα τόσο των προσφύγων όσο και των αρμοδίων για τον εποικισμό συμβουλίων (ΓΑΚ Οθωνικό αρχείο)

⁸³ Παρόμοιες αναφορές για αποζημίωση βλέπουμε και από τους πρόσφυγες της Κάσου, των Ψαρών και της Χίου (Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 121 κ. εξ.)

⁸⁴ Μάμουκας Α., *Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος*, τ. ΙΑ' σ. 745

⁸⁵ Μάμουκας, ο. π. σελ. 864 όπου χαρ/κά: «... ημπορούν να εφορμήσωσι πνέοντες εκδίκησιν εκεί όπου θέλουν απαντήσει πολλούς και προθύμους συναγωνιστάς. Τότε αντί της ποθουμένης ειρήνης, οι τόποι εκείνοι κινδυνεύουν να γένουν εστία νέας επαναστάσεως, ήτις ημπορεί να ανανεώσει τον ολέθριον πόλεμον, διαδίδουσα αυτόν όπου αγωνιζόμεθα να τον σβήσωμεν».

⁸⁶ Ανάλογα αιτήματα απευθύνουν και οι Χιώτες, οι Κρητικοί κ. α.



Πειραιά και οι Μικρασιάτες (κυρίως Σμυρναίοι), οι οποίοι κρίνοντας ότι είναι αδύνατη η απελευθέρωση των πατρώνων εδαφών, στρέφονται προς την απόκτηση τόπου για συνοικισμό⁸⁷.

Η όλη εργασία της Δ' Εθνοσυνέλευσης ως προς το προσφυγικό ζήτημα περιορίστηκε στην αποστολή των αναφορών στην κυβέρνηση για να διεκπεραιωθούν τα αιτήματα που προβάλλονταν⁸⁸. Ο Κυβερνήτης όμως δεν κατόρθωσε να επιτύχει καμία σημαντική πρόοδο, γιατί εξακολουθούσαν να ορθώνονται συνεχώς αξεπέραστα εσωτερικά και εξωτερικά εμπόδια⁸⁹. Όπως είδαμε, η λήξη των εχθροπραξιών με την ειρήνη του Αυγούστου 1829 σήμαινε την εμφάνιση νέων επιτακτικών αναγκών για την οικονομική αλλά και ηθική ανασυγκρότηση της Ελλάδας. Επόμενο λοιπόν ήταν, τα θέματα που αφορούσαν τους πρόσφυγες να μείνουν προς το παρόν στο περιθώριο.

Αυτό όμως δε σήμαινε ότι ο Καποδίστριας απέρριψε ή λησμόνησε τις υποθέσεις αυτές. Το όνειρό του, όπως φαίνεται, ήταν να αποκαταστήσει στην Ελλάδα γεωργικούς πληθυσμούς, κυρίως από πρόσφυγες, οι οποίοι θα άλλαζαν ουσιαστικά το πρόσωπο της ερειπωμένης και κατεστραμμένης χώρας⁹⁰. Γι' αυτό προσπαθούσε να ωθήσει το λαό σε νέες προοπτικές και καλλιέργειες με στόχο να πιστέψει στις δυνάμεις του και να μπορέσει να σταθεί με αυτάρκεια. Έτσι επικαλείται τη συνδρομή των ελλήνων κεφαλαιούχων της Οδησού για τη σύσταση εταιρείας με σκοπό τον συνοικισμό των Ελλήνων από τα Μοσχονήσια, τη Βάρνα, την Αγχιάλο, τη Σωζούπολη κ.λ.π.⁹¹.

Τα σχέδια αυτά βεβαίως απαιτούσαν χρήματα και τα χρήματα έλειπαν από την Ελλάδα. Με δεδομένη την απροθυμία των Δυνάμεων να συνεισφέρουν χρηματικά⁹², σκέφτηκε κάτι ριζοσπαστικό για την εποχή, δηλ. τη διανομή μερικών εκατομμυρίων στρεμμάτων εθνικής γης σε ακτήμονες χωρικούς και την πώληση άλλων κτημάτων με άμεση πληρωμή. Τίποτε ωστόσο από αυτά δεν κατόρθωσε να επιτύχει, κυρίως εξ αιτίας των αντιδράσεων τόσο από τις Δυνάμεις όσο και από τους ισχυρούς μεγαλογαιοκτήμονες⁹³.

⁸⁷ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 126 και 129 ενώ στη σελ. 127 κ. εξ. αναφορά για τους Κυδωνιείς τον αποκλεισμό τους από τη Δ' Εθνοσυνέλευση και την επιστροφή τους (κατά το μεγαλύτερο μέρος) στην πατρίδα τους.

⁸⁸ Π. χ. Μάμουκας Α., ο. π. σελ. 866 «Η Συνέλευσις εκπληρούσα ευχαρίστως χρέος ιερόν, διευθύνει τας αναφοράς των ειρημμένων προς την Υ.Ε. πεποιθία εις τον ζήλον και προθυμίαν της Υ.Ε...».

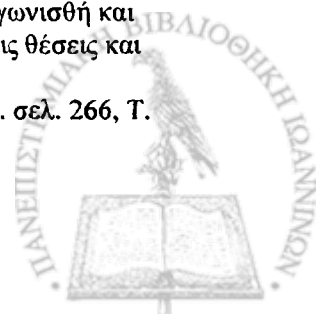
⁸⁹ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 133

⁹⁰ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 134 και Δ. Λουλές ο. π. σελ. 267 – 269 όπου και τα μέτρα για τη γεωργία.

⁹¹ Βακαλόπουλος, ο. π. όπου και επιστολή του Καποδίστρια της 10^{ης} Νοεμβρίου 1830 προς τον Στούρτζα στην Οδησό όπου μιλάει για την προσπάθεια του να διεγείρει «το Έθνος, ίνα αγωνισθή και επαρκέσει εις εαυτό, αν αποτύχη των βοηθειών, αις αι Δυνάμεις τω είχαν υποσχεθή.» Για τις θέσεις και προσπάθειες του κυβερνήτη για αυτάρκεια βλ. και Δ. Λουλές ο. π. σελ. 266

⁹² Σ. Τρικoupης, *Ιστορία της Ελληνικής επαναστάσεως*, τ. Δ σ. 275 & 282, Δ. Λουλές ο. π. σελ. 266, Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, σ.218, Ι.Ε.Ε. τ. ΙΒ' σ. 613, Ι Καποδίστριας, *Επιστολαί*, τ. Γ'

⁹³ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 135



3: ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

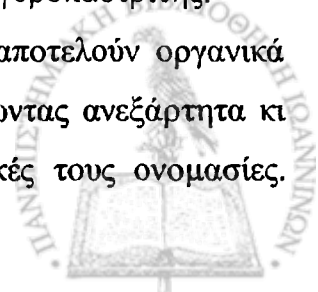
Απ' όσα έχουμε δει ως τώρα διαπιστώνουμε ότι αφ' ενός από την εξουσία, γιατί δεν έχουμε ακόμη συγκροτημένο κράτος, δεν υπάρχει ενιαία, σαφής και προγραμματισμένη αντιμετώπιση των προσφυγικών θεμάτων. Αφ' ετέρου οι ίδιοι οι πρόσφυγες δεν είχαν ακόμη συνειδητοποιήσει την κατάσταση στην οποία βρίσκονταν και τα προβλήματα που δημιουργούνταν. Τόσο η ελπίδα της επιστροφής στις πατρίδες τους – ελεύθερες πια – όσο και οι διαμάχες ή και αντιπαλότητες που είχαν αναπτυχθεί κατά τη διάρκεια του αγώνα δυσχέραιναν τη συνεννόηση μεταξύ των διαφόρων ομάδων αν δεν την καθιστούσαν αδύνατη. Σ' αυτό συντελούσε κατά πολύ και η διαφορετικότητα της καταγωγής των προσφυγικών ομάδων. Βουνίσιοι και νησιώτες, ορεισίβιοι και γεωργοί, έμποροι και πολεμιστές, είναι κάποιες από τις ιδιότητες που οι πληθυσμοί αυτοί μετέφεραν στην Ελλάδα από τους τόπους, από τους οποίους προέρχονταν.

Ειδικότερα σε ό,τι αφορά τους Ηπειρώτες και Θεσσαλούς πρόσφυγες, τα πράγματα γίνονται πιο πολύπλοκα. Όπως έχουμε δει, από τις αρχές του αγώνα, οι δύο αυτές ομάδες δεν αποτελούν στην ουσία ενιαία σχήματα με κοινή αντίληψη ή τουλάχιστον με κοινή συμφωνία σε βασικά ζητήματα. Αντίθετα, ακόμα και κατά την Καποδιστριακή περίοδο, μέσα στα δύο τοπικά αυτά σύνολα εμφανίζεται μια σειρά «υποομάδων» οι οποίες αγωνίζονται για τα δικά τους συμφέροντα η καθεμιά, ανεξάρτητα από τα οφέλη ή όχι που θα είχαν στο ευρύτερο σύνολο. Ως εκ τούτου είναι αναγκαίο να δούμε την καταγωγή των προσφυγικών ομάδων σε τοπικό επίπεδο, ώστε να προσδιορίσουμε και τα χαρακτηριστικά τους στη συγκεκριμένη περίοδο, χαρακτηριστικά που προσδιόρισαν και τη στάση τους απέναντι στον Κυβερνήτη αλλά και τη συγκροτημένη εξουσία.

3.1.: ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ

Όταν αναφερόμαστε στην Ήπειρο, τόσο στην επανάσταση όσο και κατόπιν, δεν πρέπει να περιοριζόμαστε στα όρια της σημερινής διοικητικής περιφέρειας του ελληνικού κράτους. Όσο κι αν η σημερινή Ήπειρος αποτελεί τη βασική πηγή προσφύγων, δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε ότι, την εποχή εκείνη, η ονομαζόμενη σήμερα Βόρεια Ήπειρος (που σήμερα αποτελεί τμήμα του Αλβανικού κράτους) αντιμετωπιζόταν ενιαία, έτσι ώστε με τον χαρακτηρισμό «Ηπειρώτες» να νοείται τόσο ο Θεσπρωτός ή ο Γιαννιώτης όσο και ο Χιμαριώτης ή ο Αργυροκαστρίτης.

Από την άλλη μεριά παρατηρούμε ότι περιοχές που γεωγραφικά αποτελούν οργανικά τμήματα της Ηπείρου επιδιώκουν να διατηρούν την αυτονομία τους δρώντας ανεξάρτητα κι επιλέγοντας να εκπροσωπούνται και να αντιμετωπίζονται με τις τοπικές τους ονομασίες.



Χαρακτηριστικότερα παραδείγματα οι περιπτώσεις του Σουλίου και της Άρτας. Οι κάτοικοί τους επιδιώκουν την αυτόνομη παρουσία, την ανεξάρτητη δράση κι έτσι έχουμε το φαινόμενο σε πολλές περιπτώσεις να αναφερόμαστε ξεχωριστά σε Ηπειρώτες, Αρτινούς και Σουλιώτες⁹⁴.

Οι Ηπειρώτες, ως ομάδα, δεν διαφοροποιούνται εντελώς από τις άλλες δύο. Έτσι αλλού βρίσκουμε να γίνεται λόγος για «Ηπειρωσουλιώτες» ενώ σε άλλες περιπτώσεις άτομα και των τριών ομάδων αναφέρονται ως «Ηπειρώτες» στη διοίκηση. Πάντως αν θέλουμε να εντοπίσουμε γεωγραφικά την προέλευση της ομάδας των «Ηπειρωτών» πρέπει να ερευνήσουμε τις περιοχές που αποτελούν σήμερα τους νομούς Ιωαννίνων, Πρέβεζας και τον ορεινό όγκο του ν. Άρτας ενώ θα πρέπει να περιληφθούν και περιοχές που σήμερα αποτελούν τμήματα της Βόρειας Ηπείρου όπως η Χιμάρα και το Αργυρόκαστρο.

Είναι γνωστή η δράση του οπλαρχηγού Σπύρο Μήλιου ενώ πολλοί από τους συναγωνιστές του φέρνουν αργότερα (κυρίως μετά την ανεξαρτησία) και τις οικογένειές τους. Από την άλλη έχουμε ήδη αρκετούς Ηπειρώτες στην Στ. Ελλάδα από τις αρχές της επανάστασης,⁹⁵ χωρίς βεβαίως να αποκλείεται η προσέλευση νέων προσφύγων τόσο στα ίδια μέρη όσο και στα νησιά⁹⁶.

Οι Αρτινοί είναι σαφώς πιο κλειστή άρα και μικρότερη ομάδα, η οποία εμφανίζεται κατά την επανάσταση, μετά την αποτυχημένη προσπάθεια απελευθέρωσης της Άρτας τον Νοέμβριο του 1821, κι αρχίζει να διαχωρίζεται αμέσως σχεδόν μετά την ασφαλή μεταφορά της σε ελεύθερα εδάφη από τον Μακρυγιάννη. Έτσι, ενώ αρχικά οι αρτινοί (κάτοικοι της πόλης, αλλά και των γύρω χωριών Κομπότι, Πέτα και Νιοχώρι) εγκαθίστανται στην Κατούνα, αργότερα βρίσκονται στο Αγρίνιο και το Μεσολόγγι, ενώ μια αρκετά σημαντική ομάδα – ώστε να μπορεί να αποφασίζει για πληρεξούσιους – φαίνεται να υπάρχει στην Πάτρα, την περίοδο της Δ' Εθνοσυνέλευσης⁹⁷.

Οι Σουλιώτες τέλος, αποτελούν χαρακτηριστική ομάδα, κλειστή με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και αυτόνομη εμφάνιση, δράση και παρουσία ακόμη και την περίοδο του Καποδίστρια. Παρουσιάζονται ενωμένοι, παρά τις πιθανές εσωτερικές τους προστριβές,⁹⁸ εκφράζονται με τους δικούς τους αντιπροσώπους και γενικά διατηρούν ένα αίσθημα υπεροχής, όχι μόνο ως προς τους άλλους πρόσφυγες αλλά και ως προς τους εκπροσώπους της εξουσίας, που πηγάζει κυρίως από τις στρατιωτικές τους γνώσεις κι επιτυχίες, οι οποίες τους καθιστούν ακόμη αναγκαίους για τη συνέχιση του αγώνα. Έχοντας διασκορπιστεί μετά τη συνθηκολόγηση

⁹⁴ Ενδεικτική είναι η περίπτωση της Δ' Εθνοσυνέλευσης όπου οι Σουλιώτες αντιπροσωπεύονται με δικούς τους πληρεξούσιους, οι Αρτινοί με δικούς τους (Μακρυγιάννης κ. α.) και οι Ηπειρώτες με άλλους ξεχωριστούς βλ. Βακαλόπουλος ο. π. σ. 131 κ. εξ., Μακρυγιάννης ο. π. σ. 253 κ. εξ., Κραψίτης, *Οι Σουλιώτες από τον έπουσ του Μεσολογγίου*, σ. 115 κ. εξ., Μάμουκας, *Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος...*, Κορδάτος, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος*, σ. 284 κ. λ.

⁹⁵ Βλ. και πιο πάνω

⁹⁶ Βακαλόπουλος, ο. π. σ. 109

⁹⁷ Μακρυγιάννης, ο. π. σ. 253



με τον Αλή Πασά, εμφανίζονται να επιστρέφουν από διάφορα μέρη, κυρίως τα Επτάνησα αλλά και την Πάργα και τα νησάκια του Αμβρακικού⁹⁹.

3.2.: ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Μερική ομοιότητα με τους Ηπειρώτες παρουσιάζουν οι Θεσσαλοί πρόσφυγες. Βασικό τους χαρακτηριστικό είναι ότι διατηρούν κι αυτοί τις τοπικές τους διαφορές και συνήθειες καθώς και ονομασίες (Θετταλομάγνητες, Ολύμπιοι κλπ.) ωστόσο δεν διασπώνται όπως οι προερχόμενοι από την Ήπειρο, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται και να αντιμετωπίζονται ως ενιαία ομάδα. Σ' αυτό βέβαια συμβάλλει και το γεγονός ότι οι Θεσσαλοί προέρχονται από ένα μικρότερο σε έκταση χώρο, που αναλογεί στο σημερινό νομό Μαγνησίας καθώς και σε μερικές περιοχές του νομού Λάρισας και κυρίως την περιοχή του Ολύμπου¹⁰⁰.

Όπως έχουμε δει, οι Πηλιορείτες αγωνιστές πέρασαν αρχικά στις Βόρειες Σποράδες για να αναγκαστούν αργότερα να φύγουν¹⁰¹. Ωστόσο οι κακουχίες, η φτώχεια και η καταπίεση από τους Ολύμπιους πειρατές παρακίνησαν πολλούς να επιστρέψουν στα παλιά εδάφη τους κάτω από οθωμανική διοίκηση¹⁰². Οι Ολύμπιοι πρόσφυγες, όπως είδαμε, μετά τον ερχομό του Κυβερνήτη αναγκάστηκαν να παραδώσουν τα πλοία τους και να εγκαταλείψουν την πειρατεία. Πολλοί απ' αυτούς μεταφέρθηκαν με τις οικογένειές τους στην Ελευσίνα και τα Μέγαρα ενώ άλλοι παρέμειναν στην περιοχή της Βόρειας Εύβοιας, και στις Βορ. Σποράδες. Σύμφωνα με τον Thiersch μεγάλος αριθμός (περίπου 2.500) ήταν κατά τα τελευταία χρόνια κυβέρνησης του Καποδίστρια συγκεντρωμένος στη Φωκίδα με στόχο μια εκστρατεία στη Θεσσαλία¹⁰³.

Απ' όσα έχουμε δει ως τώρα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι την περίοδο του Καποδίστρια το ρεύμα των προσφύγων προς την Ελλάδα φαίνεται να ανακόπτεται. Η ειρήνη του 1829 αλλά και η προσδοκία ανεξαρτητοποίησης των εδαφών τους, κρατάει πολλούς έλληνες στις υπόδουλες περιοχές ενώ και οι ευρισκόμενοι στο ελεύθερο πλέον ελληνικό κράτος επιδιώκουν με κάθε τρόπο την συμμετοχή των πατρίδων τους στις προς απελευθέρωση περιοχές. Είδαμε πιο πάνω τις προσπάθειες των Χίων για εκστρατεία απελευθέρωσης του νησιού τους αλλά και τις ενέργειες Ηπειρωτών, Θεσσαλών και Κρητών για μεσολάβηση του Κυβερνήτη στις Μεγάλες Δυνάμεις.

⁹⁸ Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τ. Α' σ. 235

⁹⁹ Σύμφωνα με το πρωτόκολλο του 1828 η Εύβοια παραχωρούνταν στην ελληνική επικράτεια, ενώ τα νησάκια του Αμβρακικού, οι αλυκές και τα ιχθυοτροφεία παρέμειναν στους Οθωμανούς. Έτσι οι σουλιώτικες οικογένειες που είχαν βρεθεί εκεί πρόσφυγες βρέθηκαν στο Βραχώρι (Αγρινίο) αναζητώντας τόπο για να σταθούν: (Γ. Παπατρέχας, *Ιστορία του Αγρινίου*, σ. 307)

¹⁰⁰ Τους πρόσφυγες αυτής της περιοχής γύρω από τον Όλυμπο, ο Βακαλόπουλος ονομάζει Θεσσαλομακεδόνες με το δεδομένο της γεωγραφικής ενότητας.

¹⁰¹ Βλ. και πιο πάνω

¹⁰² Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 34



3.3.: ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

Όπως είναι φυσικό, όλες οι επιδιώξεις και οι προσδοκίες, όχι μόνο των προσφύγων, αλλά και όλων των αγωνιστών, ήταν δύσκολο (αν όχι αδύνατο) να επιτευχθούν. Αποτέλεσμα αυτού ήταν η καθημερινή αβεβαιότητα που μετατρεπόταν σε απόγνωση και αντίθεση κατά του Καποδίστρια, η οποία εντεινόταν μέρα με τη μέρα εξ αιτίας κυρίως της οικονομικής δυσπραγίας που εκτεινόταν σε όλη την Ελλάδα. Οι γεωργοί έβρισκαν βέβαια κάποια ασφάλεια στην ύπαιθρο, αλλά οι περισσότεροι δεν είχαν τα απαραίτητα πρώτα μέσα για καλλιέργεια¹⁰⁴. Με δεδομένη την αδυναμία της κυβέρνησης να βοηθήσει όλο τον γεωργικό πληθυσμό¹⁰⁵ παρατηρήθηκε τάση μετανάστευσης στη Θεσσαλία και στα παράλια της Μ. Ασίας για γεωργική εγκατάσταση όπως ήδη οι Υδραίοι ναυτικοί αναχωρούσαν για να εργαστούν σε τούρκικα πλοία¹⁰⁶.

Βέβαια οι πρώτοι που άρχισαν να φεύγουν ήταν οι πρόσφυγες, οι οποίοι εξακολουθούσαν να νοσταλγούν την ιδιαίτερη πατρίδα τους, περισσότερο μάλιστα όσο η πρωτόγονη ακόμα κατάσταση της Ελλάδας αποτελούσε ισχυρό κίνητρο φυγής. Ήδη πολλοί από όσους είχαν επιστρέψει είχαν ξαναβρεί τα κτήματά τους και είχαν επανέλθει στην προ της επανάστασης ζωή τους¹⁰⁷. Η διάθεση λοιπόν όλων αυτών απέναντι στον Κυβερνήτη κάθε άλλο παρά καλή θα μπορούσε να είναι.

Αλλά και οι στρατιωτικοί δεν βρίσκονταν σε καλύτερη κατάσταση. Πολλοί αγωνιστές έμειναν έξω από τις νέες στρατιωτικές μονάδες. Η αγωνία και η αντίδρασή τους τάραξε τον Κυβερνήτη¹⁰⁸. Πολλοί απ' αυτούς αποφάσισαν να γυρίσουν στις πατρίδες τους και τις οικογένειές τους. Άλλοι πάλι ξαναγύρισαν στα κλέφτικα λημέρια τους στρεφόμενοι στη ληστεία¹⁰⁹. Γενικά οι αδικημένοι αγωνιστές ήταν λογικό τελικά να στραφούν εναντίον του Καποδίστρια. Σύμφωνα με τον Βακαλόπουλο, όλοι αυτοί – και κυρίως οι προερχόμενοι από τη Θεσσαλία και Μακεδονία – κατέληξαν να γίνουν οι θερμοί οπαδοί της πολιτικής του αλυτρωτισμού, εξαιτίας του έντονου ενδιαφέροντος τους για απελευθέρωση των εδαφών τους.

¹⁰³ Fr. Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τ. Α' σ. 234 – 5 όπου και η διάκριση των Θεσσαλών σε ορεισίβιους (Ολυμπίσιους) και πεδινούς

¹⁰⁴ Βακαλόπουλος, ο. π. σ. 147 - 8

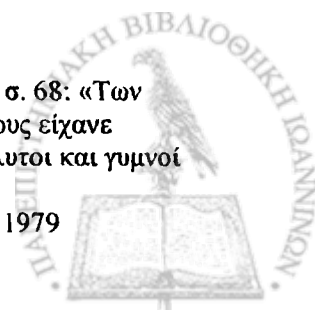
¹⁰⁵ Ο Thiersch, ο. π. σ. 69 κ. εξ., επιτιμά την κυβέρνηση για την αδιαφορία της ως προς την ανάπτυξη της γεωργίας. Ωστόσο ο ίδιος σ. 97 κ. εξ. επιβεβαιώνει τη διασφάλιση της τάξης και τη διατήρηση της ασφάλειας στη χώρα. Ο δε Καποδίστριας στις επιστολές του διατυπώνει τις καλές προθέσεις της κυβέρνησης οι οποίες όμως υπονομεύονται από έλλειψη χρημάτων.

¹⁰⁶ Βακαλόπουλος, ο. π. σ. 148, Ι. Καποδίστρια, *Επιστολαί*, τ. Γ' σελ. 361 - 362

¹⁰⁷ Βακαλόπουλος, ο. π. σ. 148

¹⁰⁸ Βακαλόπουλος, *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, τ. Η' σ. 134, και Μακρυγιάννης, ο. π. σ. 68: «Των αγωνιστών οι άνθρωποι διακονεύουν και γυρεύουν να πάνε πίσου εις τους Οθωμανούς. Τους είχανε αυτείνοι σκλάβους, τους ντύνανε τους συγυρίζανε και τρώγαν. Εις την πατρίδα τους ξυπόλυτοι και γυμνοί διακονεύουν».

¹⁰⁹ Αναλυτικά και διεξοδικά για το θέμα της ληστείας βλ. Γ. Κολιόπουλος, *Ληστές*, Αθήνα 1979



Αποτέλεσαν έτσι ένα ιδιαίτερο όσο και ανήσυχο στοιχείο στην ελεύθερη Ελλάδα, το οποίο άφησε τις επιδράσεις του στα επόμενα χρόνια. Όπως χαρακτηριστικά τονίζεται, «η απογοήτευση των αγωνιστών είναι μεγάλη βλέποντας πως το τέλος των τόσων αγώνων τους, δεν είχε στεφθεί με την αναγνώριση των δικών τους κόπων και μόχθων για τη δημιουργία του νέου κράτους. Μέσα στη μετεπαναστατική κοινωνία σχηματίζουν μια τάξη δυσαρεστημένων, που ξεχωρίζει μέσα στον πολυσύνθετο πληθυσμό της μικρής Ελλάδας»¹¹⁰.

¹¹⁰ Βακαλόπουλος, *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, τ. Η' σ.135



4: ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

Τα αίτια που ανάγκασαν του πρόσφυγες να εγκαταλείψουν τις περιουσίες τους και τα σπίτια τους, αφήνοντας πίσω όχι μόνο αναμνήσεις αλλά και μια κατά το μάλλον ή ήττον τακτοποιημένη ζωή είναι πολλά. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι ποικίλουν ανάλογα με τα άτομα ή τις ομάδες που αποφασίζουν να ξενιτευτούν αναζητώντας μια νέα πατρίδα. ένα καινούργιο τόπο για να εγκατασταθούν και να ξεκινήσουν από την αρχή σχεδόν τη ζωή τους. Ωστόσο, παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, μπορούμε να διακρίνουμε δύο βασικές αιτίες οι οποίες συμπυκνώνουν, συνθέτουν τις δευτερεύουσες αντιθέσεις. Πρώτον, ο φόβος για αντίποινα ή τρομοκρατικές ενέργειες των Οθωμανών, με τις συνέπειες που θα επέφεραν στους παραμένοντες σε υπόδουλα εδάφη έλληνες. Δεύτερον, η αποτυχία των διάφορων απελευθερωτικών κινημάτων που ξέσπασαν ανά την Ελλάδα – κυρίως σε περιοχές όπως η Θεσσαλία, η Μακεδονία, η Κρήτη και δευτερευόντως η Ήπειρος και τα νησιά του Αιγαίου – με συνέπεια να καταστεί επισφαλής η θέση των επαναστατημένων κατοίκων εξαιτίας βέβαια του ενόπλου αγώνα τους.

Η τρομοκρατία των Οθωμανών ήταν εμφανής κυρίως στις πόλεις των μικρασιατικών παραλίων και την Κωνσταντινούπολη. Η παρουσία δε και οι επιδρομές του ελληνικού στόλου κατά τη διάρκεια της επανάστασης ενέτεινε αυτές τις τρομοκρατικές ενέργειες που οφείλονταν κυρίως στα αισθήματα φόβου, οργής και απληστίας των άτακτων στρατιωτών και του όχλου¹¹¹. Ας μην ξεχνάμε ότι οι Έλληνες, ειδικά οι νησιώτες και μικρασιάτες, είχαν αναπτύξει έντονη επιχειρηματική, ναυτική και εμπορική δραστηριότητα, με αποτέλεσμα τη συγκέντρωση σημαντικού κεφαλαίου. Όσο κι αν μεγάλο μέρος του πλούτου αυτού είχε αναλωθεί στις ανάγκες του αγώνα, υπήρχε πάντως ακόμα αρκετός για να προκαλέσει την προσοχή του άτακτου στοιχείου.

Μετά την έναρξη της επανάστασης στην Πελοπόννησο άρχισαν σταδιακά να εξεγείρονται και οι άλλες περιοχές της Ελλάδας (Θεσσαλομαγνησία Μάιος 1821, Χαλκιδική Μάιος 1821, Νάουσα Φεβρουάριος 1822, Ήπειρος Αύγουστος – Νοέμβριος 1821 κλπ.) Οι κάτοικοι των περιοχών αυτών, όπως είδαμε, όταν ηττήθηκαν από τους Οθωμανούς, κατέφυγαν στα απελευθερωμένα εδάφη. Όταν ήλθε ο Κυβερνήτης, πολλοί από αυτούς ετοιμάστηκαν για νέες εκστρατείες,¹¹² με αποτέλεσμα να υπάρξει ένα ρεύμα επιστροφής σε συνδυασμό και με όσα αναφέραμε σε προηγούμενα κεφάλαια.

¹¹¹ Βακαλόπουλος, *Πρόσφυγες και προσφυγικόν ζήτημα...*, σελ. 7

¹¹² Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τ. Α' σελ. 235



Ωστόσο όταν έγινε φανερό ότι τόσο οι Μεγάλες Δυνάμεις, όσο και το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, υποτελές ακόμα στο Σουλτάνο, δεν επρόκειτο να βοηθήσουν στην απελευθέρωση των εδαφών τους, οι πληθυσμοί αυτοί επέστρεψαν στην Ελλάδα¹¹³. Δεν έπαψαν όμως να προσδοκούν την επιστροφή στις πατρίδες τους, με αποτέλεσμα, κάθε φορά που ξεσπούσε επαναστατικό κίνημα, να συμμετέχουν και να βοηθούν.

Βεβαίως τα αίτια που ωθούσαν τους υπόδουλους ακόμα πληθυσμούς να καταφεύγουν στην ελεύθερη Ελλάδα δεν περιορίζονται σ' αυτές τις γενικές αναφορές. Υπήρχε επίσης η δυσβάσταχτη οθωμανική φορολογία¹¹⁴, η οποία, οδηγούσε τους κατοίκους σε απόγνωση¹¹⁵. Μόνη τους ελπίδα τότε έμενε η Ελλάδα, η οποία φαινόταν ότι προσέφερε περισσότερες δυνατότητες και λόγω της ελευθερίας αλλά κυρίως λόγω της ύπαρξης των «εθνικών κτημάτων» στα οποία όλοι οι αγωνιστές, αλλά ιδίως οι πρόσφυγες, προσδοκούσαν ότι θα μπορούσαν να εγκατασταθούν.

Σ' όλη αυτή την κίνηση ο Κυβερνήτης δεν έμεινε αμέτοχος. Έχοντας ως πολιτικό στόχο τη διαμόρφωση μιας κοινωνίας που θα στηριζόταν στους μικροϊδιοκτήτες καλλιεργητές, προσπάθησε να προσελκύσει στο ελληνικό κράτος νέους πληθυσμούς, κυρίως από τις υπόδουλες περιοχές έχοντας ωστόσο στραμμένη την προσοχή του και στις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού, μιας και η μαζική αφαίμαξη του ελληνικού στοιχείου από τις υπόδουλες περιοχές, δεν αποτελούσε συνεπή πολιτική πράξη στην προοπτική ανάκτησης των κατακτημένων αυτών εδαφών. Γι' αυτό, όπως είδαμε¹¹⁶, έρχεται σε επαφή με τους Έλληνες της Οδησού ώστε να χρηματοδοτηθεί μια προσπάθεια μετανάστευσης κι εποικισμού από τις περιοχές αυτές. Παράλληλα φρόντιζε για την όσο το δυνατόν καλύτερη αποκατάσταση των προσφύγων, παρά τις αντιξοότητες – περισσότερο οικονομικές – που υπήρχαν, έτσι ώστε οι εκτός των ορίων του κράτους έλληνες να αποκτούν ένα ισχυρό κίνητρο για τη μετακίνησή τους σ' αυτό. Παρ' όλα αυτά κατά την Καποδιστριακή περίοδο παρατηρείται ανακοπή του μεταναστευτικού ρεύματος¹¹⁷.

¹¹³ Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, σελ. 386 σημ. 1

¹¹⁴ Για τη φορολογία ιδιαίτερα στην υπόδουλη Ήπειρο και Θεσσαλία βλ. ΙΕΕ τ. ΙΓ' σελ. 387 και 395 για την Κρήτη σελ. 411

¹¹⁵ Θωμόπουλος Θ., *Το Αγρίνιο απ' την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Αθήνα 1954 σελ. 119

¹¹⁶ βλ. πιο πάνω

¹¹⁷ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 147 κ. εξ., ενώ για τις αιτίες του φαινομένου βλ. πιο πάνω



5: ΤΟΠΟΙ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΝΤΟΠΙΩΝ

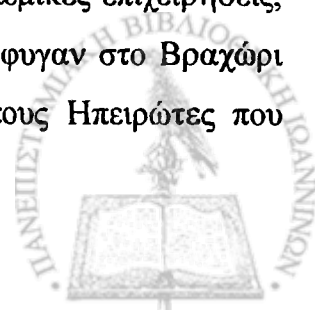
Η εγκατάσταση των προσφυγικών πληθυσμών δεν ακολούθησε κάποια προδιαγεγραμμένη πορεία καθώς δεν υπήρξε οργανωμένο σχέδιο υποδοχής κι αποκατάστασης τους. Κατά τη διάρκεια των πολεμικών συγκρούσεων (κυρίως πριν την έλευση του Καποδίστρια) παρέμειναν σε περιοχές κοντά στις ιδιαίτερες πατρίδες τους με την προσδοκία της απελευθέρωσης των εδαφών τους ή απλώς επειδή εκεί μπορούσαν να βρουν τα στοιχειώδη μέσα επιβίωσης. Με τον καιρό όμως αναζητούν προσφορότερες περιοχές και εδάφη προς εγκατάσταση είτε γιατί παύουν πια να ελπίζουν ότι θα ελευθερώσουν τους τόπους τους, είτε γιατί έρχονται σε συγκρούσεις με τους ντόπιους κατοίκους, τους «αυτόχθονες» όπως αρέσκονταν να ονομάζονται. Βλέπουμε λοιπόν άλλοι μεν να απαιτούν από το κράτος μέσα από τα επίσημα όργανά του (Κυβερνήτη , κυβέρνηση, Εθνοσυνέλευση) να τους παραχωρηθεί τόπος εγκατάστασης, άλλοι δε να μετακινούνται εγκαθιστάμενοι σε διάφορα μέρη, ώστε , ενώ στην επανάσταση βρίσκονται συνήθως συγκεντρωμένοι σ' ένα μέρος, στη περίοδο του Καποδίστρια απαντώνται αλλού και διασκορπισμένοι.

Στην πρώτη ομάδα μπορούμε να εντάξουμε του Ηπειροσουλιώτες, τους Θεσσαλομαγνήσιους, τους Ολύμπιους και Θεσσαλομακεδόνες. Ομοιότητες παρουσιάζουν και οι Ψαριανοί, οι Κρητικοί και οι Σμυρναίοι. Στη δεύτερη ομάδα βρίσκουμε τους Αρτινούς ενώ παρόμοια τακτική ακολουθούν οι Χιώτες, οι Θράκες και Βιθυνοί αλλά και άλλοι μεμονωμένοι πρόσφυγες που καταφεύγουν ατομικά ο καθένας σε διάφορα μέρη της Ελλάδας με χαρακτηριστικότερη περίπτωση τους προερχόμενους από τη Χιμάρα και το Αργυρόκαστρο. Εντελώς ξεχωριστή είναι η περίπτωση των προσφύγων από την Κυδωνία της Μ. Ασίας, οι οποίοι, αποκλειόμενοι από τη Δ' Εθνοσυνέλευση για λόγους που είχαν να κάνουν καθαρά με τη σχέση της Ελλάδας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τις Μεγάλες Δυνάμεις¹¹⁸, επέστρεψαν ομαδικά στην πατρίδα τους, παρά τη διάθεση του κυβερνήτη να στηρίξει έναν πιθανό συνοικισμό τους όπου οι ίδιοι επέλεγαν.

5.1. ΗΠΕΙΡΟΣΟΥΛΙΩΤΕΣ

Μετά την αποτυχημένη προσπάθειά τους να εγκατασταθούν στο Ζαπάντι¹¹⁹, οι Σουλιώτες αποχώρησαν και οι μεν άντρες ακολούθησαν τους αρχηγούς τους στις πολεμικές επιχειρήσεις, όσοι δε ήταν αδύνατο να πολεμούν (γυναίκες, παιδιά, ηλικιωμένοι) κατέφυγαν στο Βραχώρι (Αγρίνιο) και στο Μεσολόγγι όπου αναμείχθηκαν και με τους υπόλοιπους Ηπειρώτες που

¹¹⁸ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 128



βρίσκονταν ήδη εκεί. Αυτό βέβαια δεν σήμαινε ότι παραιτήθηκαν από τη διεκδίκηση μιας μόνιμης εστίας. Έτσι στη Γ' Εθνοσυνέλευση τους βλέπουμε να ζητούν «τόπον προς κατοικίαν» χωρίς να επιμένουν για συγκεκριμένο μέρος. Η Συνέλευση ορίζει μια επιτροπή, η οποία προτείνει ως καταλληλότερο τόπο «διά την κατοίκησιν των Σουλιωτών...την από της Επιδαύρου μέχρι της Απαθείας εθνικήν γην»¹²⁰. Συγχρόνως όμως προτείνει τη σύσταση κι άλλης επιτροπής για να διευκρινισθεί πως και ποιες γαίες θα παραχωρηθούν. Αποτέλεσμα ήταν να παρεμβληθούν διάφορες χρονοβόρες γραφειοκρατικές διαδικασίες, το ζήτημα να παραπεμφθεί στη βουλή και τελικά να παραμείνει σε εκκρεμότητα, χωρίς να έχει παρθεί καμία απόφαση. Γι' αυτό οι Σουλιώτες επανήλθαν στη Δ' Εθνοσυνέλευση ζητώντας «έκτασιν Εθνικής Γης εις οποιονδήποτε μέρος ήθελεν εγκριθεί διά κατοικίαν και καλλιέργειαν, κατά το ψήφισμα της εν Τροιζήνι Γ' Εθνοσυνελεύσεως επί της ΛΣΤ' συνεδριάσεως»¹²¹. Τόσο η Συνέλευση, όσο και ο Κυβερνήτης είδαν με συμπάθεια το όλο θέμα, δεν μπόρεσαν ωστόσο να δώσουν συγκεκριμένη λύση¹²².

Στο μεταξύ οι οικογένειες των Σουλιωτών παρέμειναν στο Αγρίνιο και στα περίχωρά του, ενώ νέοι πρόσφυγες έρχονται να προστεθούν στους ήδη υπάρχοντες. Οι πρόσφυγες καταλαμβάνουν στην ουσία εθνικά κτήματα ή ακόμη και περιουσίες των οποίων οι ιδιοκτήτες είχαν χαθεί και με τις συχνές τους αναφορές ανακινούσαν το ζήτημά τους. Αφού δεν δινόταν οριστική λύση, αποφάσισαν να εγκατασταθούν μόνιμα στα εδάφη στα οποία βρισκόντουσαν. Η στάση τους αυτή δυσαρέστησε πολλούς από τους ντόπιους κατοίκους που έβλεπαν τις γαίες αυτές ως αυτοδίκαια δικές τους. Από την εποχή αυτή λοιπόν ξεκινά η διαμάχη, η οποία για πολλά χρόνια έμπαινε εμπόδιο στις σχέσεις ανάμεσα στους «αυτόχθονες» Αγρινιώτες και τους «ετερόχθονες» Σουλιώτες¹²³. Εξ άλλου, μεγάλο μέρος των Σουλιωτών, που συμμετέχουν στην απελευθέρωση της Ναυπάκτου κατά τον Μάρτιο και Απρίλιο του 1829, εγκαθίσταται στη Ναύπακτο. Οι Σουλιώτες θεωρούσαν ότι μπορούν να μείνουν σ' αυτά τα μέρη τα οποία είχαν ελευθερώσει αλλά και για τα οποία πολλοί συμπατριώτες τους είχαν χάσει τη ζωή τους. Έτσι αμέσως μετά την απελευθέρωση κατέλαβαν «δικαιωματικά» τα καλύτερα σπίτια και αγροκτήματα, τα οποία και οικειοποιήθηκαν¹²⁴. Οι κάτοικοι τους αντιμετώπισαν μάλλον φιλικά, με αποτέλεσμα εδώ οι περιπλανώμενοι ηρωικοί Σουλιώτες να βρουν στοργή και φιλοξενία και η Ναύπακτος να γίνει η δεύτερη πατρίδα τους¹²⁵.

¹¹⁹ Αποτυχία που οφείλεται, όπως είδαμε, στην αντίδραση των κατοίκων

¹²⁰ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 90

¹²¹ Μάμουκας, *Τα κατά την αναγέννησιν...*, τ. ΙΙ σελ. 864

¹²² βλ. πιο πάνω

¹²³ Γ. Παπατρέχας, *Ιστορία του Αγρινίου*, σελ. 307 και 317 κ. εξ.

¹²⁴ Ντ. Μακρυγιάννη, *Η Ναυπακτία στο Εικοσιένα*, σελ. 168

¹²⁵ Κ. Ράϊκος, *Ιστορία της Ναυπακτίας*, σελ. 116



5.2.: ΘΕΣΣΑΛΟΜΑΓΝΗΣΙΟΙ

Υστερα από την αποτυχημένη προσπάθεια να ελευθερώσουν τη Μαγνησία και να καταλάβουν το Βόλο¹²⁶, οι κάτοικοι της Θεσσαλομαγνησίας κατέφυγαν στις Βόρειες Σποράδες και ειδικότερα στην Σκιάθο και τη Σκόπελο, όπου μαζί με τους ντόπιους υπέφεραν από τη συμπεριφορά των Ολύμπιων οπλαρχηγών¹²⁷. Άλλοι πάλι είχαν καταφύγει στην Σύρο. Αρχικά βασική τους επιδίωξη ήταν να προετοιμάσουν μια νέα εξέγερση με επίκεντρο το Πήλιο, ώστε να μπορέσουν να απελευθερώσουν την πατρίδα τους. Ωστόσο παρά τις προσπάθειές τους δεν κατόρθωσαν να πετύχουν κάτι τέτοιο, τόσο εξαιτίας των αντικειμενικών δυσχερειών που υπήρχαν (εύκολη πρόσβαση στους Οθωμανούς, έλλειψη πολεμοφοδίων κλπ), όσο κι εξαιτίας της αδράνειας που επέδειξαν οι εκάστοτε κυβερνήσεις ως προς το θέμα αυτό.

Σύμφωνα με τον Κορδάτο, ο Καποδίστριας δεν έδωσε σημασία στις επαρχίες της Ηπείρου και Θεσσαλίας. Κατά την ίδια άποψη, στις διαπραγματεύσεις που έκανε με τις τρεις Δυνάμεις δεν επέμεινε «να ξεσκλαβωθούν και οι δύο αυτές επαρχίες» γιατί «ούτε ήξερε την ιστορία της Επανάστασης (του Πηλίου), ούτε τον ένοιαζε για τα μέρη εκείνα, γιατί είχαν όργανο της τσαρικής Ρουσίας»¹²⁸.

Η άποψη αυτή φαίνεται υπερβολική. Δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο Καποδίστριας, έμπειρός διπλωμάτης, θα άφηνε την ευκαιρία της ενσωμάτωσης αυτών των σημαντικών εδαφών στο νέο ελληνικό κράτος, αν βέβαια την είχε κι αυτό γιατί εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της Ρωσίας. Δεν πρέπει να ξεχνάμε τις πιέσεις που δεχόταν ο κυβερνήτης από τις Μεγάλες Δυνάμεις, αλλά και το γεγονός ότι η επανάσταση είχε σιγήσει στα μέρη εκείνα, πράγμα που του αφαιρούσε σημαντικά διαπραγματευτικά επιχειρήματα. Άλλωστε δεν είχε και πολλά μέσα πίεσης¹²⁹. Ας θυμηθούμε επίσης την προσπάθειά του να πειστεί ο Λουδοβίκος του Σαξ - Κόμπουργκ, να προβάλει βέτο, ώστε να περιληφθούν εδάφη αν και γι' αυτό κατηγορήθηκε. Εξ άλλου δεν έχει αποδειχθεί με βεβαιότητα ο ισχυρισμός ότι ο Καποδίστριας ως κυβερνήτης ενεργούσε ως πράκτορας των Ρώσων.

Πάντως οι Θεσσαλομαγνήσιοι αφού είδαν ότι δεν υπάρχει πιθανότητα άμεσης απελευθέρωσης της πατρίδας τους προσπάθησαν να αποκατασταθούν στην ελεύθερη Ελλάδα. Φροντίζουν να στέλνουν αντιπροσώπους στις Εθνικές συνελεύσεις ώστε να καταγράφεται η παρουσία τους¹³⁰.

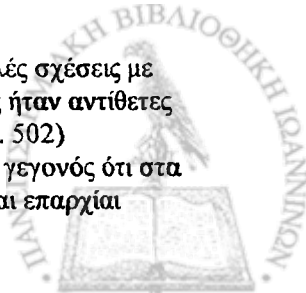
¹²⁶ Λεπτομέρειες για το θέμα αυτό βλ. Γ. Κορδάτος, *Η επανάσταση της Θεσσαλομαγνησίας*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1977

¹²⁷ Αντίθετα ο Γ. Κορδάτος, ο. π. σ. 108 υποστηρίζει ότι οι Θεσσαλομαγνήσιοι καταληστεύονταν από τους ντόπιους

¹²⁸ Γ. Κορδάτος, ο. π. σ. 161 σημ. 1

¹²⁹ Βασικό αίτημα της πολεμικής πολιτικής του Καποδίστρια ήταν να προφυλαχθούν οι καλές σχέσεις με τις τρεις Δυνάμεις οι οποίες θα έκριναν τελικά τις τύχες της χώρας. Αλλά οι τρεις Δυνάμεις ήταν αντίθετες σε κάθε ενέργεια που μπορούσε να θεωρηθεί ως αναζωπύρωση του πολέμου (ΙΕΕ, τ. 1Β' σ. 502)

¹³⁰ Χαρακτηριστικό της έλλειψης πληροφόρησης και της ελπίδας που επικρατούσε είναι το γεγονός ότι στα 1826 με την κίνηση για εκλογή του Δούκα του Νεμούρ ως βασιλιά υπήρχε η φήμη ότι «όσα επαρχία



Ενώ όμως στη Δ' εθνοσυνέλευση ζητούν, μαζί με άλλους Θεσσαλούς και τους Ηπειρώτες, τη μεσολάβηση του Καποδίστρια ώστε να περιληφθεί η πατρίδα τους στο ελεύθερο ελληνικό κράτος, λίγο αργότερα, μετά τη δολοφονία του, στη Ε' Εθνοσυνέλευση ζητούν «ανάλογον γην προς οικισμόν και καλλιέργειαν. Γην δε ως προς το διπλούν τούτο αντικείμενον επρότειναν κατά προτίμησιν την του Ωρεού επί της Ευβοίας, η εις την επαρχίαν του Ταλαντίου»¹³¹.

Η εισηγητική επιτροπή γνωμοδοτεί ότι η αίτησή τους είναι δίκαιη και το υπ' αριθμ. ΚΒ' ψήφισμα της κυβέρνησης τους δίνει τη δυνατότητα να πάρουν τόπο για κατοικία χωρίς να παραβλέπονται όμως τα δίκαια των ντόπιων. Σύμφωνα όμως με το ίδιο ψήφισμα είναι έργο της Βουλής να προσδιορίσει τον τόπο της κατοικίας, την έκταση της γης σύμφωνα με το ψήφισμα για τη διανομή γης¹³². Παρά τη θετική στάση όμως, μπορούμε να υποθέσουμε ότι και το θέμα των Θεσσαλομαγνήσιων ακολούθησε το δρόμο που πήραν και οι αιτήσεις των άλλων προσφύγων, την αναβολή δηλαδή λήψης οριστικής απόφασης εξαιτίας κυρίως της ρευστής πολιτικής κατάστασης και της ανυπαρξίας σαφούς νομοθετικού πλαισίου.

Διαφορετική είναι η περίπτωση των κατοίκων του χωριού Μιτζέλα, το οποίο κήκε από τους Οθωμανούς¹³³. Μετά την καταστροφή, οι κάτοικοι κατέφυγαν στην Ελλάδα, διασώζοντας το μεγαλύτερο μέρος από τα υπάρχοντά τους. Όπως και οι άλλοι συμπατριώτες τους πέρασαν αρχικά στην Σκόπελο, απ' όπου έφυγαν αργότερα για να χτίσουν την Νέα Μιτζέλα στα 1834¹³⁴.

5.3.: ΟΛΥΜΠΙΟΙ ΚΑΙ ΘΕΣΣΑΛΟΜΑΚΕΔΟΝΕΣ

Οι αρχηγοί των οροπεδίων του Ολύμπου αρχικά είχαν αρνηθεί να υποστηρίξουν τον κοινό αγώνα¹³⁵. Η άρνησή τους αυτή εξέθεσε ουσιαστικά την επανάσταση της Θεσσαλίας και την Μακεδονίας, γιατί επέτρεπε την εύκολη διέλευση, από τα στενά του Ολύμπου, των τουρκικών στρατευμάτων. Ωστόσο κι αυτοί χτυπήθηκαν αργότερα από τον Κιουταχή και υποχρεώθηκαν να αποσυρθούν στην ελεύθερη Ελλάδα. Το μεγαλύτερο μέρος τους πέρασε στις Βόρειες Σποράδες, όπου επιδόθηκαν στην πειρατεία, καταδυναστεύοντας εχθρούς και φίλους, μέχρι την έλευση του Καποδίστρια, οπότε και παρέδωσαν τα πλοία τους. Αυτούς, όπως είδαμε, ο Μιαούλης, που είχε αναλάβει το ξεκαθάρισμα της πειρατείας σ' εκείνα τα μέρη, τους

κάμουν πληρεξούσιους και υπογράφουν του νόμου, θα γένουν ανεξάρτητοι και ελεύθεροι και ας είναι και υποκάτω από τους Οθωμανούς». (Κορδάτος, ο. π. σ. 151 από το αρχείο Κουντουριώτη)

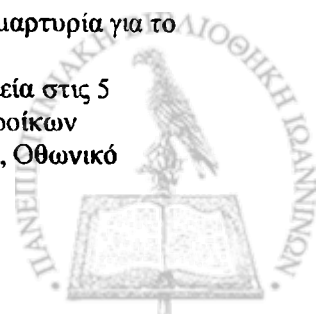
¹³¹ Βακαλόπουλος, ο. π. σ. 153

¹³² Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, 24 Φεβρουαρίου 1832, αρ. φ. 15 σελ. 95, απόσπασμα σχετικό δημοσιεύεται και στον Βακαλόπουλο, ο. π. σ. 153 σημ. 4

¹³³ Ο Κορδάτος προσδιορίζει χρονικά το συμβάν αυτό στα 1827 αφού δεν υπάρχει γραπτή μαρτυρία για το πότε κήκε το χωριό (Γ. Κορδάτος, ο.π. σελ. 157 σημ. 2)

¹³⁴ Την παραμονή στην Σκόπελο φανερώνει έγγραφο των Μιτζελιωτών προς την αντιβασιλεία στις 5 Οκτωβρίου 1834, όπου φαίνεται ότι αποστέλλεται πληρεξούσιος «υπό των εν Σκοπέλω παροίκων Θετταλομαγνητών» οι οποίοι είναι Μιτζελιώτες όπως φαίνεται κι από άλλα έγγραφα (ΓΑΚ, Οθωνικό Αρχείο, Υπουργείο Εσωτερικών, φ. 270)

¹³⁵ Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τ. Α' σελ. 235



ανάγκασε θέλοντας και μη να μετακομίσουν στην Ελευσίνα, ενώ λίγο αργότερα πήγαν εκεί και οι οικογένειές τους.

Από τον Thiersch όμως μαθαίνουμε ότι «σχεδόν 2500 απ' αυτούς παραμένουν συγκεντρωμένοι κάτω από τις σημαίες των καπεταναίων τους στη Φωκίδα». Βλέπουμε επίσης ότι όλες οι οικογένειες που μετανάστευσαν από τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία και μένουν στην Ελλάδα έχουν ταχθεί στο πλευρό τους και επηρεάζουν τις αποφάσεις τους¹³⁶. Το λόγο αυτής της μετακίνησης μας τον δίνει ο ίδιος ο Thiersch. Τους πληθυσμούς αυτούς τους έστειλαν για να προετοιμάσουν μίαν εκστρατεία στη Θεσσαλία, το καλοκαίρι του 1832.

Οι κάτοικοι των περιοχών αυτών, όπως βλέπουμε, δεν είχαν πρόθεση να εγκατασταθούν μόνιμα στην Ελλάδα. Στόχος τους ήταν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους, αφού την ελευθερώσουν είτε ειρηνικά είτε με τα όπλα. Γι' αυτό και στην Δ' Εθνοσυνέλευση οι πληρεξούσιοί τους από κοινού με τους Ηπειρώτες ζητούν την παρέμβαση του κυβερνήτη στους ηγεμόνες των Δυνάμεων ώστε να περιληφθούν στα όρια του ελληνικού κράτους οι πατρίδες τους¹³⁷. Όταν είδαν όμως ότι κάτι τέτοιο δεν ήταν εφικτό προσπαθούσαν να προετοιμάσουν εκστρατείες στη Θεσσαλία, ενώ όσοι δεν επέστρεψαν, δέχθηκαν να συνουκισθούν, όπως θα δούμε, στην Αταλάντη.

5.4.: ΑΡΤΙΝΟΙ

Οι κάτοικοι της Άρτας και των γύρω περιοχών, περίπου 500 οικογένειες, μετά την άτυχη έκβαση της μάχης της Άρτας, κατέφυγαν στο χωριό Κατούνα της Αιτωλοακαρνανίας, με την συνοδεία και προστασία του Μακρυγιάννη, για τον φόβο των ληστών¹³⁸. Από κει, σύμφωνα με το Μακρυγιάννη, ένα μέρος έφυγε για Βραχώρι (Αγρίνιο) κι ένα άλλο για Μεσολόγγι. Ωστόσο οι Αρτινοί φαίνεται ότι δεν παρέμειναν για πολύ καιρό στην Κατούνα, γιατί τις παραμονές της Δ' Εθνοσυνέλευσης τους βρίσκουμε στην Πάτρα όπου «ήταν όλοι ...συνασμένοι»¹³⁹ και μάλιστα σε σχετικά μεγάλο αριθμό, ώστε να μπορούν να εκλέγουν και πληρεξούσιο. Εκεί πιθανότατα είχαν αποκατασταθεί, διότι παραμένουν και κατά την Ε' Εθνοσυνέλευση όπως φαίνεται από έγγραφο¹⁴⁰.

5.5.: ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΑΛΛΑ ΜΕΡΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ¹⁴¹

¹³⁶ Thiersch, ο.π.

¹³⁷ Μάμουκας, *Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος...*, τ. 11 σελ. 864 και Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 131

¹³⁸ Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, σελ. 47 κ. εξ.

¹³⁹ Μακρυγιάννης, ο. π. σελ. 253 «Στην Πάτρα ήταν κι όλοι οι Αρτινοί συνασμένοι και ήρθαν εις το κονάκι μου να με κάμουν πληρεξούσιόν τους».

¹⁴⁰ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 152, σημ. 1

¹⁴¹ Περισσότερα για τους πρόσφυγες από αυτά τα μέρη στον Βακαλόπουλο, *Πρόσφυγες και προσφυγικόν ζήτημα κατά την επανάστασιν του 1821*

Από τους άλλους πρόσφυγες, οι Ψαριανοί έχουν αποκρυσταλλωμένη άποψη σχετικά με την αποκατάστασή τους, έχοντας μάλιστα βρει και συγκεκριμένο τόπο στην Εύβοια και τον Πειραιά, ενώ άλλο μέρος τους παραμένει στην Αίγινα όπου αναπτύσσει έντονη δραστηριότητα¹⁴². Ήδη έχουν απόφαση της Γ' Εθνοσυνέλευσης η οποία επικυρώνεται από την Δ' Εθνοσυνέλευση, ενώ ο Καποδίστριας υπόσχεται να παραχωρήσει τόπο για συνοικισμό και γη για καλλιέργεια μετά τη λήξη του ζητήματος των συνόρων¹⁴³. Οι Κρητικοί έχουν ως πρώτιστο στόχο την απελευθέρωση της Κρήτης και ως εκ τούτου ζητούν από τον Κυβερνήτη να παρέμβει στις Μεγάλες Δυνάμεις για το σκοπό αυτό. Ωστόσο πολλοί απ' αυτούς εγκαθίστανται στα όρια του ελληνικού Κράτους και συνοικίζονται στο συνοικισμό της Πρόνοιας, έξω από το Ναύπλιο, ενώ αργότερα φτάνουν και στον Πειραιά¹⁴⁴. Εξάλλου, ύστερα από την προσπάθεια του Καποδίστρια να τους αποκαταστήσει στην Πελοπόννησο, μεγάλος αριθμός παρέμεινε εκεί, κυρίως στο χωριό Τσακήρι, κοντά στους Μύλους της Αργολίδας¹⁴⁵. Οι Σμυρναίοι, όπως και άλλοι Μικρασιάτες, κρίνοντας ότι είναι αδύνατη η απελευθέρωση της πατρικής τους γης, στράφηκαν προς την απόκτηση τόπου για να οικοδομήσουν συνοικισμό στην ελεύθερη Ελλάδα. Γι' αυτό ήδη από την Γ' Εθνοσυνέλευση είχαν ζητήσει και είχε εγκριθεί άδεια να χτίσουν πόλη κοντά στον Ισθμό. Στη Δ' Εθνοσυνέλευση επανέρχονται στο ζήτημα, με αναφορά τους, ζητώντας έκταση για 2000 οικογένειες από το λιμάνι του Καλαμακίου μέχρι το Λουτράκι, συμπεριλαμβανομένων των δύο αυτών λιμανιών, ενώ παράλληλα προβάλλουν αιτήματα σχετικά με οικονομικές διευκολύνσεις που θεωρούν αναγκαίες για να προχωρήσουν στον συνοικισμό¹⁴⁶. Η επί των αναφορών επιτροπή γνωμοδοτεί στις 4 Αυγούστου 1829 ότι η κυβέρνηση όφειλε να προβεί στην διεκπεραίωση της υπόθεσης, πράγμα που, έγινε κατά ένα μέρος. Οι Χιώτες μετά την καταστροφή του νησιού τους είχαν καταφύγει, οι περισσότεροι, στην Σύρο και συγκεκριμένα στην Ερμούπολη, όπου δημιούργησαν ισχυρή παροικία κι απέκτησαν ουσιαστικά τον έλεγχο της πόλης, ωστόσο έβλεπαν την εγκατάσταση αυτή ως προσωρινή και επεδίωκαν να απελευθερώσουν την πατρίδα τους ώστε να επιστρέψουν. Γι' αυτό το λόγο προετοίμασαν εκστρατεία με ατυχή κατάληξη στα 1827 - 1828. Μετά από το γεγονός αυτό, οι ελπίδες τους στρέφονται στον Κυβερνήτη από τον οποίο ζητούν τη μεσίτευσή του στις Συμμαχικές Αυλές για την μη υπαγωγή της Χίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Γι' αυτό καμία επίσημη ενέργειά τους δεν έγινε στις Εθνοσυνελεύσεις ή και στις εκάστοτε κυβερνήσεις για αποικισμό μέσα στα όρια της κυρίως Ελλάδας. Αργότερα όμως οι Χιώτες που βρίσκονται στην Αίγινα, βλέποντας ότι η πατρίδα τους

¹⁴² Οι Ψαριανοί και οι Σουλιώτες είναι οι μόνοι από τους πρόσφυγες που έχουν συγκεκριμένη άποψη για την αποκατάστασή τους σε ορισμένο τόπο, πράγμα που μπορεί να οφείλεται στο γεγονός της πλήρους καταστροφής των ιδιαίτερων πατρίδων τους.

¹⁴³ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 126 σημ. 4

¹⁴⁴ Τσοκόπουλος, *Πειραιάς 1835 - 1870*, σελ. 58 - 9 βλ. εικόνα 2

¹⁴⁵ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 130 κ. εξ.

¹⁴⁶ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 130



βρέθηκε εκτός συνόρων με το τελευταίο πρωτόκολλο του Λονδίνου¹⁴⁷, έστρεψαν την προσοχή τους προς την Εύβοια, ρίχνοντας και την ιδέα του κοινού συνοικισμού με τους Ψαριανούς, η οποία όμως δεν καρποφόρησε¹⁴⁸. Οι Θράκες και οι Βιθυνοί που κατοικούσαν στην Αίγινα, με την συναίνεση των συμπατριωτών τους στην Σύρο, το Ναύπλιο κι άλλα μέρη της Ελλάδας, όρισαν στις 11 Ιουνίου 1829 μια επιτροπή¹⁴⁹ η οποία εξ ονόματός τους απευθύνει αναφορά στην Δ' Εθνοσυνέλευση με την οποία απαιτούν να έχουν «δικαίως του Έλληνος πολίτου τα δίκαια» και να μην θεωρούνται ξένοι. Ζητούν ακόμη γη για να κατοικήσουν και να καλλιεργήσουν ώστε να εξοικονομήσουν τα απαραίτητα προς το ζην. Κι αυτή την αίτηση η επί των αναφορών επιτροπή την παρέπεμψε προς την κυβέρνηση, για να «ενεργήσει και περί αυτών ό,τι και περί των άλλων»¹⁵⁰.

Αν επιχειρήσουμε μια χαρτογράφηση των περιοχών όπου εγκαθίστανται (ή επιχειρούν να εγκατασταθούν) οι πρόσφυγες¹⁵¹ θα παρατηρήσουμε δύο πράγματα. 1) Οι πρόσφυγες που προέρχονται από την Ηπειρωτική Ελλάδα (Ηπειρώτες, Θεσσαλοί, Μακεδόνες) επιζητούν να εγκατασταθούν σε περιοχές κοντά στα σύνορα, ώστε να βρίσκονται όσο το δυνατόν πλησιέστερα στα σπίτια τους¹⁵². Η στάση τους αυτή οφείλεται κυρίως στην ελπίδα τους ότι οι πατρίδες τους είτε θα περιληφθούν άμεσα στο νέο κράτος είτε θα απελευθερωθούν με κάποια εκστρατεία που θα διοργανωθεί με πρωτοβουλία της κυβέρνησης. Στην επιλογή μια τέτοιας τοποθεσίας συντελούσε ασφαλώς και το γεγονός ότι οι πρόσφυγες γνώριζαν αρκετά τόσο τον τόπο, όσο και τους κατοίκους, δεδομένου ότι είχαν σχέσεις – εμπορικές κυρίως – πριν από την Επανάσταση. Το γεγονός εξάλλου ότι ο νέος τόπος έχει ομοιότητες με τον παλιό, πράγμα που τους επιτρέπει λίγο πολύ να εξασκούν τις εργασίες τους κι εκεί, δεν πρέπει να θεωρείται αμελητέο, όπως επίσης και η πιθανότητα να υπερισχύουν λόγοι συναισθηματικοί, να επιλέγουν δηλ. έναν τόπο μόνο και μόνο για να νιώθουν κοντά στα σπίτια τους. Ιδιαίτερα την περίοδο που δεν υπήρχαν συγκεκριμένες ρυθμίσεις και πολιτική για το θέμα των προσφύγων, η επιλογή τόπου εγκατάστασης είχε αφεθεί στην βούληση των προσφυγικών πληθυσμών. Μόνο αργότερα, όπως θα δούμε, οι προερχόμενοι από την ηπειρωτική Ελλάδα θα αποφασίσουν να μετακινηθούν νοτιότερα.

2) Οι πρόσφυγες που προέρχονται από τα νησιά και την Μικρά Ασία, αν και αρχικά καταφεύγουν στα πλησιέστερα νησιά, σταδιακά προσπαθούν να εγκατασταθούν σε περιοχές, οι

¹⁴⁷ Το πρωτόκολλο της 22 Ιανουαρίου / 3 Φεβρουαρίου 1830 όπου αποφασιζόταν και η ανεξαρτησία της Ελλάδας

¹⁴⁸ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 118 κ. εξ.

¹⁴⁹ Μέλη της ήταν ο Αλ. Μαυροκορδάτος, Μαργ. Κούταβος, Κ. Σχινάς και γραμματέας ο Σκ. Ι. Βυζάντιος

¹⁵⁰ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 129 - 30

¹⁵¹ Βλ. πίνακα Ι και χάρτη Ι

¹⁵² «Κάθε λαός προς εκείνην την γεωγραφικήν κατεύθυνσιν στρέφεται δια να επεκταθή εις την οποίαν τον καλούν όμοιοι συνθήκαι προς τα της πατρίδος του, εκ της οποίας ορμάται. Και κάθε λαός έξω των ορίων της πατρίδος του αναζητεί να εύρη τα φυσικά της πατρίδος του πλεονεκτήματα». (Ι Βογιατζίδου, Οι παράγοντες της συμφιλίωσης Ελλήνων και Οθωμανών, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον», Τ. 13 (1937) σ. 39)

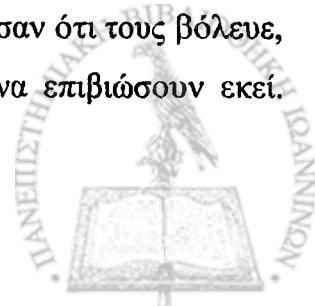
οποίες, παρότι μακρύτερα από τις πατρίδες τους, μπορούν να τους εξασφαλίσουν την δυνατότητα μόνιμης εγκατάστασης κι επαγγελματικής αποκατάστασης. Επιλέγουν έτσι τόπους παραθαλάσσιους που μπορούν να αξιοποιηθούν ως εμπορικοί σταθμοί, ενώ παράλληλα είναι ικανοί να καλλιεργηθούν. Θα πρέπει να τονίσουμε ιδιαίτερα το επιχειρηματικό πνεύμα τόσο των Σμυρναίων όσο και των Ψαριανών, οι οποίοι στρέφουν την προσοχή τους σε δύο τοποθεσίες εξαιρετικής σημασίας (Ισθμός, Πειραιάς) οι οποίες προσφέρονται για ανάπτυξη, όπως αποδείχθηκε. Εκτός του ότι οι περιοχές αυτές γεωγραφικά έχουν ομοιότητες με τις πατρίδες των προσφύγων (άλλωστε κανείς από αυτή την ομάδα προσφύγων δεν εγκαθίσταται στο εσωτερικό της χώρας) δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει και η επιχειρηματική ικανότητα και το εμπορικό δαιμόνιο των νησιωτών αλλά και η διαφορετική πολιτιστική και κυρίως οικονομική κατάστασή τους πριν, αλλά και κατά τη διάρκεια της επανάστασης. Οι παράγοντες αυτοί είναι, κατά κύριο λόγο, που οδήγησαν στην επιλογή των τόπων στους οποίους οι πρόσφυγες επρόκειτο να στήσουν τις νέες τους πατρίδες. Από κει και πέρα έμενε στο επίσημο κράτος να καθορίσει πως θα γινόταν η εγκατάσταση και να φροντίσει ώστε οι νέοι έποικοι να συμβιώσουν αρμονικά με τους ντόπιους.

5.6.: ΤΡΟΠΟΣ ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Με βάση τα ως τώρα δεδομένα μπορούμε να πούμε ότι οι περιοχές στις οποίες θα έμεναν οι νέοι πληθυσμοί επιλέγονταν υπό ένα καθεστώς ουσιαστικής αναρχίας. Χωρίς νομοθετική ρύθμιση του θέματος των προσφύγων, δεν ήταν δυνατόν να υπάρξει σχεδιασμένη και συντεταγμένη εγκατάστασή τους. Την περίοδο που η επανάσταση ήταν σε εξέλιξη ήταν φυσικό να μη λαμβάνεται πρόνοια για μελλοντική αποκατάσταση προσφυγικών πληθυσμών μιας και δεν υπολόγιζε κανείς ότι τόσο μεγάλο μέρος ελληνικών εδαφών θα έμεινε εκτός των ορίων του ελληνικού κράτους. Άλλωστε οι συγκρούσεις συνεχίζονταν και το τέλος του πολέμου δεν ήταν δυνατόν να προδικαστεί. Ας μην ξεχνάμε εξάλλου ότι δεν υπήρχε σταθερή πολιτική κατάσταση, ότι οι κυβερνήσεις εναλλάσσονταν, τα οικονομικά ήταν οικτρά, ενώ οι εμφύλιοι πόλεμοι δημιουργούσαν συνεχώς αντυπαλότητες και υπονόμευαν τη χάραξη πολιτικής.

Κάποιες προσπάθειες που έγιναν από τις εθνοσυνελεύσεις, με κυριότερη την Γ' Εθνική Συνέλευση, είχαν ευγενικά κίνητρα, κινούνταν στη σωστή κατεύθυνση αλλά δεν είχαν αποτελέσματα γιατί ποτέ δεν εφαρμόστηκαν οι αποφάσεις που πάρθηκαν¹⁵³. Έτσι, όταν οι πρόσφυγες έφταναν στα ελεύθερα εδάφη δεν έβρισκαν καμιά οργάνωση υποδοχής τους. Συνεπώς ήταν πολύ πιο εύκολο γι' αυτούς να εγκατασταθούν όπου θεωρούσαν ότι τους βόλευε, είτε γιατί ήταν κοντά στους τόπους τους, είτε απλώς γιατί μπορούσαν να επιβιώσουν εκεί.

¹⁵³ π. χ. Βακαλόπουλος ο. π. σελ. 92,94,96 κ.ο.κ.



Αποτέλεσμα όλων αυτών όμως ήταν να δημιουργούνται, αρκετά συχνά, προβλήματα με τους ντόπιους, οι οποίοι θεωρούσαν ότι μόνοι αυτοί έπρεπε να νέμονται τη γη τους, ακόμα κι αυτή που θεωρούνταν ως εθνική, πράγμα που επέφερε συγκρούσεις και δημιούργησε ζητήματα που διαρκούσαν χρόνια¹⁵⁴.

Με την έλευση του Καποδίστρια έγιναν κάποια βήματα στην κατεύθυνση της ρύθμισης του ζητήματος, χωρίς ωστόσο να υπάρξουν σαφείς θέσεις σχετικά με τις περιοχές εγκατάστασης των προσφύγων. Υπήρχαν βέβαια εγκαταστάσεις ήδη από τα πρώτα χρόνια της επανάστασης οι οποίες όμως είχαν δημιουργήσει αντιθέσεις. Από την άλλη το προσφυγικό δεν ήταν το πιο φλέγον θέμα που θα έπρεπε να αντιμετωπίσει ο Κυβερνήτης. Ωστόσο γίνεται μια προσπάθεια από τη Δ' Εθνοσυνέλευση για προσδιορισμό των εκτάσεων σύμφωνα και με τις προηγούμενες αποφάσεις αλλά και σε συνεννόηση με τους πρόσφυγες. Το πρώτο όμως ουσιαστικό βήμα γίνεται το 1832.

Τότε αποφασίζεται (με το ΚΒ' ψήφισμα της κυβέρνησης) ότι είναι έργο της Βουλής ο προσδιορισμός των εκτάσεων όπου θα εγκαθίσταντο οι πρόσφυγες¹⁵⁵. Ωστόσο δε φαίνεται να είχε συνέχεια η προσπάθεια αυτή, λόγω των εγγενών δυσχερειών που υπήρχαν και της αντιπολίτευσης η οποία εξασκούνταν στον Κυβερνήτη¹⁵⁶. Η δολοφονία του περιέπλεξε ακόμα περισσότερο τα πράγματα εφόσον οδήγησε σε μια περίοδο αναρχίας κατά την οποία τίποτα δεν λειτουργούσε, πολύ δε περισσότερο που οι έλληνες είχαν ξανά διαιρεθεί σε αντίπαλα στρατόπεδα¹⁵⁷. Ως εκ τούτου δεν ήταν δυνατόν να γίνει καμιά ενέργεια σχετικά με τους πρόσφυγες δεδομένου μάλιστα ότι καμία κυβέρνηση δεν αναγνωριζόταν έως ότου οι Μεγάλες Δυνάμεις επέβαλαν τη λύση της Μοναρχίας και την εκλογή του Όθωνα ως πρώτου βασιλιά της Ελλάδας.

Σύμφωνα με τον Thiersch¹⁵⁸, ο Καποδίστριας σκόπιμα καθυστέρουσε την αποκατάσταση των Σουλιωτών, Κρητών και Ολυμπίων κι έφερνε ακόμα και εμπόδια σ' αυτή, διότι «φοβόταν ότι οι κοινότητες που θα σχηματίζονταν από τον ίδιο πληθυσμό θα γίνονταν επικίνδυνα σημεία». Γι' αυτό, όταν υποσχόταν βοήθεια στους πρόσφυγες, τους πρότεινε «να χωρίσουν και να ζητήσουν μεμονωμένα την κατοικία τους μέσα στον υπόλοιπο πληθυσμό».

¹⁵⁴ Χαρακτηριστικά αναφέρουμε την αντίδραση στην εγκατάσταση των Σουλιωτών στο Ζαπάντι, τις αντιδράσεις για την εγκατάστασή τους στο Αγρίνιο, τη συμπεριφορά των Ολυμπίων στις Β. Σποράδες κ. λ. Για το θέμα βλ. και Βακαλόπουλος ο. π., Γ. Παπατρέχας, *Ιστορία του Αγρινίου*, Σπ. Τρικούπη, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, Μακρυγιάννη Ντ., *Η Ναυπακτία στο Εικοσιένα*.

¹⁵⁵ «Κατά το υπ' αριθμ. ΚΒ' ψήφισμα της Κυβερνήσεως είναι έργον της Βουλής να προσδιορίση τον τόπον της κατοικίας και την έκτασιν της εθνικής γης, την οποίαν θέλει τους δώσει προς καλλιέργειαν, κανονίζουσα τα χρέη και τα δίκαια αυτών κατά το περί διανομής γης ψήφισμα». (Γενική Εφημερίς της Ελλάδος 24/2/1832 φ. 15 σελ. 95 στον Βακαλόπουλο ο. π. σελ. 153 σημ. 4)

¹⁵⁶ Σχετικά με τα της αντιπολίτευσης βλ. Χρ. Λούκος, *Η αντιπολίτευση κατά του Κυβερνήτη Ι. Καποδίστρια*

¹⁵⁷ Βλ. σχετικά Ι.Ε.Ε., τ. ΙΒ' σελ. 561 - 578, Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, σ. 229 - 234, G Finlay, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Β' σ. 190 - 238, Thiersch, ο. π. σελ. 103 - 195

¹⁵⁸ Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τ. Α' σελ. 258

Δεν αποκλείεται, πράγματι, ο Κυβερνήτης να φοβόταν μια συνένωση, κυρίως των Σουλιωτών και γι' αυτό να ήταν αντίθετος σε μια μόνιμη εγκατάστασή τους σ' ένα μόνο τόπο¹⁵⁹. Ας μη ξεχνάμε όμως ότι οι Σουλιώτες είχαν ήδη διαιρεθεί σε διάφορες φατρίες υπό τους ονομαστούς αρχηγούς τους (Μποτσαραίους, Τζαβελαίους κλπ) και είχαν αφ' εαυτού χωριστεί άλλοι στο Βραχώρι, άλλοι στη Ναύπακτο. Οι άλλοι πληθυσμοί (Κρητικοί και Ολύμπιοι) είχαν εγκατασταθεί σε εδάφη που τους είχαν παραχωρηθεί ή που τα διεκδικούσαν, χωρίς να τεθούν όροι διαχωρισμού. Συνεπώς θα ήταν λάθος να θεωρείται ότι η αδυναμία καθορισμού των τόπων εγκατάστασης των προσφύγων οφείλεται σε προσωπική βούληση η υπονόμηση του Καποδίστρια. Απόδειξη ότι και μετά τη δολοφονία του τόσο επί Αντιβασιλείας όσο και επί Όθωνα τίποτα διαφορετικό δεν κατορθώθηκε να γίνει.

5.7.: Η ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΝΤΟΠΙΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

Ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπιζαν οι «αυτόχθονες» πληθυσμοί (οι ντόπιοι δηλ. κάτοικοι ενός τόπου) τους πρόσφυγες, δεν ήταν ενιαίος. Διαμορφωνόταν από πολλές και διαφορετικές παραμέτρους όπως λ. χ. η σχέση των δύο στο παρελθόν, τα συμφέροντα ή οι προσδοκίες του ενός από τον άλλον, το μόνιμο ή το προσωρινό της εγκατάστασης, τα προβλήματα που πιθανώς δημιουργούνταν από τη συγκέντρωση μεγάλου αριθμού ανθρώπων σ' ένα μέρος κ.ο.κ.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση των Σουλιωτών, τόσο ως προς την πρώτη προσπάθεια εγκατάστασής τους στο Ζαπάντι, όσο και σε σχέση με την μετέπειτα εγκατάστασή τους στις περιοχές Βραχωρίου και Ναυπάκτου. Σε ό,τι αφορά την περίπτωση του Ζαπαντίου, μπορούμε να πούμε ότι η αντίδραση των ντόπιων προερχόταν κατά βάση από το φόβο ότι θα έχαναν τα εδάφη αυτά, στα οποία προσέβλεπαν οι ίδιοι, ενώ δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε και την πιθανή δυσαρέσκεια από το γεγονός της γειτονίας με τους φιλοπόλεμους Σουλιώτες¹⁶⁰. Γι' αυτό οι Βραχωρίτες προσπάθησαν, όσο μπορούσαν, να οδηγήσουν τη βουλή στην αναβολή λήψης απόφασης γι' αυτή την υπόθεση.

Πάντως την αντίδραση αυτή αλλά και για την εγκατάσταση στο Βραχώρι φαίνεται ότι υποκινούσαν οι ντόπιοι στρατιωτικοί και πολιτικοί αρχηγοί, οι οποίοι πίστευαν ότι με την εγκατάσταση των Σουλιωτών θα έχαναν σε επιρροή και δύναμη¹⁶¹.

¹⁵⁹ Εννοείται το Βραχώρι (Αργίνιο) για το οποίο κάνει λόγο και ο Thiersch

¹⁶⁰ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 30

¹⁶¹ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 30 και Παπατρέχας, *Ιστορία του Αργίνιου*, σελ. 317: «Μοχλός και κύριος υποκινητής της αντίδρασης ήταν ο πολύς Γιαννάκης Στάϊκος και όσοι τον ακολούθησαν (...) Αυτό ήταν το ένα στρατόπεδο το άλλο ήταν εκείνο των Σουλιωτών. Απ' τη στιγμή που δημιουργήθηκαν τα δύο στρατόπεδα οξύνθηκε η διαμάχη».



Δεν πρέπει όμως να ξεχνάμε και τη νοοτροπία των Σουλιωτών και την υπεροψία με την οποία αντιμετώπιζαν τους γύρω τους. Οι ίδιοι πίστευαν ότι υπερείχαν όλων κι έτσι είχαν το δικαίωμα να προβάλλουν κάθε είδους αξίωση απλά και μόνο επειδή κατάγονταν από μια ηρωική περιοχή. Αυτή η συμπεριφορά είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργούνται συχνά επεισόδια, τα οποία πολλές φορές είχαν δραματική κατάληξη. Για το κλίμα αντιπάθειας και αποστροφής λοιπόν που δημιουργήθηκε γύρω τους, ήταν κι οι ίδιοι ως ένα βαθμό υπεύθυνο¹⁶².

Σουλιώτικες οικογένειες όμως (Τζαβελαίοι, Μποτσαραίοι, Βεϊκαίοι κ.τ.λ.) είχαν εγκατασταθεί και στη Ναύπακτο, αμέσως μετά την απελευθέρωση και κατέλαβαν «δικαιωματικά» τα καλύτερα σπίτια και αγροκτήματα τα οποία και οικειοποιήθηκαν¹⁶³. Παρά το γεγονός ότι η συμπεριφορά αυτή προξένησε κάποιες δυσαρέσκεις στους ντόπιους, δε φαίνεται να σημειώθηκαν αντιδράσεις¹⁶⁴. Πιθανώς και εξαιτίας της αποψύλωσης της πόλης που χρειαζόταν ανθρώπους για να υπάρξει. Αντίθετα, όπως βλέπουμε αργότερα επί Όθωνα, οι κάτοικοι της Ναυπάκτου δέχτηκαν θετικά τους Σουλιώτες και μάλιστα τους συμπαραστέκονταν στις προσπάθειες για έγκριση του συνοικισμού τους¹⁶⁵.

Αντιδράσεις εκ μέρους των κατοίκων της περιοχής Βάλτου, ή τουλάχιστον μια όχι τόσο φιλική αντιμετώπιση, υπήρξαν και απέναντι στους άλλους Ηπειρώτες, με χαρακτηριστική περίπτωση των Αρτινών. Καθώς περνούσαν από το Μακρυνόρος με κατεύθυνση την Κατούνα οι Γριβαίοι, αλλά και άλλοι κάτοικοι του Βάλτου, τους λήστευαν και τους έπαιρναν ό,τι πολύτιμο είχαν πάνω τους. Το σώμα του Μακρυγιάννη, που τους συνόδευε, αντάλλαξε πυροβολισμούς χωρίς όμως να μπορέσει να τους εμποδίσει ουσιαστικά. Τόσο μάλιστα φαίνεται ότι υπέφεραν οι πρόσφυγες αυτοί, ώστε ο Μακρυγιάννης φτάνει στο σημείο να σιχαθεί «το Ρωμαϊκόν»¹⁶⁶.

Για τους άλλους πρόσφυγες οι μαρτυρίες που υπάρχουν είναι ασαφείς. Οι Θεσσαλοί, όπως είδαμε και πιο πάνω, δεν αντιμετώπιζαν προβλήματα από τη συμπεριφορά των κατοίκων των Σποράδων. Αντίθετα φαίνεται ότι οι ίδιοι δημιουργούσαν προβλήματα σ' αυτούς με την εν γένει καταπιεστική συμπεριφορά τους. Από την άλλη αναφέρεται ότι οι νησιώτες ζητούσαν αμοιβή από τους πρόσφυγες για να τους μεταφέρουν κι επέβαλλαν και φόρους, οι οποίοι ήταν δυσβάσταχτοι. Το γεγονός αυτό πιθανώς να οδήγησε τους Θεσσαλομακεδόνες, όταν αυξήθηκαν σε αριθμό και ήταν σε θέση να επιβληθούν, στην συμπεριφορά που είχαν απέναντι στους ντόπιους¹⁶⁷.

¹⁶² Παπατρέχας ο. π. σελ. 318

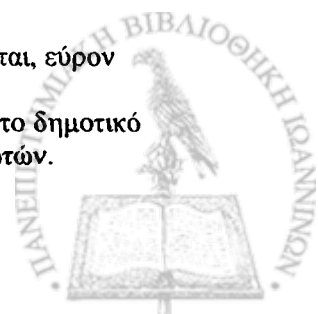
¹⁶³ Ντ. Μακρυγιάννης, *Η Ναυπακτία στο εικοσιένα*, σελ. 168

¹⁶⁴ Κ. Ράικος, *Ιστορία της Ναυπακτίας*, σελ. 116: «Εδώ οι περιπλανώμενοι ηρωικοί Σουλιώται, εύρον στοργήν και φιλοξενίαν και η Ναύπακτος έγινε η δευτέρα πατρίς των».

¹⁶⁵ Γ.Α.Κ., Όθων., Ανατορικά, φ. 47, «Εν Ναυπάκτω 25 Μαΐου 1839», Ο δήμαρχος και το δημοτικό συμβούλιο ζητούν από τον Όθωνα να ενταθούν οι ενέργειες για το συνοικισμό των Σουλιωτών.

¹⁶⁶ Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, σελ. 47 - 8

¹⁶⁷ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 25



Οι πρόσφυγες που προέρχονταν από τη Μικρά Ασία και τα νησιά του Αιγαίου αντιμετώπιζαν σε γενικές γραμμές καλύτερες συνθήκες¹⁶⁸. Οι Ψαριανοί, πριν πάρουν κι οι ίδιοι το δρόμο της προσφυγιάς, βοήθησαν με προθυμία 12.000 περίπου Μικρασιάτες, τους οποίους αργότερα, εξαιτίας των δυσκολιών του επισιτισμού και της ύδρευσης, φρόντισαν μαζί με τους Υδραίους, να διαμοιράσουν σε διάφορα νησιά του Αιγαίου. Εξαιρεση στάθηκε η συμπεριφορά τους προς τους Χιώτες, όχι μόνο όταν τους περισυνέλεγαν στα παράλια, αλλά κι όταν τους μετέφεραν στα Ψαρά. Κι αυτό εξαιτίας της αρχικής στάσης των κατοίκων της Χίου έναντι της επανάστασης. Οι ίδιοι οι Ψαριανοί, ως πρόσφυγες συνάντησαν την αντίδραση των κατοίκων της Πάρου στη μόνιμη εγκατάστασή τους. Άλλοι κατέφυγαν στην Άνδρο, αλλά κι εκεί παρά τη θετική αντιμετώπισή τους, το τοπικιστικό πνεύμα εμπόδιζε το αθρόο εποικισμό των προσφύγων εν γένει.

Αρκετοί Μικρασιάτες από τις Κυδωνίες (Αϊβαλί) και τα Μοσχονήσια κατέφυγαν στην Αίγινα όπου όμως καταπιέζονταν και υπέφεραν πολύ από τη δυσμενή στάση των ντόπιων και της δημογεροντίας τους. Η καταπίεση των προσφύγων φαίνεται ότι προερχόταν κυρίως από τους πρόκριτους, οι οποίοι συνήθως ήταν και οι ενοικιαστές των φόρων.

Μεγάλος αριθμός Κρητικών (περίπου 2.000) είχε καταφύγει στην Κάσο όπου, όπως αναφέρεται, βρήκαν φιλοξενία και περιποίηση από τους ντόπιους. Άλλοι αναφέρονται στην Τήνο, όπου βρήκαν ευσπλαχνική υποδοχή εκ μέρους των κατοίκων. Αλληλοσυγκρουόμενες είναι οι μαρτυρίες για τη συμπεριφορά των κατοίκων της Άνω Σύρου προς τους πρόσφυγες κάθε εθνικότητας. Άλλες μιλάνε για φιλανθρωπία κι άλλες για απανθρωπία. Με το όλο κλίμα συμβαδίζουν και οι Πελοποννήσιοι, οι οποίοι υποδέχονταν θερμά τους Κρητικούς που αποκαθιστά στα μέρη τους (κυρίως Άργος και Ναύπλιο) ο Καποδίστριας αλλά και τους Σμυρναίους που εγκαθίστανται στο Λουτράκι και στην Κόρινθο.

Είναι γνωστό ότι συστηματική προσπάθεια για αποκατάσταση των προσφύγων ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθεί κάτω από τις δεινές εκείνες περιστάσεις. Όπου υπήρχε ευσπλαχνία και φιλοξενία από τους ελεύθερους Έλληνες, η έλλειψη συστηματικότητας αναπληρωνόταν¹⁶⁹. Όπου όμως οι πρόσφυγες αντιμετώπιζονταν εχθρικά δεν είχαν άλλη λύση είτε από τη φυγή είτε από τη σύγκρουση, πράγμα που, και στις δύο περιπτώσεις απέβαινε εις βάρος της χώρας.

¹⁶⁸ βλ. σχετικά Βακαλόπουλος, ο. π.



6: ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΜΕΤΑ ΤΗ ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

Τη δολοφονία του Καποδίστρια ακολούθησε σειρά αναστατώσεων κι εμφυλίων συγκρούσεων που κράτησαν σχεδόν ένα χρόνο. Την επόμενη της δολοφονίας η γερουσία ορίζει μια προσωρινή «Διοικητική Επιτροπή της Ελλάδος» υπό την προεδρία του Αυγουστίνου Καποδίστρια, αδερφού του Κυβερνήτη. Από την άλλη οι αντικαποδιστριακοί είχαν σχηματίσει Επαναστατική Επιτροπή και ζητούσαν την απομάκρυνση του Αυγουστίνου και του Βιάρου Καποδίστρια, σύνταγμα και γενική αμνηστία. Ξεκίνησε έτσι μια περίοδος αναρχίας κι εμφυλίων συγκρούσεων που έληξε το Μάρτιο του 1832 με την αποχώρηση του Αυγουστίνου και του Βιάρου και την μετάβασή τους στην Κέρκυρα, ενώ στις 25/4/1832 ο Όθων επιλεγόταν από τις τρεις Δυνάμεις ως Βασιλιάς της Ελλάδας¹⁷⁰.

Μέσα σ' αυτή την αναρχία άρχισε στο Άργος τις εργασίες της η Ε' Εθνοσυνέλευση, από την οποία όμως απουσίαζαν οι Συνταγματικοί πληρεξούσιοι που συνεδρίαζαν σε άλλο οίκημα στην ίδια πόλη θεωρώντας τους ίδιους ως μέλη της «κατ' επανάληψιν Δ' των Ελλήνων Εθνικής Συνελεύσεως» με πρόεδρο τον Πανούτσο Νοταρά¹⁷¹.

Σε ό,τι αφορά τους αντιπροσώπους στην Ε' Εθνοσυνέλευση, ο αριθμός των πληρεξουσίων από τα υπόδουλα μέρη ήταν μικρότερος σε σχέση με αυτούς από την ελεύθερη Ελλάδα. Συγκεκριμένα αντιπροσωπεύονταν τα Ψαρά με 4 πληρεξούσιους, η Ήπειρος με 3 (Κ. Ράδος, Γ. Σταύρου, Α. Τσακάλωφ) η Άρτα με τον Γ. Μόστρα και συμπληρεξούσιο αρχικά τον Αντ. Ευσταθίου κι αργότερα τον Ι. Κομπότη, η Χίος με δύο, ο Όλυμπος και τα 24 χωριά της Θεσσαλομαγνησίας με τέσσερις (Τ. Λαζόπουλος, Α. Ελαιών, Γ. Γρυζιάνος, Θ. Σχινάς) και οι Σουλιώτες με τους Κ. Τζαβέλα και Ι.Σ. Παϊρακτάρη¹⁷².

Στη συνέλευση παρουσιάζονται κατά τα μέσα Ιανουαρίου οι Σουλιώτες, οι οποίοι ζητούν «την ταχείαν οντοποίησιν των υπέρ αυτών τούτων εψηφισμένων παρά των προλαβουσών Εθνικών Συνελεύσεων»¹⁷³. Ύστερα από διάφορες άσκοπες συζητήσεις για παραχώρηση οικοπέδων γενικά στους Σουλιώτες η Συνέλευση δέχεται τελικά δοθούν δωρεάν οικοπέδα μόνο στους «αυτόχθονες» Σουλιώτες που αγωνίστηκαν κατά την επανάσταση, στη Ναύπακτο και το Βραχώρι όπως ζητούσαν. Τέθηκε όμως όρος ότι η έκταση των οικοπέδων δε θα ξεπερνούσε τους 800 τετραγωνικούς πήχεις στη Ναύπακτο και τους 1600 στο Βραχώρι¹⁷⁴.

¹⁶⁹ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 13

¹⁷⁰ Ι.Ε.Ε., τ. ΙΒ' σελ. 563 κ. εξ., Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, σελ. 230-2, F. Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, σελ. 103 κ. εξ., G. Finlay, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, σ. 238 κ. εξ., Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, σελ. 275 κ. εξ., Π. Πετρίδης, *Σκιαγραφία Ιωάννου Καποδίστρια, στο Ι. Καποδίστριας (1776-1831) Ο κορυφαίος Έλληνας Ευρωπαίος*, σελ. 130-3 κ. λ.

¹⁷¹ Ι.Ε.Ε. τ. ΙΒ' σελ. 566, Μακρυγιάννης, ο. π. σελ. 287, Π. Πετρίδης, ο. π. σελ. 130

¹⁷² Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, 13 Ιαν. 1832, αρ. φ. 3 σελ. 13 δημοσιευμένο στο Βακαλόπουλο ο. π. σελ. 152-σ. 1

¹⁷³ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, 6 Φεβρ. 1832, αρ. φ. 10 σελ. 54

¹⁷⁴ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 152-3



Μετά τους Σουλιώτες, τόπο για εγκατάσταση ζητούν οι Χιώτες, οι Ψαριανοί με συγκεκριμένη προτίμηση την περιοχή της Ερέτριας στην Εύβοια, ενώ οι αντιπρόσωποι των 24 χωριών της Θεσσαλομαγνησίας ζητούν γη «προς οικισμόν και καλλιέργειαν». Εκφράζουν δε προτίμηση στα εδάφη είτε του Ωρεού στην Εύβοια είτε της Αταλάντης¹⁷⁵.

Στις συζητήσεις της Ε΄ Εθνοσυνέλευσης περιλαμβανόταν και ο προβληματισμός του κατά πόσον είναι δίκαιο να συμπεριληφθούν στις αποζημιώσεις και οι πρόσφυγες εκείνων των τόπων, οι οποίοι ξεσηκώθηκαν στην αρχή της Επανάστασης, δεν μπόρεσαν όμως να υπερσχύσουν κι έτσι υποδουλώθηκαν μένοντας «εις την παντελή διάκρισιν του εχθρού»¹⁷⁶. Παρά το γεγονός ότι απόφαση για κάποιο απ' αυτά τα ζητήματα δεν πάρθηκε (και δεν ήταν δυνατόν άλλωστε κάτω από τις συνθήκες στις οποίες διεξάγονταν η Συνέλευση) μπορούμε εδώ να διακρίνουμε την έκφραση της δυσπιστίας που ήδη υπήρχε ως προς τους «ετερόχθονες», δυσπιστία η οποία 11 περίπου χρόνια αργότερα θα έβρισκε την επίσημη έκφρασή της δημιουργώντας το «περίφημο» ζήτημα των «αυτοχθόνων και ετεροχθόνων».

Από τους άλλους πρόσφυγες με καταγωγή την κυρίως Ελλάδα οι Ολύμπιοι έχοντας ενωθεί με τους Ρουμελιώτες, τους συνταγματικούς της Περαιώρας, συνέβαλαν κατά πολύ στην ανατροπή της οικογένειας Καποδίστρια. Απ' αυτούς περίπου 2.500 οπλοφόροι παρέμειναν στη Φωκίδα υπό τους αρχηγούς τους. Μαζί με τους Ολύμπιους συντάχτηκαν και οι πρόσφυγες από τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, οι οποίοι κι επηρέαζαν τις αποφάσεις τους¹⁷⁷. Έτσι, όπως είδαμε, οι Ολύμπιοι και οι πρόσφυγες από τα 24 χωριά του Βόλου, είχαν κοινούς πληρεξούσιους στην Ε΄ Εθνοσυνέλευση.

Απ' όλους γενικά τους πρόσφυγες οι πιο φιλοπόλεμοι (Κρητικοί, Σουλιώτες και Μακεδόνες) αντέπραξαν ενεργά κατά της οικογένειας του Καποδίστρια, αλλά κι αργότερα κατά την περίοδο της αναρχίας, ακολούθησαν την αντιπολίτευση και διαρκώς αποτελούσαν ενόχληση στην κυβέρνηση¹⁷⁸. Γι' αυτό ο Thiersch προτείνει την όσο το δυνατόν γρηγορότερη αποκατάσταση των Σουλιωτών στα γόνιμα χωράφια του Βραχωρίου, των Ολυμπίων στην περιοχή της Βουδουνίτσας κοντά στις Θερμοπύλες για να θεμελιώσουν μια Θεσσαλούπολη και τους Κρητικούς στο έδαφος των Ωρεών στα βόρεια της Εύβοιας. Τα μέρη αυτά ήταν εντελώς έρημα, αλλά το έδαφός τους ήταν εύφορο. Αν λοιπόν η κυβέρνηση βοηθούσε με δάνεια χαμηλότοκα και άλλες αναγκαίες παροχές τότε η καλλιέργεια των εδαφών θα παρείχε πολύ μεγάλους πόρους. Τα μέτρα αυτά, κατά τον Thiersch "θα έκαναν αυτούς τους πληθυσμούς να' ναι σε κατάσταση να συμπήξουν αποικίες που θα μεγάλωναν γρήγορα με την προσέλευση συμπατριωτών τους και θα επέστρεφαν σε λίγο στην κυβέρνηση τα κεφάλαια τα ξοδεμένα σ'

¹⁷⁵ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 153

¹⁷⁶ Βακαλόπουλος, ο. π.

¹⁷⁷ Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τ. Α' σελ 235

¹⁷⁸ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 155



αυτό το μεγάλο έργο ανθρωπισμού και προβλεπτικής πολιτικής»¹⁷⁹. Ο ίδιος υπολογίζει τη δαπάνη σε 1.200.000 φράγκα, ποσό που θα μπορούσε να εξοικονομηθεί από το δάνειο των 60 εκατομμυρίων της αντιβασιλείας, πράγμα που σήμαινε ένα καθαρό ποσό 54 εκατομμυρίων¹⁸⁰. Μάλιστα για την πύκνωση του πληθυσμού της ελεύθερης Ελλάδας και την ανάπτυξη της γεωργίας και βιομηχανίας προτείνει οικονομικές διευκολύνσεις για τη μετανάστευση των νέων αποίκων από την Ήπειρο, τη Θεσσαλία, τη Μακεδονία και τη Μ. Ασία. Κι αυτό γιατί θεωρεί ότι οι πεδιάδες μόνον της Ελλάδας, τις οποίες γνώριζε, αρκούν για την εγκατάσταση και διατροφή μέχρι 500.000 οικογενειών αποίκων. Προσθέτει εξάλλου ότι η σκέψη να εποικιστεί η Ελλάδα, κατά το πρότυπο της Αμερικής, με γερμανούς, γάλλους, άγγλους ή άλλους Ευρωπαίους θα πρέπει να αντιμετωπιστεί επιφυλακτικά γιατί η χώρα κατέχεται κίολας από ντόπιους «που τους βρίσκεις, αν και σε μικρό αριθμό, στους κάμπους και τις κοιλάδες»¹⁸¹.

Οι επισημάνσεις αυτές του Thiersch έχουν ιδιαίτερη σημασία, αν αναλογιστεί κανείς ότι, στη χρονική στιγμή που γίνονται, μπορούν να χρησιμεύσουν ως χρήσιμος οδηγός για τη νέα ηγεσία της χώρας, πράγμα το οποίο βέβαια δε συνέβη.

Η λύση του προσφυγικού ζητήματος κατά την επανάσταση αντιμετώπισε πολλές δυσκολίες. Ο μακρύς πόλεμος με όλα του τα επακόλουθα (έλλειψη οργάνωσης, χρημάτων, διοίκησης) αλλά και η έλλειψη των κατάλληλων διοικητικών στελεχών είχαν αρνητικές επιδράσεις στην πολιτική αποκατάστασης των προσφύγων. Εξάλλου το νεοσύστατο κράτος προσπαθούσε να σταθεροποιήσει την ύπαρξη του και να δημιουργήσει πολιτικές σχέσεις προς τις Μεγάλες Δυνάμεις. Ήταν αδύνατο λοιπόν το προσφυγικό ζήτημα κατά την επανάσταση να αναγορευτεί σε μείζον ζήτημα για τις εκάστοτε κυβερνήσεις.

Άλλωστε στους πρόσφυγες δεν είχε χαθεί ακόμη η ελπίδα της επανόδου στις πατρίδες τους ακόμα και μετά την ανακήρυξη της Ελλάδας ως ανεξάρτητου κράτους με συγκεκριμένα σύνορα. Παρ' όλα αυτά όμως κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου είχε βρεθεί ο σωστός δρόμος για την αποκατάσταση των προσφύγων¹⁸². Η κεντρική ιδέα να εγκατασταθούν οι πρόσφυγες στα εθνικά κτήματα που παρέμεναν ανεκμετάλλευτα ήταν οπωσδήποτε ορθή (άλλωστε και ο Thiersch ως πιο ψύχραιμος κι αντικειμενικός παρατηρητής, προτείνει ακριβώς το ίδιο). Δυστυχώς όμως η αντίδραση των ντόπιων κατοίκων προσπάθησε – και σε μερικές περιπτώσεις κατάφερε – να εμποδίσει τον εποικισμό.

Αλλά και η αποκατάσταση ενός τμήματος των προσφύγων οφείλεται κυρίως είτε σε κάποιες σπασμωδικές ενέργειες των κυβερνήσεων της επαναστατημένης Ελλάδας (κυρίως επί Καποδίστρια) είτε στην πρωτοβουλία των προσφύγων τόσο ατομικά, όσο και ομαδικά σε επίπεδο κοινοτήτων. Ωστόσο το πνεύμα του τοπικισμού, που υποδαυλιζόταν από διάφορους

¹⁷⁹ Thiersch, ο.π. σελ. 258 - 9

¹⁸⁰ Thiersch, ο.π. ο.π. σελ. 263 όπου και ο πίνακας προβλεπόμενων εξόδων της αντιβασιλείας

¹⁸¹ Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τ. Β' σελ. 10 & 49 - 50



πρόκριτους ή στρατιωτικούς αρχηγούς για πολιτικούς κυρίως λόγους ήταν το σοβαρότερο εμπόδιο για την ομαδική εγκατάσταση των προσφύγων, ανάλογα με το από πού προέρχονταν, σε διάφορα μέρη της Ελλάδας. Από την άλλη, η διαρκής αναβολή της λύσης του ζητήματος με τη μη διανομή των εθνικών γαιών, τόσο στους «αυτόχθονες» ντόπιους, όσο και στους «ετερόχθονες» πρόσφυγες, προκάλεσε σημαντικό κοινωνικό πρόβλημα που ταλάνισε τον τόπο για πολύ καιρό (με κύρια έκφρασή του την απόφαση της Εθνοσυνέλευσης του 1843 που απέκλειε τους «ετερόχθονες» από τα δημόσια αξιώματα) μέχρι να δοθεί κάποια (όχι ικανοποιητική) διέξοδος με το νόμο «περί προικοδοτήσεως» τον καιρό του Όθωνα¹⁸³.

¹⁸² Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 157

¹⁸³ Βακαλόπουλος, ο. π. σελ. 159 - 60



ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑΣ

Η διεθνής θέση αλλά και η εσωτερική κατάσταση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους καθορίστηκαν με τη σύμβαση της 7 Μαΐου 1832. Με την πράξη τους αυτή οι Μ. Δυνάμεις επεδίωκαν να επαναφέρουν την τάξη στα Βαλκάνια δίνοντας παράλληλα τέλος στον απελευθερωτικό αγώνα των ελλήνων. Παράλληλα πρόσφεραν, στο όνομα του ελληνικού λαού, το στέμμα της Ελλάδας στο δευτερότοκο γιο του βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου, τον ανήλικο ακόμα Όθωνα. Οι κινήσεις αυτές που γίνονταν ερήμην των ελλήνων, αποδεικνυαν ότι η Οθωμανική κυριαρχία είχε πια αντικατασταθεί ως ένα βαθμό από την κηδεμονία, την ουσιαστική χειραγώγηση του κράτους από τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις¹⁸⁴. Το γεγονός αυτό είχε τις συνέπειές του και στο εσωτερικό της χώρας δεδομένου ότι οι ανταγωνιζόμενες ντόπιες φατρίες και τα κόμματα προσπαθούσαν τώρα να προσελκύσουν την υποστήριξη της μιας ή της άλλης Δύναμης περισσότερο από τη συμπάθεια του Σουλτάνου στο οθωμανικό κράτος.

Από την άλλη, το γεγονός ότι το μικρό ελληνικό κράτος δεν περιλάμβανε στους κόλπους του αρκετά σημαντικές επαρχίες αλλά κι έναν μεγάλο αριθμό ελληνόφωνου πληθυσμού, επρόκειτο να δημιουργήσει ποικίλα εξωτερικά¹⁸⁵ αλλά κυρίως εσωτερικά προβλήματα. Κι αυτό γιατί με τις αποφάσεις των Δυνάμεων είχαν λυθεί, τουλάχιστον τυπικά, αρκετά από τα προβλήματα που παρουσιάζονταν στις προηγούμενες περιόδους. Το πολίτευμα είχε καθοριστεί και μάλιστα με την εκλογή του μονάρχη, τα σύνορα του νέου κράτους είχαν προσδιοριστεί και είχαν γίνει αποδεκτά, η θέση του στο διεθνές διπλωματικό και πολιτικό σκηνικό είχε διατυπωθεί και κατοχυρωθεί με συνθήκες υπό την εγγύηση μάλιστα των τριών Προστάτιδων Δυνάμεων. Αυτό που έμενε λοιπόν ήταν να προσδιοριστούν οι συνθήκες της εσωτερικής λειτουργίας του νέου κράτους, για το οποίο επικρατούσε η αντίληψη ότι επρόκειτο να γίνει το όργανο για συνεχείς διεκδικήσεις σ' όλους τους τομείς και κυρίως το μέσο κρούσης που θα αναλάμβανε να απελευθερώσει τον υπόδουλο ελληνισμό. Μ' άλλα λόγια, το κράτος είχε επωμισθεί έργα που ξεπερνούσαν τις δυνατότητές του, πράγμα που το καθιστούσε ευάλωτο μιας και ήταν αδύνατο να πραγματοποιήσει με επιτυχία τους στόχους του¹⁸⁶.

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, ο ανήλικος ακόμα Όθωνας και κυρίως η Αντιβασιλεία που είχε ορισθεί να τον αναπληρώνει ως την ενηλικίωσή του¹⁸⁷, είχαν να αντιμετωπίσουν λογίων

¹⁸⁴ Ι. Πετρόπουλος – Αικ. Κουμαριανού, *Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους*, σ. 12

¹⁸⁵ Mauger, *Ο ελληνικός λαός*, σ. 49 κ. εξ. : «Ο Όθωνας μόλις ανέβηκε στο θρόνο έγινε δεκτός σαν βασιλέας και από τους Έλληνες που κατοικούσαν στα Ιόνια Νησιά, στη Σμύρνη και σε άλλα τμήματα της κλονισμένης οθωμανικής αυτοκρατορίας».

¹⁸⁶ Ι. Πετρόπουλος – Αικ. Κουμαριανού, *Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους*, σ. 15 κ. εξ.

¹⁸⁷ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα γεγονότα που αφορούν την εκλογή του Όθωνα και το διορισμό της Αντιβασιλείας βλ. Mauger, *Ο ελληνικός λαός*, και Ι.Ε.Ε., τ. ΙΓ', Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, κ. λ.

δυσκολίες. Πέρα από τα ήδη υπάρχοντα προβλήματα (εσωτερικές έριδες, πολιτική αστάθεια, ανύπαρκτη οικονομία) έπρεπε να αντιμετωπισθούν και μια σειρά από ζητήματα που δημιουργούνταν από την παρουσία και μόνο του νέου μονάρχη και των συμβούλων του.

Η άγνοια της γλώσσας ήταν ένα σημαντικό μειονέκτημα, το οποίο εμπόδιζε την άμεση επικοινωνία των ηγετών με τους Έλληνες, οι οποίοι εξάλλου έβλεπαν με δυσπιστία του επίσημους Βαυαρούς διερμηνείς. Επιπλέον οι νέοι ηγέτες βρέθηκαν σε μια χώρα για την οποία ελάχιστα πράγματα γνώριζαν¹⁸⁸. Παρά τις προσπάθειες της Αντιβασιλείας για συλλογή σαφών πληροφοριών, τα μέλη της, λίγο πριν αποβιβαστούν στο Ναύπλιο, είχαν σχηματίσει μόνο μια αμυδρή εικόνα του τι θα αντιμετώπιζαν¹⁸⁹. Σ' όλα αυτά θα πρέπει να προστεθεί και η αντίληψη αλλά και η παιδεία των Βαυαρών αξιωματούχων σε σχέση με τη διοίκηση ενός κράτους και τις μεθόδους που θα έπρεπε να ακολουθηθούν.

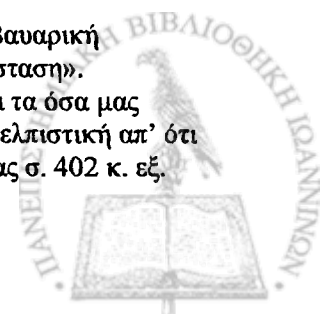
Η σταθερά αυταρχική τους στάση και η διάθεσή τους για πειθαρχία ερχόταν σε αντίθεση με το φιλελεύθερο πνεύμα αλλά κυρίως με την αντιπάθεια των κοτζαμπάσηδων, στρατιωτικών (παλιών αρματολών και κλεφτών) ακόμα και των «ετερόχθονων» φαναριωτών πολιτικών, προς κάθε κεντρική εξουσία και έλεγχο.

Το θέμα λοιπόν των προσφύγων αλλά και γενικότερα των αγωνιστών που ζητούσαν δικαίωση πρέπει να εξεταστεί υπό το πρίσμα όλων αυτών των δεδομένων. Κι αυτό γιατί, κατά της άφιξη της Αντιβασιλείας, όλο σχεδόν το ντόπιο ελληνικό στοιχείο, αλλά και πολλοί ξένοι ισχυρίζονταν ότι είχαν κάνει θυσίες για το έθνος και ζητούσαν ανάλογη ανταμοιβή είτε με χρηματικές αποζημιώσεις είτε με παραχώρηση γης, είτε με διορισμό στην κρατική μηχανή. Κι όπως σημειώνει ο Μάουρερ «σ' όλη αυτή την υπόθεση το χειρότερο ήταν ότι αυτοί που πραγματικά ανταμειφθηκαν, ελάχιστα είχαν προσφέρει, ενώ αυτοί που ήθελαν τώρα κάτι να προσφέρουν, δεν μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν»¹⁹⁰.

¹⁸⁸ Maurer, ο.π. σ. 408 όπου υπαινίσσεται και ολιγωρία του ίδιου του Λουδοβίκου: « Η Βαυαρική Κυβέρνηση δεν είχε φροντίσει, προτού δεχθεί το στέμμα, να εξετάσει επί τόπου την κατάσταση».

¹⁸⁹ Maurer, ο.π. σελ. 409: «Είναι αλήθεια ότι σαν φθάσαμε στο Ναύπλιο διαπιστώσαμε ότι τα όσα μας είχαν πει δεν ήσαν καθόλου υπερβολές, και ότι η κατάσταση της χώρας, ήταν πολύ πιο απελπιστική απ' ότι την είχαμε φαντασθεί». Στον ίδιο και οι πληροφορίες για τα προβλήματα της Αντιβασιλείας σ. 402 κ. εξ.

¹⁹⁰ Maurer, ο.π. σ. 426



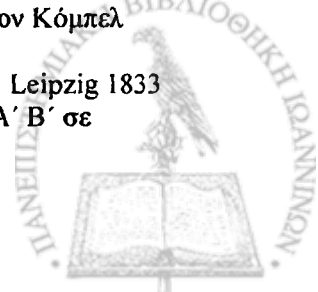
Είδαμε ότι τα προβλήματα που αντιμετώπισε η Αντιβασιλεία – φορέας κι εκπρόσωπος της μοναρχικής εξουσίας και μιας νέας ηγετικής τάξης – ήταν πολλά και πολύπλοκα. Πέραν τούτου, η άγνοια των πραγμάτων και της αληθινής τους υπόστασης δημιουργούσε νέα εμπόδια για τους Βαυαρούς αντιβασιλείς, οι οποίοι βέβαια είχαν εντελώς διαφορετική ιδέα κι άποψη για το τι θα αντίκριζαν και το πώς θα έπρεπε να συμπεριφερθούν. Υπήρχε ωστόσο η δυνατότητα, ενός σχεδιασμού βασισμένου στις πληροφορίες που είχαν συγκεντρωθεί από επίσημες πηγές, στις προσωπικές εμπειρίες και γνώσεις του Στρατηγού Έυδεκ, μέλους της Αντιβασιλείας¹⁹¹ και ως ένα βαθμό στις προτάσεις του Fr. Thiersch, ο οποίος είχε τη δυνατότητα, ζώντας από κοντά πρόσωπα και γεγονότα κατά την περίοδο του Καποδίστρια, να σχηματίσει μια εικόνα του νέου κράτους, των αναγκών του και των δυνατοτήτων του. Άνθρωπος με πλατειά μόρφωση και φιλελληνική δράση πριν και κατά την επανάσταση, όντας σεβαστός στην Βαυαρική Αυλή (πρόεδρος της Βαυαρικής Βασιλικής Ακαδημίας Επιστήμων) ο Thiersch κατέγραψε την κατάσταση της Ελλάδας την εποχή εκείνη και ταυτόχρονα υποδείκνυε και τους τρόπους για την επίτευξη της ανοικοδόμησής της¹⁹². Βέβαια, όπως υποστηρίζει ο Μάουρερ, όλες αυτές οι πληροφορίες εξέφραζαν και την οπτική γωνία με την οποία έβλεπε τα πράγματα αυτός που τις παρείχε. Ο Έυδεκ, ως στρατιωτικός, είχε δει μόνο μια άποψη των πραγμάτων, ενώ παράλληλα είχε εμπλακεί και στις κομματικές έριδες των Ελλήνων¹⁹³. Από την άλλη ο Thiersch είχε μεν μια σφαιρική άποψη των πραγμάτων, άρα μπορούσε να κάνει προτάσεις, είχε όμως το μειονέκτημα ότι, σε πολλά σημεία, αυτές οι προτάσεις είχαν περισσότερο θεωρητικό χαρακτήρα.

Ωστόσο, ως βάση σχεδιασμού και αφετηρία, οι προτάσεις του Thiersch μπορούσαν να αποτελέσουν χρήσιμο βοήθημα για τους Αντιβασιλείς πράγμα που, όπως θα δούμε, δεν έγινε εντελώς πραγματικότητα.

Σ' αυτή την κατάσταση, η Αντιβασιλεία, τουλάχιστον κατά την πρώτη της περίοδο, χρειάστηκε να ξεκινήσει από την αρχή τη συγκρότηση του νέου κράτους, πράγμα που αποτελεί προϋπόθεση για την όποια κοινωνική πολιτική, άρα και για την αποκατάσταση των προσφύγων. Με μια σειρά μέτρων καθορίστηκε η δομή και ο τρόπος λειτουργίας του νέου κράτους, ενώ από τις πρώτες ενέργειες της Αντιβασιλείας ήταν η παραχώρηση αμνηστίας για τα πολιτικά

¹⁹¹ Η επιτροπή που αναπήλωνε τον Όθωνα ήταν τριμελής και απαρτιζόταν από τον κόμη Άρμανσπεργκ ως πρόεδρο, τον στρατηγό φον Έυδεκ και τον καθηγητή φον Μάουρερ ως μέλη, ενώ με συμβουλευτική ψήφο μετείχε και ο φον Άμπελ όπως και ο φον Γκρέινερ (Μάουρερ σ. 458). Ωστόσο στις 31 Ιουλίου του 1834 οι Μάουρερ και Άμπελ ανακλήθηκαν στη Βαυαρία και την επιτροπή συμπλήρωσε ο φον Κόμπελ (Ι.Ε.Ε. ,τ. ΙΓ' σ. 50 και Μάουρερ σ. 763).

¹⁹² Στο βιβλίο του "De l' état actuel de la Grèce et des moyens d' arriver a sa restauration", Leipzig 1833 που κυκλοφορεί με τον τίτλο Φρ. Τιρς, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, Εκδ. Αφων Τολίδη, τ. Α' Β' σε μετάφραση Α. Σπήλιου και με επιμέλεια, εισαγωγή και σχόλια Τ. Βουρνά.



αδικήματα, η απαγόρευση της οπλοφορίας χωρίς άδεια και η ίδρυση κάποιων δικαστηρίων¹⁹⁴. Με ιδιαίτερη ταχύτητα αντιμετώπισε η Αντιβασιλεία το θέμα των ατάκτων, ουσιαστικά δηλαδή όλων των αγωνιστών, οι οποίοι, μη έχοντας άλλον πόρο ζωής, συγκρότησαν στρατιωτικά σώματα που, με το πέρας του ένοπλου αγώνα, έμπαιναν στην υπηρεσία του ενός ή του άλλου κόμματος ή αρχηγού. Με διάταγμα στις 2/14 Μαρτίου οριζόταν η διάλυση των σωμάτων των ατάκτων, οι οποίοι, εφόσον είχαν στρατολογηθεί ως την 1 Δεκεμβρίου 1831¹⁹⁵, ήταν ελεύθεροι να γυρίσουν στα σπίτια τους ή να καταταγούν στον τακτικό στρατό. Για όσους θα αποστρατεύονταν, συστάθηκε επιτροπή η οποία θα εξέταζε τις απαιτήσεις τους. Όπως όμως ομολογεί ο Μάουρερ, η επιτροπή άρχισε να εκδίδει αποφάσεις ένα χρόνο μετά τη σύστασή της¹⁹⁶. Παράλληλα με διάταγμα που εκδόθηκε την ίδια μέρα ιδρύονταν 10 τάγματα κυνηγών, όπου θα κατατάσσονταν οι άτακτοι που το επιθυμούσαν. Ο μικρός αριθμός όμως των ταγμάτων όπως και η βιαιότητα του πράγματος, οδήγησαν τους αγωνιστές, ύστερα από κάποιες διαμαρτυρίες, είτε στη ζητιανιά και την εξαθλίωση, είτε στη ληστεία, είτε στην αναχώρησή τους από το ελληνικό κράτος¹⁹⁷.

Σύμφωνα με το διάταγμα θα παραχωρούνταν γη σ' όσους πολέμησαν στον Αγώνα και ιδιαίτερα όσους κατάγονταν από τις εκτός των συνόρων του ελληνικού κράτους επαρχίες¹⁹⁸.

Πράγματι η κυβέρνηση έδωσε τότε σε πολλά «παλληκάρια» έγγραφα ιδιοκτησίας για κάποιες εκτάσεις δημόσιας γης. Πολλές όμως από τις εκτάσεις αυτές βρίσκονταν σε βαλτώδεις τόπους, οι οποίοι ήταν επικίνδυνοι για την υγεία. Άλλες εξάλλου εκτάσεις βρίσκονταν σε δυσπρόσιτες περιοχές, όπου οι «αυτόχθονες» ντόπιοι έδειχναν τόσο εχθρικές διαθέσεις γι' αυτούς που έρχονταν να πάρουν γη, την οποία θεωρούσαν δική τους, ώστε οι αγωνιστές δεν τόλμησαν να ζητήσουν καν τους κλήρους που τους είχαν παραχωρηθεί¹⁹⁹.

Αποτέλεσμα αυτού ήταν οι αγωνιστές να καταλήξουν ανέστιοι, άνεργοι και επαίτες. Ακόμη και γι' αυτούς που θα εντάσσονταν στα νέα σώματα «κυνηγών» τα πράγματα δεν ήταν καλύτερα. Με μισθό πείνας και σκαιά αντιμετώπιση, οι πιο πολλοί απογοητεύονταν νωρίς, έτσι ώστε ελάχιστοι ήταν αυτοί που παρουσιάστηκαν²⁰⁰.

¹⁹³ Ι.Ε.Ε., τ. ΙΓ' σελ. 35

¹⁹⁴ Mauger, *Ο ελληνικός λαός*, σ. 447 κ. εξ.

¹⁹⁵ Όσοι είχαν στρατολογηθεί μετά τη ημ/νία αυτή έπρεπε να γυρίσουν στις πατρίδες τους γιατί κατά τον Μάουρερ, όλοι είχαν στρατολογηθεί από τα κόμματα.

¹⁹⁶ Mauger.π. σ. 451

¹⁹⁷ Mauger ο. π. σ. 453, Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας* σ. 243, Μακρυγιάννη, *Απομνημονεύματα* σ. 306 κ. εξ.

¹⁹⁸ Λιάτσος, *Η Βαυαροκρατία και οι αγωνιστές του 21*, σελ. 55: «θέλομεν φροντίσει να δοθεί γη εις τους μη έχοντας εστίας εντός των ορίων του Βασιλείου δια να την καλλιεργώσιν εις όφελος των».

¹⁹⁹ Χρ. Νέεζερ, *Απομνημονεύματα* σελ. 23 «... πολλά εκ των μερών εκείνων ευρίσκοντο εις τόπους βαλτώδεις, όπως ήσαν την εποχήν εκείνην όλαί σχεδόν αι ελληνικαί πεδιάδες... Επίσης άλλοι κλήροι γης ευρίσκοντο εις επαρχίας, όπως η Άνω Μάνη, όπου οι εντόπιοι τόσοσιν κακώς υπεδέχοντο τους νέους ιδιοκτήτας ώστε αυτοί δεν ετόλμων να ζητήσουν τον κλήρον των ούτε με το εις χείρας έγγραφον».

²⁰⁰ Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, σ. 307: «Είχε μιστό 12 γρόσια, μισό τάλαρο το μήνα και κάτι ολίγο... και το ψωμί του και τίποτα άλλο. Κι αν είχε γυναίκα και παιδιά, ας ζούσαν με τον αγέραν (...) οργανίσαμε είκοσι ανθρώπους, κάτι μπεκρήδες και τεμπέληδες ...» πρβλ. & Mendelson – Bartholdy,

Πιο δύσκολα ήταν τα πράγματα για όσους κατάγονταν από περιοχές εκτός συνόρων. Ειδικά για όσους είχαν έρθει μετά την απελευθέρωση, συνεπώς μετά το 1831 – 32, δεν υπήρχε ούτε καν η δυνατότητα κατάταξης στον τακτικό στρατό ή στα τάγματα κυνηγών. Αναγκάζονταν λοιπόν να γυρίσουν πίσω, αντιμετωπίζοντας ένα αβέβαιο μέλλον και επανερχόμενοι στις ένοπλες συγκρούσεις και την οθωμανική καταπίεση από τα οποία επιζητούσαν να ξεφύγουν. Είναι χαρακτηριστική η περιγραφή του Μακρυγιάννη για τις στιγμές της αναχώρησης όλων αυτών των αγωνιστών, οι οποίοι, φτωχοί, ρακένδυτοι και με έντονη συγκίνηση έφευγαν από την πατρίδα, για την οποία είχαν δώσει το αίμα τους²⁰¹. Οι μόνοι που χάρηκαν μ' αυτή την εξέλιξη σύμφωνα με τον Μακρυγιάννη, ήταν οι απατεώνες, όσοι δηλαδή επεδίωκαν κρατικές θέσεις και συμμετοχή στην εξουσία.

Η κίνηση αυτή της Αντιβασιλείας, για άμεση διάλυση των σωμάτων των ατάκτων, είναι ενδεικτική της αντίληψης, μα και της πληροφόρησης που είχαν οι Βαυαροί. Ωστόσο, άλλος ένας Βαυαρός, ο Fr Thiersch, είχε δει τα πράγματα πιο καθαρά, προτείνοντας συγκεκριμένες κινήσεις. Πρώτα θα έπρεπε να αναγνωρισθούν οι υπηρεσίες των καπεταναίων και να λάβουν τιμητικές θέσεις. Έπειτα θα ακολουθούσαν οι αξιωματικοί, πολλοί από τους οποίους μπορούσαν να απορροφηθούν στον στρατό και, τέλος, οι άτακτοι αγωνιστές θα έπρεπε να συγκεντρωθούν ανάλογα με την καταγωγή τους σε διάφορα μέρη, να τους καταβληθούν οι καθυστερούμενοι μισθοί τους και να δοθεί πραγματικά καλλιεργήσιμη γη σ' όσους το επιθυμούσαν, ενώ οι υπόλοιποι θα ενσωματώνονταν στο στρατό με ειδικά σώματα²⁰².

Τίποτε όμως απ' αυτά δεν έγινε, εξαιτίας κυρίως της αντίληψης που είχαν σχηματίσει οι Βαυαροί για τους αγωνιστές, ότι δηλαδή επρόκειτο απλώς για μια ασύντακτη ομάδα ανθρώπων χωρίς πειθαρχία, με ληστρικές διαθέσεις, αμόρφωτων, χωρίς δυνατότητες για τακτική πολεμική δράση²⁰³. Με τη βιασύνη τους όμως να διαλύσουν τους άτακτους και τον τρόπο με τον οποίο το επιχείρησαν δεν κατάφεραν τίποτ' άλλο παρά να προσθέσουν κάποιες χιλιάδες ατόμων στους προσφυγικούς πληθυσμούς και να ανοίξουν μια πληγή που ταλάνιζε για πολύ τον τόπο: τη ληστεία και τους ληστές²⁰⁴. Παρ' όλα αυτά ο Μάουρερ, θεωρεί ότι με τα συγκεκριμένα μέτρα αποκαταστάθηκε από τους πρώτους μήνες διακυβέρνησης της Αντιβασιλείας η ησυχία και η τάξη στο εσωτερικό της χώρας²⁰⁵, πράγμα που αποδεικνύει την ελλιπή πληροφόρηση και τις λανθασμένες αντιλήψεις. Αργότερα βέβαια έγιναν κάποιες προσπάθειες αναγνώρισης,

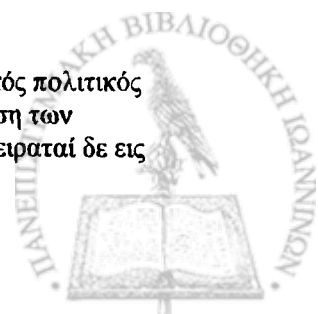
Ιστορία της Ελλάδος, "...εκ των πεντακισχίλιων εκείνων μαχητών 35 μόνον εδήλωσαν ότι ήθελον να καταταχθώσιν».

²⁰¹ Μακρυγιάννης, ο. π. σ. 307: «και πήγαιναν κλαίγοντας, ότι φεύγαν από την πατρίδα τους ξυπόλητοι και γυμνοί».

²⁰² Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τ. Α' σ. 253 - 255

²⁰³ Mendelson – Bartholdy, *Ιστορία της Ελλάδος*, σ. 632 κ. εξ.

²⁰⁴ Για το θέμα αυτό βλ. Γ. Κολιόπουλος, *Ληστές*, Αθήνα 1979. Ο Καποδίστριας ως διορατικός πολιτικός και γνώστης των πραγμάτων, είχε προβλέψει μια τέτοια εξέλιξη από μια πιθανή βίαιη διάλυση των ατάκτων. (Ι. Καποδίστρια, *Επιστολαί*, τ. Γ' σ. 250: «θέλουσι γείνη κλέπται μεν εις τα όρη, πειραταί δε εις την θάλασσαν»).βλ. εικόνα 5



τίποτα όμως το συγκεκριμένο που να κατοχυρώνει τα δικαιώματα των «παλληκαριών» Κι όπως παρατηρεί ο Γ. Βλαχογιάννης, «το ζήτημα έληξε αφού όλοι οι αγωνισταί πέθαναν»²⁰⁶.

Ύστερα απ' όλα αυτά η Αντιβασιλεία θεωρούσε ότι ήταν ελεύθερη να προχωρήσει στο καθ' αυτό έργο της: την ανασυγκρότηση και οργάνωση της χώρας. Στα πλαίσια αυτά, μαζί με μια σειρά άλλων μέτρων που αφορούσαν τη διοίκηση του κράτους, ιδρύθηκε μέσα στο υπουργείο Εσωτερικών, μια στατιστική υπηρεσία με βασικό στόχο την προώθηση του εποικισμού της χώρας, η οποία μετά τον πολύχρονο πόλεμο είχε καταλήξει να είναι έρημη από ανθρώπους. Παρά τη σύστασή της όμως, η υπηρεσία αυτή δεν κατόρθωσε να παράγει έργο. Σύμφωνα με τον καθηγητή Μάουρερ, ένα από τα μέλη της Αντιβασιλείας ως το 1834, υπεύθυνος γι' αυτή την αργοπορία ήταν ο Πρόεδρος της Αντιβασιλείας, κόμης Άρμανσπεργκ. Κι αυτό γιατί ο ίδιος ηθελημένα αδρανούσε, κωλυσιεργώντας. Μόνον δε όταν η υπηρεσία αυτή στελεχώθηκε με δύο ξένους υπαλλήλους, τους Γάλλους A. Roujoux και G.d'Eighthal, άρχισε να κινείται κάτι στον τομέα του εποικισμού²⁰⁷.

Δεν πρέπει να ξεχνάμε ωστόσο τις προσωπικές έριδες μεταξύ Μάουρερ και Άρμανσπεργκ οι οποίες έληξαν με την ανάκληση του πρώτου και την πλήρη επικράτηση του δεύτερου, εξαιτίας της εχθρότητάς τους. Πιο λογικό θα ήταν να θεωρήσουμε ότι η αδράνεια της υπηρεσίας αυτής (όπως και τόσων άλλων) οφειλόταν κυρίως στην αδυναμία λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού εν γένει. Κι αυτό γιατί δεν υπήρχε ο κατάλληλος προγραμματισμός και η οργάνωση, τόσο για υποκειμενικούς όσο και για αντικειμενικούς λόγους. Ως προς τον εποικισμό λ. χ. είναι βέβαιο πως δεν υπήρχε σαφής κατεύθυνση σε σχέση με τα βήματα που έπρεπε να ακολουθηθούν για την επίλυσή του²⁰⁸. Συνεπώς ήταν εκ των πραγμάτων δύσκολο να επιτευχθεί κάτι σε μικρό χρονικό διάστημα. Ακόμα όμως κι όταν κατατέθηκε από την Υπηρεσία στατιστικής ένας νόμος για τον εποικισμό και επιβλήθηκε στις 20/5 (1/6) και 23/6 (5/7) 1834 ως νόμος του κράτους, πάλι δεν έγιναν σημαντικά βήματα²⁰⁹.

Εκτός των παραπάνω, η Αντιβασιλεία προέβη στη διοικητική διαίρεση του κράτους σε 10 νομούς και περαιτέρω σε επαρχίες και δήμους. Ο σχηματισμός των τελευταίων είχε, κατά τον Μάουρερ, άμεση σχέση με το θέμα του εποικισμού.

²⁰⁵ Maurer, *Ο ελληνικός λαός*, σ. 453

²⁰⁶ Ν. Κασομούλης, *Απομνημονεύματα της Επανάστασης των Ελλήνων*, Εισαγωγή & σχόλια: Γιάννη Βλαχογιάννη, τ. Γ' σ. 617

²⁰⁷ Σχετικά με το γραφείο και τις δραστηριότητές του το διάστημα 1833 – 35 βλ. G.d' Eighthal, *Η Ελλάς του 1833 – 35*, Αθήναι 1968 (μτφ: Δ. Βικέλα) Το τρίτο μέλος του γραφείου ήταν ο Έλληνας Πονηρόπουλος

²⁰⁸ Eighthal, *Η Ελλάς του 1833 – 35* σ.53 κ. εξ., Finlay G., *The Hellenic Kingdom*, σελ. 89, Μάουρερ, *Ο ελληνικός λαός*, σ. 482



2.1.: ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΟΥ ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΥ

Το θέμα του εποικισμού και γενικότερα του εμπλουτισμού του πληθυσμού ήταν ζωτικής σημασίας για το νεοσύστατο βασίλειο. Στη δεκαετία 1821 – 1833 οι ελεύθερες περιοχές που απάρτιζαν το ελληνικό κράτος είχαν χάσει το 1/3 περίπου του πληθυσμού τους και η σχετική αύξηση που εμφανιζόταν τη διετία 1832 – 1834 δεν ήταν ικανοποιητική²¹⁰. Γίνεται κατανοητό λοιπόν ότι για την επιβίωση του νέου κράτους χρειαζόταν εργατικά χέρια ικανά να εκμεταλλευθούν τη γη, χέρια όμως τα οποία δεν υπήρχαν. Το γεγονός είναι ιδιαίτερα σημαντικό, αν αναλογιστούμε ότι στα 1833 το 76,8% της ακαλλιέργγητης γης και το 70,7% της καλλιεργημένης αποτελούσαν κρατική ιδιοκτησία, προερχόμενη από την εθnicoποίηση των τουρκικών γαιών. Χρειαζόταν λοιπόν ένα σχέδιο εποικισμού και διανομής της γης σε ακτήμονες αγωνιστές και γεωργούς, κάτι ωστόσο που δεν είχε κατορθωθεί να γίνει ως τα 1833²¹¹.

Η αναγκαιότητα του σχεδίου αυτού επισημαίνεται από τον Thiersch ο οποίος υποδεικνύει μέτρα ενίσχυσης της μετανάστευσης από Ήπειρο, Μακεδονία και Μ. Ασία. Προτείνει στην κυβέρνηση να ενστερνιστεί τους ευρωπαϊκούς νόμους και την ελευθερία της εργασίας αλλά και να παράσχει βοήθεια, ώστε να διευκολυνθούν οι πρώτες εγκαταστάσεις. Η σιγουριά του είναι τέτοια που διατυπώνει την εκτίμηση ότι από τα πρώτα χρόνια ο αριθμός των αγροτικών οικογενειών θα διπλασιαστεί²¹². Εκτιμά εξάλλου ότι ένας εποικισμός της Ελλάδας με Γερμανούς, Γάλλους, Άγγλους κι άλλους Ευρωπαίους στα πρότυπα της Αμερικής πρέπει να αποφευχθεί, γιατί η χώρα είναι ήδη κατοικημένη από τους ντόπιους, έστω και αραιά. Πέραν τούτου πολλοί έλληνες θα περάσουν τα σύνορα εφόσον τους δοθούν οι κατάλληλες ευκαιρίες²¹³. Ωστόσο, οι προτάσεις του Thiersch δε φαίνεται να εισακούονται, κατά τα πρώτα τουλάχιστον χρόνια της αντιβασιλείας. Κατ' αρχάς η λανθασμένη αντίληψη για εποικισμό ξένων φαίνεται να κυριαρχεί²¹⁴.

²⁰⁹ Eighthal, *Η Ελλάς του 1833 – 35*, σ. 53: "...και εάν το έργον τούτο δεν εκαρποφόρησε εισέτι, δεν πταίει το Γραφείον". Και πιο κάτω "...τα του αποικισμού έγιναν ακόμη χειρότερα".

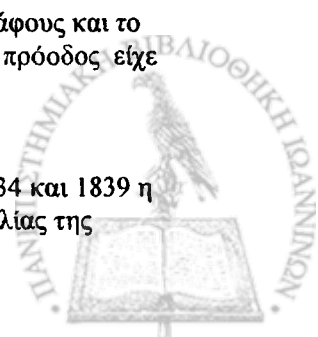
²¹⁰ Στοιχεία από το Μ. Χουλιαράκη, *Γεωγραφική διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξη της Ελλάδος 1821 – 1971*. Όλα ωστόσο τα αριθμητικά δεδομένα (βλ. πίνακα 2) πρέπει να αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη λόγω της αδυναμίας διενέργειας επιστημονικών απογραφών. Τα δεδομένα δε του 1821 προκύπτουν αναδρομικά με βάση την απογραφή του 1828, πράγμα που καθιστά δυσχερέστερη τη σύγκριση.

²¹¹ Ι.Ε.Ε., τ. ΙΓ' σελ. 94. Την ίδια εποχή οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις έφταναν το 46% του εδάφους και το 60% των οικογενειών ασχολούνταν με τη γεωργία. Στο διάστημα δε του 1832 – 1834 μικρή πρόοδος είχε γίνει ως προς την πυκνότητα του πληθυσμού (βλ. πίνακα 4)

²¹² Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τ. Β', σ. 10

²¹³ Thiersch, ο.π. σ. 49 - 50

²¹⁴ Ι.Ε.Ε., τ. ΙΓ' σ.99: «σχετικό μ' ένα τέτοιο ενδεχόμενο είναι και το γεγονός ότι μεταξύ 1834 και 1839 η κυβέρνηση είχε συνάψει μια σειρά συμφωνίες για ελεύθερη μετανάστευση με κράτη της Ιταλίας της



Σύμφωνα με τον Μάουρερ, η Αντιβασιλεία έπρεπε να δει θετικά τις αιτήσεις Βαυαρών για εποικισμό. Στο έργο του, κάνει λόγο για μια συγκεκριμένη περίπτωση, η οποία τελικά δεν είχε αίσιο τέλος. Τα λεγόμενά του ωστόσο προδίδουν την προσωπική του θετική στάση²¹⁵. Εξάλλου και η δραστηριότητα του Eigththal, ο οποίος στελέχωσε το αρμόδιο για τον εποικισμό γραφείο στατιστικής, έχει ως στόχο την εγκατάσταση ξένων εποίκων. Ο ίδιος μάλιστα θεωρεί ότι η ίδρυση του γραφείου στατιστικής αποτελεί προσωπικό του επίτευγμα και προχωρεί σε σχεδιασμό, θεωρώντας ως καταλληλότερο τόπο έναρξης τη Μεσσηνία και την Ηλεία, εκτιμώντας ότι θα έπρεπε να υπάρξει συμμετοχή και συνεργασία της κυβέρνησης της Γαλλίας ώστε να μη γίνουν τα ελληνικά παράλια αγγλικά κι αυστριακά²¹⁶.

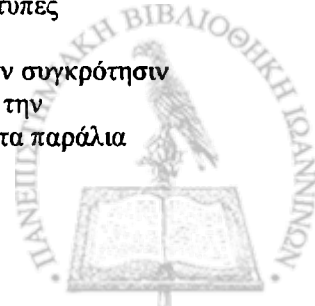
Εκτός όμως από την προσπάθεια για εποικισμό ξένων, η Αντιβασιλεία δεν προχώρησε σε άμεσα μέτρα ενίσχυσης ενός μεταναστευτικού ρεύματος ελληνικών πληθυσμών από τις υπόδουλες περιοχές στο ελεύθερο κράτος. Μη έχοντας, προφανώς, συνειδητοποιήσει την αναγκαιότητα εμπλουτισμού του ανθρώπινου δυναμικού της χώρας, κατατριβόταν σε γραφειοκρατικές διαδικασίες κι εσωτερικές αντιδικίες. Σύμφωνα με τον Μάουρερ, ο εποικισμός δε μπορούσε να ξεκινήσει πριν η χώρα διαιρεθεί σε δήμους κι αυτό γιατί, όπου θα γινόταν μια μόνιμη εγκατάσταση αποίκων, εκεί θα έπρεπε να ιδρυθεί ξεχωριστός δήμος ή τέλος πάντων ένας αρχικός πυρήνας, ο οποίος θα μετεξελισσόταν σε δήμο²¹⁷. Και παρά το γεγονός ότι ήταν γνωστή η ερήμωση της χώρας και η αναγκαιότητα ταχείας ανάπτυξης ζωτικών τομέων όπως η γεωργία, το εμπόριο και η βιοτεχνία, πράγμα στο οποίο ο εποικισμός θα προσέφερε σημαντική βοήθεια, τίποτα ουσιαστικό δεν έγινε. Κατά τον Μάουρερ, η πλειοψηφία της Αντιβασιλείας δεν έφερε ευθύνη γι' αυτή την καθυστέρηση, διότι υπεύθυνος για το θέμα ήταν ο Άρμανσπεργκ. Πέρα από την ύπαρξη ή όχι αυτών των ευθυνών διακρίνεται καθαρά το γραφειοκρατικό πνεύμα και η έλλειψη πρωτοβουλίας προς την κατεύθυνση επίλυσης των τόσο σημαντικών ζητημάτων.

Τα αποτελέσματα αυτής της αδράνειας ήταν εμφανή. Η έλλειψη επαρκούς διοικητικής οργάνωσης και σαφών οδηγιών καθιστούσε την είσοδο των ελλήνων δυσχερή, ενώ η αδυναμία λειτουργίας ενός τελωνειακού συστήματος στα ευρωπαϊκά πρότυπα, σε συνδυασμό με τα ισχύοντα οικονομικά μέσα του νέου κράτους και το φορολογικό σύστημα που ίσχυε, αποθάρρυναν τη μετανάστευση. Είναι ως προς αυτό χαρακτηριστική η παρατήρηση του Eigththal ότι εάν η

Γερμανίας, ως και με την Ελβετία και τη Σουηδία. Η επιδίωξη ήταν να διευκολυνθεί η μετανάστευση προς την Ελλάδα».

²¹⁵ Maurer, *Ο ελληνικός λαός*, σελ. 483,: «...σε μια εποχή που η Ελλάδα θα δεχόταν ευχαρίστως τους ξένους αποίκους προκειμένου να διδαχθεί απ' αυτούς. Και τη στιγμή που, χωρίς να επιβαρυνθεί σε τίποτα το Δημόσιο Ταμείο, αλλά απεναντίας και με όφελος, θα μπορούσε ν' αποχτήσει η χώρα πρότυπες οικονομικές μονάδες, με τη μορφή των εποικισμών».

²¹⁶ G. d' Eigththal, *Η Ελλάς του 1833 - 35*, σελ. 38 και 42 - 3: «...κατόρθωσα να επιτύχω την συγκρότησιν ειδους Γραφείου Πολιτικής Οικονομίας...» και «πρέπει να λάβη μέρος ισχυρόν η Γαλλία εις την επιχείρησιν ταύτην.... Εάν η Γαλλία δεν αποστείλη αριθμόν ικανόν ανθρώπων εις Πελ/σον, τα παράλια ταύτα θα γίνουν αγγλικά και αυστριακά».



Ελλάδα θέλει τελωνεία θα έπρεπε είτε να τα κρατά ανοιχτά τη νύχτα ή να φροντίσει να υπάρχει καταφύγιο κοντά²¹⁸.

Ως εκ τούτου η αύξηση του πληθυσμού είναι μικρή, πράγμα που φαίνεται αν κάνουμε συγκρίσεις με τις χρονιές μετά το 1835, οπότε έχουμε την πρώτη σοβαρή νομοθετική προσπάθεια διανομής γης κι αποκατάστασης προσφύγων. Ενώ λοιπόν τη διετία 1832 – 1834 η αύξηση είναι 22.019 κάτοικοι, την περίοδο 1835 – 1836 παρατηρούμε μια αύξηση 76.822 κατοίκων και την περίοδο 1836 – 1837 έχουμε αύξηση 68.962 κατοίκων. Συνολικά δηλαδή τη διετία 1835 – 1837 έχουμε αύξηση του πληθυσμού της χώρας 6,5 φορές μεγαλύτερη από αυτή της διετίας 1832 – 1834²¹⁹.

Οπωσδήποτε η αδράνεια δεν οφειλόταν σε πολιτική βούληση της Αντιβασιλείας γιατί κάτι τέτοιο θα φαινόταν στο έργο του Μάουρερ, ο οποίος αντίθετα υπερθεματίζει την αναγκαιότητα λήψης μέτρων. Πρόκειται μάλλον για συνέπειες της άγνοιας των πραγμάτων στην ουσιαστική τους διάσταση και της υποτίμησης του προβλήματος, σε συνδυασμό με το γραφειοκρατικό πνεύμα των Βαυαρών αξιωματούχων. Στην άποψη αυτή συνηγορεί και το γεγονός ότι τον Ιούλιο του 1834, λίγο πριν την ανάκληση των Μάουρερ και Άμπελ, υποβλήθηκε ένα σχέδιο για τη διανομή της γης και τον εποικισμό, το οποίο όμως δε συζητήθηκε ποτέ σε συνεδρίαση της Αντιβασιλείας, κατά το διάστημα τουλάχιστον στο οποίο ο Μάουρερ παρέμενε μέλος της²²⁰.

Στο μεταξύ είχαν ήδη αρχίσει να γίνονται κάποιες προσπάθειες από το γραφείο στατιστικής και οικονομίας. Το γραφείο αυτό είχε ιδρυθεί με βασικό στόχο την προώθηση του εποικισμού και είχε καταφέρει ως τον Ιούνιο του 1834, όπως είδαμε, να εκπονήσει ένα σχέδιο στρατιωτικού εποικισμού, το οποίο, με κάποιες τροποποιήσεις, επιβλήθηκε ως νόμος του Κράτους. Σύμφωνα με το σχετικό διάταγμα, το σχέδιο περιλάμβανε όλους τους αξιωματικούς, υπαξιωματικούς και στρατιώτες ξηράς και θάλασσας, τακτικούς και άτακτους.

Παράλληλα, προβλεπόταν η δυνατότητα, για τους εκτός συνόρων προερχόμενους, να εγκατασταθούν σε περιοχές της αρεσκείας τους. Οι Ηπειρώτες, Μακεδόνες και Θεσσαλοί θα έπαιρναν κτήματα στο Φωκίδα, τη Λοκρίδα και τη Βοιωτία. Οι Σουλιώτες αλλά και οι καταγόμενοι από τη Βόρεια Ήπειρο και περιοχές της Βουλγαρίας και της Μολδοβλαχίας θα εγκαθίσταντο στην Αιτωλοακαρνανία. Τέλος, στους ναυτικούς θα δινόταν γη σε κατάλληλες για τις δραστηριότητές τους παραθαλάσσιες περιοχές στην Αττική, την Εύβοια και την

²¹⁷ Maurer, *Ο ελληνικός λαός*, σ. 482

²¹⁸ G. d' Eighthal, *Η Ελλάς του 1833 - 35*, σ. 75 όπου και η αφήγηση της περιπέτειας κάποιων οικογενειών από τη Θεσσαλία, που κατέφυγαν στη Λαμία χωρίς τα προσωπικά τους είδη, ρούχα και σκεπάσματα γιατί δεν λειτουργούσε νύχτα το τελωνείο και δεν υπήρχε κοντά τόπος διαμονής.

²¹⁹ Βλ. διάγραμμα 1 και πίνακες 2 και 3. Ως συνέπεια αυτών, η πυκνότητα του πληθυσμού κατά το 1832 – 1834 αυξάνεται κατά 0,46 κατοίκους ανά χμ ενώ το 1835 – 1837 κατά 3,07 κατοίκους ανά χμ (βλ. πιν. 4) Τα στοιχεία από το Μ. Χουλιαράκη, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξη της Ελλάδος*.

²²⁰ Maurer, *Ο ελληνικός λαός*, σ. 482 - 3

Αργολίδα. Ωστόσο τίποτα απ' αυτά δε φαίνεται να υλοποιήθηκε, τουλάχιστον κατά το διάστημα παραμονής του Μάουρερ στην Ελλάδα²²¹.

Εξάλλου κινήσεις έγιναν προς την κατεύθυνση ενίσχυσης του μεταναστευτικού ρεύματος προς το ελληνικό κράτος. Έτσι καθιερώθηκε η απαλλαγή όσων ήθελαν να εγκατασταθούν στο νέο βασίλειο από τελωνειακούς δασμούς για τον ατομικό ρουχισμό που θα έφερναν, τα οικιακά σκεύη και την επίπλωση του σπιτιού τους. Πέραν τούτου, τους επιτράπηκε η ελεύθερη εισαγωγή αλόγων, κάρων, αγροτικών εργαλείων και μηχανημάτων, σπόρων, φυτών, αιγοπροβάτων και γενικώς κάθε απαραίτητου ώστε να γίνει μια αγροτική εγκατάσταση²²². Παρά τις θεσμικές πρωτοβουλίες όμως, σε πρακτικό επίπεδο δεν υπήρχε η ανάλογη ή και αναμενόμενη ανταπόκριση. Δεν υπήρχε η κατάλληλη υποδομή και οργάνωση (π. χ. τελωνειακοί σταθμοί, καταρτισμένοι υπάλληλοι κλπ.) ενώ παράλληλα οι εσωτερικές έριδες υπονόμευαν εκ των έσω κάθε προσπάθεια.

Οι συνέπειες αυτής της δυσλειτουργίας του κρατικού μηχανισμού ήταν οδυνηρές. Τα περισσότερα κτήματα του Δημοσίου παρέμεναν χέρσα κι ακαλλιέργητα. Εκτός δε από τα αόριστα σχέδια για στρατιωτικούς εποικισμούς και για ίδρυση κάποιων νέων πόλεων, τίποτ' άλλο δεν είχε γίνει στο θέμα αυτό, το οποίο από κάθε άποψη ήταν ιδιαίτερα σημαντικό για ένα νεοδημιούργητο κράτος²²³. Ενδεικτική είναι η μαρτυρία του Strong σύμφωνα με τον οποίο το 1836 τό 66,5% των αγροτικών οικογενειών ήταν ακτήμονες, πράγμα που συχνά τους ωθούσε πολλές φορές σε αποδημία προς τη Θεσσαλία ή και την Μικρά Ασία προς αναζήτηση εύφορης γης²²⁴. Σύμφωνα με τον Eigthal εξάλλου, η ανυπαρξία ενιαίου σχεδιασμού ήταν τέτοια ώστε τα πράγματα του αποικισμού έγιναν ακόμα χειρότερα. Κι αυτό γιατί χωρίς πρώτα να φροντίσουν για την αποκατάσταση όσων βρίσκονταν ήδη στη χώρα, προσπάθησαν να εισαγάγουν χιλιάδες οικογένειες, χωρίς να λάβουν καμία πρόνοια ώστε να μην πεθάνουν της πείνας ή να μην έρθουν σε σύγκρουση με τους ντόπιους. Σε συνδυασμό με τα αυστηρά μέτρα απαγόρευσης της μετανάστευσης από τους Οθωμανούς η κατάσταση έγινε ακόμα πιο άσχημη²²⁵. Κι ενώ οι μικροί γαιοκτήμονες, ακόμα κι οι ενοικιαστές γης διέθεταν μια μόνιμη κατοικία ή έστω ένα προσωρινό κατάλυμα, οι πρόσφυγες οι οποίοι αναζητούσαν μια καλύτερη τύχη στο ελληνικό κράτος, έπρεπε να φροντίσουν μόνοι τους και γι' αυτό.

²²¹ Maurer, ο.π. σ. 586

²²² Διάταγμα 4/16 Απριλίου 1834, Φ.Ε.Κ. 14 σελ. 121

²²³ Maurer, *Ο ελληνικός λαός*, σ. 586

²²⁴ I.E.E. τ. ΙΓ, σ. 94

²²⁵ G. d' Eigthal, *Η Ελλάς του 1833 – 1835*, σελ. 53 και 63



2.2.: ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑΣ

Με την έλευση και την εγκατάσταση της Αντιβασιλείας στην Ελλάδα το θέμα των προσφύγων τίθεται υπό νέες διαστάσεις. Τα σύνορα του νέου κράτους είναι πλέον δεδομένα, πράγμα που, προς το παρόν, δεν επιτρέπει στους πρόσφυγες ελπίδες άμεσης επιστροφής στις πατρίδες τους. Ως εκ τούτου όλοι όσοι βρίσκονται στο ελληνικό βασίλειο, έχουν να επιλέξουν μεταξύ της επιστροφής στις υπόδουλες περιοχές από τις οποίες κατάγονται και της παραμονής σε τόπους που είτε τους έχουν παραχωρηθεί είτε ζητούν να τους δοθούν. Όπως θα δούμε, οι πιο πολλοί επιλέγουν το δεύτερο δρόμο. Παράλληλα επιχειρείται η συγκρότηση ενός κράτους κατά τα δυτικά πρότυπα, με στόχο τη διαμόρφωση μιας κοινωνίας μικροϊδιοκτητών που θα στηρίζουν το θεσμό της βασιλείας και θα αποτελούν τη βάση του κράτους κόντρα στους κοτζαμπάσηδες, τους οπλαρχηγούς και τους μεγαλογαιοκτήμονες²²⁶. Κάτι τέτοιο απαιτούσε την επίλυση του προσφυγικού ζητήματος, ώστε να ενισχυθεί η βάση των μικροϊδιοκτητών αλλά και να απαλλαγεί το κράτος από μια διαρκή εστία αναταραχών και προβλημάτων. Τέλος, δε θα πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι οι Βαυαροί αντιβασιλείς καλούνται να πάρουν θέση σ' ένα ζήτημα για το οποίο είχαν πλήρη άγνοια και το οποίο είχε ήδη διαμορφωθεί με συγκεκριμένες ενέργειες κατά το παρελθόν. Αν δεχτούμε ότι ο τρόπος σκέψης των βαυαρών διέφερε κατά πολύ απ' αυτόν των Ελλήνων κι ότι οι γραφειοκρατικές καταβολές τους και οι απόψεις τους περί πειθαρχίας ελάχιστα ταίριαζαν με το επείγον του θέματος και την ψυχρότητα των υπηκόων τους, τότε μπορούμε να διακρίνουμε τα πλαίσια στα οποία κινείται το προσφυγικό θέμα κατά την αντιβασιλεία.

2.2.1.: ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΕΣ ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ

Βασική προϋπόθεση για την επίλυση του ζητήματος ήταν η διαμόρφωση ενός συγκεκριμένου θεσμικού πλαισίου βάσει του οποίου θα μπορούσαν να γίνουν συγκεκριμένες ρυθμίσεις, έτσι ώστε να υπάρχει μια ενιαία πολιτική στην αντιμετώπιση των προσφύγων και να μη συμβαίνουν αποσπασματικές ενέργειες. Μπορούμε λοιπόν να κάνουμε μίαν αρχική διάκριση των νομοθετικών ρυθμίσεων της Αντιβασιλείας σε γενικές (οι οποίες αφορούσαν το σύνολο των προσφύγων ρυθμίζοντας θέματα γενικής φύσεως που, πολλές φορές, επεκτείνονταν και σε άλλες ομάδες πολιτών) και ειδικές (ρυθμίσεις δηλαδή που αφορούσαν συγκεκριμένες κατηγορίες προσφύγων και ρύθμιζαν ζητήματα ειδικής φύσεως που, τις περισσότερες φορές, δεν ενδιέφεραν το γενικό σύνολο). Οι πρώτες καθορίζονταν συνήθως με νόμους και Β.Δ. και δημοσιεύονταν στην εφημερίδα της κυβερνήσεως. Οι δεύτερες ως επί το πλείστον

²²⁶ Δ. Λουλές, Κατευθύνσεις και προοπτικές της οικονομικής πολιτικής του Ι. Καποδίστρια στο Ι. Καποδίστριας (1776 – 1831) Ο κορυφαίος Έλληνας Ευρωπαίος, σ. 267, Πετρόπουλος – Κουμαριανού, Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους, σ. 41, Ι.Ε.Ε. τ. ΙΓ' σ. 59



καθορίζονταν με Β.Δ. τα οποία, πολλές φορές, δεν δημοσιεύονταν στην εφημερίδα της κυβερνήσεως²²⁷. Για την περίπτωση αυτή όμως προκύπτουν πλέον ερωτήματα θεσμικής φύσεως που έχουν να κάνουν κυρίως με την επίσημη υπόσταση κι εγκυρότητα των διαταγμάτων αυτών, εφόσον δεν πληρούν την προϋπόθεση δημοσίευσής τους στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Είναι χαρακτηριστική η άποψη των Θ. Δηλιγιάννη και Γ. Ζηνόπουλου ότι, επειδή κανένα από τα διατάγματα που εκδόθηκαν κατά καιρούς για τους Ηπειρώτες δεν δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, κανένας εποικισμός δεν πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με τις διατάξεις τους, όπως και κανένα δικαίωμα δεν αποκτήθηκε με βάση τα διατάγματα αυτά²²⁸.

Η επισήμανση αυτή δεν εννοεί οπωσδήποτε ότι δεν έγιναν εποικισμοί, άλλωστε υπάρχουν δεδομένα πως υπήρξαν πρόσφυγες Ηπειρώτες, Σουλιώτες κ. α. που προέβησαν σε συνοικισμούς²²⁹. Από την άλλη υπάρχουν επίσημα έγγραφα που κάνουν μνεία συγκεκριμένων διατάξεων Β.Δ. και Υπουργικών αποφάσεων («Εγκύκλιοι της επί των Εσωτερικών Γραμματείας») βάσει των οποίων ρυθμίζονται θέματα συνοικισμών²³⁰. Δημιουργείται λοιπόν ένα ζήτημα εγκυρότητας των Β.Δ. το οποίο θα μας απασχολήσει πιο κάτω. Κατ' αρχάς είναι ανάγκη να δούμε τις γενικές νομοθετικές ρυθμίσεις της Αντιβασιλείας ως προς το προσφυγικό ζήτημα.

Από τους πρώτους νόμους που έθεσε η Αντιβασιλεία και που έμμεσα αφορούσαν τους πρόσφυγες, ήταν ο «Νόμος περί συστάσεως των δήμων» στις 27/12/1833, με τον οποίο ιδρύονταν δήμοι σ' όλη τη χώρα και ρυθμίζονταν τα της λειτουργίας τους. Κατά τον Μάουρερ ήταν αναγκαίο κάτι τέτοιο και για την ανάπτυξη της χώρας και για την αποκατάσταση των προσφύγων. Φαίνεται ότι η άποψη αυτή έχει λογική βάση δεδομένου ότι στο άρθρο 11 του παραπάνω νόμου ορίζεται ότι κάθε δημότης δικαιούται να απαιτεί από το δήμο διαμονή και περίθαλψη εάν αποδεδειγμένα δεν μπορεί να εργαστεί. Επίσης είχε δικαίωμα σε ίση συμμετοχή στην επικαρπία της δημοτικής περιουσίας, εφ' όσον βέβαια δεν οριζόταν με νόμο κάτι διαφορετικό²³¹. Σε περίπτωση λοιπόν που οι πρόσφυγες εντάσσονταν σε ορισμένο δήμο κάτι αρκετά εύκολο αφού ο νόμος προέβλεπε να παρέχονται ιδιαίτερες ευκολίες (ακόμη και για κάτω από 300 κατοίκους) για δήμους που θα προέρχονταν από συνοικισμούς αποίκων²³², θα μπορούσαν να επωφεληθούν από τα δικαιώματα που τους παρείχε ο νόμος. Ωστόσο ουσιαστική

²²⁷ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος, *Ελληνική νομοθεσία...*, τ. Ε' σ. 328

²²⁸ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος, ο. π.

²²⁹ Γ. Παπατρέχας, *Ιστορία του Αργινίου*, σ.333 «Ήδη στα 1837 ήταν σχηματισμένη η Σουλιώτικη συνοικία» ΓΑΚ (Οθ. Υπ. Εσωτ. Φ. 106) όπου το 1838 εγκρίνεται να συμμετέχουν στα ωφελήματα που έχουν αποφασιστεί για τους Σουλιώτες όλοι οι ευρισκόμενοι στο Αργίνιο, Ηπειρώτες ΓΑΚ (Οθ., Ανακτ., Φ. 47) όπου σε αναφορά του Δήμου Ναυπάκτου το 1839 αναφέρεται ότι έχουν ήδη προχωρήσει οι εργασίες για οικοδομή συνοικισμού Ηπειροσουλιωτών κ. α.

²³⁰ ΓΑΚ (Οθ., Ανακτ., Φ.55) Αναφορά του βασιλικού επιτρόπου των κατά την Στερεάν Ελλάδα συνοικισμών με ημ/νία 28/4 – 10/5/1837

²³¹ Δηλιγιάννης Θ. – Ζηνόπουλος Γ., *Ελληνική νομοθεσία...*, τ. Β' σ. 245



ωφέλεια δεν υπήρξε αφού, όπως επισημαίνει ο Μάουρερ μέχρι τον Ιούλιο του 1834 μόνο στο νομό Αργολίδας και Κορινθίας είχε ολοκληρωθεί ο σχηματισμός δήμων, ενώ δεν είχαν διεξαχθεί καν οι πρώτες δημοτικές εκλογές²³³.

Ένα δεύτερο βήμα γίνεται με διάταγμα της 4/16 Απριλίου 1834 με το οποίο θεσπίζονται διευκολύνσεις για όσους επιθυμούσαν να μεταναστεύσουν στο νέο κράτος, χωρίς όμως σημαντικά αποτελέσματα, όπως είδαμε.

Όπως μας πληροφορεί ο Μάουρερ κάποια μέτρα πάρθηκαν άμεσα για τους πρόσφυγες. Για όσους ήταν στρατιωτικοί προβλεπόταν παραχώρηση εκτάσεων στους στρατιωτικούς εποικισμούς που σχεδιάζονταν. Για τους άλλους προοριζόταν να εγκατασταθούν σε τρεις νέες πόλεις, οι οποίες θα χτιζόνταν γι' αυτό το σκοπό, δηλαδή το Τολό, τον Πειραιά, που τότε ήταν απλώς ένα μικρό ψαροχώρι, και την Ερέτρια. Κι αυτά όμως τα σχέδια έμειναν ανεφάρμοστα²³⁴.

Σημαντική επίδραση στους πρόσφυγες είχαν και τα διατάγματα που αφορούσαν την παραχώρηση εθνικής γης σε αγωνιστές για καλλιέργεια. Το πρώτο από αυτά, στις 20/5 – 1/6/1834 θέσπιζε ως κριτήρια συμμετοχής την ιθαγένεια και τη στρατιωτική υπηρεσία, περιείχε όμως όρους, στους οποίους δύσκολα θα δεχόταν να συμμορφωθεί κάποιος από τους αγωνιστές με την έμφυτη περηφάνια κι αξιοπρέπεια που τους διέιπε²³⁵.

2.2.2.: ΟΙ ΗΠΕΙΡΩΤΕΣ ΚΑΙ ΘΕΣΣΑΛΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

Η αντιβασιλεία προσπάθησε να αντιμετωπίσει το προσφυγικό ζήτημα ως ένα επιμέρους θέμα μιας ευρύτερης πολιτικής που περιλάμβανε λίγο – πολύ ολόκληρη την εσωτερική οργάνωση του κράτους (σχηματισμός δήμων, διανομή γαιών, αποκατάσταση αγωνιστών). Ως πρόθεση, η στάση αυτή φαίνεται ορθή, αφού έτσι θα δινόταν η δυνατότητα να επιτευχθούν ταυτόχρονα δύο πράγματα: 1) Η επίλυση προβλημάτων που ταλάνιζαν τη χώρα από την έναρξη σχεδόν του απελευθερωτικού αγώνα 2) Η συγκρότηση των προϋποθέσεων εκείνων που θα συνιστούσαν τα θεμέλια ενός νέου κράτους κατά τα δυτικά πρότυπα.

Παρά την ορθότητα και το αγαθό των προθέσεων όμως, στην πράξη τα πράγματα αποδείχθηκαν δυσκολότερα, κυρίως γιατί οι σχεδιασμοί γίνονταν εν αγνοία της πραγματικότητας, οι εσωτερικές συγκρούσεις και το γραφειοκρατικό πνεύμα των μελών της Αντιβασιλείας γινόταν αφορμή κωλυσιεργιών, πράγμα που επέτρεπε τη διατήρηση άρα και την ενίσχυση των συγκρούσεων κι αντιπαλοτήτων μεταξύ των ελλήνων, ιδιαίτερα των ντόπιων κατοίκων και των προσφύγων που επιχειρούσαν να εγκατασταθούν στα εδάφη τους.

²³² Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος, *Ελληνική νομοθεσία...*, τ. Β' σ. 223

²³³ Maurer, *Ο ελληνικός λαός*, σ. 476 - 477

²³⁴ Maurer, ο.π.

²³⁵ I.E.E., τ. ΙΓ', σελ. 40



Κάτω από αυτό το πρίσμα αντιμετωπίστηκαν οι πρόσφυγες, είτε βρίσκονταν στα όρια του κράτους πριν την έλευση των Βαυαρών, είτε ήρθαν αργότερα. Οι Ηπειρώτες και Θεσσαλοί δεν αποτέλεσαν εξαίρεση. Αντίθετα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι, ειδικά γι' αυτούς, υπήρξε μια δυσπιστία μεγαλύτερη και μια αντιμετώπιση αρνητική που εν πολλοίς οφειλόταν στις έντονες αντιδράσεις των ντόπιων αλλά και στη στάση των ίδιων των προσφύγων. Είναι χαρακτηριστική η στάση του Μάουρερ ο οποίος, όταν κάνει λόγο για τους πρόσφυγες και τα μέτρα που σχεδιάζονταν γι' αυτούς, αναφέρεται σε Κρητικούς, Ψαριανούς, Σαμιώτες, ξένους αλλά όχι σε Ηπειροθεσσαλούς ή Μακεδόνες τους οποίους εντάσσει στην ευρύτερη ενότητα των στρατιωτικών που θα εντάσσονταν σε στρατιωτικούς εποικισμούς²³⁶. Είτε επρόκειτο για τυπικό διαχωρισμό, είτε οφειλόταν σε καθαρά πολιτική αντιμετώπιση, το γεγονός είναι ότι η αποκατάσταση των Ηπειρωτών και Θεσσαλών προσφύγων συνάντησε εμπόδια περισσότερα απ' όσα των υπολοίπων²³⁷.

2.2.2.1.: ΗΠΕΙΡΩΤΕΣ

Οι Ηπειρώτες πρόσφυγες μπορούν να διαχωριστούν σε δύο ομάδες. Η πρώτη περιλαμβάνει όσους βρίσκονταν στο ελληνικό έδαφος πριν την ανεξαρτησία (κατά κύριο λόγο Σουλιώτες, αλλά και άλλοι) ενώ η δεύτερη όσους ήρθαν στο ελληνικό κράτος, αναζητώντας μια καλύτερη τύχη και μια μόνιμη εγκατάσταση μετά τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας και την έλευση του Όθωνα. Από μια πρώτη ματιά ο διαχωρισμός αυτός δείχνει άνευ ουσίας, χωρίς όμως να συμβαίνει κάτι τέτοιο. Κι αυτό, γιατί όσοι ανήκαν στην πρώτη ομάδα είχαν ήδη δημιουργήσει συνθήκες για μόνιμη εγκατάσταση, είχαν έρθει σε επαφή με τους ντόπιους, είχαν διεκδικήσει και προβάλει τα δικαιώματά τους σε Εθνοσυνελεύσεις κι απλώς πλέον περίμεναν ότι η Αντιβασιλεία θα εφάρμοζε όσα είχαν ήδη αποφασιστεί. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, η επιστροφή στις πατρίδες τους καθίστατο αδύνατη, εφόσον και η χρονική διάρκεια της απουσίας τους ήταν μεγάλη, ενώ οι δυνατότητες επαγγελματικής αποκατάστασης ήταν κι αυτές λίγες, δεδομένου ότι οι γνώστες κάποιας τέχνης ήταν λίγοι, η μακροχρόνια πολεμική δραστηριότητα του είχε κουράσει και χωρίς δική τους γη δε μπορούσαν ούτε ως αγρότες να απασχοληθούν.

Από την άλλη, όσοι είχαν έρθει στην Ελλάδα μετά την ανεξαρτησία κινούνταν από δύο βασικές αιτίες. Είτε γιατί όντας ήδη επαναστατημένοι στις περιοχές τους, επιζητούν να ξεφύγουν από τα τουρκικά αντίποινα, είτε γιατί θεωρούν ότι το νέο κράτος παρέχει μια καλή ευκαιρία να αποκατασταθούν. Όλοι αυτοί έχουν τη δυνατότητα επιστροφής στην ιδιαίτερη

²³⁶ Maurer, *Ο ελληνικός λαός*, σ. 483 - 484

²³⁷ πρβλ. το ζήτημα των Σουλιωτών του Αγρινίου που διαρκεί ως τα 1851 (Μιτάκης, *Εποίκηση Ηπειρωτών στην Αιτωλία*, «Ναυπακτικά» τ. Δ', Παπατρέχας, *Ιστορία του Αγρινίου*, σ. 312 κ. εξ.) τη μη δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως των Β.Δ. που αφορούσαν Ηπειροθεσσαλούς (Δηλιγιάννης - Ζηνόπουλος *Ελληνική νομοθεσία...*, τ. Ε' σ. 328 σημ. και σ. 355 σημ) κι αναφορές προσφύγων και υπαλλήλων (ΓΑΚ, Οθωνικό Αρχείο)



πατρίδα τους, πράγμα που σε αρκετές περιπτώσεις προτιμούν, όταν βλέπουν ότι η ζωή τους στην Ελλάδα δεν είναι έτσι όπως την περίμεναν²³⁸. Οι υπόλοιποι που παραμένουν μέσα στα όρια, είτε συνενώνονται με τους παλαιότερους ακολουθώντας κοινή πορεία, είτε προσπαθούν να διεκδικήσουν εθνική γη για την εγκατάστασή τους. Ανεξάρτητα από το κατά πόσον το πετυχαίνουν ή όχι, πρόκειται για άτομα με διάθεση να προσπαθήσουν να βελτιώσουν τόσο τις συνθήκες διαβίωσής τους όσο και την οικονομική τους κατάσταση²³⁹.

Από τα πρώτα ζητήματα τα οποία επιχειρεί να επιλύσει η Αντιβασιλεία είναι το πρόβλημα της εγκατάστασης των Σουλιωτών, χωρίς όμως, όπως θα δούμε σε επόμενα κεφάλαια, να το κατορθώσει. Ήδη έχουμε δει ότι, σύμφωνα με σχέδιο της υπηρεσίας στατιστικής και οικονομίας, προτεινόταν η ίδρυση στρατιωτικών εποίκισμών βάσει των οποίων οι Σουλιώτες θα έπαιρναν κτήματα στην Αιτωλία και Ακαρνανία²⁴⁰. Παράλληλα, και κατόπιν συνεχών ενοχλήσεων των Σουλιωτών, με διάφορα διατάγματα γινόταν προσπάθεια να ρυθμιστούν τόσο πρακτικά ζητήματα που αφορούσαν τις συνθήκες εγκατάστασης, όσο και τυπικά θέματα που προέκυπταν κυρίως από τις αντιδράσεις που προέβαλαν οι ντόπιοι, κυρίως σε ότι αφορά το Αγρίνιο, μιας και για την εγκατάσταση των Σουλιωτών στη Ναύπακτο και το Αντίρριο ελάχιστες ήταν οι αντιδράσεις.

Έτσι, με Β.Δ. της 19^{ης} Απριλίου – 1^{ης} Μαΐου 1834²⁴¹ το οποίο όμως δε δημοσιεύτηκε στην Έφημερίδα της Κυβερνήσεως η Αντιβασιλεία αποδέχεται την αίτηση των Σουλιωτών για παραχώρηση γης στη Ναύπακτο και στο Αγρίνιο (Βραχώρι) με την προϋπόθεση όμως να μην αντιβαίνει η πράξη αυτή σε οποιαδήποτε εμπόδια²⁴². Η στάση αυτή, ενδεικτική της άγνοιας των Βαυαρών για την ελληνική πραγματικότητα («άγνωστα κωλύματα») υποδηλώνει ωστόσο διπλωματικά και το φόβο τους για τυχόν αντίδραση των ντόπιων κατοίκων. Κάτι τέτοιο δεν ήταν οπωσδήποτε αρεστό στην κεντρική εξουσία και προκειμένου να δημιουργηθούν ταραχές από μια σαφή στάση υπέρ των Σουλιωτών, η διατύπωση αυτή, προσεκτικά διαμορφωμένη, μπορούσε να ικανοποιήσει και τις δύο πλευρές. Παρ' όλα αυτά η διάθεση να προχωρήσει ο εποίκισμός, υπήρχε. Το υπουργείο Εσωτερικών διατασσόταν να φροντίσει για τη χάραξη και τη

²³⁸ βλ. αιτήσεις χρηματικής βοήθειας στα ανάκτορα γι' αυτό το λόγο (ΓΑΚ, Οθωνικό αρχείο Ανακτορικά, Φ.70)

²³⁹ Βακαλόπουλος, *Ιστορία του νέου Ελληνισμού*, τ. Η' σ. 261: «γενικά μιλώντας για τους νεήλυδες ο Michaud κατά τα μέσα του 1830, λυπάται που δεν έρχονται γεωργοί, νέοι έποικοι για να καλλιεργήσουν τη γη, οι οποίοι θα ήταν παραγωγικοί και αναγκαίοι αλλά μένουν οι στείροι επαγγελματίες που ωθούνται περισσότερο από την επιθυμία να ζήσουν σε βάρος των άλλων. Όλοι τους έμποροι ή μεταπράτες που δεν ενδιαφέρονται παρά μόνο πώς θα μπορέσουν να περάσουν στα θυλάκιά τους τους μισθούς των στρατιωτών».

²⁴⁰ Mauger, *Ο ελληνικός λαός*, σ. 483 Παρά τις καλές προθέσεις της Αντιβασιλείας, αν δεχθούμε ότι υπήρχαν, η υπηρεσία αυτή δεν θα μπορούσε να εκπονήσει ρεαλιστικές προτάσεις εφ' όσον στελεχωνόταν από τους Γάλλους D' Eigthal και Roujoux και τον «ετερόχθονα» Πονηρόπουλο. Πράγματι τα σχέδια αυτά έμειναν ανεφάρμοστα

²⁴¹ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος, *Ελληνική Νομοθεσία*, τ. Ε' σ. 356

²⁴² Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος, ο. π. σ. 356 «αποδεχόμεθα την αίτησιν ταύτην, εάν δεν αντίκηνται εις τούτο, άγνωστα κωλύματα, τα οποία εάν υπάρχουν, θέλουσι μας γνωστοποιηθῆ τάχιστα».



σχεδίαση των πόλεων της Ναυπάκτου και του Βραχωρίου και μάλιστα το συντομότερο δυνατό ώστε να μπορέσει να καταρτίσει τους αντίστοιχους δήμους. Καθοριζόταν εξάλλου ότι όλα όσα αφορούσαν τους συγκεκριμένους δήμους θα έπρεπε να ακολουθήσουν αναλογικά τα Β.Δ. που αφορούσαν τους συνοικισμούς των Μανιατών στο Πεταλίδι και των Ηπειρωτών στη Μεδενίτσα²⁴³. Διακηρυσσόταν δε, με το ίδιο Β.Δ., η πρόθεση της Αντιβασιλείας να παραχωρήσει στις χήρες των Σουλιωτών το ποσοστό που τους αναλογούσε από τις 200.000 στρέμματα που είχαν προσδιοριστεί να παραχωρηθούν στους αγωνιστές της ανεξαρτησίας. Δε φαίνεται ωστόσο να υπήρξε συνέχεια σ' αυτό το θέμα, κι αυτό γιατί δεν καθορίζεται ποιο θα ήταν το μερίδιο των Σουλιωτών, ούτε σε ποιες περιοχές και με ποιο τρόπο θα γινόταν η κατανομή. Το γεγονός εξάλλου ότι το εν λόγω Β.Δ. δεν δημοσιεύτηκε ποτέ στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως είναι ενδεικτικό της τύχης του.

Το γεγονός αυτό άλλωστε υποδηλώνεται και σε αναφορά των Σουλιωτών του Αγρινίου στις 26 Σεπτεμβρίου 1834²⁴⁴. Στο έγγραφο αυτό φαίνεται ότι οι Σουλιώτες έλαβαν γνώση του Διατάγματος και γι' αυτό όλοι μαζί (από Αγρίνιο, Ναύπακτο και Μεσολόγγι) αποφάσισαν να ορίσουν πληρεξούσιό τους τον Κ. Μπότσαρη εξουσιοδοτώντας τον να ενεργήσει κατά το δοκούν ώστε να εξασφαλίσουν τα δικάια τους. Παρά τις ενέργειές του όμως, κανένα αποτέλεσμα δεν υπήρξε²⁴⁵. Συνέπεια αυτών ήταν να φτάσουν οι Σουλιώτες σε μεγάλη φτώχεια και δυστυχία, όπως τουλάχιστον υποστηρίζουν. Είναι χαρακτηριστικό ότι τονίζουν πως δεν ξέρουν πως θα μπορέσουν να επιβιώσουν, «αφού όχι μόνον τα όπλα μας και τα έπιπλά μας, αλλά και αυτά τα φορέματά μας επωλήσαμεν δια τον επιούσιον άρτον». Υπογραμμίζουν ότι την πολεμική τέχνη («είναι η μόνη επιστήμη την οποίαν γνωρίζομεν οι Σουλιώτες») την προσφέρουν στην υπηρεσία του βασιλέως και κλείνουν λέγοντας ότι εάν δεν υπάρξει άμεση ανταπόκριση στα αιτήματά τους θα αναγκαστούν να εγκαταλείψουν τη χώρα²⁴⁶.

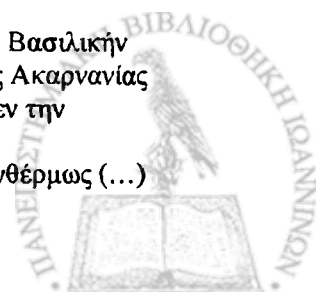
Η αναφορά αυτή των Σουλιωτών φαίνεται σε πολλά σημεία υπερβολική. Δεν αποκλείεται να αναγκάστηκαν να πουλήσουν πολλά από τα υπάρχοντά τους, είναι δύσκολο να πιστέψουμε όμως ότι είχαν φθάσει σε τέτοια επίπεδα φτώχειας ώστε να πουλούν και τα ρούχα τους, δεδομένου ότι έπαιρναν βοηθήματα από τις εκάστοτε κυβερνήσεις και είχαν ήδη εγκατασταθεί σε εκτάσεις γης, τις οποίες και διεκδικούσαν. Βέβαια, έχοντας υπόψη το γεγονός ότι, εκτός από το στρατιωτικό επάγγελμα, οι Σουλιώτες δεν είχαν εξασκηθεί σε κάτι άλλο και η δουλειά του γεωργού τους φάνταζε υποτιμητική, είναι πιθανό να αντιμετώπιζαν πρόβλημα ως προς την

²⁴³ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος ο. π. Τα Β.Δ. υπ. Αρ. 10747 και 11527 της 19/4 – 1/5/1834

²⁴⁴ Γ.Α.Κ. Οθωνικό αρχείο, Υπουργείο Εσωτερικών, φ. 105

²⁴⁵ «Ο πληρεξούσιος μας διηύθυνε κατά τον παρελθόντα Μάϊον προς την επί των Εσωτερικών Βασιλικήν Γραμματεϊάν τα πληρεξούσια έγγραφά του και άλλας παρατηρήσεις καθώς και ο Β. Νομάρχης Ακαρνανίας και Αιτωλίας ανέφερε περί της δυστυχίας και ταλαιπωρίας ημών. Αλλά μέχρι τούδε δεν είδομεν την παραμικράν ενέργειαν, αλλ' ούτε απάντησιν της παραλαβής των εγγράφων μας».

²⁴⁶ «Είμεθα βιασμένοι να αφήσωμεν την ποθητήν (...) Ελλάδα εις την οποίαν ηγωνίσθημεν ενθέρμως (...) να υπάγωμεν εις ξένην γην ζητούντες πόρον ζωής».



εξεύρεση των αναγκαιών προς το ζην. Εξάλλου, οι πιο άσημοι Σουλιώτες ήταν δύσκολο να βρουν δικαίωση την περίοδο αυτή, αν λάβουμε υπόψη τη στάση εν γένει της Αντιβασιλείας απέναντι στους αγωνιστές και ιδιαίτερα αυτούς των άτακτων σωμάτων, κύριοι εκπρόσωποι των οποίων ήταν οι Σουλιώτες²⁴⁷.

Σε ό,τι αφορά τη Ναύπακτο, η Αντιβασιλεία συνιστούσε στην επί των Εσωτερικών Γραμματεία την πρόταση για συνοικισμό των Ηπειροσουλιωτών που βρίσκονταν εκεί, χωρίς όμως να δίνει περισσότερες διευκρινήσεις σχετικά με τον τρόπο, τον τόπο ή το χρόνο κατά τον οποίο θα διενεργούνταν ο εποικισμός αυτός. Προσέθετε απλώς ότι τα Υπουργεία Οικονομικών και Στρατιωτικών είχαν ειδοποιηθεί για την απόφαση αυτή και είχαν την εντολή να βοηθήσουν για την εκτέλεσή της²⁴⁸. Σύμφωνα με την Αντιβασιλεία το σύνολο των Ηπειροσουλιωτών ήταν 804 άτομα, αριθμός ιδιαίτερα σημαντικός για τα δεδομένα της εποχής. Η πλειοψηφία ήταν οι Σουλιώτικες οικογένειες που είχαν εγκατασταθεί στη Ναύπακτο με την απελευθέρωσή της ή είχαν έρθει μετά. Σύμφωνα με την κατάσταση που κατάρτισε στις 14/5/1834 ο έπαρχος Ναυπακτίας Δ. Κριεζής ζούσαν τότε στην πόλη 129 Σουλιώτικες οικογένειες οι οποίες απαρτιζόνταν από 446 συνολικά άτομα²⁴⁹. Υπήρχαν λοιπόν άλλοι 360 περίπου Ηπειρώτες από διάφορες περιοχές, οι οποίοι μοιράζονταν την τύχη των Σουλιωτών, πράγμα καθόλου ασυνήθιστο, αφού το ίδιο συνέβαινε και σε άλλες περιοχές με πρώτο το Αγρίνιο. Κι εδώ ωστόσο οι προθέσεις δεν μεταφράστηκαν σε πράξεις, όπως φαίνεται από μια σειρά εγγράφων που απευθύνουν οι Ηπειροσουλιώτες της Ναυπάκτου προς τον Όθωνα²⁵⁰. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Δημοτικού Συμβουλίου Ναυπάκτου στις 25 Μαΐου 1839, στην οποία μάλιστα τονίζεται η αδράνεια που έχει επιδειχθεί στη διάρκεια των τεσσάρων και πλέον ετών αφότου διατάχθηκε ο συνοικισμός²⁵¹. Κι ενώ στο Αγρίνιο υπήρχαν οι φόβοι για αντίδραση των ντόπιων, στη Ναύπακτο δεν υφίστατο τέτοιο ζήτημα, όπως φαίνεται από την προηγούμενη αναφορά. Συνεπώς τα αίτια της αργοπορίας αυτής στην έγκριση των συνοικισμών των Ηπειροσουλιωτών θα πρέπει να αναζητηθούν και σε άλλους παράγοντες.

Μια άλλη ομάδα Ηπειρωτών με επιστολή στις 31 Ιανουαρίου 1834 απευθυνόταν στον Βασιλιά ζητώντας γη προς εγκατάσταση²⁵². Στην επιστολή αυτή (γραμμένη στα γαλλικά) οι Ηπειρώτες κάνουν λόγο για το γεγονός ότι η ιδιαίτερη πατρίδα τους έμεινε έξω από τα όρια του νέου κράτους κι εξηγούν ότι για την αίτησή τους αυτή παρακινήθηκαν από το ενδιαφέρον και την «πατρική στοργή» που επιδείχθηκε για τους ομοιοπαθείς Ψαριανούς, Κρητικούς, Σάμιους

²⁴⁷ Γ. Παπατρέχας, *Ιστορία του Αγρινίου*, σ. 333

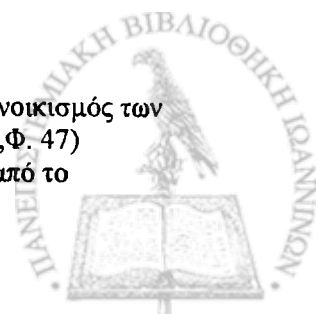
²⁴⁸ Δηλιγιάννης - Ζηνούπουλος, *Ελληνική νομοθεσία...* τ. Ε' σ. 352

²⁴⁹ Β. Κραψίτης, *Οι σουλιώτες από του έπους του Μεσολογγίου...*, σ. 118 κ. εξ.

²⁵⁰ Γ.Α.Κ., Οθωνικό αρχείο, Ανακτορικά φ. 47 & Υπουργείο Εσωτερικών φ. 238, 106 κ. λ.

²⁵¹ «αλλά μολονότι τέσσερα έτη και επέκεινα διατρέχουσιν αφ' ότου διατάχθη ο ενταύθα συνοικισμός των (...) δεν εχαροποιήθησαν εισέτι δια της Υ.Β. Εγκρίσεως...» (Γ.Α.Κ., Οθων. Αρχ., Ανακτ., Φ. 47)

²⁵² Γ.Α.Κ., Οθωνικό αρχείο, Υπουργείο Εσωτερικών, φ. 239 κείμενο στη γαλλική πιθανώς από το πρωτότυπο όπου αναφέρεται η ύπαρξη 100 υπογραφών.



κλπ²⁵³. Γι' αυτό το λόγο, κι αφού απαριθμούν τις υπηρεσίες που έχουν προσφέρει στον απελευθερωτικό αγώνα, ζητούν να τους παραχωρηθεί γη για να εγκατασταθούν στην περιοχή της Μεδενίτσας με τις ίδιες συνθήκες και τα ίδια δεδομένα που ιδρύθηκαν και οι άλλοι συνοικισμοί. Βλέποντας το θέμα σφαιρικά, τονίζουν ότι μια τέτοια απόφαση θα είναι πλεονεκτική για την Ελλάδα, η οποία έχοντας υποστεί μείωση του πληθυσμού, έχει ανάγκη από νέους κατοίκους²⁵⁴ πολύ περισσότερο που οι Ηπειρώτες έχουν να επιδείξουν μεγάλη πνευματική και οικονομική προσφορά στον τόπο.

Κατόπιν τούτου, η Αντιβασιλεία με Β.Δ. της 19^{ης} Απριλίου – 1^{ης} Μαΐου 1834²⁵⁵ δεχόταν τον εποικισμό των Ηπειρωτών στη Μεδενίτσα και καλούσε το Υπουργείο Εσωτερικών να προκαλέσει τους ενδιαφερόμενους να διαλέξουν την ακριβή τοποθεσία στην οποία επιθυμούσαν να εγκατασταθούν και παράλληλα να ορίσουν πληρεξούσιους για να συνδιαλέγονται με τις αρχές για ό,τι κρινόταν αναγκαίο ως προς την προετοιμασία του εποικισμού. Σε ό,τι αφορά τις λεπτομέρειες του εποικισμού, το Υπουργείο καλούνταν να εφαρμόσει τις διατάξεις σχετικά με τον συνοικισμό των Μανιατών στο Πεταλίδι και να φροντίσει, αν οι Ηπειρώτες ήταν πολλοί, να σχηματίσει περισσότερους από έναν δήμους από τους οποίους ο ένας θα ήταν αστικός και οι υπόλοιποι αγροτικοί.

Αποτέλεσμα αυτού του διατάγματος ήταν να εκλεγεί ως τόπος εγκατάστασης των Ηπειρωτών η τοποθεσία Παλιός Μόλος, παραθαλάσσια περιοχή με καλό λιμάνι. Ήδη, σύμφωνα με το διάταγμα οι Ηπειρώτες είχαν κληθεί από τον Υπουργό Εσωτερικών Ι. Κωλέττη να ορίσουν εκπρόσωπό τους, ο οποίος θα συνδιαλεγόταν με την κυβέρνηση για τα θέματα που τους αφορούσαν. Σύμφωνα με αναφορά του Κωλέττη στις 29 Σεπτεμβρίου – 11 Οκτωβρίου 1834²⁵⁶ ως αντιπρόσωπος προτάθηκε από τους υπόλοιπους ο Αναστάσιος Καραμίχου, ενώ, σχετικά με την περιοχή που επιλέχθηκε, ο Κωλέττης επισημαίνει το πλεονέκτημα να περιβάλλεται από διαθέσιμες εθνικές εκτάσεις²⁵⁷. Παρά το γεγονός όμως ότι υπήρξε κι εδώ η θέληση, δε φαίνεται να υπήρξε η ανάλογη συνέχεια, μιας και για το συνοικισμό αυτό δε γίνεται αλλού λόγος, αν εξαιρέσουμε την επισήμανση του Eigththal ότι ο Μόλος επιλέχθηκε από τους Ηπειρώτες για συνοικισμό²⁵⁸. Η άποψη αυτή ενισχύεται από το ότι σε αναφορά του Νομάρχη Φωκίδας και Λοκρίδας την 18^η Ιανουαρίου 1836 «περί των κατά τον Νομόν ενεργουμένων

²⁵³ “encourages par la bienveillance toute paternelle avec laquelle Vous avez reçu nos frères, les Psariotes, les Cretois, les Samiens etc.” Πράγματι, όπως φαίνεται από σχετικά έγγραφα, η αποκατάσταση αυτών των προσφύγων ήταν πολύ πιο γρήγορη βλ. Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος, *Ελληνική Νομοθεσία...*, τ. Ε', Γ.Α.Κ., Οθωνικό αρχείο, Υπ. Εσωτ., Φ. 68, 267, 269 κ. λ.

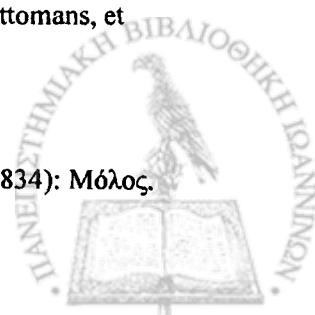
²⁵⁴ “Elle est avantageuse a la Grèce, parce qu'étant dépeuple d'abord par la tyrannie (...) des ottomans, et ensuite par les catastrophes (...) d'une révolution, elle a besoin d'habitants”

²⁵⁵ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος, *Ελληνική Νομοθεσία...*, τ. Ε', σ. 328 σημείωση

²⁵⁶ Γ.Α.Κ., *Οθωνικό αρχείο*, Υπ. Εσωτερικών, φ. 269

²⁵⁷ “l'avantage d' être entouré de terres nationales disponibles”.

²⁵⁸ Eigththal G.d', *Η Ελλάς τον 1833 – 1835*, σ. 61 «Δευτέρα 26 Νοεμβρίου – 8 Δεκεμβρίου (1834): Μόλος. Εξελέχθη υπό των Ηπειρωτών (προς συνοικισμόν)



Συνοικισμών»²⁵⁹ δεν γίνεται κανείς λόγος για την πρόοδο ή έστω την ύπαρξη του συνοικισμού Ηπειρωτών στο Μόλο, ή σε άλλη περιοχή του Νομού. Συνεπώς μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η προσπάθεια αυτή των Ηπειρωτών οδηγήθηκε σε αποτυχία και οι ίδιοι είτε επέστρεψαν στις ιδιαίτερες πατρίδες τους, είτε ενώθηκαν με τους υπόλοιπους Ηπειρώτες σε άλλες περιοχές²⁶⁰.

2.2.2.2: ΘΕΣΣΑΛΟΙ

Και για την περίπτωση των Θεσσαλών προσφύγων, ισχύουν όσα έχουν αναφερθεί για τους Ηπειρώτες, σχετικά με την κατάταξή τους σε δύο κύριες κατηγορίες. Από τη μια όσοι βρίσκονται ήδη στην Ελλάδα (κυρίως Ολύμπιοι, Θεσσαλομακεδόνες²⁶¹ και Μαγνήσιοι) είχαν προσπαθήσει να εξασφαλίσουν κάποιες εκτάσεις γης για να εγκατασταθούν, είχαν απευθυνθεί στις Εθνοσυνελεύσεις και στον Κυβερνήτη έχοντας εξασφαλίσει υποσχέσεις και προνόμια που ποτέ δεν εφαρμόστηκαν κι απέβλεπαν πλέον στην καινούργια αρχή, την Αντιβασιλεία εν προκειμένω, ώστε να θεωρήσουν μόνιμες και σταθερές όλες τις μέχρι τότε επιτυχίες τους. Σε σχέση με τους Ηπειρώτες, οι Θεσσαλοί αυτής της κατηγορίας, και ιδιαίτερα οι προερχόμενοι από τα οροπέδια του Ολύμπου, είχαν το πλεονέκτημα ότι είχαν αναπτύξει έντονη αντικαποδιστριακή δραστηριότητα²⁶², πράγμα ιδιαίτερα αρεστό στους Βαυαρούς. Ενώ λοιπόν η πολεμικότητα των Σουλιωτών εκλαμβάνόταν ως αδυναμία, κυρίως εξαιτίας του ότι δύσκολα μπορούσαν να τιθασευθούν και να υπακούσουν στις διαταγές της κεντρικής εξουσίας, η αντίστοιχη ιδιότητα των Ολύμπιων αντιμετωπιζόταν θετικά με βασική αιτία τη στάση τους απέναντι στον Καποδίστρια.

Από την άλλη, όσοι έρχονται στο ελληνικό κράτος για να εγκατασταθούν αυτή την περίοδο έχουν απλώς την ελπίδα μιας καλύτερης ζωής σε ελεύθερο έδαφος. Συνήθως καταλήγουν στις ήδη σχηματισμένες ομάδες των συμπατριωτών τους, έκτος των περιπτώσεων ομαδικής εγκατάστασης με συγκεκριμένα αιτήματα σε τόπο και συνθήκες εποικισμού όπως οι περιπτώσεις των Μιτζελιωτών και των κατοίκων της Γιαννιτσούς. Σ' αυτές τις περιπτώσεις οι πρόσφυγες αποτελούν συγκροτημένη ομάδα, με εκπροσώπους που συνδιαλέγονται με τις αρχές και ζητούν κατ' ουσία να ανασυστήσουν τις κοινότητές τους στο έδαφος του ελληνικού

²⁵⁹ Γ.Α.Γ., Οθωνικό αρχείο, Υπουργείο Εσωτερικών, φ. 270

²⁶⁰ Το συμπέρασμα αυτό δεν προκύπτει αυθαίρετα. Αν παρατηρήσουμε την εν γένει λειτουργία της Αντιβασιλείας, αλλά και του Όθωνα αργότερα, θα δούμε μια έντονα γραφειοκρατική αντίληψη με συνεχείς διαδικασίες αιτήσεων, αναφορών, οι οποίες αποθάρρυναν τους πρόσφυγες, σε συνδυασμό μάλιστα και με τις αντιδράσεις, είτε των ντόπιων, είτε των μεγαλογαιοκτημόνων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του συνοικισμού των Σμυρναίων στον Ισθμό, κίνηση ενδεικτική του επιχειρηματικού πνεύματος και της οξυδέρκειάς τους. Ο συνοικισμός αυτός προγραμματίστηκε επί Αντιβασιλείας με την βοήθεια και του γραμματέα της Δρος Φράντς, τον οποίο οι πρόσφυγες ανακήρυξαν επίτιμο συμπολίτη τους. Μετά την ανάκληση του Μάουρερ αλλά και του Φραντς αργότερα, ο συνοικισμός παραμελήθηκε και ό,τι απέμεινε συγχωνεύθηκε αργότερα με το συνοικισμό της Νέας Κορίνθου (βλ. Βακαλόπουλος, *Πρόσφυγες και προσφυγικόν ζήτημα...* σ. 130 - 131)

²⁶¹ Οι οποίοι από κοινού με τους Μακεδόνες είχαν ήδη προχωρήσει σε συνοικισμό με την ονομασία Νέα Πέλλα στην Αιταλάντη.

²⁶² F. Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τ. Α' σ. 235

κράτους. Γι' αυτό, όπως θα δούμε, οι Μιτζελιώτες ονομάζουν το συνοικισμό τους Νέα Μιτζέλα πριν την μετονομασία σε Αμαλιάπολη και οι Γιαννιτσιώτες κρατούν το όνομα χωρίς αλλαγές²⁶³.

Παράλληλα με τους Θεσσαλούς εγκαθίστανται στην Ελλάδα ομάδες Σαρακατσάνων οι οποίοι αφ' ενός μετακινούνται λόγω ιδιότητας (κτηνοτρόφοι με κοπάδια που συνεχώς αναζητούν τόπους βοσκής), αφ' ετέρου επιθυμούν μια μόνιμη εγκατάσταση στις περιοχές του νέου κράτους στις οποίες μπορούν να εξασφαλίσουν τροφή για τα ζώα τους και οι οποίες, όντας έρημες, μπορούν να διεκδικηθούν. Εξαιτίας όμως της νομαδικής τους ιδιότητας ήταν δύσκολο να πειθαρχήσουν στις διατάξεις των αρχών κι έτσι, πολλές φορές, έχουμε διαφορετικές απόψεις αλλά και περιπτώσεις ανυπακοής των Σαρακατσάνων²⁶⁴. Αν εξετάζουμε εδώ τους Σαρακατσάνους από κοινού με τους Θεσσαλούς, αυτό γίνεται γιατί οι πρώτοι εγκαθίστανται στις ίδιες περιοχές με τους δευτέρους κι ακολουθούν κατόπιν σχεδόν κοινή πορεία. Εξάλλου η πλειονότητα των Σαρακατσάνων που ζητούν να συνοικισθούν, προέρχεται από τις περιοχές της Θεσσαλίας, μιας κι εκεί υπήρχαν οι εκτάσεις που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για βάση των κοπαδιών τους²⁶⁵.

Σε γενικές γραμμές ισχύουν και για τους Θεσσαλούς (αλλά και για τους Σαρακατσάνους) όσα έχουν αναφερθεί για τους Ηπειρώτες σε ό,τι αφορά την αντιμετώπισή τους από την Αντιβασιλεία (εξαιρέση οι Θεσσαλομακεδόνες του Ολύμπου). Συναντάμε εδώ την ίδια επιφυλακτική στάση, τις γραφειοκρατικές διαδικασίες, μια νοοτροπία δηλαδή εντελώς διαφορετική από τη ζωνρή ιδιοσυγκρασία του νεοέλληνα. Γι' αυτό άλλωστε προκύπτουν και οι αντιδράσεις που εκφράζονται είτε με διαμαρτυρίες προς την κυβέρνηση²⁶⁶, είτε με παραπλανητικές ενέργειες²⁶⁷, είτε απλά με ανυπακοή, όπως είδαμε πιο πάνω. Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν οι σημαντικές καθυστερήσεις στους συνοικισμούς.

Σύμφωνα με τον Μάουρερ η Αντιβασιλεία είχε κατά νου να προχωρήσει στην εγκατάσταση Ηπειρωτών, Θεσσαλών και Μακεδόνων σε περιοχές τις οποίες επιθυμούσαν και ήταν κατάλληλες γι' αυτούς, στη Φωκίδα, τη Λοκρίδα και τη Βοιωτία²⁶⁸. Αν και για τους Ηπειρώτες οι προθέσεις δε μετατράπηκαν σε πράξεις, για τους Μακεδόνες ωστόσο (και τους Ολύμπιους Θεσσαλομακεδόνες) η φροντίδα ήταν άμεση. Ήδη, όπως είδαμε, σύμφωνα με τον Thiersch,

²⁶³ Για τη Νέα Μιτζέλα, Γ.Α.Κ., Οθων. Αρχείο Υπ. Εσωτερ., φ. 270, για τη Γιαννιτσού, ΓΑΚ, Οθων. Αρχ. Υπ. Εσωτ., Φ. 272 και Κασομούλης Ν., *Ημερολόγιον*, σ.50,56,57 και σελ. 50 σημ: Γιαννισούν ή Γιαννιτζού χωρίον του πρώην δήμου Μακρακώμης της επαρχίας Φθιώτιδος.

²⁶⁴ Γ.Α.Κ., Οθων. Αρχ., Υπ. Εσωτερ., φ. 270 όπου, σε αναφορά του νομάρχη Φωκίδος και Λοκρίδος στις 18 Ιανουαρίου 1836 σχετικά με τους συνοικισμούς στο νομό, αναφέρεται για τους Σαρακατσάνους ότι από τις οικογένειές τους «μόνον 41 είναι εκ των 116 αι οποία υποτίθεται ... ότι ητήσαντο τα μέρη ταύτα προς συνοικισμόν. Περί των υπολοίπων δεν μας έδωσεν ο Επίτροπος άλλην εξήγησιν, ειμή ότι ούσα διεσπαρμέναι κατά διαφόρους κοινότητας του τμήματος Ν. Πατρών, δεν έστρεξαν να λάβωσι μέρος εις τον Συνοικισμόν αυτόν».

²⁶⁵ Πρβλ και L. Heuzey, *Οδοιπορικό στην Υπόδουλη Θεσσαλία το 1858*, Θεσ/κη 1991, σελ. 74 κ. εξ.

²⁶⁶ Γ.Α.Γ., Οθων. Αρχείο, Υπ. Εσωτ. φ.108

²⁶⁷ Eigthal, *Η Ελλάς του 1833 - 35*, σ. 63 «ήρχισαν δε και την οικοδομήν εκκλησίας εκεί, αλλά την διέκοψαν άμα λαβόντες την ζητηθείσαν άδειαν συνοικισμού».

²⁶⁸ Maurer, *Ο ελληνικός λαός* σ. 483



παρέμεναν συγκεντρωμένοι στη Φωκίδα όπου περίμεναν διαταγές για μια εκστρατεία στη Θεσσαλία, ενώ όλες οι οικογένειες που είχαν μεταναστεύσει από τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, στην Ελλάδα είχαν ταχθεί στο πλευρό τους²⁶⁹. Κατά τον Βακαλόπουλο, εφόσον είχαν δράσει για την απελευθέρωση της Στερεάς Ελλάδας, ήταν επόμενο να επιζητήσουν να συνοικισθούν σε τόπο της Στερεάς Ελλάδας και μάλιστα προς τα σύνορα της Θεσσαλίας²⁷⁰. Έτσι αποφάσισαν να δημιουργήσουν κοντά στην Αταλάντη μια νέα πόλη, η οποία, για λόγους ιστορικής συνέχειας, ονομάζεται Νέα Πέλλα. Το σημαντικό σ' αυτή την περίπτωση είναι ότι, ενώ για τους Ηπειρώτες, Σουλιώτες κ. λ. η διανομή της γης δεν έχει καν αρχίσει ακόμη και μετά την ενηλικίωση του Όθωνα, σε ό,τι αφορά τους Θεσσαλομακεδόνες, φαίνεται πως η διανομή είχε ήδη περατωθεί αν όχι κατά την Αντιβασιλεία, τουλάχιστον ως τα 1836, γεγονός ενδεικτικό της διαφορετικής αντιμετώπισής τους²⁷¹. Παρά δε τις αρχικές δυσκολίες ο συνοικισμός αυτός αναπτύχθηκε με την άφιξη πολλών προσφύγων, κατά κύριο λόγο Μακεδόνων, όπως φαίνεται από έγγραφα της Οθωνικής περιόδου²⁷².

Όσον αφορά του Θεσσαλούς που έρχονται στην Ελλάδα μετά την απελευθέρωση, οι περισσότεροι προσελκύονται από τους ήδη εγκαταστημένους κι ακολουθούν κοινή πορεία. Υπάρχουν όμως και οι ξεχωριστές περιπτώσεις των Γιαννιτσιωτών και των Μιτζελιωτών.

Σύμφωνα με Β.Δ. της 3/15 Απριλίου 1834, το οποίο δε δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, επιτράπηκε στους κατοίκους της Γιαννιτσούς, χωριού της Θεσσαλίας, να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα και να αποκατασταθούν ιδρύοντας εποικισμό. Γι' αυτό το λόγο το ελληνικό κράτος υποσχόταν την παραχώρηση εθνικών γαιών για κατοικία, με βάση συμφωνίες που επρόκειτο να καθοριστούν. Δόθηκε δε διαταγή στα αρμόδια υπουργεία να φροντίσουν να χαραχθεί το σχέδιο του χωριού που επρόκειτο να σχηματισθεί και να παραχωρηθεί σε καθέναν από τους εποίκους ένα στρέμμα γης για να χτίσουν τα σπίτια τους και να φτιάξουν κήπους καθώς και η επικαρπία άλλων εθνικών κτημάτων²⁷³. Η περίπτωση αυτή της μετακίνησης δηλ. ενός ολόκληρου χωριού από την υπόδουλη Θεσσαλία στην ελεύθερη Ελλάδα μετά την επανάσταση είναι ιδιαίτερα σημαντική αν ληφθεί υπ' όψη ότι κάτι τέτοιο την περίοδο εκείνη ήταν ιδιαίτερα δύσκολο, αν όχι επικίνδυνο για τους υπόδουλους έλληνες. Οι Οθωμανοί έθεταν με κάθε τρόπο εμπόδια στη μετανάστευση, έφτασαν μάλιστα να την απαγορεύσουν αυστηρά²⁷⁴.

²⁶⁹ Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τ. Α' σ. 235

²⁷⁰ Απ. Βακαλόπουλος, *Πρόσφυγες και προσφυγικόν ζήτημα κατά την επανάστασιν του 1821*, σ. 170

²⁷¹ Γ.Α.Κ., Οθων. Αρχ. Υπ. Εσωτερ., φ. 270 όπου σε αναφορά του νομάρχη Φωκίδος και Λοκρίδος στις 18 Ιανουαρίου 1836 σχετικά με τους συνοικισμούς στο Νομό αναφέρεται σχετικά με το συνοικισμό των Θεσσαλομακεδόνων ότι «εκ των διανεμηθέντων διακοσίων και επέκεινα γηπέδων δύο ή τρεις έγκεινται οικοδομαί». Αξίζει να σημειωθεί ότι η αναφορά αυτή βασίζεται σε στοιχεία που έχουν συλλεχθεί από 16 Δεκεμβρίου 1835.

²⁷² Γ.Α.Κ., Οθων. Αρχ., Ανακτορικά, φ. 50

²⁷³ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος, *Ελληνική νομοθεσία...*, τ. Ε', σ. 356

²⁷⁴ Eighthal, *Η Ελλάς τον 1833 – 35*, σ. 63



Ενδεικτικό των δυσκολιών που αντιμετώπιζαν όλοι γενικά όσοι επιθυμούσαν να καταφύγουν στην Ελλάδα είναι το γεγονός ότι ένα σχεδόν χρόνο μετά το διάταγμα της 3/15 Απριλίου 1834 οι Γιαννισιώτες δεν είχαν ακόμη συνοικισθεί παρά τις προτροπές της κυβέρνησης, είχαν όμως στήσει προσωρινές καλύβες κοντά στα σύνορα²⁷⁵. Η κατάσταση αυτή δεν ήταν αρεστή στην κυβέρνηση, αφήνεται μάλιστα να εννοηθεί ότι η στάση των εποίκων είναι επίτηδες τέτοια, έτσι ώστε να μπορούν να επιδίδονται σε ληστείες ή να υποθάλλουν ληστές.²⁷⁶ Αποτέλεσμα αυτών ήταν να ειδοποιηθούν οι Γιαννισιώτες ότι αν μέσα σε 30 μέρες δεν μετακομίσουν μέσα στο κράτος και μάλιστα στο συγκεκριμένο μέρος που τους είχε υποδειχθεί για το συνοικισμό τους, οι καλύβες τους θα κατεδαφιστούν. Κάτι τέτοιο φαίνεται ότι δεν συνέβη όμως, αφού, σύμφωνα με τον Κασομούλη στα 1836 υπήρχε εγκατεστημένος στην Γιαννιτσού, υπομοίραρχος της χωροφυλακής, άρα υπήρχε οργανωμένη κοινότητα²⁷⁷.

Με αρκετές ομοιότητες αλλά και διαφορετικά χαρακτηριστικά είναι η περίπτωση των Μιτζελιωτών. Οι ομοιότητες έγκεινται στο γεγονός ότι κι εδώ έχουμε μετοικεσία κι εγκατάσταση των κατοίκων ενός ολόκληρου χωριού σ' ένα συγκεκριμένο τόπο. Υπάρχει όμως η διαφορά ότι η είσοδος στην Ελλάδα έγινε πριν την ανεξαρτησία και την έλευση της Αντιβασιλείας, περίπου στα 1827²⁷⁸. Οι κάτοικοι πιθανότατα διέσωσαν μεγάλο μέρος της κινητής περιουσίας τους, αφού εμφανίζονται να αγοράζουν γη προς εγκατάσταση με δικά τους χρήματα. Αυτό αναφέρεται σε έγγραφο τους προς την Αντιβασιλεία στις 7 Αυγούστου 1834 από τη Σκόπελο απ' όπου είχαν καταφύγει αρχικά²⁷⁹. Από το ίδιο έγγραφο φαίνεται ότι οι Μιτζελιώτες είχαν απευθύνει κι άλλες αναφορές προς το βασιλιά κατά το παρελθόν με στόχο την εξασφάλιση ικανοποιητικών συνθηκών για τον εποικισμό τους. Στις αναφορές αυτές δεν πήραν θετική απάντηση, ως εκ τούτου, εκτός της συγκεκριμένης επιστολής τους προς την Αντιβασιλεία, στέλνουν στο Ναύπλιο (πρωτεύουσα τότε του ελληνικού κράτους) τον εκπρόσωπο τους Γ. Γκριζάνο ο οποίος, πιθανότατα είναι και ο συντάκτης του εγγράφου, όπου αναπτύσσονται συνοπτικά τα αιτήματά τους. Έχοντας εξασφαλίσει γη για την εγκατάστασή τους, ζητούν κατ' αρχάς να τους παραχωρηθεί δωρεάν ένα οικόπεδο σε μέρος συγκεκριμένο ώστε να εξασφαλίζονται τα πλοία που θα προσορμίζονται. Εν όψει της οικοδόμησης νέας πόλης έχουν ανάγκη από ατέλεια στα οικοδομικά υλικά, τα οποία θα προμηθεύονται από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά και για όλη τους την κινητή περιουσία, ώστε να μπορέσουν να

²⁷⁵ Γ.Α.Γ. Οθων. Αρχ. Υπ. Εσωτ. φ. 272

²⁷⁶ Γ.Α.Κ. ό. π. «ενεργούνται δε πολλαί αθέμιτοι πράξεις εις τας κατά τα σύνορα προσωρινάς καλύβας των» και Κασομούλη, *Ημερολόγιον*, σ. 67 «...ότι δεν επέτυχε ληστίας εις το μέρος της Γιαννιτσούς, αλλά λημέρια παλιά ήυρεν και μερικά ηδύσματα των ληστών κρυμμένα».

²⁷⁷ Κασομούλη, *Ημερολόγιον*, σ. 56 «την αυτήν έγγραφον προς τον υπομοίραρχον Φωκίδος και Λοκρίδος τοποθετημένον εις Γιαννιτσούν...».

²⁷⁸ Βλ. Κορδάτος, *Η επανάσταση της Θεσσαλομαγνησίας*, σελ. 157 σημ. 2

²⁷⁹ Γ.Α.Κ. Οθωνικό αρχείο, Υπ. Εσωτ., φ. 270



επιβιώσουν. Ζητούν επίσης την ίδρυση καθαρηρίου και υγειονομείου²⁸⁰ για να έρχονται σε επαφή και συναλλαγές με την Οθωμανική επικράτεια, ιδιαίτερα εφ' όσον άλλοι τέτοιοι χώροι δεν υπάρχουν εκεί κοντά. Αναγκαία επίσης θεωρούν την ίδρυση τελωνείου για τη διευκόλυνση των εμπορικών συναλλαγών. Τέλος, και ίσως σημαντικότερο, ζητούν άτοκο δάνειο 25.000 δρχ. για μια πενταετία. Το σκεπτικό αυτού του αιτήματος είναι ότι πρέπει να βοηθηθούν οι άποροι συμπατριώτες τους να κτίσουν τα σπίτια τους, αλλά και να υπάρξει βοήθεια στην οικοδόμηση των δημοτικών κτηρίων. Η διαφορά των Μιτζελιωτών με άλλα παρόμοια αιτήματα (δανείων, βοηθημάτων κ. λ.) είναι ότι προκειμένου να εξασφαλίσουν το δάνειο, προθυμοποιούνται να παράσχουν ως εγγύηση τα πλοία τους (που τα απαριθμούν σε 35 περίπου) και τις ακίνητες περιουσίες τους, τόσο τις ήδη υπάρχουσες, όσο κι αυτές που πρόκειται να αποκτηθούν. Για το λόγο αυτό προτείνεται η μαρτυρία τόσο του πρώην Διοικητή όσο και του Επάρχου της Σκοπέλου.

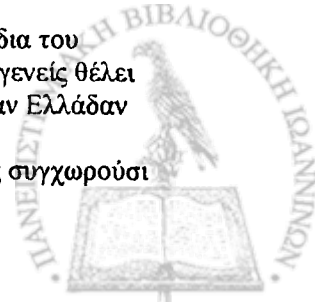
Ο Γκριζάνος, εκ μέρους των συμπατριωτών του θεωρεί τα μέτρα αναγκαία όχι μόνο για τους ίδιους, αλλά και για το ίδιο το κράτος, δεδομένου ότι θα υπάρξει μια νέα πόλη, απαραίτητη για την οικονομία και τη ανάπτυξη της περιοχής και επειδή θα επιδοθεί στο εμπόριο αλλά και γιατί θα αποτελέσει πόλο έλξης για τις γειτονικές υπόδουλες περιοχές, με αποτέλεσμα την έλευση κι άλλων πολιτών στην Ελλάδα²⁸¹. Δεν μένουν όμως σ' αυτό οι κάτοικοι της Μιτζέλας. Θέλοντας να πείσουν όσο το δυνατόν περισσότερο την Αντιβασιλεία να δεχθεί τα αιτήματά τους, διατυπώνουν την έμμεση απειλή ότι θα επιστρέψουν στην πατρίδα τους, άλλοι εξαιτίας της μεγάλης φτώχειας τους κι άλλοι παρασυρόμενοι από τις αδρές υποσχέσεις των Οθωμανών, γνωστές κι αυτές (κατά τον Γκριζάνο) στους αντιπροσώπους της κυβέρνησης, τους πρώην δηλ. και νυν επάρχους Σκοπέλου. Όσοι τυχόν παραμείνουν, αν συμβεί κάτι τέτοιο, θα το κάνουν απλά και μόνο για την προσωπική τους ασφάλεια²⁸².

Το έγγραφο αυτό, το οποίο φαίνεται ότι επισήμως έφτασε στην Αντιβασιλεία στις 5 Οκτωβρίου 1834, ενώ έχει ημερομηνία 7 Αυγούστου του ίδιου έτους (άλλη μια ένδειξη των γραφειοκρατικών συνηθειών και μεθόδων των Βαυαρών) φαίνεται ότι είχε αποτελέσματα. Λίγους μήνες αργότερα, οι Μιτζελιώτες έχουν αρχίσει να εγκαθίστανται στα παράλια της Σούρπης κοντά στην Αταλάντη, ενώ λίγες ημέρες πριν την ενηλικίωση του Όθωνα και τη στέψη του, στις 17 Μαΐου 1835 ζητούν με επιστολή τους τη συνδρομή του κράτους για την

²⁸⁰ Η κίνηση αυτή είναι ενδεικτική των προθέσεων των προσφύγων για εμπορική δραστηριότητα με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, δεδομένου ότι η καραντίνα σε καθαρήριο ήταν υποχρεωτική για τις εμπορικές συναλλαγές με την Ανατολή.

²⁸¹ Γ.Α.Κ., Οθωνικό. Αρχείο, Υπ. Εσωτ., φ. 270 : «και τους γείτονας αυτής θέλει εμπυνώσει δια του εμπορίου και τους εν Οθωμανική Αυτοκρατορία πρώην συμπολίτας και έτι μακρυτέρους ομογενείς θέλει επισύρει... διά το ελεύθερον εμπόριον και διά την ζέσιν αυτών του να ζώσιν εις την ελευθέραν Ελλάδαν και πλησίον της γενομένης αυτών γης.»

²⁸² Γ.Α.Κ., ό. π., «καθότι αι πολυχρόνιαι εχθροπραξίαι και καίριαι βλάβαι του εχθρού δεν μας συγχωρούσι την μετ' αυτών συνοίκησιν».



καταστολή των επιδρομών από ληστοπειρατές²⁸³ ιδιαίτερα στο νησάκι Αγ. Νικόλαος στην είσοδο του όρμου όπου συνοικίζονται.

Λίγες μέρες αργότερα, στις 22 Μαΐου 1835 τη μεθεπόμενη δηλαδή της ενηλικίωσης του βασιλιά οι πρόσφυγες στέλνουν συγχαρητήρια επιστολή, όπου διατυπώνουν τις ευχαριστίες τους και τον προσκαλούν να επισκεφθεί την κοινότητα τους σε πρώτη ευκαιρία²⁸⁴.

Παρά τις υπερβολές κι εξάρσεις που παρουσιάζει η πρώτη επιστολή των Μιτζελιωτών, μπορούμε να διακρίνουμε βασικές διαφορές από άλλες αιτήσεις συνοικισμού σε ό,τι αφορά τους Ηπειρώτες και Θεσσαλούς: 1) Φαίνεται καθαρά ότι οι εν λόγω πρόσφυγες επιχειρούν να συστήσουν έναν, ως επί το πλείστον, εμπορικό συνοικισμό, την στιγμή που σε όλες τις άλλες περιπτώσεις γίνεται λόγος για γεωργικές ή κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις. 2) Εμφανίζονται με ξεκαθαρισμένες αντιλήψεις και συγκεκριμένες απαιτήσεις σε σχέση με την πολιτεία. Είναι χαρακτηριστικό ότι ιεραρχούν τα αιτήματά τους με τέτοιο τρόπο ώστε προοδευτικά να πηγαίνουν από το πλέον εφικτό στο λιγότερο, ενώ φαίνεται ότι έχουν μελετήσει τις προϋποθέσεις εγκατάστασής τους, αφού τα αιτήματά τους είναι συγκροτημένα γύρω από μια μελλοντική εμπορική δραστηριότητα. 3) Στο αίτημά τους για οικονομική βοήθεια (το άτοκο πενταετές δάνειο των 25.000 δρχ.) είναι οι μόνοι που κάνουν ανταποδοτική προσφορά με εγγυήσεις, ανεξάρτητα του κατά πόσον τα ποσά στα οποία αναφέρονται είναι αληθή (35 πλοία με αξία πάνω από 300.000 δρχ.) ή οι εκτάσεις που προτείνονται θα αποκτηθούν. Εμφανίζουν πάντως μια πιθανή δυνατότητα επιστροφής των χρημάτων που θα πάρουν, πράγμα που καθιστά πιο εύκολη την παροχή τους. 4) Συνδυάζουν πολύ καλά την κολακεία (που απαντάται σ' όλες τις επιστολές, αναφορές αιτήσεις κ. λ. έγγραφα αυτού του είδους) με την έμμεση απειλή. Κι αν οι Ηπειρώτες στο παρελθόν απειλούσαν να ξαναρχίσουν τον πόλεμο²⁸⁵ οι Μιτζελιώτες απειλούν ότι θα γυρίσουν πίσω στερώντας το Κράτος από ανθρώπους αλλά και οικονομικές προσόδους. Γι' αυτό πολύ έξυπνα προβάλλουν και τις τουρκικές υποσχέσεις, αλλά και την ευεργετική επίδραση της παρουσίας τους στις γύρω περιοχές²⁸⁶. Υπό αυτές τις συνθήκες δεν είναι τυχαίο ότι ο συνοικισμός της Νέας Μιτζέλας αναπτύχθηκε με λιγότερα εμπόδια κατά την Οθωνική περίοδο.

Απ' ό,τι φαίνεται από τα δημόσια έγγραφα, οι Σαρακατσάνοι αντιμετωπίζονται από την κυβέρνηση της Αντιβασιλείας ως ξεχωριστή κοινωνική ομάδα με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Αναφέρονται συνήθως ως «βλαχοποιμένες», γεγονός που οφείλεται στις βιοποριστικές τους

²⁸³ Γ.Α.Κ., Οθων. Αρχείο, Υπ. Εσωτ., φ. 270 με υπογραφή «οι εν των νησιδίων του Αγ. Νικολάου Θετταλομάγνητες».

²⁸⁴ Γ.Α.Κ., Οθων. Αρχείο, Υπ. Εσωτ., φ. 270: «Αφιερούντες λοιπόν Βασιλεύ, εις την Υ. Μεγαλειότητα την αύξησιν και λαμπρότητα της Νέας Ταύτης Πατρίδος μας, αναμένομεν με ανοικτάς τας αγκάλας να σας ίδωμεν εν τω μέσω αυτής...».

²⁸⁵ Μάμουκας, *Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος...*, τ. ΙΑ', σ. 864



ασχολίες και που αποδίδει ωστόσο και την αντίληψη των κυβερνώντων, ότι παρά την κοινωνική τους διαφορετικότητα, οι Σαρακατσάνοι δεν ήταν ξεχωριστή εθνική ομάδα μέσα στο νέο ελληνικό κράτος.

Λόγω της ιδιότητάς τους ως κτηνοτρόφοι, οι Σαρακατσάνοι ζούσαν νομαδικά κι είχαν έτσι τη δυνατότητα να μετακινούνται στα όρια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μετά την απελευθέρωση και τη διαμόρφωση των συνόρων μεταξύ Ελλάδας και Πύλης καταστάθηκαν δυσχερείς τέτοιου είδους μετακινήσεις. Εμφανίζεται ως εκ τούτου η ανάγκη να εγκατασταθούν σε μόνιμες εγκαταστάσεις, οι οποίες ωστόσο θα παρείχαν και τις αναγκαίες εκτάσεις για βοσκή των κοπαδιών τους. Έτσι στις αρχές του 1835 εμφανίζονται οι πρώτες συγκροτημένες ομαδικές εγκαταστάσεις Σαρακατσάνων στην περιοχή κοντά στην Λαμία και συγκεκριμένα στις περιοχές γύρω από την Αταλάντη, αλλά και σε άλλες περιοχές του νομού Φωκίδος και Λοκρίδος²⁸⁷ όπως η Θήβα, η Βουδουνίτσα κ. λ. Οι Σαρακατσάνοι εγκαθίστανται σε εθνικά κτήματα των πιο πάνω περιοχών, τα οποία όμως διεκδικούν από την κυβέρνηση με βασικό επιχείρημα ότι τα αγόρασαν από τους Οθωμανούς²⁸⁸. Φαίνεται ωστόσο ότι οι προσπάθειές τους να τους αναγνωριστεί η ιδιοκτησία των εθνικών γαιών που διεκδικούσαν, δεν ήταν επιτυχής, όπως φαίνεται σε επιστολή των προεστών τους, των «Αρχιποιμένων» όπως υπογράφονται. Στην ίδια επιστολή της 20 Φεβρουάριου 1835²⁸⁹ οι Σαρακατσάνοι διατυπώνουν μια σειρά παραπόνων. Καταγγέλλουν ότι οι έφοροι και οι νέοι ιδιοκτήτες γης (βάσει του διατάγματος περί διανομής της γης του 1834) τους κατατρέχουν. Αν και είχαν κυβερνητική διαβεβαίωση ότι θα αποκατασταθούν στο ελληνικό έδαφος και θα αντιμετωπίζονται «καθώς και οι παλαιοί κάτοικοι» (πράγμα που τους ώθησε στην εγκατάσταση) δεν είχαν την ανάλογη συμπεριφορά. Οι έφοροι και οι γαιοκτήμονες δεν τους αναγνωρίζουν ως κατοίκους, προβαίνουν σε αισχροκέρδειες, τους αδικούν, με αποτέλεσμα την επιστολή αυτή προς τον βασιλιά.

Εκτός όμως από καταγγελίες, οι Σαρακατσάνοι υποβάλλουν κι αιτήματα προκειμένου να προχωρήσουν σε όσο το δυνατόν ταχύτερη εγκατάσταση. Αφήνοντας κατά μέρος τις χρηματικές ζημίες που υποστηρίζουν ότι έχουν με το θέμα των διεκδικούμενων εκτάσεων, ζητούν το δικαίωμα ενοικιάσεως στο εξής των εθνικών λιβαδιών Θηβών, Αταλάντης, Φθιώτιδος και Καλλιδρόμης²⁹⁰ σε έκταση τέτοια ώστε να μπορέσουν να ζήσουν τα κοπάδια των τριών κοινοτήτων τους. Ζητούν επίσης να διοριστεί αρχιτέκτονας που θα αναλάβει τα σχέδια των οικισμών τους και παράλληλα να εμποδιστούν οι έφοροι και οι γαιοκτήμονες να τους παρενοχλούν. Γι' αυτό ορίζουν ως πληρεξούσιό τους τον βασιλικό επίτροπο «των κατά την

²⁸⁶ «και τους γείτονας αυτής θέλει εμψυχώσει δια του εμπορίου» και ως προς τις υποσχέσεις των Οθωμανών: «και δια τας προ πολλού υπό των Οθωμανών αδράς υποσχέσεις γνωστάς και ταύτας προς τους πρώην και νυν επάρχους Σκοπέλου...»

²⁸⁷ Στα όρια των δύο σημερινών νομών Φθιώτιδας και Φωκίδας με μέρος του ν. Βοιωτίας

²⁸⁸ Γ.Α.Κ., Οθων. Αρχείο, Υπ. Εσωτ., φ. 108 βλ. Eighthal, *Η Ελλάς του 1833 - 35*, σ. 58

²⁸⁹ Γ.Α.Κ., Οθων. Αρχείο, Υπ. Εσωτ., φ. 108

²⁹⁰ Καλλιδρόμη: το σημερινό Καρπενήσι



Στερεάν Ελλάδαδαν συνοικισμών» Μιχ. Παπασταύρου ώστε να αναφέρεται στην κυβέρνηση και να υπερασπίζεται τα δικάιά τους. Πέραν τούτου, καλούν τον αντιπρόσωπό τους να παρουσιαστεί στον βασιλιά και θέτουν διορία μερικών ημερών²⁹¹ ώστε να μπορέσουν να προγραμματίσουν τι θα κάνουν. Μη θέλοντας όμως να αφήσουν δυσάρεστες εντυπώσεις κλείνουν παρουσιάζοντας τις θυσίες τους στον Αγώνα και προβάλλουν τη θέλησή τους για μια ήσυχη ζωή και μόνιμη εγκατάσταση, πράγμα που μπορεί να συμβεί μόνο με τη συνδρομή του βασιλιά.

Το ύφος της επιστολής, λιγότερο κολακευτικό από άλλες ανάλογες, άλλων προσφύγων (π. χ. Ηπειρώτες, Θεσσαλοί κ. λ.)²⁹² και με έντονη δυσαρέσκεια (πρωτοφανές να καθορίζεται διορία στον βασιλιά) είναι ενδεικτικό του χαρακτήρα και του τρόπου σκέψης των Σαρακατσάνων. Έχοντας συνηθίσει τη νομαδική ζωή, είναι μια σχετικά κλειστή κοινωνία, με έντονο το αίσθημα της ανεξαρτησίας. Θεωρούν ότι μπορούν να επιβιώσουν με αυτάρκεια, και λόγω ακριβώς των συνθηκών ζωής τους, ελεύθερα όπου κι αν βρίσκονται. Γι' αυτό και υιοθετούν μian ανεξάρτητη στάση απέναντι στον Όθωνα. Αυτό που τους ενδιαφέρει είναι να ζουν ήσυχα και να έχουν λιβάδια για να βόσκουν τα κοπάδια τους. Τα άλλα δεν τους απασχολούν.

Όπως όμως έχουμε δει, στόχος της Αντιβασιλείας ήταν η συγκρότηση μιας κοινωνίας αγροτικής με βάση της την μικρή και μέση ιδιοκτησία στην οποία θα μπορούσαν να βασιζονται τα Ανάκτορα²⁹³. Ως εκ τούτου ήταν αδύνατο να δεχθεί την ύπαρξη μιας κοινωνικής ομάδας αυτού του είδους. Οι προσπάθειές της, λοιπόν ήταν φυσικό να αποσκοπούν στον εξαναγκασμό των Σαρακατσάνων να εγκατασταθούν μόνιμα σ' έναν τόπο και να στραφούν και σε αγροτικές ασχολίες. Έτσι, με διάταγμα της 13/25 Αυγούστου 1835²⁹⁴, το οποίο όμως δεν δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, εγκρίθηκε ο εποίκισμός των Σαρακατσάνων στη Βουδουνίτσα της Φθιώτιδας και στο γειτονικό συνοικισμό Μαχαλά (Μαβρακάτα). Σε κάθε οικογένεια θα παραχωρούνταν ένα στρέμμα γης με τον όρο, σε διάστημα έξι μηνών, να χτιστεί εκεί ένα σπίτι ή μια αποθήκη. Ένα ακόμα στρέμμα θα χρησίμευε για κήπος. Η παραχώρηση αυτή δεν θα γινόταν δωρεάν. Δεν θα δεχόταν δηλαδή η κυβέρνηση τις απαιτήσεις που προέβαλαν οι Σαρακατσάνοι, διεκδικώντας τα εδάφη ως ιδιοκτησία τους. Αντίθετα βάσει αυτού του Β.Δ. οι έποικοι θα πλήρωναν κανονικά το αντίτιμο των γαιών αυτών με βάσει τις ήδη κείμενες διατάξεις «περί προικοδοτήσεως των ελληνικών οικογενειών»²⁹⁵. Επιπλέον δινόταν έγκριση ώστε να τους παραχωρηθεί κι άλλη εθνική γη και μάλιστα καλλιεργήσιμη, από τα

²⁹¹ «και να έχη απάντηση ως το επόμενο Σάββατο...»

²⁹² Γ.Α.Κ. Οθων. Αρχείο, Υπ. Εσωτ. φ.270

²⁹³ πρβλ. Δ. Λουλέ, ό. π., και Ι.Ε.Ε. τ. ΙΓ'. Η τακτική αυτή συνεχίζεται και μετά την ενηλικίωση του Όθωνα με τον ίδιο στόχο (Π. Θεοχάρη, Γ.Σ. Κόλια, Γ.Ι. Νικολόπουλου, *Συλλογή εγκυκλίων...*, τ. Α' σ. 4)

²⁹⁴ Θ. Δηλιγιάννης, Γ. Ζηνόπουλος, *Ελληνική νομοθεσία...*, τ. Ε. σ. 355

²⁹⁵ Νόμος της 20 Μαΐου 1834



εδάφη που δεν ήταν αναγκαία στους κατοίκους της Βουδουνίτσας. Για τη γη αυτή όφειλαν να πληρώνουν τους καθορισμένους φόρους. Με το ίδιο διάταγμα καθοριζόταν ότι η διανομή της γης θα γίνεται από τον έπαρχο Λοκρίδος, τον οικονομικό έφορο και τους πρόκριτους των Σαρακατσάνων και προσδιοριζόταν γι' αυτό πίστωση 300 δρχ.

Πέντε μέρες αργότερα, στις 18/30 Απριλίου 1835 εκδόθηκε κι άλλο Β.Δ. το οποίο δεν δημοσιεύτηκε επίσης στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως²⁹⁶. Με το νέο αυτό διάταγμα άλλαζε το προηγούμενο και καθοριζόταν ότι η παραχώρηση του οικοπέδου που προοριζόταν για οικοδόμηση κατοικίας ή αποθήκης, θα γινόταν δωρεάν. Απαλλάσσονταν δηλαδή οι Σαρακατσάνοι από την υποχρέωση να ξεπληρώσουν τη γη που επρόκειτο να τους παραχωρηθεί κι είχαν απλά την υποχρέωση των φόρων για τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις που θα τους παραχωρούνταν. Η απόφαση αυτή ερχόταν σε αντίθεση με το Νόμο περί διανομής της γης του 1834 και μπορεί να ερμηνευτεί μόνο εάν κατανοήσουμε τη θέληση της Αντιβασιλείας για αγροτικές εγκαταστάσεις και περιορισμό των νομαδικών μετακινήσεων. Για το σκοπό αυτό δεν διστάζει να προβεί σε υποχωρήσεις (δωρεάν παραχώρηση γης) έτσι ώστε να προσφέρει στους Σαρακατσάνους κίνητρα μόνιμης εγκατάστασης (ας μην ξεχνάμε και τον όρο για οικοδόμηση κατοικίας ή αποθήκης εντός εξαμήνου). Παρ' όλα ταύτα η προσπάθεια αυτή δεν είχε τα επιθυμητά αποτελέσματα. Για τους κτηνοτρόφους Σαρακατσάνους, ήταν ιδιαίτερα δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να αλλάξουν τρόπο ζωής από τη μια στιγμή στην άλλη. Το αποτέλεσμα ήταν να μεταχειρίζονται διάφορα τεχνάσματα, προκειμένου να καταφέρουν αυτό που οι ίδιοι ήθελαν. να αποκτήσουν δηλαδή γη για τα κοπάδια τους χωρίς να αλλάξουν ασχολίες. Όπως αναφέρει ο Eigthal²⁹⁷ οι Σαρακατσάνοι που εγκαταστάθηκαν στο Βαρδάρι κοντά στη Βουδουνίτσα, άρχισαν να χτίζουν εκκλησία, πράγμα που φανερώνει την πρόθεσή τους για μόνιμη εγκατάσταση. Όταν όμως πήραν την άδεια συνοικισμού, συνεπώς και την αναγκαία γη, διέκοψαν την οικοδόμηση. Το γεγονός αυτό ώθησε τον Eigthal στο συμπέρασμα ότι η προσπάθεια μεταβολής των Σαρακατσάνων σε γεωργούς ήταν ανώφελη²⁹⁸, κάτι που όμως δεν ενστερνίστηκαν οι κυβερνήσεις τόσο της Αντιβασιλείας όσο και του Όθωνα²⁹⁹. Αποτέλεσμα ήταν να υπάρχει για πολλά χρόνια ακόμη έντονη δυσπιστία απέναντι στη νομαδική αυτή ομάδα. Σύμφωνα με τον Γάλλο περιηγητή Henri Belle γύρω στα 1861 υπήρχαν στην Ελλάδα 12.000 βλάχοι, η παρουσία των οποίων αποτελούσε κίνδυνο για την ασφάλεια των κατοίκων και των γαιοκτημόνων³⁰⁰.

²⁹⁶ Δηλιγιάννης, Ζηνόπουλος, *Ελληνική νομοθεσία...*, τ. Ε. σ. 355

²⁹⁷ G. D' Eigthal, *Η Ελλάς του 1833 - 1835*, σ. 63

²⁹⁸ G. D' Eigthal ό. π. : "Αδύνατον να μεταβάλη τις αυτούς εις γεωργούς, αλλ' ίσως δύνανται να γίνουν βιομήχανοι ή έμποροι. Προ τούτου όμως ανάγκη να απομονωθούν χωριζόμενοι".

²⁹⁹ Γ.Α.Κ., Οθωνικό αρχείο Υπ. Εσωτ., φ. 108

³⁰⁰ H. Belle, *Ταξίδι στην Ελλάδα*, τ. Β' σ. 102 - 106



3: ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑΣ

Η έλευση των Βαυαρών στην Ελλάδα και η εγκατάσταση του Όθωνα στον ελληνικό θρόνο, ανεξαρτήτως του πως και γιατί επιτεύχθηκε, σηματοδοτούσε την έναρξη μιας νέας περιόδου για το νεοσύστατο κράτος. Το γεγονός αυτό στάθηκε, από μόνο του, αφορμή νέων προσδοκιών κι ελπίδων για τους Έλληνες. Εθνική πεποίθηση ήταν ότι κάθε Έλληνας, ο οποίος είχε υποφέρει στον πόλεμο και είχε συντελέσει άμεσα ή έμμεσα στην απελευθέρωση, έπρεπε να πάρει το μερίδιό του στον εθνικό πλούτο και την επιτυχία³⁰¹. Το γεγονός αυτό είχε γίνει κατανοητό από την Αντιβασιλεία. Οι προθέσεις λοιπόν και οι προοπτικές της, ως προς το θέμα, ήταν αγαθές και ξεκινούσαν από σωστή βάση. Υπήρχαν ωστόσο, πέρα απ' όλα τα άλλα, δύο τουλάχιστον εγγενή προβλήματα, που εξ αρχής καθιστούσαν δυσχερή την πραγμάτωση των όποιων στόχων της: Το πρώτο ήταν το γεγονός ότι οι αντιβασιλείς (και γενικά οι Βαυαροί) βρέθηκαν σε μια χώρα για την οποία ελάχιστα πράγματα γνώριζαν³⁰². Η Βαυαρική κυβέρνηση δεν είχε φροντίσει, πριν αποδεχθεί το στέμμα, να εξετάσει επιτόπου την κατάσταση. Ως εκ τούτου οι οποιοδήποτε σχεδιασμοί γίνονταν με άγνοια της πραγματικότητας και, σε συνδυασμό με τη θέληση των Βαυαρών να μεταφέρουν το γερμανικό σύστημα διοίκησης κι οργάνωσης του κράτους στην Ελλάδα, ήταν αναπόφευκτο να αποτύχουν. Το δεύτερο πρόβλημα προερχόταν από την ίδια την κρατική μηχανή. Μετά από ένα μακροχρόνιο αγώνα με ταυτόχρονες περιόδους εμφύλιας διαμάχης, το ελληνικό κράτος δεν είχε ούτε την οργάνωση, ούτε τα μέσα να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του. Παράλληλα οι Έλληνες ήταν πλέον υποχρεωμένοι να ζουν και να συμπεριφέρονται μ' ένα τρόπο διχασμένο μεταξύ των παραδοσιακών διαδικασιών και της συνήθειας που είχε από παλιά επικρατήσει ως ένα εναλλακτικό αλλά όχι νόμιμο σύστημα από τη μια, και των αρχών της πολιτικής νομιμότητας που ακολουθούσαν τους κανόνες της Δυτικής Ευρώπης από την άλλη. Κι ενώ συνέβαιναν όλα αυτά, το κράτος είχε επωμισθεί έργα που ξεπερνούσαν τις δυνατότητές του. Το γεγονός αυτό αφαιρούσε την αξιοπιστία που θα έπρεπε να έχει απέναντι στους πολίτες, καθιστώντας το έτσι τρωτό κι ευάλωτο, μιας και ήταν αδύνατο να επιτύχει τους στόχους και τις υποσχέσεις που είχε θέσει³⁰³.

Υπήρχαν βέβαια και τα προβλήματα που προέκυπταν είτε από έλλειψη σχεδιασμού και αδυναμίες στον προγραμματισμό, είτε από κακή εφαρμογή των σχεδίων και εμπόδια στην πραγματοποίησή τους. Κατ' αρχάς είναι γεγονός ότι η προσέλκυση Ελλήνων και ξένων στην Ελλάδα απαιτούσε τις κατάλληλες δημόσιες σχέσεις και τις ανάλογες ενέργειες της κυβέρνησης στο εξωτερικό (κυρίως στην Οθωμανική Αυτοκρατορία) και παράλληλα την προσφορά

³⁰¹ Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τ. Β' σ. 12 & Maurer, *Ο ελληνικός λαός*, σ. 426

³⁰² Maurer, ο.π. σ. 408

³⁰³ Πετρόπουλος - Κουμαριανού, *Η Θεμελίωση του ελληνικού κράτους*, σ. 21 - 22



ουσιαστικότερων κινήτρων από τις τελωνειακές διευκολύνσεις³⁰⁴. Το κράτος όμως δεν ήταν σε θέση να αναλάβει τέτοιες ευθύνες, τόσο από διοικητική, όσο και από υλική άποψη.

Από την άλλη υπήρχαν λάθη στο σχεδιασμό, αλλά και την πολιτική αντίληψη του εγχειρήματος³⁰⁵. Η Αντιβασιλεία προσπάθησε να προσελκύσει στην Ελλάδα αποίκους, χωρίς να έχει προνοήσει για την αποκατάσταση των ήδη ευρισκομένων εκεί αγωνιστών, με αποτέλεσμα τη δημιουργία αντιθέσεων και συγκρούσεων με τους αποίκους. Δεν υπήρχε εξάλλου πρόβλεψη άμεσων βραχυπρόθεσμων μέτρων για την προσωρινή ανακούφιση των προσφύγων μέχρι την οριστική τους εγκατάσταση, πράγμα που καθιστούσε την τελευταία έντονα δυσχερή³⁰⁶. Γενικά η πολιτική της Αντιβασιλείας στον τομέα αυτό διακρίνεται από μια ατολμία, γεγονός που την περιόρισε στο να ενθαρρύνει απλά τις πρωτοβουλίες ιδιωτών, αντί να αναλάβει η ίδια συγκροτημένη δράση. Σ' αυτό συντελούσε τόσο η γραφειοκρατική δομή που εγκατέστησε η Αντιβασιλεία, κατά τα γερμανικά πρότυπα, όσο και οι εσωτερικές έριδες μεταξύ των μελών της, που υπονόμειναν στην ουσία τις προσπάθειές της. Είναι χαρακτηριστική η στάση του Maurer ο οποίος επιρρίπτει τις ευθύνες της αποτυχίας καθ' ολοκληρίαν στον Artmansperg αφήνοντας να εννοηθεί ότι με προσωπική του πρωτοβουλία δεν ανακίνησε το θέμα.³⁰⁷ Ανεξαρτήτως όμως ευθυνών, ο ίδιος ο Maurer δέχεται ότι ως το θέμα του αποικισμού η προσπάθεια της Αντιβασιλείας ήταν αποτυχημένη³⁰⁸.

Οι αριθμοί άλλωστε είναι ενδεικτικοί: Κατά την τριετία 1832 – 1835 ο πληθυσμός της Ελλάδας παρουσιάζει αύξηση 44.971 κατοίκων³⁰⁹. Κατά τη διετία 1835 – 1837, αμέσως δηλαδή μετά την ενηλικίωση του Όθωνα και κυρίως τη δημοσίευση του νόμου περί προικοδοτήσεως των ελληνικών οικογενειών, η αύξηση φτάνει τους 145.804 κατοίκους ποσό τριπλάσιο σχεδόν του προηγούμενου³¹⁰. Αντίστοιχες αναλογίες παρατηρούμε και στην πυκνότητα του πληθυσμού. Κατά το 1832 – 1835 η αύξηση είναι 0,94 κάτοικοι ανά Km² (από 13,24 σε 14,18) ενώ κατά το 1835 – 1837 το ποσό αυτό φυσιολογικά τριπλασιάζεται και φτάνει

³⁰⁴ Ι.Ε.Ε., τ. ΙΓ' σ. 99

³⁰⁵ Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, σ. 240: «Η Αντιβασιλεία, αντί να παραχωρήσει γη στους αγωνιστές και να τους κάνει «νοικοκυραίους» (...) σκόπευε να τους μεταβάλει σε δουλοπάροικους σχεδιάζοντας «εποικισμούς» είτε να τους καταστήσει μισθοφόρους». Όσο κι αν η εκτίμηση αυτή για τις προθέσεις της Αντιβασιλείας φαίνεται υπερβολική, είναι γεγονός ότι οι Βαυαροί δεν κατάφεραν ή δεν θέλησαν να προχωρήσουν στην επίλυση του ζητήματος των «εθνικών γαιών» πριν προσπαθήσουν να εγκαταστήσουν αποίκους. Το αποτέλεσμα ήταν η ενίσχυση των μεγάλων γαιοκτημόνων και η εξαθλίωση των φτωχών αγωνιστών. Βλ. και Μακρυγιάννη, *Απομνημονεύματα*

³⁰⁶ G. D' Eighthal, *Η Ελλάς του 1833 – 35*, σ. 53

³⁰⁷ Maurer, *Ο ελληνικός λαός*, σ. 482 βλ. και Eighthal, ό. π. σ. 53 «και εάν το έργον τούτο δεν εκαρποφόρησεν εισέτι, δεν πταίει το Γραφείον».

³⁰⁸ Maurer, ο.π. σ. 603: «Για την εκμετάλλευση όμως όλου αυτού του πλούτου, τίποτε σχεδόν δεν έχει γίνει. Δεν έγινε εποικισμός, ώστε να κατοικηθεί η ερημωμένη χώρα...» σ. 586: «Τα περισσότερα κτήματα του Δημοσίου παρέμειναν χέρσα και ακαλλιέργητα... Και εκτός από αόριστα σχέδια για εγκατάσταση στρατιωτικών και για ίδρυση πόλεων, τίποτ' άλλο δεν είχε γίνει στο τόσο σημαντικό αυτό θέμα...».

³⁰⁹ βλ. πίνακα 2 και Διάγραμμα 1

³¹⁰ βλ. πίνακα 3 και Διάγραμμα 1



στους 3,07 κατοίκους ανά Km² (από 14,18 σε 17,25)³¹¹. Το φαινόμενο αυτό γίνεται πιο έντονο στις περιοχές όπου κατ' εξοχήν εγκαθίστανται οι πρόσφυγες. Για το ν. Αιτωλίας και Ακαρνανίας (στα σημερινά του όρια) η αύξηση του πληθυσμού το 1832 – 1835 είναι 2.815 κάτοικοι (από 39.388 σε 42.203). Για το 1835 – 1837 η αύξηση πενταπλασιάζεται φτάνοντας τους 15.196 κατοίκους (από 42.203 σε 57.399)³¹². Αντίστοιχα για τον ν. Φωκίδος και Λοκρίδος (στα όρια των ν. Φωκίδας και Φθιώτιδας) η αύξηση του 1832 – 1835 είναι 3.219 κάτοικοι (από 42.052 σε 48.271) ενώ η αύξηση του 1835 – 1837 είναι 14.046 δηλαδή τετραπλάσια της προηγούμενης³¹³. Θα πρέπει βέβαια να αντιμετωπίζουμε με κάποια δυσπιστία τους αριθμούς που αφορούν την εποχή, δεδομένου ότι τόσο η έλλειψη επιστημονικών απογραφικών μεθόδων όσο και ο φόβος των υπηκόων ότι η απογραφή θα απέβαινε εις βάρος τους κατά τη φορολογία μπορούσαν να απομακρύνουν τα αποτελέσματα της επίσημης απογραφής από την πραγματικότητα³¹⁴. Παρ' όλα αυτά, οι σημαντικές διαφορές σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα δίνουν το στίγμα όσον αφορά τα αποτελέσματα της πολιτικής της Αντιβασιλείας τόσο κατά την πρώτη όσο και κατά τη δεύτερη περίοδο λειτουργίας της, σε συνδυασμό βέβαια και με τις μαρτυρίες της εποχής³¹⁵. Τόσο οι αγωνιστές που βρίσκονταν στο ελληνικό κράτος εκείνη την εποχή, όσο και οι πρόσφυγες που ήρθαν αργότερα δεν μπόρεσαν να αποκατασταθούν, ώστε να αποτελέσουν το βασικό κοινωνικό υπόβαθρο της Ελλάδας. Έτσι αναγκάστηκαν είτε να επιστρέψουν στις υπόδουλες περιοχές από τις οποίες προέρχονταν, είτε να παραμείνουν ακολουθώντας άλλος το δρόμο της ληστείας κι άλλος το δρόμο της εξάρτησης από κάποιον «προστάτη» (πολιτικό ή μεγαλογαιοκτήμονα συνήθως) ενισχύοντας και διαιωνίζοντας έτσι ένα σύστημα «πελατείας» γεγονός που δημιουργούσε συχνά πολιτική αστάθεια και που, παρά τις κατά καιρούς προσπάθειες ακόμα κι από τον Όθωνα, δεν εξοβελίστηκε από την ελληνική κοινωνία³¹⁶.

³¹¹ βλ. πίνακα 4

³¹² βλ. πίνακα 5 και Διάγραμμα 2

³¹³ βλ. πίνακα 6 και Διάγραμμα 3 Όλα τα αριθμητικά στοιχεία από το Μ. Χουλιαράκη, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος 1821 – 1971*, Αθήνα 1974

³¹⁴ Σ. Παπαγεωργίου, *Το ελληνικό κράτος (1828 – 1909)*, σ. 114, π. χ. Ο Χουλιαράκης δίνει για το 1832 πληθυσμό της Ελλάδας 629.214, ενώ ο Thiersch τον ανεβάζει στους 811.435. Όσο κι αν οι αριθμοί του Thiersch πρέπει να θεωρούνται μάλλον λανθασμένοι λόγω των αντικειμενικών δυσκολιών που αντιμετώπισε, η απόκλιση είναι πολύ μεγάλη για να θεωρούνται αξιόπιστοι καθ' ολοκληρίαν οι επίσημοι αριθμοί.

³¹⁵ Mauger, Eighthal, Μακρυγιάννης, Νέεζερ κλπ.

³¹⁶ Για το σύστημα της «πελατείας» βλ. Ι. Πετρόπουλος, Αικ. Κουμαριανού, *Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους*, σ. 25 - 29



ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ

Ο Όθωνας ανέλαβε προσωπικά την διακυβέρνηση της χώρας, με την ανάρρησή του στο θρόνο, στις 20 Μαΐου / 1 Ιουνίου 1835, την ημέρα δηλαδή της ενηλικίωσής του. Το γεγονός γιορτάστηκε στην Αθήνα και οι Έλληνες τίμησαν τη μέρα, ξεχνώντας για λίγο τα προβλήματά τους και τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν, ελπίζοντας ότι ο βασιλιάς, τώρα που αναλάμβανε ο ίδιος τα ηνία του κράτους, θα κατόρθωνε να επιβάλει την τάξη, την ασφάλεια, την ευημερία στη χώρα³¹⁷. Οι ενέργειές όμως του Όθωνα, από την πρώτη κιόλας μέρα της ενθρόνισής του, δεν ήταν ενθαρρυντικές. Με τη διακήρυξη για την ανάληψη του θρόνου δήλωνε καθαρά τις προθέσεις του να ασκήσει ο ίδιος απολυταρχικά τα κυβερνητικά καθήκοντα³¹⁸, ενώ την ίδια περίοδο η Βαυαροκρατία εδραιωνόταν με το διορισμό του Artmansperg ως αρχιγραμματέα της επικράτειας³¹⁹. Δεν θα μπορούσαμε βέβαια να δεχθούμε ότι ο Όθωνας θα συμπεριφερόταν διαφορετικά σε σχέση με την Αντιβασιλεία. Ουσιαστικά αποτέλεσε τη συνέχειά της, καθώς οι Αντιβασιλείς, ακόμη και κατά τη δεύτερη περίοδο υπό την κυριαρχία του Artmansperg δεν διαμόρφωναν μόνοι τους πολιτική στρατηγική αλλά ακολουθούσαν κατά το μάλλον ή ήττον τις κατευθύνσεις που τους είχαν δοθεί, ή συνεχίζονταν να δίνονται από τη Βαυαρία. Ο Όθωνας, στην αρχή της βασιλείας του, δεν αποτελούσε εξαίρεση σ' αυτόν τον κανόνα³²⁰.

Ωστόσο, με την άνοδό του στο θρόνο, σηματοδοτήθηκε μια νέα προοπτική για τη λειτουργία του κράτους, με την εγκαθίδρυση νέων θεσμών, τέσσερις από τους οποίους δημιουργήθηκαν στο τελευταίο εξάμηνο του 1835. Κατά σειρά ήταν α) το αξίωμα του αρχιγραμματέα της επικράτειας, β) το σύστημα της μικρής γαιοκτησίας γ) η ίδρυση του Συμβουλίου Επικρατείας και δ) η δημιουργία της ελληνικής φάλαγγας³²¹. Εκτός του πρώτου, όλοι οι υπόλοιποι είχαν μελετηθεί από την εποχή της πρώτης Αντιβασιλείας στην προσπάθειά της να διαμορφώσει τα πλαίσια λειτουργίας του νέου κράτους, σύμφωνα πάντα με τις

³¹⁷ Πετρόπουλος - Κουμαριανού, ο. π. σ. 147, Ι.Ε.Ε., τ. ΙΓ' σ. 58, Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, σ. 322 κ. εξ. Για τη διάθεση των Ελλήνων ως προς τον Όθωνα χαρ/κή η δήλωση Μακρυγιάννη: «Αυτ' είναι η μέρα όπου τρομάξαμεν να την ιδούμεν οι Έλληνες και κατεξοχή οι στρατιωτικοί, χύνοντας αίμα ποταμούς».

³¹⁸ Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, σ. 261: «Σήμερα, καθ' ην ημέραν αναλαμβάνω εγώ αυτός τας ηνίας της Κυβερνήσεως, καθ' όλην αυτής την έκτασιν...» βλ. & Β. Ζάϊντλ, *Οι Βαυαροί στην Ελλάδα*, Αθήνα 1984, σελ. 176 κ. εξ.

³¹⁹ Πετρόπουλος - Κουμαριανού, *Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους* σ. 147, Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, σ. 324 κ. εξ. όπου και η διαγωγή του Artmansperg ως προς τους αγωνιστές.

³²⁰ Ι.Ε.Ε. τ. ΙΓ' σ. 58: «εφόσον ο Λουδοβίκος είχε αποφασίσει τη λύση Άρμανσπεργκ, ο Όθων δεν μπορούσε παρά να την δεχθεί, όσο και αν του ήταν οδυνηρόν».



υποδείξεις του Λουδοβίκου της Βαυαρίας . Η εφαρμογή τους όμως είχε σκόπιμα καθυστερήσει ώστε να συμπέσει με την άνοδο του Όθωνα στο θρόνο και να καταγραφεί έτσι στα θετικά του στοιχεία. Παρά τις προθέσεις ωστόσο και τους στόχους τους, οι θεσμοί αυτοί δεν κατορθώθηκε να εφαρμοστούν καθ' ολοκληρίαν.

Ο πρώτος θεσμός, το αξίωμα δηλαδή του αρχιγραμματέα, δεν κράτησε για πολύ. Έπαψε να υπάρχει με την πτώση του Artmansperg τον Φεβρουάριο του 1837. Στην ουσία το ίδιο το αξίωμα δεν συνέβαλε στην προώθηση των θεμάτων διοίκησης του κράτους, καθώς επιδίωξη του Όθωνα ήταν να έχει ρόλο συμβουλευτικό κι όχι να χαράζει συγκεκριμένη πολιτική, παρά να εφαρμόζει άνωθεν διαταγές³²².

Ο δεύτερος θεσμός, ο σχετικός με το σύστημα της μικρής γαιοκτησίας, αφορούσε άμεσα και τους πρόσφυγες και παρά το ότι εφαρμόστηκε καθυστερημένα (αρχή με το νόμο «περί προικοδοτήσεως» 26 Μαΐου / 17 Ιουνίου 1835) αποτέλεσε τη βάση για τη διαμόρφωση της νεώτερης ελληνικής κοινωνίας.³²³ Ωστόσο ακόμη κι ο τόσο καίριος αυτός θεσμός δεν εφαρμόστηκε επιτυχώς και ακριβώς όπως είχε σχεδιαστεί, με αποτέλεσμα τη στρέβλωση των αρχικών του επιδιώξεων, όπως θα δούμε παρακάτω.

Το Συμβούλιο της Επικρατείας αποτελούσε την τρίτη θεσμική καινοτομία που συνόδευε τον Όθωνα στην ανάρρησή του στο θρόνο (διάταγμα της 30 Σεπτεμβρίου 1835). Ήταν ένα συμβουλευτικό όργανο σχετικά με οικονομικά και θεσμικά ζητήματα και παράλληλα το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο του κράτους. Ωστόσο προβλέπονταν δεσμεύσεις που μπορούσαν να αναστείλουν τις πρωτοβουλίες του και τα μέλη του διορίζονταν από το βασιλιά για απεριόριστο διάστημα , μπορούσαν όμως να απολυθούν. Ο μακροβιότερος ίσως από αυτούς τους θεσμούς, διατηρήθηκε στην αρχική του μορφή και τις αρχικές του λειτουργίες ως το Μάρτιο του 1844 οπότε και παραχωρήθηκε το σύνταγμα³²⁴.

Ο τέταρτος θεσμός προέβλεπε την ίδρυση ελληνικής φάλαγγας (διάταγμα της 30 Σεπτεμβρίου 1835) με βασικότερο στόχο να τιμηθούν οπλαρχηγοί που είχαν προσφέρει στον Αγώνα και να ενισχυθούν οικονομικά. Όπως είδαμε, η Αντιβασιλεία είχε ήδη συγκροτήσει δύο μικρά σώματα αποτελούμενα από «άτακτους» παλαιούς αγωνιστές, με μικρή όμως ανταπόκριση και είχε παραχωρήσει συντάξεις σε μικρό αριθμό οπλαρχηγών. Με το νέο διάταγμα επιχειρούνταν να εξομαλυνθούν οι δυσαρέσκειες που είχε δημιουργήσει η διάλυση των «ατάκτων» το 1833. Προβλεπόταν έτσι η δημιουργία εξαμελούς επιτροπής που θα επέλεγε όσους έκρινε ικανούς να ενσωματωθούν στη φάλαγγα, απολαμβάνοντας έτσι μια τιμητική σύνταξη και ορισμένα προνόμια, όπως η παραχώρηση εθνικών γαιών κ. λ. Ωστόσο κι ο θεσμός αυτός δεν μπόρεσε να ολοκληρωθεί περισσότερο, λόγω των σοβαρών οικονομικών

³²¹ Πετρόπουλος – Κουμαριανού, *Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους*, σ. 149 - 150

³²² Πετρόπουλος – Κουμαριανού, ο. π. , σ. 149 - 152

³²³ Πετρόπουλος – Κουμαριανού, ο. π. , σ. 149



προβλημάτων του νεοσύστατου κράτους, αλλά και της δυσπιστίας που προκαλούσε ο τρόπος εφαρμογής του. Έτσι λειτούργησε με μειωμένη ισχύ ως το 1838 κι έφτασε σε διάλυση με την οικονομική κρίση του 1843³²⁵.

Σε ό,τι αφορά τους πρόσφυγες, η άνοδος του Όθωνα στο θρόνο θα μπορούσε να σημαίνει την αρχή μιας νέας περιόδου, χωρίς τις γραφειοκρατικές διαδικασίες και την ευθυνοφοβία της Αντιβασιλείας. Στην διακήρυξή του άλλωστε ο νέος βασιλιάς υπαινισσόταν την επίλυση αναλόγων προβλημάτων³²⁶. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη δημοσίευση του νόμου «περί διανομής της γης» και την ίδρυση της φάλαγγας, δημιουργούσε ελπίδες στους ήδη ταλαιπωρημένους πρόσφυγες. Όμως, τόσο η ίδια η πολιτική του Όθωνα³²⁷ όσο και οι συνθήκες που επικρατούσαν με την ελάχιστη πληροφόρηση και τις αντιδράσεις των ισχυρών μεγαλογαιοκτημόνων κατέστησαν ανενεργές όλες αυτές τις καλές προθέσεις, με αποτέλεσμα, σε πολλές περιπτώσεις, τα ζητήματα των προσφύγων να απασχολούν το κράτος και μετά τον Όθωνα.

³²⁴ Πετρόπουλος – Κουμαριανού, ο. π. , σ. 149 - 152

³²⁵ Πετρόπουλος – Κουμαριανού, ο. π. , 149 – 153. Για τις συνθήκες και τους όρους της παραχώρησης γαιών βλ. Π. Θεοχάρη, Γ.Σ. Κόλλια & Γ.Ι. Νικολόπουλου, *Συλλογή εγκυκλίων...*, τ. Α' σελ. 145 – 179. Μέλη της επιτροπής είχαν διοριστεί ο Church ως πρόεδρος και οι Κριεζώτης, Νικηταράς, Τζαβέλας, Ευμορφόπουλος και Μακρυγιάννης (βλ. Μακρυγιάννη, *Απομνημονεύματα*, σ. 324 κ. εξ. όπου και χαρακτηριστικές στιγμές από τον τρόπο λειτουργίας της επιτροπής).

³²⁶ Τ. Βουρνάς , *Ιστορία της νεώτερης Ελλάδας*, σ. 262 «Τας εις την πατρίδα προσενεχθείσας θυσίας και εκδουλεύσεις ενός εκάστου, θέλω έχει πάντοτε προ οφθαλμόν» βλ. & Β. Ζάϊντλ, *Οι Βαυαροί στην Ελλάδα*, σελ. 167 κ. εξ.



Στις 26 Μαΐου / 7 Ιουνίου 1835, λίγες μέρες μόνο μετά την ενηλικίωση του Όθωνα, δημοσιεύτηκε ο νόμος «περί προικοδοτήσεως των ελληνικών οικογενειών». Ο νόμος αυτός αποτελούσε μια αξιόλογη προσπάθεια να λυθεί το πρόβλημα της αγροτικής ιδιοκτησίας και παράλληλα να αποκατασταθούν όσοι το δικαιούνταν. Αντίθετα με την πρώτη προσπάθεια της Αντιβασιλείας (διάταγμα 20/5 – 1/6 1834) ο νόμος αυτός περιλάμβανε όλους τους κατοίκους του νέου κράτους εφόσον είχαν συμμετάσχει στον Αγώνα, γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό κυρίως για τους πρόσφυγες, δεδομένου ότι περιλαμβάνονταν στις διατάξεις του νόμου ακόμα και οι αγωνιστές από εδάφη που επαναστάτησαν αλλά δεν περιλήφθηκαν στα σύνορα του Ελληνικού κράτους. (π. χ. Ήπειρος, Θεσσαλία, Μακεδονία, Θράκη, Κρήτη, Κύπρος κ. λ.) ακόμα κι αν αυτοί δεν είχαν εγκατασταθεί ακόμη στο Βασίλειο³²⁸.

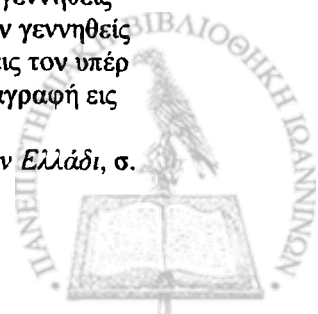
Οι αρχηγοί των οικογενειών που είχαν δικαίωμα προικοδοτήσεως εγγράφονταν σε ειδικούς καταλόγους από τους δημάρχους και τα δημοτικά συμβούλια των δήμων στους οποίους ανήκαν. Μετά την επικύρωση των καταλόγων αυτών από το Υπουργείο Εσωτερικών, μπορούσαν να πάρουν μια πιστωτική ομολογία αξίας 2.000 δρχ. αποκλειστικά και μόνο για την αγορά γης που επρόκειτο να διανεμηθεί. Η αγορά γινόταν με δημοπρασία μεταξύ όσων είχαν δικαίωμα σε κάθε δήμο, ενώ ο κάθε αγοραστής είχε δικαίωμα να αγοράσει γη έως το ανώτατο όριο των 40 στρ. κι αναλάμβανε την υποχρέωση να εξοφλήσει το αντίστοιχο ποσό στα επόμενα 36 χρόνια με ετήσιο τόκο 9%. Στις εκτάσεις που μπορούσαν να προικοδοτηθούν εντάσσονταν όχι μόνο τα καλλιεργήσιμα κτήματα, αλλά και καλλιεργημένα κι εκτός αυτών κι άλλα ακίνητα όπως μύλοι, σπίτια, οικόπεδα, αμπελώνες κ. λ. με εξαίρεση τα ήδη νοικιασμένα κτήματα, τους ελαιώνες κι άλλες εκτάσεις οπωροφόρων, τα δάση, τα κτήματα που επρόκειτο να αποτελέσουν τη βασιλική περιουσία καθώς και κάθε άλλο κτήμα που η κυβέρνηση έκρινε κατάλληλο να μην διαθέσει για προικοδότηση³²⁹.

Η τελευταία αυτή εξαίρεση δίνει αφορμή για αμφισβητήσεις της ακεραιότητας του νόμου, δεδομένου ότι αποτελούσε μια καλή δικαιολογία κι ευκαιρία για καταπατήσεις είτε από τα μέλη της Κυβέρνησης, είτε από τους κατά τόπους εκφραστές της. Είναι χαρακτηριστική η μαρτυρία

³²⁷ Ζ. Παπαντωνίου, *Όθων*, σ. 15 «Η λειτουργία του ήταν απίστευτη... Ως να μελετηθή ένα διάταγμα, επάλυνε και η κατάσταση που το είχε προκαλέσει και οι ευκαιρίες έφευγαν χωρίς να ξαναγυρίσουν».

³²⁸ Π. Θεοχάρη, Γ. Κόλλια, Γ. Νικολόπουλου, *Συλλογή εγκυκλίων...*, τ. Α', σελ. 17 κ. εξ. Ειδικά για τους «ετερόχθονες» αναφέρεται ότι περιλαμβάνεται «πας εκτός των σημερινών ορίων του Βασιλείου γεννηθείς Έλλην, όστις λαβών μέρος εις τον υπέρ ελευθερίας αγώνα κατοικεί εις την Ελλάδα... Πας Έλλην γεννηθείς εις ήπειρον ή εις νήσον μη ανήκουσαν μεν εις την Ημετέραν Επικράτειαν, λαβούσαν δε μέρος εις τον υπέρ ελευθερίας αγώνα, αν εντός δύο ετών από της σήμερον αποκατασταθή εις την Ελλάδα και καταγραφή εις δήμον».

³²⁹ Π. Θεοχάρη, Γ. Κόλλια, Γ. Νικολόπουλου, ο. π. σ. 18 κ. εξ. & Τ.Ν. Πιτινέλη, *Η Μοναρχία εν Ελλάδι*, σ. 160 κ. εξ.



του Μακρυγιάννη για την χρήση εθνικών γαιών με στόχο την εξαγορά συνειδήσεων από τον Armansperg με την συνεργασία του υπουργού οικονομικών Λασσάνη³³⁰.

Η θέσπιση όμως του νόμου αυτού είχε γίνει με διαφορετικούς στόχους. Κατ' αρχάς έπρεπε να αναγνωριστεί και να βραβευθεί ο αγώνας των Ελλήνων με την απόδοση σ' αυτούς ιδιόκτητης γης, έστω κι αν αυτό δεν γινόταν δωρεάν³³¹. Ωστόσο βασικός στόχος ήταν να κατοχυρώσει την ελεύθερη ιδιοκτησία, διαμορφώνοντας έτσι μια κοινωνική πλειοψηφία από ανεξάρτητους μικροϊδιοκτήτες, οι οποίοι γι' αυτό το λόγο θα στήριζαν το θρόνο, αποτελώντας το αντίπαλο δέος για τις ως τότε ισχυρές τάξεις των προεστών και των οπλαρχηγών.³³² Υπήρχε επίσης και η προσπάθεια εκσυγχρονισμού του φορολογικού συστήματος. Με βάση το νέο νόμο η δεκάτη θα έμπαινε πια στο περιθώριο και θα εγκαινιαζόταν και στη γεωργική παραγωγή η καταβολή του φόρου σε χρήμα, πράγμα που θα οδηγούσε κάποια στιγμή στην θέσπιση κανονικού φόρου εισοδήματος, όχι μόνο για δικαιότερη φορολογία αλλά και για να αφαιρεθεί η δύναμη των ενουκιαστών που εκμεταλλεύονταν τους αγρότες προς όφελός τους³³³.

Παρά τις καλές προθέσεις των συντακτών του, αλλά και τα πλεονεκτήματα που ο ίδιος είχε, ο νέος νόμος δεν κατάφερε να πετύχει πλήρως τους στόχους του. Τα πρώτα σύννεφα είχαν φανεί από την αρχή, καθώς το χρεολύσιο είχε θεωρηθεί ιδιαίτερα βαρύ και είχαν διατυπωθεί έντονες διαμαρτυρίες³³⁴. Ως τα τέλη δε του 1840, μόνο 6.124 αρχηγοί οικογενειών είχαν κάνει χρήση των προνομίων τους και είχαν διανεμηθεί 102.648 στρ. γης συνολικής αξίας 4.868.528 δρχ. Μ' άλλα λόγια, κάθε οικογένεια είχε πάρει κατά μέσο όρο 16,8 στρ. μέσης αξίας 795 δρχ., πράγμα που σημαίνει ότι οι περισσότεροι δεν είχαν χρησιμοποιήσει ολόκληρο το ποσό των 2.000 δρχ. της ομολογίας³³⁵.

Η αποτυχία όμως του νόμου υπήρχε και σε πολιτικό επίπεδο. Με τροποποίηση, έξι μήνες μόλις μετά τη δημοσίευσή του, δινόταν δικαίωμα αγοράς μέχρι 80 στρ. σε όσους είχαν ήδη αγοράσει 40 στρ. Αυτό όμως παραβίαζε τον βασικότερο στόχο του νόμου που ήταν, όπως είδαμε, η δημιουργία μικρών ανεξάρτητων ιδιοκτησιών. Αν σ' όλα αυτά προστεθεί η αντίδραση

³³⁰ Μακρυγιάννη, *Απομνημονεύματα*, σ. 331 κ. εξ. «και πώς ρήμαξε το ταμείον ο Αρμασπέρης κι ο Υπουργός της μπιστοσύνης του της Οικονομίας, τι πήραν μαζί και τα καλύτερα υποστατικά, σταφίδες, μύλους κι άλλα τα μέρασαν (τα οποία φαίνονται ως σήμερα)» και «... κάλεσε τους συντρόφους του Κριτζώτη, Γριβαίγους, Μαμούρη, Ρούκη, Κολιόπουλον, Γενναίον, Τζόκρη κι άλλους τοιούτους, όπου τους έκαμεν με υποστατικά και με χρήματα...» βλ. και ΙΕΕ, τ. ΙΓ', σ. 61 - 62

³³¹ Π. Θεοχάρη κ. λ., ο. π., σ. 3 όπου στις διασαφηνίσεις του νόμου αναφέρεται ρητά ότι «ο νόμος ούτος δεν είναι νόμος περί αμισθι παραχωρήσεως (δωρεάς) ούτε δύναται να είναι τοιούτος».

³³² ΙΕΕ, τ. ΙΓ', σ. 59 βλ. και Π. Θεοχάρη κ. λ. ο. π., σ. 4 «ο σκοπός του περί προικοδοτήσεως νόμου είναι το να κατορθώσει ελευθέραν τελείαν ιδιοκτησίαν, ήτις λείπει ως επί το πολύ από την Ελλάδα και ήτις κατά τας μαρτυρίας της οικουμενικής ιστορίας είναι η μόνη βάση της πολιτικής οικονομίας του εθνικού εισοδήματος...»

³³³ Τ. Ν. Πιπινέλη, *Η Μοναρχία εν Ελλάδι*, σ. 161 και ΙΕΕ τ. ΙΓ, σ. 60 και Π. Θεοχάρη κ. λ., ο. π., 613 κ. εξ. «διά της ανωτέρω μεταλλαγής του φόρου απαλλάττεται από πλήθος παρενοχλήσεων εις τας οποίας υπέκειτο άχρι τούδε... προσέτι διά της εισαγωγής ενός τακτικού φορολογικού συστήματος μέλλει να ελαφρωθή εις το μέλλον σημαντικά ο γεωργός...».

³³⁴ Β. Σφυρόερα, *Η περίοδος της βασιλείας του Όθωνος (1832 - 1862)* σ. 50

³³⁵ ΙΕΕ, τ. ΙΓ' σελ. 98



των μεγάλων γαιοκτημόνων και η αδιαφορία των μικροκτηματιών, αλλά και των ακτημόνων, μπορούμε να πούμε ότι, όσον αφορά τους αντικειμενικούς του σκοπούς, ο νόμος είχε αποτύχει³³⁶.

Από την άλλη μεριά όμως, τόσο ο νόμος και οι προοπτικές που διάνοιγε για τους «ετερόχθονες», που θα έρχονταν στην Ελλάδα, όσο και οι υποσχέσεις για αναγνώριση και αποκατάσταση των αγωνιστών, είχαν θετικό αποτέλεσμα ως προς την προσέλκυση νέων κατοίκων στη χώρα. Κατά την περίοδο 1835 – 1837 ο πληθυσμός της χώρας αυξήθηκε, όπως είδαμε, κατά 145.804 κατοίκους, ενώ κατά την περίοδο της Αντιβασιλείας (1832 – 1835) κατά 44.971³³⁷. Αντίστοιχα αυξήθηκε και η πυκνότητα του πληθυσμού κυρίως στους νομούς στους οποίους κατ' εξοχήν αποκαθίστανται οι πρόσφυγες (ιδίως οι Ηπειρώτες και οι Θεσσαλοί) δηλ. στο νομό Αιτωλοακαρνανίας (στα σημερινά του όρια) και στο νομό Φωκίδος και Λοκρίδος (στα σημερινά όρια των νομών Φθιώτιδας και Φωκίδας). Οι αριθμοί βέβαια που αναφέρονται στην περίοδο αυτή³³⁸ ελέγχονται ως προς την αξιοπιστία τους και την επιστημονική τους εγκυρότητα³³⁹. Τόσο η έλλειψη επιστημονικών απογραφικών μεθόδων, όσο και ο φόβος των κατοίκων ότι τα αποτελέσματα της απογραφής θα απέβαιναν εις βάρος τους ως προς την φορολογία, δεν επέτρεπαν ταύτιση της επίσημης κρατικής απογραφής με την πραγματικότητα³⁴⁰. Από την άλλη και οι ιδιωτικές προσπάθειες (όπως αυτή του Thiersch) λόγω των αντικειμενικών δυσκολιών στην προσέγγιση των κατοίκων αλλά και στη συγκέντρωση στοιχείων απ' όλα τα σημεία του κράτους, οδηγούνταν σε λανθασμένους αριθμούς. Παρ' όλα αυτά, η συγκριτική μελέτη των αριθμητικών δεδομένων και οι διαφορές που παρουσιάζονται, μας επιτρέπουν να βγάζουμε σχετικά ασφαλή συμπεράσματα σχετικά με την πληθυσμιακή κατάσταση της Ελλάδας κατά την περίοδο που εξετάζουμε³⁴¹.

Σε ό,τι αφορά τους πρόσφυγες, μπορούμε να διαμορφώσουμε μια πρώτη εικόνα ως προς τις περιοχές και τους ρυθμούς που εγκαθίστανται, με μια συγκριτική ανάγνωση των πληθυσμιακών δεδομένων. Στα 1832 η Στ. Ελλάδα είχε το 32,93% του ελληνικού πληθυσμού, η Πελοπόννησος το 54,03% και οι Κυκλάδες το 13,04%. Στα 1835 τα ποσοστά παραμένουν τα ίδια, το 1837 όμως η κατανομή αλλάζει ως εξής: Στ. Ελλάδα: 33,81% Πελοπόννησος: 52,90% Κυκλάδες: 13,43% Μια πενταετία αργότερα, στα 1842 η αύξηση στη Στ. Ελλάδα είναι εμφανέστερη, με το 35,23% του πληθυσμού της Ελλάδας, ενώ η Πελοπόννησος πέφτει στο 51,34% και οι Κυκλάδες ελαφρώς ανεβαίνουν στο 13,43%. Τέλος το 1847 οι αντίστοιχοι

³³⁶ Πετρόπουλος – Κουμαριανού, *Η Θεμελίωση του ελληνικού κράτους*, σ. 270

³³⁷ βλ. πίνακες 2 και 3 και Διάγραμμα 1

³³⁸ βλέπε στοιχεία παραπάνω

³³⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Μ. Χουλιαράκης δίνει ως πληθυσμό της χώρας, το 1832, 629.214 κατοίκους, ενώ ο F. Thiersch 811.435

³⁴⁰ Για το θέμα βλ. Μ. Χουλιαράκη, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821–1971*, Αθήνα 1974 και Σπ. Παπαγεωργίου, *Το ελληνικό κράτος (1828 – 1909)*, Παπαζήσης, Αθήνα 1988, σ. 114 κ. εξ.



αριθμοί είναι 35,68% (+0,45%), 51,55% (+0,18%), και 12,89% (-0,54%)³⁴². Τα δεδομένα αυτά είναι ενδεικτικά κι αν συνδυαστούν και με τα έγγραφα που αναφέρονται στις προσφυγικές εγκαταστάσεις, μας παρουσιάζουν μια εικόνα αρκετά γλαφυρή κι αξιόπιστη.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες θα μπορούσαμε λοιπόν να συμπεράνουμε ότι οι κατευθύνσεις της πολιτικής του Όθωνα σχετικά με την προσέλκυση πληθυσμού στην Ελλάδα είχαν τεθεί σε σωστές βάσεις. Το γεγονός της εισόδου προσφύγων κατά την περίοδο αυτή, είναι ενδεικτικό. Η μετέπειτα αποτυχία τόσο του νόμου «περί προικοδοτήσεως», όσο κι άλλων θεσμικών προσπαθειών (π. χ. η συνθήκη Ζωγράφου το 1840) οφειλόταν κατά κύριο λόγο στις αντιδράσεις των προκρίτων και των μεγάλων γαιοκτημόνων³⁴³, χωρίς να παραγνωρίζουμε ωστόσο και το ρόλο των Δυνάμεων, που καθόριζαν τις κινήσεις των κομμάτων³⁴⁴, αλλά και την προσωπικότητα και πολιτική συμπεριφορά του Όθωνα και των συμβούλων του.

Με την έλλειψη ανταπόκρισης που συνάντησε ο νόμος περιέπεσε σε αδράνεια και το κράτος αναγκάστηκε να εφαρμόσει άλλα μέτρα σε ό,τι αφορά τα εθνικά κτήματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο νόμος της 29^{ης} Φεβρουαρίου 1848 «περί παραχωρήσεως ενός στρέμματος γης εις τους γεωργούς»³⁴⁵. Στο πρώτο άρθρο του νόμου καθοριζόταν ότι θα παραχωρούνταν δωρεάν ένα στρέμμα γης για οικοδομή κατοικίας από τα εθνικά κτήματα σε όσους έλληνες γεωργούς κατοικούσαν ή επιθυμούσαν να εγκατασταθούν σε χωριά των οποίων η γη ανήκε στο δημόσιο, εφόσον δεν είχαν ιδιότητα σπίτια ή οικόπεδα. Υπήρχαν όμως κι εδώ ορισμένα σημεία που φαίνονταν να υπονομεύουν το εγχείρημα. Έτσι, στο άρθρο 5 αναφέρεται ότι από τις παραχωρήσεις αυτές εξαιρούνται όσα οικόπεδα έχουν ή «κρύβουν» αρχαιολογικά και ιστορικά μνημεία, αλλά και όσα το δημόσιο ή δημοτικό συμφέρον απαιτούσε να μην παραχωρηθούν³⁴⁶. Παράλληλα προβλεπόταν και μια σειρά γραφειοκρατικών διαδικασιών, γεγονός που καθιστούσε ακόμη δυσκολότερη την εφαρμογή του νόμου³⁴⁷.

Πέραν τούτου, τα αποτελέσματα δεν ήταν (και δεν θα μπορούσαν να είναι) ικανοποιητικά γιατί, εκτός απ' όλα τα άλλα, δεν υπήρχε η αναγκαία οργάνωση κι έτσι το κράτος δεν μπορούσε ούτε απογραφή της γης σ' όλη την έκταση της χώρας να κάνει, ούτε να εμποδίσει την

³⁴¹ βλ. πίνακα 7, χάρτη 2 και Διάγραμμα 5

³⁴² βλ. πίνακα 10 και Διάγραμμα 5

³⁴³ ΙΕΕ, τ. ΙΓ' σελ. 98 - 99

³⁴⁴ Πετρόπουλος - Κουμαριανού, *Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους*, σ. 12: «Οι ελιγμοί των ανταγωνιζομένων ντόπιων φατριών απέβλεπαν την εποχή αυτή προς τις ευρωπαϊκές δυνάμεις και τους τοπικούς εκπροσώπους τους, πολύ περισσότερο από όσο γινόταν άλλοτε ανάμεσα σε ανταγωνιστικές ομάδες μέσα στα πλαίσια της επίσημης οθωμανικής ιεραρχίας. Έτσι, το ελληνικό κράτος έγινε, από την ίδια ώρα που άρχισε να παίρνει υπόσταση, ένα διαβρωμένο πολιτικό σύστημα».

³⁴⁵ Δηλιγιάννης - Ζηνόπουλος, *Ελληνική νομοθεσία...*, τ. Δ' σ. 24 κ. εξ.

³⁴⁶ Δηλιγιάννης - Ζηνόπουλος, ο. π., σ. 25: «Άρθρον 5: Εξαιρούνται των παραχωρήσεων γαίαι ή γήπεδα φέροντα ή κρύπτοντα αρχαιότητες ή άλλα ιστορικά μνημεία και όσα δημόσιον ή δημοτικόν συμφέρον απαιτεί να μην παραχωρηθώσιν.»

³⁴⁷ Δηλιγιάννης - Ζηνόπουλος, ο. π., σ. 25 κ. εξ. Άρθρα 6 - 10



καταπάτηση των εθνικών γαιών, πράγμα που συνέβαινε ακόμη και με την ανυπαρξία των τίτλων³⁴⁸.

Ανεξάρτητα πάντως από το μέγεθος της επιτυχίας ή της αποτυχίας τους, τα μέτρα αυτά αναδείκνυαν την αναγκαιότητα διοικητικής οργάνωσης, αλλά και κοινωνικής αναδιάρθρωσης του ελληνικού κράτους.

³⁴⁸ Πετρόπουλος – Κουμαριανού, *Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους*, σ. 271



2: ΤΟ ΑΛΛΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Αν η μετανάστευση των ελλήνων κατά τα χρόνια της επανάστασης, αλλά και τα πρώτα χρόνια ύπαρξης του ελληνικού κράτους ήταν κατά κανόνα ανεξέλεγκτη και δεν ρυθμιζόταν από κάποιους κανόνες (πράγμα άλλωστε αναπόφευκτο τόσο από την εμπόλεμη κατάσταση όσο και από την ανυπαρξία στοιχειώδους οργάνωσης στο νέο κράτος) κατά την Οθωμική περίοδο επιχειρήθηκε να γίνει μια προσπάθεια ελέγχου της μετανάστευσης από τα υπόδουλα εδάφη, ώστε και οι πρόσφυγες που θα έρχονταν να έχουν μεγαλύτερες δυνατότητες αποκατάστασης, αλλά και να ρυθμιστούν ζητήματα που προέκυπταν, όπως τα περιουσιακά στοιχεία των προσφύγων, οι δυνατότητες επιστροφής ή επίσκεψης στον τόπο τους κ.ο.κ. Οι κυριότερες προσπάθειες, ανεξάρτητα από τα αποτελέσματα τους, προς αυτή την κατεύθυνση ήταν: 1) Το πρωτόκολλο της 30/1/1836 2) Η συνθήκη « Ζωγράφου » της 3 - 15/3/1840.

2.1.: ΤΟ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΤΟΥ 1836

Τον Ιανουάριο του 1836 οι πληρεξούσιοι των τριών προστάτιδων Δυνάμεων (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία) συνεδρίασαν στο Λονδίνο προκειμένου να ρυθμίσουν ζητήματα που αφορούσαν τις σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Κυριότερο αντικείμενο των συζητήσεων ήταν οι διαφορές που είχαν ανακύψει μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και της Πύλης σχετικά με την ερμηνεία των διατάξεων παλαιότερων συμφωνιών που ρύθμιζαν θέματα μετανάστευσης³⁴⁹. Το σημείο στο οποίο επικεντρώνονταν οι διαφωνίες ήταν οι προθεσμίες που είχαν στη διάθεσή τους οι υπήκοοι κάθε κράτους προκειμένου να προχωρήσουν στη μετανάστευση. Ως εκ τούτου οι τρεις εκπρόσωποι αποφάσισαν να παρέμβουν ώστε να λυθεί το ζήτημα που μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο τις σχέσεις των δύο κρατών. Έτσι κατέληξαν σε συμφωνία, η οποία παραδόθηκε στα δύο κράτη προς επικύρωση³⁵⁰.

Με το πρώτο άρθρο του πρωτοκόλλου, διατυπωνόταν η πρόθεση να κληθούν οι πρέσβεις των τριών Αυλών στην Κωνσταντινούπολη να συμβουλέψουν την Πύλη ώστε να μη θεωρήσει πως έχουν εκπνεύσει οι προθεσμίες για μετανάστευση που είχαν χορηγηθεί, για τους μεν Έλληνες ένας χρόνος (Πρωτόκολλο της 3^{ης} Φεβρουαρίου 1830) για τους δε Οθωμανούς ενάμισι έτος (Πρωτόκολλο της 9/21^{ης} Ιουλίου 1832). Κι αυτό γιατί, κατά την ερμηνεία των πληρεξουσίων, οι προθεσμίες αυτές θα έπρεπε να υπολογισθούν αφού είχαν παραδοθεί σε κάθε

³⁴⁹ Πρόκειται για το πρωτόκολλο της Ανεξαρτησίας (Λονδίνο 3/2/1830 και συγκεκριμένα την παράγραφο 6 και για τη συνθήκη της Κωνσταντινουπόλεως (9 - 21/7/1832) που ρύθμιζε κυρίως τα όρια των δύο κρατών και το συνοριακό καθεστώς

³⁵⁰ Το κείμενο του Πρωτοκόλλου και της κοινοποίησης του από το Υπουργείο Εξωτερικών στο Θ. Δηλιγιάννης - Γ. Ζηνόπουλος, *Ελληνική νομοθεσία από του 1833 μέχρι του 1860*, τ. Α' σελ. 481 - 485

κυβέρνηση, οι χάρτες των ελληνικών συνόρων. Συνεπώς, εφόσον οι χάρτες αυτοί παραδόθηκαν στην Οθωμανική κυβέρνηση στις 9 Δεκεμβρίου 1835, οι προθεσμίες για την έναρξη της μετανάστευσης θα έπρεπε να αρχίσουν από τότε³⁵¹.

Στο δεύτερο άρθρο διατυπωνόταν η επισήμανση ότι ήταν προς το συμφέρον του Σουλτάνου να μην παρεμποδίσει τη μετανάστευση των ελλήνων υπηκόων του, δεδομένου ότι οι άνθρωποι αυτοί σε τέτοια περίπτωση θα δυσανασχετούσαν, με αποτέλεσμα να αποτελούν εστία κινδύνου και ταραχών σε στιγμές κρίσιμες για το οθωμανικό κράτος. Για να αποφευχθούν λοιπόν αυτοί οι κίνδυνοι ήταν χρήσιμο να παρασχεθούν στους Έλληνες υπηκόους όλες οι διευκολύνσεις και τα αναγκαία μέσα για την ελεύθερη έξοδό τους από το κράτος³⁵².

Κατόπιν καθοριζόταν ότι δικαίωμα μετανάστευσης είχαν πλέον και τα άτομα από τα μέρη που αναφέρονταν στα πιο πάνω Πρωτόκολλα, δηλαδή κάθε περιοχή της Ελλάδας που πήρε μέρος στην επανάσταση και ύστερα αποδόθηκε στην Πύλη, αλλά και όποιες ελληνικές οικογένειες της Κωνσταντινούπολης και των μικρασιατικών παραλίων το επιθυμούσαν, εφόσον είχαν κακοποιηθεί, εξοριστεί ή χάσει τις περιουσίες τους. Παράλληλα διευκρινιζόταν ότι ως Έλληνες θα θεωρούνταν όσοι ανήκαν στις παρακάτω κατηγορίες: 1) Όσοι Έλληνες γεννήθηκαν σε Οθωμανική επικράτεια και μετανάστευσαν πριν από τις 16 Ιουνίου 1830 χωρίς να επιστρέψουν σε οθωμανικό έδαφος για αποκατάσταση. 2) Οι Έλληνες στους οποίους χορηγήθηκε δικαίωμα μετανάστευσης με το πρωτόκολλο του 1830 και οι οποίοι μετανάστευσαν μέχρι την 9^η Δεκεμβρίου 1835 οπότε παραδόθηκε ο χάρτης των συνόρων στην οθωμανική κυβέρνηση, εφόσον εκπληρώνουν τους απαιτούμενους όρους³⁵³.

Στη συνέχεια, με το άρθρο Δ' του πρωτοκόλλου, οι εκπρόσωποι των Δυνάμεων συμφωνούσαν ότι, όποιος Έλληνας ήθελε να μεταναστεύσει, έπρεπε να φύγει από το Οθωμανικό κράτος μέσα στην προθεσμία του ενός έτους, να εγκατασταθεί στην Ελλάδα και να υποσχεθεί ότι δεν πρόκειται να επανέλθει παρά μόνο περνώντας προς άλλη χώρα τουλάχιστον για διάστημα μιας τριετίας από την εγκατάστασή του στο ελληνικό κράτος.

Για το λόγο αυτό, με το επόμενο άρθρο, η ελληνική κυβέρνηση αναλάμβανε την υποχρέωση να μην επιτρέψει έκδοση διαβατηρίου για έλληνα μετανάστη από την οθωμανική επικράτεια, εάν δεν είχε εκπληρώσει ήδη τους προηγούμενους όρους³⁵⁴.

Ειδική μνεία γινόταν για τους μετανάστες ναυτικούς, δεδομένου ότι, λόγω της ιδιαιτερότητας του επαγγέλματός τους και τον όγκο των συναλλαγών μεταξύ Ελλάδας – Οθωμανική Αυτοκρατορίας, η εκπλήρωση του όρου της τριετίας καθιστούσε αδύνατη την εξάσκησή του και συνεπώς δυσχέραινε σε μεγάλο βαθμό τις δυνατότητές τους για επιβίωση. Ως εκ τούτου θεωρήθηκε σωστό να μειωθεί ο απαιτούμενος χρόνος παραμονής στην Ελλάδα από

³⁵¹ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος, ο. π. τ. Α' σελ. 481

³⁵² Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος ο. π.

³⁵³ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος ο. π. τ. Α' σελ. 482



τρία σε ένα έτος, μετά την παρέλευση του οποίου οι έλληνες ναυτικοί είχαν το δικαίωμα να προσορμίζονται στα λιμάνια του οθωμανικού κράτους και να ασκούν το εμπόριο ως Έλληνες υπήκοοι χωρίς να υπόκεινται σε παρενοχλήσεις ή επεμβάσεις κάθε είδους³⁵⁵. Τέλος, οι πρέσβεις των τριών Δυνάμεων στην Κων/πολη επιφορτίζονταν να πείσουν τα δύο μέρη ώστε να αποδεχθούν το πρωτόκολλο³⁵⁶.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, τόσο η ελληνική όσο και η οθωμανική κυβέρνηση ήταν φανερό ότι δεν μπορούσαν να αντιδράσουν. Έτσι, την 1^η Ιανουαρίου 1837 το Υπουργείο των Εξωτερικών κοινοποιούσε το συγκεκριμένο πρωτόκολλο³⁵⁷, τονίζοντας ότι επρόκειτο για ομόφωνη απόφαση των δύο κυβερνήσεων κάτω από τις υποδείξεις των τριών Δυνάμεων³⁵⁸.

Παρά την ομόφωνη αποδοχή του, το πρωτόκολλο παρουσίαζε τις ίδιες αδυναμίες, τις οποίες είχε δημιουργηθεί για να καλύψει. Αφ' ενός καθόριζε σαφώς τα χρονικά όρια της μετανάστευσης³⁵⁹ και τους δικαιούχους αυτού του δικαιώματος³⁶⁰, αφ' ετέρου δεν διευκρίνιζε τους όρους του διακρατικού εμπορίου ούτε έκανε λόγο για την τύχη των περιουσιών αυτών που θα μετανάστευαν. Αποτέλεσμα αυτών των ασαφειών ήταν να δημιουργούνται προβλήματα στους Έλληνες πρόσφυγες, όταν επέστρεφαν στις υπόδουλες περιοχές, αλλά και να βρίσκονται αυτοί ξαφνικά χωρίς περιουσιακά στοιχεία, με συνέπεια να αποθαρρύνονται οι μεταναστευτικές προσπάθειες³⁶¹.

³⁵⁴ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος ο. π. τ. Α' σελ. 482

³⁵⁵ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος ο. π. Άρθρο ΣΤ'

³⁵⁶ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος ο. π. σελ. 483, Άρθρον Ζ' Τα μέλη του Συνεδρίου αναθέτουσιν εις την φρόνησιν των εν Κωνσταντινουπόλει πληρεξουσίων των τριών Αυλών την εκλογήν των καταλληλοτέρων διαλλακτών μέσων προς παραδοχήν εκ μέρους των ενδιαφερομένων μερών των εν τω παρόντι πρωτοκόλλω διαλαμβανομένων διατάξεων».

³⁵⁷ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος ο. π. τ. Α' σελ. 483 «Δηλοποίησις της επί του Β. Οίκου και των εξωτερικών σχέσεων Γραμματείας, συνεπεία του ανωτέρω πρωτοκόλλου».

³⁵⁸ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος, ο. π. «Αι μεγάλοι Δυνάμεις της Γαλλίας, της Μεγάλης Βρετανίας και της Ρωσίας... ανεδέχθησαν, κατά την έμφυτον Αυτών επιείκειαν, την μεσολάβησιν εις κατάπαυσιν των διαφόρων, ώστε επί τη βάσει αυτής κατά το Πρωτόκολλον της 18/30 Ιανουαρίου 1836... η ελληνική Κυβέρνησις και η οθωμανική Πόρτα απεφάσισαν ομοφώνως».

³⁵⁹ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος, ο. π. τ. Α', σελ. 483: «Ότι η προθεσμία αύτη να εκταθή έως την 1/13 Ιουλίου 1837 και τότε να τελειώση».

³⁶⁰ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος ο. π., τ. Α' σελ. 482



2.2.: Η ΣΥΝΘΗΚΗ « ΖΩΓΡΑΦΟΥ »

Το Νοέμβριο του 1839, ο Κων/νος Ζωγράφος ταξίδεψε στην Κωνσταντινούπολη, ως υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας, με επίσημη αποστολή να μεταφέρει τα συγχαρητήρια της Ελλάδας στον νέο Σουλτάνο Αβδούλ Μετζήτ. Πραγματικός σκοπός όμως του ταξιδιού ήταν η σύναψη εμπορικής και πολιτικής συμφωνίας μεταξύ Ελλάδας και Πύλης. Η συμφωνία αυτή κρινόταν απαραίτητη για την Ελλάδα, ώστε να ξεπεραστούν σοβαρά εμπόδια στην ανάπτυξη του ελληνικού εμπορίου. Ήταν η πρώτη φορά που Έλληνας επίσημος γινόταν δεκτός από σουλτάνο και από μέρους των δύο πλευρών υπήρξε προθυμία προς την κατεύθυνση της σύναψης συμφωνίας, με αποτέλεσμα οι διαπραγματεύσεις να προχωρήσουν γρήγορα. Έτσι στις 3/15 Μαρτίου 1840 υπογράφηκε στην Κωνσταντινούπολη συνθήκη δεκαετούς διάρκειας μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κι Ελλάδας. Εκεί διευθετούνταν εμπορικές και οικονομικές εκκρεμότητες και τακτοποιούνταν προβλήματα που, είτε υπήρχαν από προηγούμενα χρόνια, είτε ανέκυπταν από τις εμπορικές δραστηριότητες των δύο λαών³⁶².

Με το πρώτο άρθρο³⁶³ δινόταν η δυνατότητα στους υπηκόους και των δύο κρατών να συνάπτουν εμπορικές σχέσεις μεταξύ τους από ξηρά και θάλασσα, χωρίς εμπόδια. Το δεύτερο άρθρο καθόριζε ότι την ιδιότητα του υπηκόου αποκτούσαν όσοι είχαν γεννηθεί σε κάθε κράτος ή είχαν αναγνωρισθεί ως τέτοιοι με βάση τα διεθνή πρωτόκολλα. Κατόπιν συμφωνούνταν ότι οι υπήκοοι κάθε κράτους απαλλάσσονταν από κάθε στρατιωτική υπηρεσία ή φορολογική υποχρέωση του άλλου κράτους όσο βρίσκονταν στην επικράτειά του, καθώς και ότι θα εφοδιάζονταν χωρίς προσκόμματα με όλα τα απαραίτητα δικαιολογητικά για τις μετακινήσεις τους. Κατοχυρωνόταν εξάλλου η ελεύθερη ναυσιπλοΐα και το εμπόριο, ενώ τα πλοία απαλλάσσονταν από τελωνειακούς ελέγχους³⁶⁴ και καθιερώνονταν οι δασμοί που ίσχυαν και για όλα τα άλλα κράτη, “τα πλέον ευνομούμενα”³⁶⁵.

Λαμβάνονταν επίσης πρόνοια για την τύχη πλοίων κι εμπορευμάτων σε περίπτωση ναυαγίων και την τυχόν μεσολάβηση μεσιτών (άρθρα 9 & 10) ενώ με το άρθρο 11 δινόταν η δυνατότητα για ναυτικό εμπόριο στα λιμάνια κάθε κράτους, στους υπηκόους και των δύο κρατών³⁶⁶. Κατοχυρωνόταν επίσης η ελευθερία του διά ξηράς εμπορίου και εξισώνονταν οι

³⁶¹ Δημάκης, *Η πολιτειακή μεταβολή του 1843...*, σελ. 44 όπου γίνεται αναφορά σε ομιλία του Γ. Ζωγράφου στην Εθνοσυνέλευση του 1843 για τα προσκόμματα που συναντούσαν όσοι Έλληνες είχαν μεταναστεύσει, όταν επέστρεφαν για υποθέσεις τους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

³⁶² Πετρόπουλος – Κουμαριανού, *Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους*, σ. 213

³⁶³ Όλο το κείμενο της συνθήκης περιέχεται στο βιβλίο του Τρ. Ευαγγελίδη, *Ιστορία του Όθωνος Βασιλέως της Ελλάδος (1832 – 1862)*, Αθήναι 1893, σελ. 164 – 173.

³⁶⁴ «Άρθρο 6. Τα ελληνικά πλοία εις όλους τους Οθωμανικούς λιμένας και τα Οθωμανικά πλοία εις όλους τους λιμένας του Ελληνικού Βασιλείου, είτε εισπλέοντα, είτε εκπλέοντα, δεν θέλουν υποβάλλεσθαι εις καμμίαν τελωνειακήν ή λιμενικήν επίσκεψιν».

³⁶⁵ Άρθρο 8 (Τρ. Ευαγγελίδου, ο. π., σελ. 166)

³⁶⁶ «... το ακτοπλοϊκόν εμπόριον, συνιστάμενον εκ προϊόντων εντοπίων ή ξένων, στελλομένων από ένα εις άλλον λιμένα μιας των δύο Επικρατειών, δύναται να γίνεται ελευθέρως διά των πλοίων και των υπηκόων και των δύο τόπων επί συμφωνία του να καθυποβάλλωνται εις τας αυτάς υποχρεώσεις και να πληρώνωσι τα αυτά δικαιώματα, εις τα οποία υπόκεινται και τα πλοία των μάλλον ευνοουμένων αυτοχθόνων».

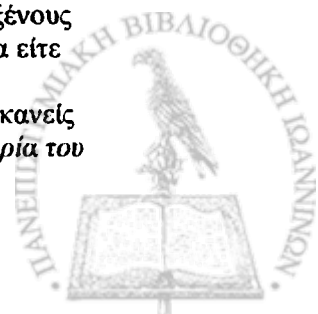


έμποροι και των δύο κρατών ως προς τους δασμούς και τα εμπορικά δικαιώματα. (άρθρα 12 – 15). Προβλεπόταν ωστόσο, με το άρθρο 16, ότι εξαιρούνταν από αυτόν τον γενικό κανόνα εκείνα τα προϊόντα, τα οποία παράγονταν σε γειτονικές περιοχές και συνεπώς μπορούσαν να οδηγήσουν σε αθέμιτο ανταγωνισμό. Για τους λόγους αυτούς, τα δύο κράτη θα διόριζαν επιτρόπους, οι οποίοι θα καθόριζαν μια κοινή τιμή για κάθε εμπόρευμα. Τα δύο μέρη συμφωνούσαν να συνεργαστούν για την πάταξη του λαθρεμπορίου και υπήρχαν ιδιαίτερες συμφωνίες για τις ενέργειες κάθε κράτους σε περίπτωση πολεμικής σύγκρουσης με τρίτους (όπως π. χ. να μην εξοπλίζονται εχθρικά πλοία στα λιμάνια τους, να υπάρχουν εμπορικές συναλλαγές εκτός των περιπτώσεων αποκλεισμού κ.ο.κ.). Επίσης καθοριζόταν η ανταλλαγή πρέσβειων, προξένων και άλλων διπλωματικών υπαλλήλων, ενώ με το άρθρο 22 απαγορευόταν να χορηγείται η σημαία ενός των δύο κρατών σε πλοίο που δεν ανήκε σε υπήκοο αυτού του κράτους. Επίσης απαγορευόταν η ναυτολόγηση υπηκόου του ενός κράτους σε πλοίο του άλλου (άρθρο 23).

Το επόμενο όμως άρθρο της συνθήκης (άρθρο 24) ήταν αυτό που ενδιέφερε τους πρόσφυγες και συγκέντρωσε τα περισσότερα πυρά³⁶⁷. Με το άρθρο αυτό οι δύο πλευρές συμφωνούσαν ότι οι πρέσβεις αλλά και οι άλλοι διπλωματικοί υπάλληλοι δεν μπορούσαν να παράσχουν προστασία ή βοήθεια στους υπηκόους του άλλου κράτους, ακόμη και με την παραχώρηση διαβατηρίου. Δεν επιτρεπόταν, μ' άλλα λόγια, η χορήγηση πολιτικού ασύλου ή διπλωματικής προστασίας. Το γεγονός αυτό, «αθώο» από μια πρώτη ματιά, στην ουσία αποτελούσε απεμπόληση από την Ελλάδα, του δικαιώματος, ή έστω της επιδίωξης, να ασκεί τα καθήκοντα του προστάτη πάνω στους Έλληνες κυρίως, αλλά και τους χριστιανούς γενικότερα, υπηκόους της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι το ίδιο συνέβαινε και για την οθωμανική κυβέρνηση, σε σχέση με τους Οθωμανούς – αλλά κι άλλους μουσουλμάνους – υπηκόους του ελληνικού βασιλείου. Η σημασία ωστόσο αυτής της απαγόρευσης δεν ήταν ίδια και για τις δύο πλευρές. Κι αυτό γιατί, τόσο η έκταση των ελληνικών εδαφών που βρίσκονταν κάτω από οθωμανική κυριαρχία, όσο και ο αριθμός του ελληνικού ή απλώς ελληνόφωνου πληθυσμού που ζούσε στις υπόδουλες περιοχές ήταν σημαντικά ανώτερος του αντίστοιχου των Οθωμανών που εξακολουθούσαν να ζουν στο ελληνικό κράτος³⁶⁸. Άλλωστε και οι συνθήκες ζωής, σε πολλές περιπτώσεις, ήταν διαφορετικές, ενώ η επιθυμία της απελευθέρωσης υπήρχε

³⁶⁷ «Άρθρον 24. Εις τους Πρέσβεις και λοιπούς διπλωματικούς πράκτορας καθώς και εις τους προξένους και υποπροξένους των συνθηκολογουσών Δυνάμεων δεν επιτρέπεται ποτέ να υπεξαίρωσι δημόσια είτε κρυφίως τους υπηκόους της άλλης από την νόμιμον αυτών αρχήν ουδέ να προστατεύσωσι διά διαβατηρίων ή διπλωμάτων και εν γένει θέλει διατηρηθή εντός αμφοτέρων των τόπων η αρχή, ότι κανείς να μην ημπορή καθ' οιονδήποτε τρόπο να απαρνήται την εθνικότητά του». (Τρ. Ευαγγελίδης, *Ιστορία του Όθωνος*, σ. 170)

³⁶⁸ Βλ. πίνακα 8



άσβεστη³⁶⁹. Ως εκ τούτου, οι υπόδουλοι έλληνες υπολόγιζαν στη βοήθεια του επίσημου ελληνικού κράτους για την απελευθέρωσή τους, ενώ, στο ενδιάμεσο, οι διπλωματικοί του εκπρόσωποι θα μπορούσαν να σταθούν αρωγοί και προστάτες σε όσους συμπατριώτες τους ήταν ανάγκη. Με το άρθρο αυτό όμως, η ελληνική κυβέρνηση φαινόταν κατ' αρχάς να αρνείται το ρόλο αυτό, ιδιαίτερα δε με τον τελευταίο όρο σχετικά με την «εθνικότητα» καθενός, ο οποίος μπορούσε εύκολα να παρερμηνευθεί³⁷⁰.

Στα υπόλοιπα άρθρα (25-29) ρυθμιζόνταν ζητήματα διπλωματικών ανταλλαγών και δικαστικής συνεργασίας, καθορίζονταν οι διαδικασίες σε περιπτώσεις θανάτου υπηκόων της μιας ή άλλης εθνικότητας στην αντίθετη χώρα, συμφωνούνταν μέτρα κατά της πειρατείας και της ληστείας ενώ τέλος, υπήρχε συμφωνία για δεκαετή ισχύ της συνθήκης³⁷¹.

Πέντε μέρες μετά την υπογραφή της συνθήκης, στις 20 Μαρτίου 1840, ο Κ. Ζωγράφος επέστρεψε στην Ελλάδα, βέβαιος ότι είχε επιτύχει να προάγει τα ελληνικά εμπορικά συμφέροντα. Ωστόσο τα πράγματα εξελίχθηκαν διαφορετικά. Είχε ήδη αρχίσει να καλλιεργείται το κλίμα της Μεγάλης Ιδέας και οι Έλληνες δεν έβλεπαν θετικά το γεγονός της διπλωματικής και οικονομικής προσέγγισης των δύο κρατών. Η δημοσίευση του κειμένου της συνθήκης στην εφημερίδα «Αιών» στις 30 Απριλίου, συντέλεσε ώστε να δημιουργηθεί αμέσως εκρηκτική κατάσταση, μιας και όλη η υπόθεση κρίθηκε επιβαρυντική για το έθνος³⁷². Τόσο το «αγγλικό» όσο και το «γαλλικό» κόμμα άσκησαν ταυτόχρονα έντονη πολεμική και λίγες μέρες αργότερα το υπουργικό συμβούλιο απέρριψε τη συμφωνία, με μόνη θετική ψήφο αυτή του Ζωγράφου. Αρνητική θέση πήρε επίσης και το Συμβούλιο της Επικρατείας κι έτσι, παράλληλα με τη λαϊκή αντίδραση και τις αναταραχές που σημειώθηκαν, ο Όθωνας ήταν αδύνατο να επικυρώσει τη συνθήκη. Στις 16 Μαΐου ο Ζωγράφος υποχρεώθηκε σε παραίτηση κι ως το τέλος του Ιουνίου το θέμα είχε λήξει³⁷³.

Όσον αφορά τους πρόσφυγες, η απόρριψη τελικά της συνθήκης μπορεί να θεωρηθεί ότι είχε τόσο θετικές όσο και αρνητικές επιπτώσεις. Αφ' ενός διατηρούνταν η εκκρεμότητα κι η ασάφεια σε αρκετά ζητήματα που τους αφορούσαν (περιουσιακά, διαθήκες κλπ.) ειδικά όσους

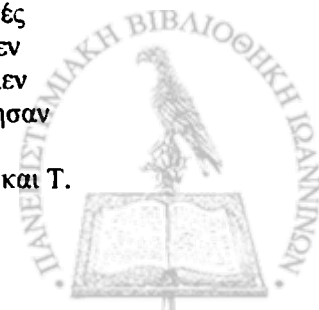
³⁶⁹ Χαρ/κα παραδείγματα οι επαναστάσεις στην Ήπειρο και Θεσσαλία το 1854, στην Κρήτη το 1866, η είσοδος του ελληνικού στρατού στη Θεσσαλία το 1878 και οι αντίστοιχες επαναστάσεις σε Θεσσαλία, Ήπειρο, Μακεδονία, Κρήτη κ.ο.κ.

³⁷⁰ Τρ. Ευαγγελίδου, ο. π., σ. 170: «κανείς να μην ημπορή καθ' οιονδήποτε τρόπον να απαρνήται την εθνικότητά του».

³⁷¹ Για το πλήρες περιεχόμενο των άρθρων αυτών βλ. Τρ. Ευαγγελίδου, ο. π., σ. 170 - 173

³⁷² Πετρόπουλος - Κουμαριανού, *Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους*, σ. 213, ΙΕΕ, τ. ΙΓ', σελ. 79 - 80, Τρ. Ευαγγελίδου, ο. π., σ. 173 και Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, σ. 345: «Ως ρωσόφρονες ενέργησαν και τον ξανάστευαν εις την Κωνσταντινούπολη να δέση με τους Οθωμανούς εμπορικές συνθήκες. Τον γέλασαν οι Οθωμανοί και οι άλλοι ξένοι όπου θέλουν την λευτεριά μας κι έκαμιν συνθήκη διά τους Έλληνες χειρότερη από κείνες οπούχαμε με τους Οθωμανούς πριν σηκώσουμε ντουφέκι. Όταν ήρθε εδώ, αυτό μαθαίνοντας οι Έλληνες κόντεψαν να τον ξεκλήσουνε. Και πάτησαν ποδάρι γενικώς οι Έλληνες και οι τύποι και την χάλασαν την συνθήκη».

³⁷³ Πετρόπουλος - Κουμαριανού, *Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους*, σ. 214, ΙΕΕ., τ. ΙΓ', σ. 80 και Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, σ. 269 - 271



είχαν μεταναστεύσει βασισμένοι στα πρωτόκολλα του 1830, 1832 και 1836³⁷⁴. Αφ' ετέρου το ελληνικό κράτος απέφευγε τον κίνδυνο να στερηθεί (με συμφωνία του) την δυνατότητα να προστατεύει τους υπόδουλους Έλληνες κι έτσι οι πρόσφυγες διατηρούσαν ακέραιες τις ελπίδες επανάκτησης των εδαφών τους κι επιστροφής στις πατρίδες τους. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με το γενικότερο πολιτικό κλίμα και τη στάση του Όθωνα, συντέλεσε καταλυτικά στην ανάπτυξη της πολιτικής του αλυτρωτισμού.

³⁷⁴ Κατά τον Ζωγράφο τα προσκόμματα της Πύλης και οι ασάφειες αυτές ήταν η αιτία της υπογραφής της



3: ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΑΥΤΟΧΘΟΝΩΝ ΚΑΙ ΕΤΕΡΟΧΘΟΝΩΝ³⁷⁵

Το πρόβλημα του διαχωρισμού των πολιτών του νεοσύστατου ελληνικού κράτους σε «αυτόχθονες» και «ετερόχθονες» ήταν από τη φύση του προορισμένο να απασχολήσει όχι μόνο τους πρόσφυγες, αλλά όλους γενικά τους Έλληνες.

Αν και οι ρίζες του προβλήματος μπορούν να εντοπισθούν στα χρόνια ακόμη της επανάστασης, με τον όρο «ετερόχθονες» να προσδιορίζει κυρίως τους Έλληνες της διασποράς που έρχονταν για να βοηθήσουν στον αγώνα, η ουσία ωστόσο εμφανίζεται στην ολότητά της κατά τα χρόνια της ανεξαρτησίας. Με τη δημιουργία του πρώτου ελληνικού κράτους εμφανίστηκε ταυτόχρονα η αναγκαιότητα στελέχωσης της κρατικής μηχανής και του δημοσίου τομέα, τόσο με ανώτατα στελέχη, όσο και με υπαλλήλους. Ο δημόσιος τομέας λοιπόν έγινε ο κυριότερος εργοδότης σε μια κατεστραμμένη από τον πόλεμο οικονομία και η κατάληψη μιας δημοσιούπαλληλικής θέσης σήμαινε ταυτόχρονα και οικονομική αποκατάσταση³⁷⁶. Ωστόσο τα απαραίτητα προσόντα για το σκοπό αυτό (μόρφωση, γνώσεις, εμπειρία) δεν ήταν δυνατόν να τα έχουν οι αγωνιστές, ιδιαίτερα όσοι είχαν περάσει τη ζωή τους στα όρια του ελλαδικού χώρου, με αποτέλεσμα τις δημόσιες θέσεις να τις καταλαμβάνουν κυρίως οι Έλληνες της διασποράς. Αποτέλεσμα ήταν να αναπτυχθεί μια υφέρπουσα εχθρότητα των «αυτοχθόνων» όσων δηλαδή είχαν γεννηθεί και ζήσει στην Ελλάδα πριν την έναρξη του αγώνα κατά των «ετεροχθόνων» των Ελλήνων μ' άλλα λόγια που ήρθαν στο ελληνικό κράτος μετά την απελευθέρωσή του.

Η αντιπαλότητα αυτή ξεπροβάλλει σ' όλη της την έκταση κατά τη συζήτηση του Συντάγματος το 1843 μετά την επανάσταση που κατέληξε στην αποδοχή της συνταγματικής μοναρχίας από τον Όθωνα. Αφορμή αποτέλεσε, η συζήτηση για το άρθρο 3 περί ελληνικής ιθαγένειας, οπότε κι έγιναν προτάσεις για τον αποκλεισμό ορισμένων πληρεξουσίων. Η αρχή βέβαια είχε γίνει από το ξεκίνημα της συζήτησης και την απόφαση ότι, για να θεωρηθεί έγκυρη η εκλογή του πληρεξουσίου κατά το άρθρο 5 του νόμου ΙΖ' του 1822, όφειλε να είναι «αυτόχθων της επαρχίας από την οποίαν εξελέγη» ή εγκατεστημένος εκεί από πενταετία με κατοχή ακίνητης περιουσίας ή, τέλος, πληρεξούσιος σωματείου, ο οποίος όμως έπρεπε να κατάγεται από περιοχή που θεωρείται ότι αντιπροσωπεύει³⁷⁷. Ωστόσο η κρίση επρόκειτο να ξεσπάσει από μια αναφορά που υποβλήθηκε στον πρόεδρο της Εθνοσυνέλευσης στις 3

συνθήκης βλ. και Ι. Δημάκης, *Η πολιτειακή μεταβολή του 1843...*, σ.44

³⁷⁵ Αναλυτικά το θέμα στο Ι. Δημάκης, *Η πολιτειακή μεταβολή του 1843 και το ζήτημα των αυτοχθόνων και ετερόχθονων*, Θεμέλιο, Αθήνα 1991

³⁷⁶ Όχι τόσο λόγω των μεγάλων μισθών, όσο κυρίως με τη νόμιμη ή παράνομη χρήση της θέσης με στόχο τον πλουτισμό του υπαλλήλου που την κατείχε (βλ. και ΙΕΕ., τ. ΙΓ', σελ. 111).

³⁷⁷ Ι. Δημάκης, ο. π. σελ. 17



Ιανουαρίου 1844 και η οποία, υπογεγραμμένη από περίπου 2600 πρόσωπα,³⁷⁸ ζητούσε την απομάκρυνση από τις δημόσιες θέσεις όσων ήρθαν στην ελεύθερη Ελλάδα μετά την επανάσταση. Η αναφορά πρότεινε εξάλλου την αναγνώριση των ιδίων δικαιωμάτων με τους αυτόχθονες σε όσους εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα μέχρι το 1827 και τη στέρηση απ' αυτά, για κάποιο χρονικό διάστημα, όσων ήρθαν αργότερα.

Μετά από έντονες συζητήσεις και διαφωνίες αποφασίστηκε ως συμβιβαστική λύση να μη γίνει στο σύνταγμα ο ακριβής προσδιορισμός των προσόντων του Έλληνα πολίτη, ενώ παράλληλα να θεσπιστεί ειδικό συνταγματικό ψήφισμα για τα προσόντα των δημοσίων υπαλλήλων. Έτσι, στις 12 Ιανουαρίου 1844 διαμορφώνεται και ψηφίζεται το Β΄ ψήφισμα της Εθνοσυνέλευσης βάσει του οποίου οι Έλληνες χωρίζονταν σε τρεις κατηγορίες: Στην πρώτη ανήκαν όσοι είχαν γεννηθεί στην ελληνική επικράτεια ή είχαν αγωνιστεί σ' αυτή μέχρι το τέλος του 1827 κι ακόμη όσοι είχαν έρθει και είχαν εγκατασταθεί μόνιμα μέχρι την ίδια χρονιά. Στην ίδια κατηγορία υπάγονταν επίσης κι όσοι είχαν λάβει μέρος αποδεδειγμένα σε στρατιωτικές ή ναυτικές πολεμικές επιχειρήσεις μέχρι το 1829.

Στη δεύτερη κατηγορία ανήκαν όσοι κάτοικοι των εκτός του ελεύθερου κράτους εδαφών είχαν αγωνιστεί στον αγώνα της ανεξαρτησίας, και είχαν εγκατασταθεί με τις οικογένειές τους σε κάποιον από τους δήμους του νεοσύστατου Βασιλείου μέχρι το 1837. Το ίδιο ίσχυε και για τα παιδιά των υπαγομένων στις πιο πάνω κατηγορίες, οι οποίες ήταν αυτές που καθόριζαν όσους είχαν δικαίωμα να διοριστούν σε κάποια δημόσια υπηρεσία αμέσως.

Στην τρίτη κατηγορία ανήκαν όσοι δεν εδικαιούντο άμεσου διορισμού, οι οποίοι ωστόσο υπάγονταν σε άλλους περιορισμούς. Έτσι, όσοι από αυτούς είχαν έρθει στην Ελλάδα στο διάστημα μεταξύ 1827 και 1832 μπορούσαν να διοριστούν δύο χρόνια μετά τη δημοσίευση του Συντάγματος. Αυτοί που είχαν εγκατασταθεί από το 1832 ως το 1837 μετά από τρία χρόνια, κι όσοι είχαν έρθει μετά το 1837 είχαν το δικαίωμα να καταλάβουν δημόσια θέση μετά από τέσσερα χρόνια. Από τις ρυθμίσεις αυτές εξαιρούνταν όσοι υπηρετούσαν στο στρατό, στο ναυτικό, σε προξενικές θέσεις ή θέσεις διερμηνέων και στην εκπαίδευση, επειδή επρόκειτο για θέσεις «τας οποίας ο του αγώνος Έλλην δεν δύναται ν' αναπληρώση»³⁷⁹.

Παρά τη συμβιβαστική αυτή λύση όμως, η αντιδικία μεταξύ των οπαδών των αυτοχθόνων κι ετεροχθόνων δεν έληξε. Νέα διαμάχη θα ξεσπάσει με αφορμή τη συζήτηση για τους όρους εκλογής των βουλευτών και το κατά πόσον οι εγκατεστημένοι στην Ελλάδα πρόσφυγες θα συνέχιζαν να εκπροσωπούνται με ιδιαίτερους βουλευτές ή όχι. Κι εδώ βρέθηκε

³⁷⁸ Ο ιδιαίτερα μεγάλος αυτός αριθμός των υπογραφών δείχνει ότι η όλη υπόθεση θα πρέπει να ήταν αποτέλεσμα καλά οργανωμένης προσπάθειας (βλ. και ΙΕΕ, τ. ΙΓ', σελ. 111).

³⁷⁹ Ι. Δημάκης, ο.π., σελ. 20 βλ. και C. Leconte, *Etude économique de la Grèce, de sa position actuelle de son avenir*, Paris 1847, σελ. 451



συμβιβαστική λύση η οποία προέβλεπε ιδιαίτερη αντιπροσώπευση μόνον σε όσους πρόσφυγες είχαν συννοικισθεί κι αποτελέσει δήμο με πληθυσμό ικανό να εκλέξει βουλευτή³⁸⁰.

Φαίνεται λοιπόν ότι η αντίθεση αυτή εκφράζεται με τρεις τρόπους, οι οποίοι, παρ' ότι φαίνονται διαφορετικοί, έχουν στην ουσία κοινό περιεχόμενο. Ο πρώτος αφορά την αποβολή από την εθνοσυνέλευση ορισμένων ετεροχθόνων πληρεξουσίων, ο δεύτερος συνδέεται με το θέμα των προσόντων των δημόσιων υπαλλήλων κι ο τρίτος με την αντιπροσώπευση των προσφύγων στις μελλοντικές βουλές. Κάθε πλευρά έχει τα δικά της επιχειρήματα. Οι ετερόχθονες προβάλλουν τα δικαιώματα που παραχώρησαν σ' όλους τους Έλληνες χριστιανούς τα συντάγματα της επανάστασης, τα οποία δεν είναι δυνατόν να ανακληθούν αναδρομικά, όπως εξάλλου και τα πρωτόκολλα που ρύθμιζαν τα μεταναστευτικά θέματα. Από την άλλη πλευρά οι αυτοχθονιστές τονίζουν ότι όλοι οι μετανάστες, ανεξάρτητα από το πότε ήρθαν στην Ελλάδα, απολαμβάνουν όλα τα δικαιώματα του Έλληνα πολίτη και το μόνο που ζητείται είναι να εξαιρεθούν για ένα διάστημα, από την κατοχή δημόσιων θέσεων, προνόμιο που στο παρελθόν έχουν καταχραστεί εις βάρος των αυτοχθόνων³⁸¹.

Σε ό,τι αφορά τους ήδη υπάρχοντες στην Ελλάδα πρόσφυγες, η απόφαση της Εθνοσυνέλευσης δεν φαίνεται να έχει άμεσες συνέπειες στην καθημερινή ζωή τους. Όντας στην πλειοψηφία τους αγρότες ή κτηνοτρόφοι με ελλιπείς ή ανύπαρκτες γραμματικές γνώσεις οι Ηπειροθεσσαλοί ειδικά πρόσφυγες δεν περίμεναν να αποκατασταθούν σε δημόσιες θέσεις. Κάτι τέτοιο άλλωστε δεν διακρίνεται ούτε στα έγγραφα που αποστέλλουν στην κυβέρνηση ή στον ίδιο τον βασιλιά και στα οποία περισσότερο γίνεται λόγος για φορολογικές ελαφρύνσεις, παραχωρήσεις γαιών, οικονομική βοήθεια κ.ο.κ. Δεν παρατηρείται λοιπόν ουσιαστική διαφοροποίηση της κατάστασης τους. Κάποιες πληροφορίες για την πρόθεση 200 Ηπειρωτών εμπόρων της Πάτρας να λάβουν τη ρωσική υπηκοότητα απογοητευμένοι από το ψήφισμα³⁸² αντικρούονται ως ψευδείς³⁸³ ενώ δεν παρατηρείται κάποια άλλη μαζική αντίδραση εκ μέρους των προσφύγων.

Από την άλλη μεριά με την απόφαση αυτή δινόταν ένα αντικίνητρο σ' όσους τυχόν ήθελαν να μεταναστεύσουν και να εγκατασταθούν στην Ελλάδα, δεδομένου ότι αφαιρείται από αυτούς μια επιπλέον δυνατότητα αποκατάστασης. Το γεγονός αυτό αποτελεί ισχυρό επιχείρημα των ετεροχθονιστών, οι οποίοι τονίζουν ότι έτσι οι Έλληνες που προσπαθούν να αποφύγουν τις τουρκικές διώξεις θα βρουν προστασία σε άλλες χώρες και, τη στιγμή που το ελληνικό κράτος χρειάζεται επιπλέον κατοίκους δείχνει να τους αρνείται³⁸⁴. Κάτι τέτοιο επιβεβαιώνουν και οι αριθμοί. Ενώ από το 1842 ως το 1843 παρατηρείται αύξηση πληθυσμού 62.054 κατοίκων, θα

³⁸⁰ Ι. Δημάκης, ο.π., σ. 21

³⁸¹ Ι. Δημάκης, ο.π.

³⁸² Ι. Δημάκης, ο.π., σελ. 173, δημοσίευμα στην εφημερίδα «Φίλος του Λαού».

³⁸³ Ο. π., σελ. 174, δημοσίευμα στην εφημερίδα «Εθνική»

³⁸⁴ ο. π. σελ. 57



χρειαστεί μια τετραετία (1843 – 1847) για να φτάσει η αύξηση σε ανάλογο ύψος (65.810 κάτοικοι). Η διαφορά φαίνεται ακόμη πιο έντονα αν εξετάσουμε τους τρεις νομούς όπου κατ'εξοχήν εγκαθίστανται οι πρόσφυγες. Έτσι στο νομό Αιτωλίας και Ακαρνανίας κατά το 1842 – 1843 παρατηρείται αύξηση 5.522 κατοίκων, στο διάστημα 1843 – 1847 η αύξηση είναι 3.230 κάτοικοι. Στο νομό Φθιώτιδος το 1842 – 1843 ο πληθυσμός αυξάνεται κατά 3.220 κατοίκους ενώ το 1843 – 1847 η αύξηση περιορίζεται σε 1038 κατοίκους. Τέλος στο νομό Φωκίδος τη χρονιά 1842 – 1843 έχουμε αύξηση 3652 κατοίκων ενώ τα έτη 1843 – 1847 μόνο 1706 κατοίκων³⁸⁵.

Φαίνεται λοιπόν ότι οι αποφάσεις της Εθνοσυνέλευσης σχετικά με το ζήτημα των αυτοχθόνων κι ετεροχθόνων, ειδικά το Β' ψήφισμα της 12^{ης} Ιανουαρίου 1844 με το διαχωρισμό των ελλήνων σε κατηγορίες για την κατάληψη δημόσιας θέσης, επηρέασαν αρνητικά την πρόθεση μετανάστευσης από τις υπόδουλες περιοχές προς την ελεύθερη Ελλάδα, με αποτέλεσμα την ανασχεση του ρυθμού αύξησης του ελληνικού πληθυσμού και της εισροής προσφύγων, οι οποίοι ωστόσο θα αρχίσουν να επανέρχονται σε μεγάλους αριθμούς μετά την αποτυχημένη επανάσταση του 1854 στην Ήπειρο, Θεσσαλία και Μακεδονία.

³⁸⁵ βλ. πίνακα 9 και Διάγραμμα 4



4: ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΕΣ ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

Οι προσπάθειες της Αντιβασιλείας να ρυθμίσει τα θέματα των προσφύγων και να προσπαθήσει να δώσει κάποιες κατευθύνσεις στην ως τότε άτακτη εγκατάστασή τους στο ελληνικό κράτος, ήταν φυσικό να συνεχιστούν από τον Όθωνα με την επικουρία των θεσμικών μέτρων για τη διανομή της γης και τη μετανάστευση που ήδη αναφέρθηκαν. Παράλληλα υπήρξε μια προσπάθεια για πιο οργανωμένη αντιμετώπιση του ζητήματος με διανομή γης σε συγκεκριμένες περιοχές και κατευθυντήριες γραμμές ως προς τις γεωργικές κυρίως αλλά και άλλες οικονομικές δραστηριότητες των προσφύγων. Παρατηρούμε λοιπόν την έκδοση σειράς Βασιλικών Διαταγμάτων, τα οποία όμως συνήθως δεν εφαρμόζονται είτε για τυπικούς λόγους (μη δημοσίευση τους στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως) είτε λόγω των αντιδράσεων των ντόπιων όπως θα δούμε πιο κάτω. Ειδικότερα για τους Σαρακατσάνους πρόσφυγες ήταν έντονη η προσπάθεια να υποχρεωθούν σε μόνιμες εγκαταστάσεις σε συγκεκριμένες περιοχές όπου θα μπορούσαν να εξασκούν την κτηνοτροφία ή να στραφούν και σε γεωργικές ασχολίες. Κι αυτός όμως ο στόχος βρήκε σοβαρά εμπόδια.

4.1.: ΟΙ ΗΠΕΙΡΩΤΕΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

Οι Ηπειρώτες και κατά τη διάρκεια της Οθωνικής Βασιλείας παρουσιάζονται ως διαφορετικές ομάδες, συνεκτικό κρίκο των οποίων αποτελεί η κοινή καταγωγή. Παρατηρούμε λοιπόν ομάδες ηπειροσουλιωτών, αρτινών, χμαρριωτών ή απλώς Ηπειρωτών εποίκων, ενώ οι Σουλιώτες λειτουργούν αυτόνομα αγωνιζόμενοι για τα δικά τους συμφέροντα.³⁸⁶ Παρ' όλα αυτά οι αρχές τους αντιμετωπίζουν ως ενιαία ομάδα, ενώ σε περιπτώσεις κατά τις οποίες στο παρελθόν είχαν προβλεφθεί διαφορετικές διατάξεις για κάποιους, αυτές επεκτείνονται ώστε να περιλαμβάνουν το σύνολο των Ηπειρωτών, όπως π. χ. γίνεται με το Β.Δ. της 1/13 Νοεμβρίου 1838 με το οποίο οι ευρισκόμενοι στο Αγρίνιο Ηπειρώτες συμμετέχουν στα ωφελήματα που έχουν ήδη αποφασιστεί για τους εκεί Σουλιώτες και ο συνοικισμός θα ονομάζεται στο εξής «Συνοικισμός των εις Αγρίνιον Ηπειροσουλιωτών»³⁸⁷. Ωστόσο σε πολλές περιπτώσεις οι Σουλιώτες εξακολουθούν να αντιμετωπίζονται ως αυτόνομη ομάδα.

Η τακτική των Ηπειρωτών να παρουσιάζονται ως ενιαία ομάδα δεν μας επιτρέπει να εξάγουμε ασφαλή συμπεράσματα για την ακριβή καταγωγή των μελών της, όσον αφορά τις

³⁸⁶ Είναι χαρακτηριστικό ότι στην Εθνοσυνέλευση του 1843 – 44 παρουσιάζονται 4 εκπρόσωποι των Ηπειρωτών εποίκων (Κλονάρης Χρ., Μάκας Κ., Μελάς Α., Σίμος Ευστ.) 2 των Αρτινών (Κομπότης Ι., Μόστρας Αν.) και 2 των σουλιωτών (Μπότσαρης Κ., Τζαβέλας Κ.) βλ. Εν. τέως βουλευτών, 150 χρόνια ελληνικής δημοκρατίας, Αθήνα 1995

³⁸⁷ Γ.Α.Κ., Οθωνικό Αρχείο, Υπ. Εσωτερικών, φ. 106



ιδιαίτερες πατρίδες τους. Από έγγραφα κι αιτήσεις απλών αγωνιστών ή των οικογενειών τους προς τον Όθωνα, φαίνονται ως κύριες περιοχές η Χιμάρα και το Αργυρόκαστρο, η ευρύτερη περιοχή των Ιωαννίνων, τα Ζαγόρια, η Άρτα (από την οποία προέρχεται η ομάδα των Αρτινών) η Πάργα, το Σούλι, ενώ γίνεται λόγος και για την ευρύτερη περιοχή της Θεσπρωτίας³⁸⁸.

Όσον αφορά τους τόπους εγκατάστασής τους, οι Ηπειρώτες κινούνται σε περιοχές κυρίως κοντά στις πατρίδες τους. Είναι τοποθεσίες που έχουν υποδειχθεί κατά την Αντιβασιλεία κι εδραιώνονται ως επιλογές αυτή την περίοδο. Όταν δεν είναι δυνατόν να παραμείνουν σε κοντινές περιοχές (Αγρίνιο, Κατούνα κ. λ.) προτιμούν εθνικά κτήματα σε τόπους με δυνατότητες ανάπτυξης κυρίως γεωργικής κι εμπορικής με πρόσβαση στη θάλασσα και κοντά σε εμπορικά κέντρα (Μόλος, Κυλλήνη, Μενδενίτσα). Παρατηρούμε λοιπόν μια συγκέντρωση των Ηπειρωτών προσφύγων γύρω από αυτές τις περιοχές κι έτσι εμφανίζονται συνοικισμοί και στο Θυάμο Αιτ/νίας, το Αντίρριο, ενώ αναπτύσσονται οι ήδη υπάρχοντες στη Λιβαδειά, τη Λαμία, τη Νευρόπολη, περιοχή κοντά στη Μενδενίτσα και το Μόλο, ενώ στην Πελοπόννησο δεν έχουμε μαζική παρουσία εκτός των εμπόρων που είναι ήδη εγκατεστημένοι στην Πάτρα και τον συνοικισμό των Ηπειρωτών στην Κυλλήνη³⁸⁹.

Η προσπάθεια όμως αυτή για μόνιμη εγκατάσταση δεν έγινε χωρίς προβλήματα ή αντιδράσεις. Σε πολλές περιπτώσεις τα προβλήματα προέρχονταν, όπως θα δούμε, από την αδυναμία της πολιτείας να κινηθεί με γρήγορους ρυθμούς, μέσα σ' ένα σχολαστικά γραφειοκρατικό σύστημα. Σε άλλες, οι πρόσφυγες συναντούσαν τις αντιδράσεις είτε των ντόπιων κατοίκων, είτε των τοπικών αρχών, οι οποίες, αν και διατεταγμένες να προσφέρουν κάθε βοήθεια, έβλεπαν ότι ήταν συμφερότερο να παρακωλύουν τις προσπάθειες εποίκισμού προσβλέποντας είτε σε οικονομικά είτε σε πολιτικά οφέλη.

Σε ό,τι αφορά τους όρους εγκατάστασής τους, αυτοί ρυθμιζόνταν συνήθως με Βασιλικά Διατάγματα κατά τα πρότυπα άλλων εποίκισμών (Μανιάτες, Ψαριανοί κ. λ.) με την ιδιαιτερότητα όμως ότι τα σχετικά με τους Ηπειρώτες Β.Δ. πολλές φορές δεν δημοσιεύονταν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως³⁹⁰. Ωστόσο το γεγονός αυτό δεν αναιρούσε την εγκυρότητα των θεσμικών αυτών κειμένων, τα οποία μνημονεύονται σε επίσημα έγγραφα³⁹¹. Εξάλλου, παρά το γεγονός ότι με το Β.Δ. της 1/13 Φεβρουαρίου 1833 καθιερώθηκε η δημοσίευση νόμων και διαταγμάτων ως στοιχείο συστατικό νομικής ισχύος, υπήρχε στους φορείς της διοίκησης ακόμη νωπή η παράδοση που ίσχυε από την περίοδο της επανάστασης κατά την οποία η δημοσίευση των νόμων στις εφημερίδες (αφού δεν υπήρχε επίσημη Ε.τ.Κ.) είχε «δηλωτικό»

³⁸⁸ βλ. πίνακα 11 και Χάρτη 4. Τα έγγραφα και οι αιτήσεις βοήθειας των αγωνιστών στα Γ.Α.Κ. Ανακτορικά, Αρχιγραμματεία, Αναφοραί, αιτήσεις, φ. 45 κ. εξ.

³⁸⁹ βλ. πίνακα 12 και χάρτη 3

³⁹⁰ βλ. σχετικά Δηλιγιάννη - Ζηνόπουλου, *Ελληνική νομοθεσία...*, τ. Ε', σελ. 328

³⁹¹ *π.χ.* Έγγραφο της επί των Οικονομικών Γραμματείας (ΓΑΚ, Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 238., φ. 106 κ. α.)



χαρακτήρα. Το γεγονός αυτό ερχόταν να ενισχύσει η σύγχυση που υπήρχε σχετικά με την ισχύ νόμων και διαταγμάτων που σε πολλές περιπτώσεις είχαν την ίδια βαρύτητα³⁹².

4.1.1. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΣΟΥΛΙΩΤΩΝ

Από τις ιδιαίτερες ομάδες μεταξύ των Ηπειρωτών, αυτοί που δρουν ανεξάρτητα και με μεγαλύτερο ζήλο για την αποκατάστασή τους, είναι οι Σουλιώτες. Η περίπτωση τους προκαλεί τις περισσότερες αντιδράσεις και παρά το γεγονός ότι το θέμα του αποικισμού τους ξεκινά ήδη από την επανάσταση, οριστική λύση θα δοθεί πολύ αργότερα³⁹³. Η άνοδος ωστόσο του Όθωνα στον θρόνο προκαλεί στους Σουλιώτες αισθήματα αισιοδοξίας καθώς πιστεύουν ότι τώρα τα προσκόμματα της γραφειοκρατίας που αντιμετώπιζαν από τη διάρκεια της Αντιβασιλείας, θα ήταν δυνατό να ξεπεραστούν. Τα πρώτα δείγματα γραφής εξάλλου υπήρξαν θετικά.

Με το Β.Δ. της 24 Αυγούστου / 11 Σεπτεμβρίου 1835³⁹⁴ εγκρίνονταν οι γεωμετρικές εργασίες στη Ναύπακτο για τον αποικισμό των Σουλιωτών, ενώ σε έγγραφο της 16^{ης} Σεπτεμβρίου 1835 του Γραφείου της «Δημοσίου Οικονομίας προς τον Γεωμέτρην Μπαρνεμπούερ, διορισμένον εις Ναύπακτον», προβλεπόταν η διανομή 50 στρεμμάτων γης σε κάθε οικογένεια και γινόταν σαφές ότι «εις περίστασιν όπου η γη κατεστρωμένη δεν επαρκέση, διά το αυτό έργον, θέλει συνεννοηθήτε μετά του Εφόρου της Ναυπάκτου όπου έχει να πάρετε το απολειφθέν όπου κάμνει χρεία διά να ευχαριστήσετε τους αυτού αποικούντας Σουλιώτας και να τους αποκαταστήσετε»³⁹⁵. Επίσης με Β.Δ. της 19^{ης} Οκτωβρίου 1835, το οποίο όμως δεν δημοσιεύεται στην Ε.τ.Κ. εγκρίθηκε να παραχωρηθεί δωρεάν στον καθένα από τους Ηπειροσουλιώτες της Ναυπάκτου 600 β. πήχεις έξω από το φρούριο για οικοδόμηση³⁹⁶.

Παρ' όλα αυτά ωστόσο τίποτα δεν φαινόταν να κινείται και η παραχώρηση των γαιών δεν ολοκληρώθηκε ούτε αυτή τη χρονιά πράγμα το οποίο ανάγκασε τους Σουλιώτες να απευθυνθούν στον ίδιο τον Όθωνα με αναφορά τους της 15 Ιανουαρίου 1836 που την υπέγραφαν ο Φώτος Ντούγαλης, Πάνο Ντούσης και Ιωάννης Ντούτζου ως επιτροπή του συνοικισμού των Σουλιωτών στην Ναύπακτο. Η αναφορά αυτή έχει ως εξής:

«Την 15 Ιανουαρίου 1836 εν Ναυπάκτω

Μεγαλειότατε!

³⁹² Περισσότερα για το θέμα αυτό στο Γ. Νάκος, *Το Πολιτειακόν καθεστώς της Ελλάδος επί Όθωνος μέχρι του Συντάγματος του 1844*, Θεσ/νίκη, 1974

³⁹³ Το 1864, δύο χρόνια μετά την εκθρόνιση του Όθωνα, το θέμα της γης που αναλογούσε στους Σουλιώτες βρισκόταν ακόμα υπό συζήτηση (Γ. Παπατρέχας, *Ιστορία του Αγρινίου*, σελ. 233) ενώ το 1872, δέκα χρόνια μετά, η παραχώρηση γης στο Αγρίνιο δεν είχε ολοκληρωθεί (Δ. Μιτάκης, *Εποίκιση Ηπειρωτών στην Αιτωλία*, «Ναυπακτιακά Δ'» 1988 – 1989 σελ. 65 – 231)

³⁹⁴ Γ.Α.Κ., Οθωνικά, Υπ. Εσωτ., φ. 105 βλ. και Δ. Μιτάκης, ο. π., σελ. 159 κ. εξ.

³⁹⁵ Δ. Μιτάκης, ο. π., σελ. 159

³⁹⁶ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος, *Ελληνική νομοθεσία...*, τ. Ε', σελ. 354



Οι υποφαινόμενοι Ηπειροσουλιώται τολμών να υποβάλλωμεν ταπεινότατα προς την Α.Μ., ότι κατά συνέπειαν του Υψ. Β. Διατάγματος του περί διανομής της Γης των στρεμμάτων πενήντα, καθώς δύο διά το οικόπεδον, αναφερθέντες δις ητήσαμεν να μας δοθή ης κατά την Ναύπακτον ηυδόκησεν η Α.Μ. όπου διαμένομεν. Αλλ' άχρι τούδε μένει ανενέργητος η διανομή, ένεκα του επάρχου όστις εμπόδισε ταύτην, ήτις έμελλε να γένη κατά την 13^η/25^η του τρέχοντος, επί λόγω μόνον ότι είναι απόλυτος ανάγκη να περιμένομεν άλλην διαταγήν από την επί των Εσωτερικών Βασιλ. Γραμματείαν.

Εν τσοούτοις, οι υποφαινόμενοι μη γνωρίζοντες τας αιτίας, δι' ων προξενείται εκ μέρους του επάρχου η άργητα αύτη και αδράνεια εις την εκτέλεσιν των Υψ. Β. Διαταγμάτων, προστρέχομεν εις το έλεος της Α.Μ. όπως δια της άκρας επεικίας της διατάξη περί της ταχείας διανομής ταύτης της Γης, την οποίαν καλλιεργούντες τώρα, ότε είναι και καιροί αρμόδιοι, δεν μένει, ειμή να απαντήσωμεν τας μεγάλας ανάγκας μας

Βασιλεύ Μεγαλειότατε!

Γνωρίζων όσον τας υπέρ πατρίδος εκδουλεύσεις μας και θυσίας, καθώς και την άκραν στενοχώριαν μας, Συγκατανεύσητε ως επεικής και φιλοδίκαιος εις την ταπεινήν αίτησίν μας, δι' ου να δυνηθώμεν να απαντήσωμεν τας ανάγκας μας ταύτας.

Ευπειθέστατοι

Φώτος Ντούγαλης

Πάνο Ντούσης

Ιωάννης Ντούτζου

Επιτροπή του συνοικισμού των Σουλιωτών»³⁹⁷.

Όπως βλέπουμε η αποκατάσταση των Σουλιωτών συναντούσε εμπόδια τόσο γραφειοκρατικά, όσο και πολιτικά, δεδομένου ότι οι αντιδράσεις των τοπικών αρχόντων πολλές φορές υποκινούνταν από τους ντόπιους κατοίκους της περιοχής, κάτι που, όπως θα δούμε, φαίνεται ιδιαίτερα στην περίπτωση του Αγρινίου. Η κατάσταση εξάλλου έγινε πιο δύσκολη μετά την εξέγερση στην Ακαρνανία στις 3 Φεβρουαρίου 1836, στην οποία πρωτοστατούσαν επιφανείς Σουλιώτες όπως ο Νικόλαος Ζέρβας κι ο Δήμο Τσέλιος³⁹⁸. Η άμεση καταστολή της εξέγερσης κατέστησε δυσχερές το έργο του αποικισμού αφού στις ήδη υπάρχουσες αντιδράσεις προστέθηκαν και αυτές των κατοίκων, ιδιαίτερα στο Αγρίνιο που ήταν το κέντρο των επαναστατών. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις 25 Μαΐου 1836 κάτοικοι του Αγρινίου ζητούν τη μετοίκηση των Ηπειροσουλιωτικών οικογενειών που διαμένουν στην επαρχία τους. Χαρακτηρίζουν τους Σουλιώτες υπεύθυνους για τα δεινά που τους απειλούν καταλογίζοντάς τους την ερήμωση των αγρών, της εκδίωξη ειρηνικών οικογενειών που ήρθαν από την

³⁹⁷Γ.Α.Κ., Οθων. Αρχείο, Ανακτορικά - Αναφορές, φ. 69



οθωμανική επικράτεια προς ανεύρεση καλύτερης τύχης³⁹⁹, την καταπάτηση αγρών, οικοπέδων κι εθνικών κτημάτων. Τους κατηγορούν ότι δεν συμμορφώνονται με τους νόμους αλλά ως κύριο έργο τους έχουν το να επιδίδονται σε παρανομίες, έτσι ώστε «ούτε οσπίτιον έχει ασφάλειαν, ούτε εργαστηρίον, αρκεί μόνον να υπονοήσουν ότι υπάρχει περιουσία κινητή και είναι η πρώτη των φροντίς πώς να την υφαρπάσουν». Αφού τέλος, υπενθυμίζουν ότι οι Σουλιώτες πρωτοστάτησαν στις εξεγέρσεις του 1834 και του Φεβρουαρίου ζητούν από την Κυβέρνηση να διατάξει την μετακίνηση των 70 περίπου οικογενειών Ηπειροσουλιωτών σε άλλα μέρη του κράτους προκειμένου έτσι να απαλλαγούν από τα δεινά που συσσωρεύει η παρουσία τους. Τόση δε φαίνεται να είναι η δυσαρέσκεια των Αγρινιωτών που, στην περίπτωση που η μετακίνηση των Σουλιωτών είναι αδύνατη, ζητούν από την κυβέρνηση να δώσει σ' αυτούς τους ίδιους άλλον τόπο εγκατάστασης⁴⁰⁰.

Όπως ήταν φυσικό, η κυβέρνηση δεν μπορούσε να αποδεχθεί μια τέτοια πρόταση. Αφ' ενός η μετακίνηση των ντόπιων Αγρινιωτών σε άλλες περιοχές ήταν κίνηση ανέφικτη κι εκτός λογικής, εφ' ετέρου η απόφαση για μεταφορά των Σουλιωτών σε άλλες περιοχές από αυτές που είχαν ήδη εγκατασταθεί με κυβερνητικές αποφάσεις, πιθανότατα θα όξυνε τα πνεύματα σε μια εποχή ήδη αρκετά δύσκολη. Ως εκ τούτου ήταν αναμενόμενη η αντίδραση του Όθωνα όταν από το υπουργείο Εσωτερικών παρουσιάστηκε η αναφορά αυτή. Με κάποια καθυστέρηση, αποφάσισε ότι ήταν δικαιολογημένες οι αιτιάσεις των κατοίκων αλλά δεν ήταν δυνατή η μετοίκηση κανενός. Ζήτησε δε την επαγρύπνηση της αστυνομίας και το συνετισμό των επιφανών Σουλιωτών από τις τοπικές αρχές⁴⁰¹.

Παρ' όλα αυτά οι αντιθέσεις μεταξύ Σουλιωτών και ντόπιων κατοίκων εξακολουθούσαν τόσο στο Αγρίνιο όσο και στη Ναύπακτο, όπου όμως τα πράγματα φαίνονταν πιο ήρεμα. Μια αναφορά του νομάρχη Αιτ/νίας στις 4/16 Σεπτεμβρίου 1836 με τίτλο «Παρατηρήσεις δια την κατάστασιν των επαρχιών εις τον νομόν Ακαρνανίας και Αιτωλίας» είναι χαρακτηριστική⁴⁰². «Η επαρχία Αγρινίου, αναφέρει, είναι δύσκολον να ησυχάσει ενόσω οι Ηπειροσουλιώται κατοικούσι εκεί συσσωμαζομένοι. Αείποτε θέλουν εξακολουθή ληστείας, καταχρήσεις και ανυποταξία. Όλοι σχεδόν αυτοί οι άνθρωποι είναι άνεργοι και ακτήμονες και μην έχοντες τον τρόπον του ζην δεν κάμνουν άλλον, ειμή να συλλογίζωνται πώς να εφευρίσκουν τρόπους να γανόνωνται και να μεταμορφώνονται διά να κλέπτουν του ενός τα ζώα και του άλλου την κατάστασιν, ώστε όσον φιλήσυχοι και αν είναι οι αυτόχθονες κάτοικοι, μη έχοντες ασφάλειαν και ησυχίαν θα φύγουν βαθμηδόν όλοι σχεδόν απ' εκεί. Εκτός τούτου, οψέποτε ήθελε

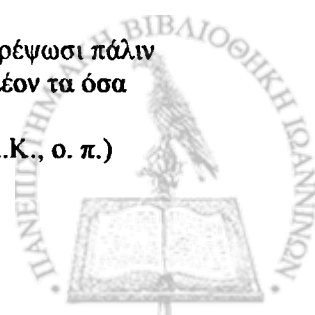
³⁹⁸ Ι.Ε.Ε., τ. ΙΓ' σελ. 64 και Δ. Μιτάκης, ο. π., σελ. 159

³⁹⁹ «Αλλά το βάρβαρον ήθος των διαληφθέντων Ηπειρωσουλιωτών τους ηνάγκασεν να επιστρέψωσι πάλιν εις τα ίδια. Ημείς οι ίδιοι κινδυνεύομεν να τους μιμηθώμεν μη δυνάμενοι να υποφέρωμεν πλέον τα όσα άχρι τούδε υπενέγκαμεν από αυτούς (Γ.Α.Κ. Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 161)

⁴⁰⁰ «... ή να μας δώση ημάς άλλον τόπον διά να μετοικησθώμεν μη γενομένου εκείνου» (Γ.Α.Κ., ο. π.)

⁴⁰¹ Γ.Α.Κ., Οθων. Αρχείο, Υπ. Εσωτ., φ. 161

⁴⁰² Γ.Α.Κ., Οθων. Αρχείο, Υπ. Εσωτ., φ. 177



παρουσιασθή ευκαιρία διά ταραχήν του κράτους, αυτοί οι άνεργοι άνθρωποι θέλουσι εΐσθαι έτοιμοι και πρόθυμοι, και ίσως θα είναι τα όργανα. Κατά δεύτερον λόγον εις τοιαύτην σχεδόν κατάστασιν ευρίσκεται και η Ναύπακτος, πλην είναι πλέον μέτρια τα δεινά από τα του Αγρινίου, αλλά και τούτοι και εκείνοι φρονούν να έχουν τους αυτόχθονας κατοίκους υπόδουλους και γεωργούς των. Όθεν και θεωρούνται μεταξύ των πάντοτε ως εχθροί και δεν είναι δυνατόν να συνδέσουν τας σχέσεις των και να διάγουν ως συμπατριώται».

Ύστερα από αυτές τις διαπιστώσεις ο συντάκτης της αναφοράς προτείνει ως λύση του προβλήματος αυτού τη διασπορά των Ηπειρωτών σε διάφορα μέρη με ταυτόχρονη διανομή γης ή κατάταξή τους σε Τετραρχίες⁴⁰³ ώστε να εξοικονομούν τα προς το ζην, αλλά να μην βρίσκονται συγκεντρωμένοι σε ένα μέρος για να μην προξενήσουν περισσότερες συμφορές. Σε περίπτωση που κάτι τέτοιο δεν ήταν δυνατό η αναφορά πρότεινε ένα άλλο τρόπο ελέγχου των Σουλιωτών: «Ο δήμαρχος με το δημοτικό συμβούλιον εκάστου μέρους να καταγράψουν όσους εκ των κατοίκων είναι ύποπτοι και η διαγωγή των δεν παρέχει τα πιστά ως προς την συντήρησιν της ησυχίας και ευταξίας. Οι καταγραφθέντες ούτοι να υποχρεωθώσι να δώσουν αξιόχρεον εγγύησιν διά την μέλλουσαν καλήν διαγωγήν των, και όσοι εξ αυτών δεν δώσουν εγγυητήν να αποβληθώσι. Το μέτρον τούτο ίσως είναι συμφέρον να εφαρμοσθή εις όλους τους δήμους διά την συντήρησιν της κοινής ησυχίας»⁴⁰⁴.

Η αναφορά αυτή, όσο κι αν είναι φορτισμένη από την πρόσφατη εξέγερση, δίνει σε ένα μεγάλο βαθμό τις αντιλήψεις που κυριαρχούσαν στο ντόπιο στοιχείο ως προς τους Σουλιώτες, δεν παραλείπει όμως να δώσει, έστω κι έμμεσα, την κατάσταση στην οποία βρίσκονταν οι πρόσφυγες κατάσταση η οποία αποτελούσε εν πολλοίς και το αίτιο της βίαιης συμπεριφοράς τους. Μέσα σε συνθήκες αβεβαιότητας, χωρίς κατοχυρωμένη ιδιοκτησία και μόνιμη απασχόληση, οι σουλιώτες ήταν επόμενο να έρθουν σε συγκρούσεις με το ντόπιο στοιχείο που, υποκινούμενο πολλές φορές από όσους είχαν συμφέροντα, έβλεπε σ' αυτούς έναν επιπλέον κίνδυνο για την ασφάλεια και την περιουσία του. Ενδεικτικό αυτού του γεγονότος είναι το ότι στην Ναύπακτο, όπου οι διαδικασίες διανομής γης προχωρούσαν πιο γοργά και υπήρχε ένα κλίμα αποδοχής των Σουλιωτών, τα πράγματα όπως παραδέχεται κι η αναφορά είναι πολύ πιο ήπια.

Ωστόσο, οι προτάσεις αυτές δεν άφησαν αδιάφορο τον Όθωνα, ο οποίος στις 24 Οκτωβρίου διέταξε το Υπουργείο Εσωτερικών να μελετήσει την κατάσταση και να προτείνει συγκεκριμένα μέτρα. Κατόπιν αυτού ο Υπουργός Δρόσος Μανσόλας συνέταξε μια αναφορά στις 24 Νοεμβρίου 1836 «σχετικά με τους Ηπειροσουλιώτες τους εγκατεστημένους στο

⁴⁰³ Η φάλαγγα, που είχε συσταθεί με διάταγμα της 30 - 9 - 1835 περιλάμβανε αρχικά 10 τετραρχίες οι οποίες αυξήθηκαν σε 13 Η οργάνωση των τετραρχιών είχε ανατεθεί στον Church, ενώ διοικητές τους (τετράρχες) είχαν τοποθετηθεί παλαιοί αγωνιστές (π.χ. Γ. Στάϊκος, Μακρυγιάννης, Γεν. Κολοκοτρώνης κ. λ.) με το βαθμό του Συνταγματάρχη (βλ. Μακρυγιάννη, *Απομνημονεύματα*, σελ. 325).

⁴⁰⁴ Γ.Α.Κ., Οθων. Αρχείο, Υπ. Εσωτ., φ. 177



Αγρινίον»⁴⁰⁵ με την οποία κατέθετε συγκεκριμένες προτάσεις στον βασιλιά. Η αναφορά ξεκινά με τις ίδιες σχεδόν διαπιστώσεις με την προηγούμενη. Παρατηρεί ότι οι Σουλιώτες έχουν οδηγήσει τους κατοίκους του Αγρινίου και της Ναυπάκτου σε απελπισία, καθώς δεν κάνουν τίποτε άλλο από το να περιφέρονται άεργοι και άνεργοι κλέβοντας και προξενώντας βλάβες στις ιδιοκτησίες των ντόπιων, σύμφωνα και με τις πληροφορίες του έπαρχου Τριχωνίδα⁴⁰⁶. Αποτέλεσμα αυτής της συμπεριφοράς είναι, κατά το Υπουργείο, μια διαρκής απέχθεια μεταξύ Σουλιωτών και ντόπιων που μπορεί με τον καιρό να εκραγεί και να προξενήσει ολέθρια αποτελέσματα. Κρίνεται λοιπόν αναγκαίο να ληφθούν μέτρα ώστε και οι ντόπιοι να ανακουφιστούν αλλά και να προληφθούν κινήσεις που θα μπορούσαν να αυξήσουν την ένταση. Η πρόταση της μεταφοράς των Ηπειροσουλιωτών και του διασκορπισμού τους σε διάφορες τοποθεσίες απορρίπτεται ως μη δραστική⁴⁰⁷ διότι οι άνθρωποι μ' αυτές τις βλαβερές συνήθειες όπου κι αν πάνε, διασκορπισμένοι θα τις διατηρήσουν. Αντίθετα «το μέτρο που το Υπουργείο θεωρεί πιο πρόσφορο έγκειται στο να σχηματίσουν οι Ηπειροσουλιώτες ένα συνοικισμό σε μια τοποθεσία ξεχωριστά, όπως οι Θεσσαλομαγνήσιοι, οι Μακεδόνες, οι Κρητικοί και να μην τριγυρνούν στην Ελλάδα ανεξέλεγκτοι. Ο τόπος εγκατάστασής τους οφείλει να είναι αρκετά απομακρυσμένος από άλλα πιθανά χωριά, ώστε να μην μπορούν να ενοχλούν κανέναν. Η κυβέρνηση οφείλει να τους χορηγήσει τα μέσα για να χτίσουν κατοικίες. Οφείλει εξάλλου να παραχωρήσει, σ' όσους απ' αυτούς θελήσουν να εγκαταλείψουν την τέχνη των όπλων για να αφοσιωθούν στη γεωργία ή σε διαφορετική τέχνη, τα εργαλεία και τα μέσα για να εργασθούν ή για να μάθουν την τέχνη που προτιμούν⁴⁰⁸.

Για όσους όμως προτίμησαν να ακολουθήσουν τη στρατιωτική καριέρα υπάρχουν για την κυβέρνηση δύο δυνατότητες. Η πρώτη είναι να τους δοθεί κάποια αποστολή και να τοποθετηθούν όπου κριθεί απαραίτητο, εφόσον έχουν ήδη πάρει κάποιο βαθμό⁴⁰⁹. Η δεύτερη, για όσους δεν έχουν λάβει κάποιο βαθμό, είναι να αποτελέσουν, όσοι κριθούν άξιοι, την πηγή απ' όπου το κράτος θα μπορούσε να αντλήσει αξιόμαχους υπαξιωματικούς και οπλίτες, οι οποίοι θα τοποθετούνταν υπό την ηγεσία ανδρών ικανών να τους επιβάλλονται⁴¹⁰. Μαζί μ' αυτά προτείνεται να δοθεί σ' όσους έχουν λάβει βαθμό και σ' αυτούς που τον δικαιούνται μια

⁴⁰⁵ ΓΑΚ, Οθων. Αρχ., Υπ. Εσωτ., φ. 161 Η αναφορά είναι γραμμένη στη Γαλλική γλώσσα και στο περιθώριο αναφέρεται στο θέμα της ως εξής: "Sur les Epirotosouliotes etablis a Agrinium"

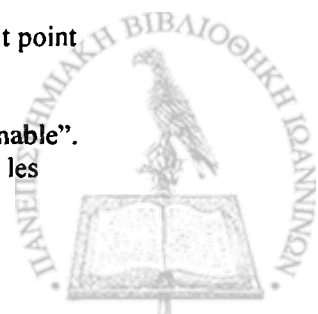
⁴⁰⁶ "Les gens (...) se sont habitues a mener une vie oisive et désœuvrée, et le plus grand nombre d' entre eux ont cancer cette habitude même après la fin de la guerre. Le préfet de la Trichonie porte que plus de 30 de ces epirotosouliotes ne font que parcourir toute la journée la ville sans occuper à rien et que plusieurs entre eux ont contracte la mauvaise habitude de voler et de commettre des dogats dans les propriétés des habitants indigènes".

⁴⁰⁷ "La mesure de transporter les epirotosouliotes et de les disperser d'autres endroits, ne me parait point efficace".

⁴⁰⁸ ΓΑΚ, Οθων. Αρχείο, Υπ. Εσωτερικών, φ. 161

⁴⁰⁹ "... s' ils ont reçu de grade il doit les mettre en activité, et les poster la ou il serait juge convenable".

⁴¹⁰ "...tirer (...) les sous-officiers et les soldats, et les mettre en activité sous des chefs capables de les commander".



αποζημίωση για τις υπηρεσίες τους προς την πατρίδα, ώστε οι ίδιοι να θέσουν τέλος στις απαιτήσεις τους.

Μ' αυτόν τον τρόπο, καταλήγει η έκθεση, οι Ηπειροσουλιώτες θα πάψουν να είναι ενοχλητικοί για άλλους κατοίκους της Ελλάδας και θα σχηματίσουν ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα, η οποία θα διοικείται από άτομα που θα έχουν διακριθεί στις ασχολίες τους και θα παρέχουν εξυπηρέτηση τόσο στους ίδιους όσο και στην κυβέρνηση. Για το λόγο αυτό, εφόσον ο Όθωνας το ενέκρινε, ο Μανσόλας προτείνει να συναντηθεί με τους αρχηγούς των Ηπειροσουλιωτών για τον τρόπο εκτέλεσης του προτεινόμενου συνοικισμού και την εκλογή του τόπου, όπου οι ίδιοι θα συμφωνήσουν ότι είναι καλύτερα να εγκατασταθούν, ώστε να υποβάλλει κατόπιν τις οριστικές προτάσεις του επί του θέματος.

Η ιδέα αυτή για ξεχωριστό συνοικισμό των Σουλιωτών, ώστε να είναι ευκολότερο να ελεγχθούν, δεν άφησε ασυγκίνητο τον Όθωνα, ο οποίος με Β.Δ. ενέκρινε την πρόταση «της Γραμματείας των Εσωτερικών της 24/11/τ.ε. προς συνοικισμόν των εν Αργινίω κατοικούντων Ηπειροσουλιωτών και προς βοήθειαν και αναπαύσεως αυτών»⁴¹¹.

Από την αναφορά αυτή φαίνεται ότι η κυβέρνηση αυτή την περίοδο αποδέχεται τις κατηγορίες για τον προβληματικό χαρακτήρα των Σουλιωτών και τους αντιμετωπίζει με το ανάλογο πνεύμα, ύστερα μάλιστα από την πρόσφατη εξέγερση του Φεβρουαρίου. Για το λόγο αυτό απορρίπτει την πρόταση για διασκορπισμό τους σε διάφορα μέρη της χώρας, με το σκεπτικό ότι κάτι τέτοιο απλώς θα συντελούσε στην εξάπλωση των προβλημάτων, που αντιμετώπιζε το Αργίνιο και σε άλλες περιοχές, με αποτέλεσμα την αύξηση του κινδύνου των εξεγέρσεων. Εφόσον λοιπόν πρωταρχικός στόχος είναι ο όσο το δυνατόν καλύτερος έλεγχος των Σουλιωτών η λύση που προκρίνεται για συνοικισμό τους σε απομονωμένη περιοχή, κατά τα πρότυπα των Θεσσαλών και των Μακεδόνων είναι η ορθότερη.

Ο Μανσόλας ωστόσο, ως γνώστης του προβλήματος της αποκατάστασης των προσφύγων⁴¹² αντιλαμβάνεται ότι χωρίς την αρωγή της πολιτείας οι Σουλιώτες θα εξακολουθούν να ενεργούν κατά τον ίδιο τρόπο. Γι' αυτό θεωρεί αναγκαία τη χορήγηση από το κράτος των αναγκαίων για την οικοδόμηση κατοικιών αλλά και την ενασχόληση με τη γεωργία με κύριο στόχο την εγκατάλειψη των όπλων από τη μεγάλη πλειοψηφία των Σουλιωτών. Η πρόταση τέλος για αξιοποίηση προς όφελος του κράτους όσων έχουν στρατιωτική εμπειρία ή έχουν λάβει στρατιωτικό βαθμό ή ακόμα κι όσων επιθυμούν να ενταχθούν στο στρατό, έχει ως στόχο τον πλήρη έλεγχο κυρίως της ηγεσίας αλλά και των πλέον εμπειροπόλεμων, κι άρα επικίνδυνων για την κυβέρνηση στοιχείων, γεγονός που συνδυάζεται με την επιλογή ηγεσίας που θα είναι διατεθειμένη να προσφέρει εξυπηρετήσεις στην κυβέρνηση.

⁴¹¹ ΓΑΚ., Οθων. Υπ. Εσωτερ., φ. 161

⁴¹² βλ. και G. d' Eigththal, *Η Ελλάς του 1833 - 1835*, Αθήναι 1968



Η έγκριση από τον Όθωνα της πρότασης αυτής για το συνοικισμό δείχνει αποδοχή αυτού του σκεπτικού, χωρίς όμως να υπάρξει πρακτική συνέχεια μιας και οι ίδιοι οι Σουλιώτες προτιμούσαν να παραμείνουν στις περιοχές όπου ήδη είχαν εγκατασταθεί, ενώ και η αλλαγή του Μανσόλα από τον Πολυζωΐδη λίγους μήνες αργότερα (12/4/1837) προσέθετε περισσότερα γραφειοκρατικά κωλύματα στην ήδη δυσκίνητη κρατική μηχανή. Κάτω από αυτές τις συνθήκες ήταν εκ των πραγμάτων αδύνατο να βρεθεί μια άμεση και ουσιαστική λύση στο πρόβλημα των Σουλιωτών, παρά το γεγονός ότι το 1837 άρχιζε με θετικούς οiwονούς.

Με διάταγμα της 30/1 – 11/2/1837 ρυθμίζονταν μια σειρά ζητημάτων που αφορούσαν την εγκατάσταση 5 οικογενειών Ηπειροσουλιωτών στο Αντίρριο⁴¹³. Συγκεκριμένα ο Όθωνας ενέκρινε α) να συνοικισθούν στο Αντίρριο οι 5 οικογένειες Ηπειροσουλιωτών που κατοικούσαν ήδη εκεί αλλά και όσοι το επιθυμούσαν β) να δοθούν ως δωρεά 600 β. πήχεις γης, γ) να παραχωρηθούν οι λίθοι των ερειπίων για οικοδομή, τα δε χρήματα να πληρωθούν σε 3 χρόνια, αρχής γενομένης από το 1838 δ) να παραχωρηθεί στους Ηπειροσουλιώτες γη προς προικοδότηση εφόσον έχουν τα δικαιολογητικά ε) να πληρώσουν το απλό δέκατο αντί «του των 3% επί της γης ταύτης νόμιμων διατυπώσεων» ζ) να αρχίσουν την πληρωμή της χρεωλυσίας από το 1837 προς 6% επί της προικοδοτούμενης γης.

Και οι Σουλιώτες της Ναυπάκτου όμως έβλεπαν κάτι να κινείται στον ορίζοντα, αφού με Β.Δ. της 30/7 – 11/8/1837 εγκρινόταν η δωρεάν παραχώρηση σε κάθε οικογένεια από τους συνοικισθέντες εκεί Ηπειροσουλιώτες 1000 τετρ. β. πήχεων έξω από το φρούριο για γεωργική εκμετάλλευση εκτός των 600 τ. μέτρων που τους είχαν ήδη παραχωρηθεί⁴¹⁴. Η ενέργεια αυτή ήταν ιδιαίτερης σημασίας αφού προσφερόταν στους ανέστιους πρόσφυγες μια σπουδαία βοήθεια για να ορθοποδήσουν. Κι αν για τους σημαντικούς μεταξύ αυτών η κατάσταση δεν ήταν τόσο κακή, για τους πολλούς Ηπειροσουλιώτες εξακολουθούσε να επικρατεί φτώχεια και ανασφάλεια⁴¹⁵.

Τα συναισθήματα αυτά φαίνονται έντονα σε αναφορά των Ηπειροσουλιωτών του Αγρινίου προς τον ίδιο τον Όθωνα στις 7/19 Σεπτεμβρίου 1837⁴¹⁶. Αφού αναφέρουν ότι εξακολουθούν να παραμένουν στο Αγρίνιο διευκρινίζουν ότι δεν πρόκειται να αναφερθούν στις θυσίες τους για την πατρίδα αλλά ότι απλώς επιθυμούν να γίνουν πράξη όσα κατά καιρούς έχουν υπέρ τους αποφασιστεί, υπενθυμίζοντας έτσι έμμεσα τις υποχρεώσεις που έχει αναλάβει το ελληνικό κράτος έναντί τους, χωρίς ωστόσο να τις εκπληρώνει, πράγμα που τους έχει οδηγήσει σε απόγνωση.

⁴¹³ ΓΑΚ, Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 105

⁴¹⁴ ΓΑΚ, Οθων., Υπ. Εσωτ. Φ. 105. Το διάταγμα αυτό δεν είχε δημοσιευθεί στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως (βλ. και Δηλιγιάννη – Ζηνόπουλου, *Ελληνική νομοθεσία...*, τ. Β', σ. 354) ωστόσο δεν έχανε την επισημότητά του, αν κρίνουμε από άλλα παρόμοια Β.Δ. που εφαρμόζονται ή τη σημασία που τους απέδιδε ο Τύπος (βλ. Δ. Μιτάκης, *Εποίκιση Ηπειρωτών στην Αιτωλία*, σ. 174)

⁴¹⁵ Δ. Μιτάκης, ο. π., σ. 165

⁴¹⁶ ΓΑΚ, Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 106



Η γη που τους έχουν υποσχεθεί δημοπρατείται, τα εθνικά κτήματα εκποιούνται και οι Ηπειροσουλιώτες μένουν με την απορία του τι τελικά θα πάρουν οι ίδιοι. Η αναφορά είναι σαφής: «Βλέποντες όμως σήμεραν ότι αι γαίαι και τα οικοπέδα του Αγρινίου εκτίθενται εις δημοπρασίας διαφόρους και εκείνες της προικοδοτήσεως και βλέποντες ότι δι' αυτούς τους πρώτους οικιστάς τους υποφαινομένους δεν θα μείνει τίποτε παρεκτός τινός απορρημένου και ακρήστου εις πάντα άλλον, σπεύδουν να παρακαλέσωσι (...) να επιβλέψη η πατρική ψυχή της Υ.Β.Μ. εις τα παρόμοια δικάιά των και ευδοκήσασα να νεύση και διατάξη να μην γίνει κανενός είδους εκποίησης γαιών, οικοπέδων φθαρτών κ. λ. εθνικών εις Αγρίνιον χωρίς προηγουμένως ή συγχρόνως δεν ήθελεν εκκαθαρισθή και αποδοθή εις τους υποφαινομένους παν ό,τι είναι προ χρόνων αποφασισμένον ή προδιατεταγμένον ν' αποδοθή εις τους Σουλιώτας, των οποίων κάμνουν οι υποφαινόμενοι το ουσιωδέστερον μέρος»⁴¹⁷.

Φαίνεται λοιπόν ότι παρά τις συνεχείς υποσχέσεις οι Ηπειροσουλιώτες του Αγρινίου δεν είχαν ακόμη λάβει επίσημα όσα τους είχαν παραχωρηθεί. Αντίθετα, χρησιμοποιώντας κατάλληλα τις διατάξεις του νόμου «Περί προικοδοτήσεως»⁴¹⁸ διάφοροι επιτήδευοι κατόρθωναν να ιδιοποιηθούν ακόμα και τις παραχωρηθείσες εκτάσεις ενώ οι πρόσφυγες αλλά και γενικά οι άποροι αγωνιστές εξακολουθούσαν να παραμένουν στην κατάσταση που βρίσκονταν από τη στιγμή της εγκατάστασής τους στο Αγρίνιο⁴¹⁹. Η κατάσταση αυτή, όπως μάλιστα παρουσιάζεται από τους ίδιους τους πρόσφυγες, κίνησε μεν το ενδιαφέρον του Όθωνα, χωρίς όμως να καταφέρει να αποφύγει τις χρονοβόρες γραφειοκρατικές διαδικασίες. Έτσι, ενώ ο Όθωνας ζητάει πληροφορίες από τη Γραμματεία των Οικονομικών σχεδόν αμέσως (στις 12/24 Σεπτεμβρίου) η απάντηση του δίνεται με αναφορά του Γραμματέα των οικονομικών Ν. Μπότσαρη στις 5/17 Νοεμβρίου, μ' άλλα λόγια δύο μήνες μετά⁴²⁰.

Με την αναφορά του ο Μπότσαρης μας δίνει πληροφορίες, τόσο για τον αριθμό των Ηπειροσουλιωτών που βρίσκονται εγκατεστημένοι στο Αγρίνιο, όσο και για την πραγματική κατάστασή τους, που, σύμφωνα με τις επίσημες πληροφορίες, δεν φαίνεται να διαφέρει κατά πολύ από όσα οι ίδιοι παρουσιάζουν. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι οι Ηπειροσουλιώτες «είναι ως προς τον αριθμό 120 οικογένειες, εκ των οποίων οι 80 έχουν πάρει μέρος στον αγώνα για την ανεξαρτησία και οι υπόλοιπες έχουν έρθει από περιοχές εκτός του Κράτους και βρισκόταν εγκατεστημένες εκεί από τα έτη 1831 - 2»⁴²¹. Ο υπουργός, αφού επισημαίνει ότι όλες οι οικογένειες είναι εξαιρετικά φτωχές, παρουσιάζει κατόπιν τα αιτήματα των προσφύγων:

⁴¹⁷ ΓΑΚ, Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 106

⁴¹⁸ βλ. προηγούμενο κεφάλαιο

⁴¹⁹ Δ. Μιτάκης ο. π., σελ. 162

⁴²⁰ ΓΑΚ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 106

⁴²¹ «Que les pétitionnaires sont au nombre de 120 familles, dont les 80 ont prit part à la lutte de l' indépendance et le reste sont venus des pays hors de l' Etat, et se sont colonises dans cet endroit depuis les années 1831 - 2".



Πρώτον να τους παραχωρηθούν 2 στρέμματα γης ιδιόκτητης για να χτίσουν τα σπίτια τους. Δεύτερον, να τους παραχωρηθούν 6 στρέμματα αμπελιών με σταφύλια, ιδιότητα για να τα καλλιεργούν και τρίτον να τους παραχωρηθούν 80 στρέμματα γης γενικά. Σύμφωνα με τον επίτροπο οικονομικών Μεσολογγίου επιθυμία των Ηπειροσουλιωτών είναι να οικοδομήσουν στα ερείπια όπου ήδη έχουν φτιάξει πρόχειρες καλύβες και να τους παραχωρηθούν ως ιδιότητα τα αμπέλια τα οποία παραμένουν ανεκμετάλλευτα επειδή κανείς δεν παρουσιάζεται στους πλειστηριασμούς στους οποίους εκτίθενται.

Θεωρώντας αναγκαία την ικανοποίηση των αιτημάτων αυτών προκειμένου να ηρεμήσουν τα πνεύματα στην περιοχή αλλά και να μπορέσουν οι πρόσφυγες να συνεισφέρουν καλύτερα και περισσότερα στην οικονομική ζωή του τόπου, ο υπουργός προτείνει την ικανοποίηση των αιτημάτων των προσφύγων, όπως ακριβώς συνέβη και στην Ναύπακτο⁴²².

Η πρόταση αυτή, βασισμένη σε ορθή εκτίμηση της κατάστασης, ερχόταν σε αντίθεση με τις προτάσεις του Υπουργείου Εσωτερικών που ζητούσε ξεχωριστή εγκατάσταση των Σουλιωτών σε περιοχή ελεγχόμενη, ακολουθούσε όμως την άποψη της παραχώρησης στους πρόσφυγες όλων των αναγκαίων για να ξεφύγουν από τη ζωή των όπλων και να προτιμήσουν την γεωργική απασχόληση. Έτσι, ο Όθων αποδέχεται τις προτάσεις του υπουργού του και στις 8/20 Νοεμβρίου 1837 εγκρίνει την παραχώρηση στους Σουλιώτες των Εθνικών οικοπέδων του Αγρινίου, στα οποία έχουν οικοδομήσει καθώς και των εθνικών αμπελιών που ήδη καλλιεργούν κι ακόμα εθνικές γαίες για προικοδότηση τους με τις ίδιες συμφωνίες που παραχωρήθηκαν και σ' αυτούς της Ναυπάκτου με το Β.Δ. 3611, της 19/31 Οκτωβρίου 1835⁴²³.

Παρ' όλες όμως τις καλές προθέσεις η εφαρμογή των διαταγμάτων αυτών και η αποκατάσταση των προσφύγων δεν ήταν πάντα δυνατή καθώς προσέκρουε στο δυσκίνητο γραφειοκρατικό μηχανισμό του κράτους. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του προηγουμένου διατάγματος για αποκατάσταση των Σουλιωτών, της 8/20 Νοεμβρίου 1837. Ένα μήνα αργότερα ο Όθων, με σημειώμά του προς την Γραμματεία των οικονομικών, ζητά να μάθει με ποιο τρόπο η Γραμματεία προτίθεται να εφαρμόσει το διάταγμα της 19/31 Οκτωβρίου 1835 στους Ηπειροσουλιώτες που έχουν συνοικισθεί στο Αγρίνιο κι αυτό διότι προέκυπταν πρακτικά προβλήματα. Συγκεκριμένα «η εις τους συνοικισθέντες δοθείσα τριετής προθεσμία κατά το άρθρον 4 του ρηθέντος διατάγματος προς έναρξιν πληρωμής των χρεωλύτρων, ή της τοκισμένης αγοραίας τιμής παρήλθεν ήδη και η Κυβέρνησις είναι ελευθέρα να ζητήσει ευθύς την απόδοσιν της πληρωμής»⁴²⁴. Ήταν συνεπώς αναγκαίο να καθοριστεί νέος τρόπος αποπληρωμής των χρεωλύτρων κι αυτό γιατί αν εφαρμοζόταν κατά γράμμα το εν λόγω

⁴²² "... que les mêmes privilèges qu'ont été accordés aux Souliotes – Epirotes de Naupactie, en vertu de l'Ordonnance Royale du 19/31 octobre 1835 n. 3611, 4255 seront accordés aussi aux Souliotes, qui se coloniseront à Agrinium".

⁴²³ ΓΑΚ, Οθων., Εσωτ., φ. 106

⁴²⁴ ΓΑΚ, Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 106



διάταγμα, θα υπήρχε πρόβλημα μια και η προθεσμία έχει παρέλθει. Υπήρχε λοιπόν, εκτός από τα κατά καιρούς πολιτικά προσκόμματα και αδυναμία συντονισμού των κυβερνητικών ενεργειών, γεγονός που ενισχυόταν από την ανυπαρξία οποιασδήποτε πρωτοβουλίας από κυβερνητικά στελέχη ή υπαλλήλους σ' ένα αυστηρά συγκεντρωτικό κράτος.

Το γεγονός αυτό εντοπίζεται κι από τον Τύπο της εποχής, ο οποίος παίρνει κατά καιρούς θέσεις ανάλογες των συμφερόντων που υποστηρίζει. Σύμφωνα πάντως με τις εφημερίδες της εποχής, το 1838 έμπαινε βρίσκοντας τους πρόσφυγες να προσπαθούν ακόμα να εγκαταστήσουν τις κατοικίες τους και να κατοχυρώσουν το συνοικισμό⁴²⁵. Στις προσπάθειές τους αυτές, πολλές φορές εύρισκαν εμπόδια όχι τόσο από την κεντρική διοίκηση, αλλά από τους τοπικούς άρχοντες ή απλούς υπαλλήλους για διάφορους λόγους και με διαφορετικές κατά καιρούς αφορμές. Είναι χαρακτηριστική η καταγγελία των Ηπειροσουλιωτών της Ναυπάκτου, με αναφορά τους προς τον Βασιλικό Επίτροπο των συνοικισμών της Στερεάς Ελλάδας στις 2 Ιουνίου 1838, κατά του Οικονομικού Επιτρόπου Ναυπακτίας, ο οποίος, κατά τους ισχυρισμούς τους, προέβαλλε διάφορα εμπόδια γραφειοκρατικής φύσεως ως προς τον συνοικισμό, επειδή δεν του είχε παραχωρηθεί οίκημα της αρεσκείας του. Η ίδια αναφορά είναι εξάλλου διαφωτιστική και για τους ρυθμούς και τις πρακτικές λειτουργίας του Οθωνικού κράτους και παραπέμπεται από τον Επίτροπο των συνοικισμών στον ίδιο τον Όθωνα προς εξέταση: «Εσώκλειστη αναφορά των εν Ναυπάκτω συνοικισθέντων Ηπειροσουλιωτών. Επί του υπ' αριθμ. 222 εγγράφου σας περί των εν Ναυπάκτω ηπειροσουλιωτών σας ειδοποιούμε ότι:

Υστερον από τόσα βάσανα, ύστερον από τόσα της Κυβερνήσεως έξοδα διά τον συνοικισμόν αυτόν, και ύστερον από τόσας αντενεργίας τας οποίας απαντήσαμε έτη ήδη τέσσαρα, επαρουσιάσθη ενταύθα ο κ. Πραϊδης, ως αντιπρόσωπος της Α.Β. Μεγαλειότητος, παρόντος του οποίου συνεφωνήσαμε με τους παλαιούς κατοίκους Ναυπάκτου την γενική διανομή των ενταύθα οικοπέδων και υπεγράφη γενικώς από τους συνοικισθησομένους πράξις αφορώσα τον τρόπον της ιδικής κατ' οικογένειαν διανομής, τα οποία όλα ταύτα καθυπεβλήθησαν διά του κ. Πραϊδη και της οδού διά την έγκρισιν της Α.Β. Μεγαλειότητος, όπου και διά Βασιλικής του Αποφάσεως τα ενέκρινε και εκοινοποιήθησαν διά του υπ. 417 της επί των Εσωτερικών Β. Γραμματείας.

Συμφώνως όθεν με την Β. ταύτην απόφασιν, η επιτροπή αύτη ήρχισεν τας εργασίας της και ενεργήσασα όσα το αριθμ. 4 της Β. ταύτης αποφάσεως ορίζει περί διανομής των σωζόμενων κτηρίων, ο Β. οικονομικός επίτροπος Ναυπακτίας αντέτεινεν εις τας πράξεις μας ταύτας, παρουσιαζόμενος υπό το πρόσχημα του επιτηρητού των πράξεών μας κατά το αρθ. 9 του αυτού ρηθέντος Β. εγγράφου και με την ιδιοτέλειαν του αληθούς κινήματός του, ενώ μας

⁴²⁵ Εφημ. «ΣΩΤΗΡ», 6/18 Φεβρουαρίου 1838: «Σουλιάται εις Ναύπακτον και Αντίρριον. Καταγίνονται ακόμη εις την καταμέτρησιν του σχεδίου της πόλεως, εις το οποίον έγιναν ήδη αι κατάλληλοι τροποποιήσεις» (βλ. Δ. Μιτάκης, *Εποίκηση Ηπειρωτών στην Αιτωλία*. σ. 166)



εζήτησεν και απευθείας και εκ πλαγίου να του παραχωρήσωμε το σπήτιον όπου ο αγωνιστής Γ. Νικολάου κατοικεί από του 1829 πράγμα το οποίον δεν εδυνάμεθα να κάμωμε, ως εναντίον της Β. Αποφάσεως και ούτως ο Β. Οικονομικός ούτος επίτροπος, ευρών ευμετάβλητον και τον ευήθη υποδιοικητήν Ναυπακτίας, συμφωνήσαντες, ανεχέτησαν τας πράξεις μας επί σοφιστικούς λόγους ότι δεν παρευρέθησαν εις την επιτροπή ορισμένοι από το 9 αρθ. της Β. Αποφάσεως και τέλος εμπόδισαν τον συνοικισμόν. Και, τόσον πεπεισμένοι ότι θέλει εμποδισθή διά πάντα, έπαυσαν και τους τέκτονας τους οποίους ο Ελ. Θεοχάρης είχε, όπου έκτιζαν οσπήτιον συμφώνως με την Β. Απόφασιν, ως ιδίους οφθαλμοίς δύνασθε να θεωρήσητε τούτο. Παρατρέχουμε όσας άλλας διαβολάς, σπερμολογίας και ραδιουργίας μεταξύ των συνοικισθησομένων είδομεν τας οποίας ίσως και να ελληροφορήθητε από εντίμους πολίτες.

Το μόνον όθεν το οποίον μένει ακόμη να στοχασθώμεν ότι ημπορεί να δώσει πέρας εις τον πολυθρήλητον συνοικισμόν μας, είναι να εξαιρεθή ο Β. οικον. Επίτροπος ούτος από την επιτήρησιν των πράξεών μας, ως έχων ιδιοτέλειαν εις το μέσον και συμφέρον αυτού κτηματίας ενταύθα, και αντ' αυτού να διορισθή εις άλλος Β. Υπάλληλος, ως ο Διοικητής Αιτωλίας, ή άλλος τις η δύο ή τρεις.

Τούτο δε μη γενομένου, ως ο συνοικισμός δεν περαιούται και η βουλή και απόφασις της Α. Μεγαλειότητος προσβάλλεται, και το μέγα άδικον το οποίον γίνεται εις τους εικοσαετείς αστέγους και αγωνιστάς, δύνεται να επιφέρει απευκτέον τι.

Ορκίζουμε όθεν το διευθύνοντα την Β. επιτροπήν ταύτην εν ονόματι του Σεβαστού Βασιλέως μας, ίνα καθυποβάλη την παρούσαν μας υπ' όψιν της Α.Β. Μεγαλειότητος

Εν Ναυπάκτω τη 2 Ιουνίου 1838

Η Επιτροπή ⁴²⁶»

Από την ανάγνωση της αναφοράς καθίσταται σαφές ότι, σε πολλές περιπτώσεις, οι αποφάσεις της Κεντρικής Διοίκησης έμεναν ανεκτέλεστες με το πρόσχημα γραφειοκρατικών κωλυμάτων ενώ οι πραγματικές αιτίες είχαν να κάνουν με την ικανοποίηση προσωπικών συμφερόντων ή φιλοδοξιών. Παράλληλα φαίνεται ότι στη Ναύπακτο είχαν ήδη ξεκινήσει οι διαδικασίες εφαρμογής των Διαταγμάτων σχετικά με την αποκατάσταση των Σουλιωτών, κάτι που στο Αγρίνιο δεν παρατηρείται. Αυτό φανερώνουν η συγκρότηση επιτροπής και η κοινή συμφωνία ντόπιων κατοίκων και προσφύγων όσον αφορά την διανομή της γης ανά οικογένεια. Γίνεται κατανοητό λοιπόν ότι στην περιοχή της Ναυπάκτου η διαδικασία αποκατάστασης των προσφύγων δεν βρίσκει αντίθετους τους κατοίκους, ή τουλάχιστον τη μεγάλη πλειοψηφία τους, αλλά προσκρούει στις προσωπικές, ιδιοτελείς απόψεις των εκπροσώπων της Τοπικής Εξουσίας. Η παράκληση της επιτροπής για ορισμό ανωτέρου υπαλλήλου ή ακόμα καλύτερα, περισσότερων του ενός ως επιτηρητών μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι οι αντιρρήσεις

⁴²⁶ ΓΑΚ., Οθων. Ανακτορικά - Αναφορές, φ. 58



σχετικά με τον συνοικισμό δεν βρίσκουν ανταπόκριση στο σύνολο των τοπικών αρχών και των υπαλλήλων.

Η υποβολή εξάλλου της αναφοράς μέσω του Βασιλικού Επιτρόπου «περί των εν Στερεά Ελλάδα συνοικισμών», φανερώνει εμπιστοσύνη στους αντιπροσώπους την κυβέρνησης που αναφέρονται κατευθείαν στον Βασιλιά, δείγμα τόσο της ελπίδας όσο και των προσδοκιών των προσφύγων.

Οι αναφορές ωστόσο των Ηπειροσουλιωτών είχαν και μια άλλη παράμετρο. Ταύτιζαν τους Σουλιώτες με τους υπόλοιπους Ηπειρώτες που συμμετείχαν στον συνοικισμό με όλα τα θετικά αλλά και αρνητικά επαγόμενα. Έχουμε δει ότι ταυτίζονται σε ότι αφορά την αντιμετώπισή τους από την Πολιτεία ως προς τη χρήση όπλων και την πρόκληση ταραχών (κάτι που ίσχυε περισσότερο για τους Σουλιώτες και λιγότερο για τους λοιπούς Ηπειρώτες) σε πολλές περιπτώσεις όμως η συμμετοχή στα οφέλη δεν προβλεπόταν ισότιμη. Αυτό γίνεται αντιληπτό από το Κράτος και στις 20 Σεπτεμβρίου 1838 ο Υπουργός των Οικονομικών εισηγείται την από κοινού αντιμετώπιση των 120 οικογενειών Ηπειρωτών και Σουλιωτών στο Αγρίνιο⁴²⁷. Η εισήγηση αυτή γίνεται αποδεκτή από τον Όθωνα ο οποίος με Β.Δ. της 1/13 Νοεμβρίου του ίδιου έτους ορίζει ότι οι ευρισκόμενοι στο Αγρίνιο Ηπειρώτες θα συμμετέχουν στα ωφελήματα που έχουν ήδη αποφασιστεί για τους εκεί Σουλιώτες και ο συνοικισμός θα ονομάζεται στο εξής: «Συνοικισμός των εις Αγρίνιον Ηπειροσουλιωτών»⁴²⁸.

Εξάλλου με άλλο Β.Δ. της 2/14 Δεκεμβρίου ζητούσε πληροφορίες σχετικά με την πορεία ολοκλήρωσης των συνοικισμών σε Αγρίνιο και Ναύπακτο και έδινε οδηγίες σχετικά με την ταχεία εφαρμογή των Β.Δ. που είχαν εκδοθεί για το σκοπό αυτό, με στόχο την όσο το δυνατόν συντομότερη πραγματοποίηση της αποκατάστασης των προσφύγων⁴²⁹. Στο διάταγμα αυτό απαντά με αναφορά του της 12/1/1839 ο Υπουργός των Οικονομικών⁴³⁰ επιβεβαιώνοντας στην ουσία τις καταγγελίες των προσφύγων. Τονίζει ότι ο συνοικισμός της Ναυπάκτου όχι μόνο δεν έλαβε τα εθνικά κτήματα που ορίζονταν από το Β.Δ. της 19/31 Οκτωβρίου 1835, αλλά δεν προχώρησε ούτε στη διανομή των οικοπέδων, «εις τρόπον ώστε ο συνοικισμός ούτος θεωρείται ως μη σχηματισμένος». Ωστόσο παρατηρεί ότι τον τελευταίο μήνα η αρμόδια επιτροπή προσδιόρισε τα εθνικά οικοπέδα που επρόκειτο να διανεμηθούν στους συνοικιζόμενους με πράξη που επρόκειτο να υποβληθεί στον Όθωνα από την Γραμματεία των Εσωτερικών. Όσον αφορά το συνοικισμό του Αγρινίου τονίζεται ότι δεν σημειώθηκε καμία πρόοδος καθόσον δεν συστάθηκε ούτε η προβλεπόμενη από το Β.Δ. της 9/13 Οκτωβρίου επιτροπή της οποίας καθήκον είναι η διεύθυνση των εργασιών του συνοικισμού. Ύστερα από αυτές τις παρατηρήσεις γινόταν σαφές ότι οι προθεσμίες που είχαν χορηγηθεί στους Ηπειροσουλιώτες

⁴²⁷ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 106, α. π. 277/8309

⁴²⁸ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 106, α. π. 3508

⁴²⁹ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 238, α. π. 4273



για την έναρξη πληρωμής του χρεωλύτρου έπρεπε να θεωρηθεί ότι ξεκινούσαν από τη στιγμή που θα επιτυγχανόταν η παραχώρηση σ' αυτούς των αναγκαίων εθνικών κτημάτων.

Γίνεται συνεπώς κατανοητό ότι η παραχώρηση των εθνικών κτημάτων στους πρόσφυγες δεν έβρισκε μόνο γραφειοκρατικά κωλύματα ή αντιδράσεις από τους ντόπιους κατοίκους, αλλά προσέκρουε και στην αδυναμία των ίδιων των προσφύγων να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις (τυπικές και οικονομικές) του κράτους, το οποίο από την άλλη μεριά δεν φαινόταν να έχει τις δυνατότητες ή τη βούληση να προσφέρει μεγαλύτερη βοήθεια.

Η αδυναμία αυτή οδήγησε τους πρόσφυγες σε απελπισία και απογοήτευση για το μέλλον τους, για το οποίο έστρεφαν τα βλέμματα και τις ελπίδες τους στον Όθωνα, απευθύνοντάς του συνεχείς εκκλήσεις και αναφορές, όπως επί παραδείγματι αυτή στις 11/2/1839 με την οποία η επιτροπή Ηπειροσουλιωτών Ναυπάκτου, αρμόδια για την πρόοδο του συνοικισμού, διεκτραγωδεί την οικτρή κατάσταση στην οποία βρίσκονται οι πρόσφυγες και τονίζει ότι ενώ παρέδωσε τα πρακτικά διανομής των οικοπέδων στις τοπικές αρχές δεν είδε ακόμη απάντηση από την κυβέρνηση, με αποτέλεσμα ο συνοικισμός να παραμείνει ανενεργός, γι' αυτό μάλιστα, κλείνοντας η επιτροπή κάνει έκκληση προς τον Όθωνα να εγκρίνει τον συνοικισμό⁴³¹. Για το θέμα αυτό αναφέρεται στον Όθωνα κι ο τότε Υπουργός Εσωτερικών Γ. Γλαράκης, ο οποίος στις 6/18 Απριλίου 1839 ζητά την οριστική έγκριση και διανομή των οικοπέδων στους Ηπειροσουλιώτες της Ναυπάκτου, ώστε να αποκατασταθούν οριστικά και να μη βρίσκονται σε διαρκή αβεβαιότητα και ανέχεια⁴³². Στις προσπάθειές τους για λύση του προβλήματος, οι πρόσφυγες έβρισκαν αρωγούς τους ντόπιους, όπως συνέβη στη Ναύπακτο, το Δημοτικό Συμβούλιο της οποίας απευθύνθηκε με αναφορά του στον Όθωνα στις 25 Μαΐου 1839 σχετικά με το θέμα της αποκατάστασης των Ηπειροσουλιωτών στην πόλη τους⁴³³.

Στην αναφορά αυτή, αφού τονίζουν την πολιτική ορθότητα της απόφασης του συνοικισμού με αποτέλεσμα να συγκεντρώσει η πόλη κατοίκους⁴³⁴ διατυπώνουν την αγωνία τους για την εξακολουθούμενη αδυναμία ολοκλήρωσής του. Αναφέρουν ότι οι Ηπειροσουλιώτες «ητοιμάσαν τα προς οικοδομήν κι ενταύθα αποκατάστασιν των αναγκαία μέσα» αλλά δεν κατόρθωσαν ακόμη να κάνουν ουσιαστική πρόοδο αφού για μεγάλο χρονικό διάστημα «περιμένουσι την προσδοκώμενη στιγμήν της αδείας του οικοδομήσαι και την αμετάκλητον βεβαιότητα του συνοικισμού των...» Κι αυτό παρά το γεγονός ότι η αρμόδια επιτροπή ασχολήθηκε για πολύ χρόνο με το θέμα, και επανειλημμένες διαταγές της

⁴³⁰ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 238, α. π. 35961

⁴³¹ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 238

⁴³² Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 238, α. π. 16854

⁴³³ Γ.Α.Κ., Οθων., Ανακτορικά Αναφορές, φ. 47. Χαρακτηριστική είναι η πρώτη παρ/φος της αναφοράς: «Η πόλις την οποίαν λαμπρύνει σήμερα η παρουσία του Μονάρχου της, ευγνωμονεί εν γένει διά τα πατρικά και αγαθοεργά Υ.Β. Διατάγματα τα αφορόντα τον εν αυτή συνοικισμόν των παλαιών αυτής κατοίκων μετά των Ηπειροσουλιωτών».

⁴³⁴ «... ώστε εμορφώθη πόλις εστολισμένη με κατοίκους, δεικνύουσα οiwονούς αγαθού μέλλοντος».



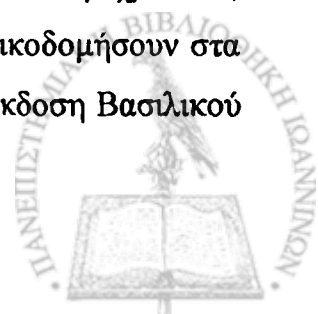
Κυβέρνησης εκδόθηκαν και ο κατάλογος των συνοικιστών έχει παραδοθεί μέσω των αρμόδιων Διοικητικών και Οικονομικών αρχών. Σύμφωνα με την αναφορά η αδράνεια αυτή ενθαρρύνει «και τινάς κακοβούλους εις το να μηχανώνται πολυειδείς ραδιουργίας κατά του συνοικισμού και συνοικιστών» ενώ από την άλλη μεριά οδηγεί σε αμηχανία τους πρόσφυγες, τους στερεί από τις σημαντικές ωφέλειες που θα είχαν εάν αισθάνονταν σίγουροι για το μέλλον τους.

Αυτή ακριβώς η κατάσταση στάθηκε αιτία για την αναφορά του Δημοτικού Συμβουλίου Ναυπάκτου, ως καθ' ύλην αρμοδίου στο να φροντίζει «εις το να δίδηται εις αυτούς πάσα δυνατή ωφέλεια, και εις το να απομακρύνηται από αυτούς πάσα ζημία» με στόχο να κινήσει το βασιλικό ενδιαφέρον (με αφορμή την επίσκεψη του Όθωνα στην περιοχή) και να προωθηθούν με ταχύτερους ρυθμούς οι διαδικασίες για την ολοκλήρωση του συνοικισμού, όπως φανερώνει η τελευταία παράγραφος: «Μεγαλειότατε, η περί της Υ.Β. εγκρίσεως των πρακτικών της επί του συνοικισμού επιτροπής ταπεινής αίτησίς μας αυτή είναι η ανόρθωσις και βέβαια τάχιση πρόοδος της πόλεως ταύτης, ήτις ήδη γέμει ερειπίων, η θεωρία των οποίων κινεί έκαστον εις οίκτον και τα οποία δύνανται να εκλείψωσιν εάν λάβη το ποθούμενον πέρας το περί του συνοικισμού τούτου σημαντικότατον κεφάλαιον».

Αν ρίξουμε μια προσεκτική ματιά στις αναφορές των επισήμων αρχών και των κατοίκων, θα δούμε ότι δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές ως προς την εκτίμηση της κατάστασης. Και οι μεν και οι δε παρατηρούν την αδράνεια και την αδυναμία εφαρμογής των Β.Δ. και ολοκλήρωσης των συνοικισμών και ζητούν άμεσα μέτρα προς επίλυση του προβλήματος. Διαφέρουν ωστόσο ως προς την εκτίμηση των αιτιών και την απόδοση των ευθυνών. Οι κρατικοί λειτουργοί επισημαίνουν αδράνεια των προσφύγων, αδυναμία τους να εφαρμόσουν τα Β.Δ., ενώ σε πολλές περιπτώσεις αναφέρονται και στις αντιδράσεις των ντόπιων κατοίκων, ειδικά στην περίπτωση του Αγρινίου. Από την άλλη μεριά οι πρόσφυγες και οι υποστηρικτές τους κάνουν λόγο για πολύπλοκες γραφειοκρατικές διαδικασίες, πολλές φορές χωρίς πρακτική εφαρμογή, για προσκόμματα από κρατικούς υπαλλήλους που κινούνται ιδιοτελώς, για αδυναμία τους να ανταπεξέλθουν στα οικονομικά ανταλλάγματα που απαιτούνται, τη στιγμή μάλιστα που δεν διαθέτουν περιουσία, ενώ η συνεχιζόμενη αβεβαιότητα δεν τους επέτρεπε να εκμεταλλεύονται στο έπακρο τις εκτάσεις γης στις οποίες είχαν εγκατασταθεί. Κάτω από αυτές τις συνθήκες η ανάληψη πρωτοβουλίας από τον ίδιο τον Όθωνα ήταν επιτακτική και σ' αυτή είχαν εναποθέσει τις ελπίδες τους οι πρόσφυγες, χωρίς ωστόσο να υπάρξει αποτέλεσμα.

Το γεγονός αυτό εξαναγκάζει τον Γλαράκη να επανέλθει στο θέμα με αναφορά του στις 28 Αυγούστου 1839⁴³⁵ στην οποία, αφού εξιστορεί την πορεία των πραγμάτων μέχρι τότε, τονίζει τη δύσκολη κατάσταση των προσφύγων, οι οποίοι δεν μπορούν να οικοδομήσουν στα οικόπεδα που έχουν επιλέξει και ζητά από τον Όθωνα να προχωρήσει στην έκδοση Βασιλικού

⁴³⁵ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 238, α. π. 12071



Διατάγματος έγκρισης και διανομής των οικοπέδων στους Ηπειροσουλιώτες Ναυπάκτου. Ωστόσο κι αυτή η ενέργεια δεν έχει άμεσο αποτέλεσμα καθώς δεν μπορεί να ξεφύγει από τις διαδικασίες του αυστηρά γραφειοκρατικού οθωνικού κράτους το οποίο καλούνταν να ανταπεξέλθει άμεσα σε απαιτήσεις που το ξεπερνούσαν⁴³⁶. Έτσι ο Υπουργός αναφέρεται εκ νέου στον Όθωνα για το ίδιο θέμα στις 29 Δεκεμβρίου 1839⁴³⁷ χωρίς αποτέλεσμα κι αυτή τη φορά.

Τον Ιανουάριο του 1840 Γραμματέας της επί των Εσωτερικών Γραμματείας της Επικράτειας αναλαμβάνει ο Ν. Θεοχάρης, ο οποίος σχετικά γρήγορα (9/21 Φεβρουαρίου 1840) επαναλαμβάνει το αίτημα του προκατόχου του για παραχώρηση των οικοπέδων στους Ηπειροσουλιώτες της Ναυπάκτου⁴³⁸ με τα ίδια όμως, όπως πριν αποτελέσματα.

Μέσα σ' αυτό το κλίμα, η Γραμματεία των Εσωτερικών, με αναφορά της στις 17 Σεπτεμβρίου 1840, προσθέτει νέα δεδομένα στην προσπάθεια αποκατάστασης των Ηπειροσουλιωτών στη Ναύπακτο. Παρατηρεί λοιπόν ότι η κατάσταση των προσφύγων είναι πλέον δυσχερής, όπως επισημαίνουν τόσο ο Διοικητής Αιτωλίας, όσο και ο Δήμαρχος Ναυπακτίας. Οι εθνικές οικίες στις οποίες έχουν εγκατασταθεί οι Ηπειροσουλιώτες είναι ερειπωμένες. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι «Κατά τας δεδομένας πληροφορίας τινές των οικιών τούτων ήρχισαν να πίπτουν, αι δε λοιπαί τρέχουν τον ίδιον κίνδυνον, αν δεν δοθή εν τάχει πέρας εις την γενομένην διανομήν των οικοπέδων τούτων, δυνάμει του από 7/19 Ιανουαρίου 1838 Β.Δ.. Ως εκ τούτου δε, όχι μόνον το Δημόσιον θέλη ζημιωθή μεγάλων, αλλά κινδυνεύει τα μέγιστα και η ζωή των κατοίκων, οι οποίοι στερούμενοι μέσων, αποφασίζουν να ενουκούν εις αυταίς, καίτοι βλέποντες τον οποίον τρέχουν κίνδυνον»⁴³⁹.

Παρατηρείται ότι η Γραμματεία έχει υποβάλει αναφορά από την 6 Απριλίου 1839 ζητώντας την έγκριση διανομής των οικοπέδων σύμφωνα με τα πρακτικά της αρμόδιας επιτροπής για να προστεθεί ωστόσο ότι, «επειδή όμως άχρι τούδε δεν ηξιώθη Β. Διαταγών της, η δε παρούσα κατάστασις των συνοικιστών τούτων απαιτεί ταχείαν πρόνοιαν της Κυβερνήσεως, ενόμισα καθήκον μου να επαναλάβω τας προς την Υ.Μ. θερμοπαρακλήσεις μου περί της προκειμένης υποθέσεως εξαιτούμενος την όσον ούπω έκδοσιν των αναμενομένων Υ.Β. Διαταγών επί της ανωτέρω αναφοράς της Γραμματείας»⁴⁴⁰. Οι τελευταίες αυτές επισημάνσεις του Υπουργού των Εσωτερικών καταδεικνύουν το μέγεθος της δυσλειτουργίας της οθωνικής κρατικής μηχανής, η οποία, εγκλωβισμένη σε πολύπλοκες γραφειοκρατικές

⁴³⁶ Πετρόπουλος – Κουμαριανού, *Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους*, Αθήνα 1982, σ. 22: «Ταυτόχρονα το κράτος είχε επωμισθεί έργα που ξεπερνούσαν τις δυνατότητες του. Αυτή ήταν μια αιτία που το καθιστούσε τρατό και ευάλωτο απέναντι στους ίδιους τους πολίτες του, δεδομένου ότι βρισκόταν σε αδυναμία να πραγματοποιήσει με επιτυχία τους στόχους του».

⁴³⁷ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., Τοπογραφικά φ. 238, α/α 16110

⁴³⁸ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 238, α. π. 16740

⁴³⁹ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 238, α. π. 12884 «Περί των εν Ναυπάκτω εθνικών οικιών».

⁴⁴⁰ Την αναφορά υπογράφει ο επί των Εσωτερικών Γραμματέας της Επικρατείας, Ν. Θεοχάρης



διαδικασίες και στην αποφασιστικότητα του Όθωνα, προσθέτει νέα εμπόδια στις προσπάθειες των προσφύγων.

Δεν θα πρέπει λοιπόν να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι λίγους μήνες μετά η Γραμματεία επανέρχεται για το ίδιο θέμα. Συγκεκριμένα, στις 24 Δεκεμβρίου 1840 με αναφορά του «περί διανομής των εν Ναυπάκτω οικοπέδων»⁴⁴¹, ο Υπουργός Ν. Θεοχάρης μεταφέρει αίτημα του Διοικητή Αιτωλίας, ο οποίος «ζητεί οριστικήν απάντησιν παρά της Γραμματείας ως προς την γενομένην διανομήν των οικιών και οικοπέδων εις τους εν Ναυπάκτω συνοικιζομένους Ηπειροσουλιώτας, παρατηρών ότι η περαιτέρω βραδύτης θέλει επιφέρει εις αυτούς μεγάλας δυστυχίας, εάν η Υ.Μ. δεν ευδοκήσῃ να τους απαλλάξῃ ταχέως εκ της αβεβαίου ταύτης καταστάσεώς των».

Εξ αιτίας αυτής της κατάστασης και με δεδομένη την επιθυμία των προσφύγων να λάβουν τα οικόπεδα που τους έχουν παραχωρηθεί είτε βάσει του Β.Δ. της 19/31 Οκτωβρίου 1835 είτε σύμφωνα με τον νόμο περί Προικοδοτήσεως, η Γραμματεία έλαβε την πρωτοβουλία να διατάξει τον Διοικητή Αιτωλίας «όπως συνεννοηθῆ μετά των Οικονομικών Αρχών και του Επιτρόπου του συνοικισμού και επιτρέψῃ εις όσους των Ηπειροσουλιωτών έχουν απόλυτον ανάγκην, το να οικοδομήσωσι τας οικίας των επί των παραχωρηθέντων οικοπέδων, αφ' ου όμως προηγουμένως γίνῃ ακριβῆς έρευνα, του να μην είναι τα οικόπεδα ταύτα διαφιλονικούμενα μεταξύ άλλων ατόμων και αφού δόσωσιν ούτοι έγγραφον υπόσχεσιν του ότι θέλουν υποκύψει εις οποιοδήποτε μέτρον ήθελε διατάξῃ η Κυβέρνησις περί των οικοπέδων τούτων». Η πρωτοβουλία αυτή του Γραμματέα των Εσωτερικών έδινε τη δυνατότητα στους πρόσφυγες να προχωρήσουν τουλάχιστον στην επισκευή των σπιτιών τους ώστε να βγάλουν το χειμώνα, ενώ ταυτόχρονα τους δέσμευε να ακολουθήσουν τις επιταγές της Κυβέρνησης χωρίς ωστόσο να τους εξασφαλίζει την σίγουρη διανομή των κτημάτων και των οικοπέδων στα οποία είχαν οικοδομήσει. Παρά ταύτα όμως, το γεγονός ότι η ενέργεια αυτή έγινε χωρίς προηγούμενη εντολή από τον Όθωνα, υποχρέωνε τον Ν. Θεοχάρη να προσθέσει στην αναφορά του: «Το μέτρον τούτον έλαβεν η Γραμματεία με την πεποίθησιν ότι η Υ.Μ. θέλει το εγκρίνη και θέλει εκδώσῃ τας αναμενομένας Υ.Β. Διαταγὰς Της, σύμφωνα με τας υποβληθείσας προτάσεις της Γραμματείας δια της από 11/23 Ιουνίου Τ.Ε. αρ. 16854 αναφοράς της περί τούτων»⁴⁴².

Κατόπιν τούτου φαίνεται ότι οι πρόσφυγες άδραξαν την ευκαιρία που τους δόθηκε να στήσουν τα σπιτικά τους, έστω και χωρίς μόνιμη εξασφάλιση, με τους όρους που έθετε η Κυβέρνηση. Το θέμα ωστόσο δεν μπορούσε ακόμη να θεωρηθεί λήξαν. Η άοριστη και ασαφής στάση του επίσημου κράτους χωρίς ρητή εξασφάλιση των ηπειροσουλιωτών αφενός και οι διαρκείς πιέσεις ντόπιων συμφερόντων αφετέρου δημιουργούσαν προστριβές και

⁴⁴¹ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 238, α. π. 26689



αμφισβητήσεις θέτοντας εν αμφιβόλω την σταθερότητα και την ουσιαστική ανάπτυξη του συνοικισμού, σε αντίθεση με ότι συνέβαινε σε άλλες περιπτώσεις⁴⁴³.

Είναι χαρακτηριστικό ότι σε δημοσίευμα του 1845⁴⁴⁴ αναφέρονται πιέσεις στην επιτροπή του συνοικισμού ώστε να κρατήσει μεροληπτική στάση υπέρ συγκεκριμένων ατόμων, παρενοχλήσεις στην βοσκή των ζώων, υπεξαίρεση οικοδομικών υλικών από δημόσια κτήματα και το πιο σημαντικό, διασπάθιση εθνικών γαιών και εκμετάλλευση προσφύγων που έρχονται από τα υπόδουλα εδάφη στο Αγρίνιο με την ελπίδα μόνιμης αποκατάστασης⁴⁴⁵. Τέτοιου είδους συμπεριφορές, αλλά και παρενοχλήσεις ήταν συνεχείς, ενώ κατονομάζεται και ο τότε γεροϋσιαστής στρατηγός Σταΐκος ως υποκινητής των παρενοχλήσεων και αντιδράσεων των ντόπιων απέναντι στους Σουλιώτες, με στόχο ίδιον όφελος⁴⁴⁶. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι Σουλιώτες απευθύνθηκαν ξανά στο επίσημο κράτος με αναφορά τους προς τη Βουλή στις 24 Μαΐου 1851⁴⁴⁷.

Σ' αυτή, αφού υπενθυμίζουν την προσφορά τους στην ετοιμασία της επανάστασης και στον αγώνα της ανεξαρτησίας, αφού τονίζουν ότι αναγκάστηκαν γι' αυτό το λόγο να εγκαταλείψουν τη γη τους και την πατρίδα τους, παρατηρούν ότι «ούτοι προσφέρουσι σήμερον θέαμα λυπηρόν εις όλους και πρωτοφανές λαού όχι δεκατισθέντος, αλλά πολλοστημορίου του πρώτου αριθμού αυτού μείναντος και επιζώντες ούτοι περιφέρονται και περιπλανώνται άσημοι και ακτήμονες εναντίον πανδήμων περί αποκαταστάσεως αυτών εθνικών υποσχέσεων και διατάξεων ρητών των κατά καιρούς Εθνικών Συνελεύσεων και Κυβερνήσεων». Κατόπιν παρουσιάζουν τις σημαντικότερες από τις αποφάσεις που έχουν κατά καιρούς ληφθεί για την αποκατάστασή τους (θέσπισμα υπ' αριθμ. 109/9 Ιουνίου 1823 του Βουλευτικού για εγκατάσταση στο Ζαπάντι, απόφαση της 29 Απριλίου 1827 της Γ' Εθνοσυνέλευσης για εποίκισμό στην Επίδαυρο, διάταγμα του Καποδίστρια το 1828, διάταγμα υπ' αριθμ. 3037/27 Απριλίου 1834 του Υπουργείου Εσωτερικών) και οι οποίες για διάφορους λόγους δεν έχουν ολοκληρωθεί και καταλήγουν, με έντονη συναισθηματική φόρτιση ώστε να συγκινήσουν τους αποδέκτες της αναφοράς ως εξής: «Γοιούτης ούσης της καταστάσεως των πραγμάτων, οι υποφαινόμενοι Σουλιώται, ενεργούντες υπέρ εαυτών και των λοιπών συμπολιτών των, καταφεύγουσιν εις την δικαιοσύνην του Έθνους και της Κυβερνήσεως αυτού εξαιτούμενοι ευσεβάστως αφ' ενός την εκτέλεσιν των υπέρ αυτών προαποφασισθέντων και αφ' ετέρου

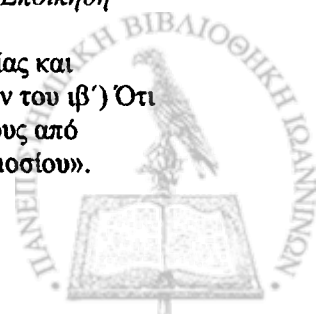
⁴⁴² Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 238

⁴⁴³ π. χ. ο συνοικισμός των Ψαριανών στην Ερέτρια, των Μακεδόνων στην Αταλάντη, των Θεσσαλών στη Νέα Μιτζέλα κ.ο.κ.

⁴⁴⁴ Στην εφημερίδα «Ηχώ των Επαρχιών» της 10.1.1845 που δημοσιεύεται στο Δ. Μιτάκης *Εποίκιση Ηπειρωτών στην Αιτωλία*, Ναυπακτιακά, Δ', 1988 - 89 σελ. 181 κ. εξ.

⁴⁴⁵ Δ. Μιτάκης ο. π. «Ότι εν γνώσει αυτού χαλούνται εθνικά οικοπέδα παρ' ιδιωτών από χιλίας και επέκεινα δραχμάς έκαστον και τούτο διά να κορέση την πλεονεξίαν των φίλων και σχετικών του ιβ'») Ότι αναφαιρόν κτίζουσι επί των αδιαθέτων εθν. οικοπέδων και μετά ταύτα τα μεταπωλούν εις τους από Οθωμανικήν Αυτοκρατορίαν ερχομένους, με σημαντικήν ωφελείαν των και βλάβην του δημοσίου».

⁴⁴⁶ Βλ. Δ. Μιτάκης σ. 190, κ. εξ. και Παπατρέχας Γ., *Ιστορία του Αγρινίου*, Αγρίνιο 1991



χρηματικήν τινά συνδρομήν ανάλογον και αναγκαίαν προς την πρώτη και οριστικήν αποκατάστασίν του, ώστε ούτω να παύσωσι περιπλανώμενοι ακτήμονες και ανέστιοι, αφού τα πάντα απωλέσαν υπέρ της κοινής Πατρίδος και αφού η Πατρίς αύτη τοσάκις υπεχρεώθη δια των νόμιμων Αντιπροσώπων της να τους ανταμείψη γενναίως».

Υστερα από αυτές τις ενέργειες, το ζήτημα της αποκατάστασης των Σουλιωτών έγινε αντικείμενο συζήτησης στη Βουλή όπου η πλειοψηφία των αγορητών τάχθηκε υπέρ της επίστευσης των διαδικασιών για την ολοκλήρωση του συνοικισμού ενώ ευθύνες επιρίφθηκαν και στη κυβέρνηση «διότι αν και πολλάκις διωρίσθησαν επιτροπαί, διά να εξετάσωσι τα δικαιώματα ταύτα, δεν ενήργησαν κατά το πλείστον μέρος ότι τοιαύτη εντολή υπηγόρευεν». Ενώ, παρά το γεγονός ότι διανεμήθηκαν 160.000 στρ. με τον νόμο «περί προικοδοτήσεως» ωστόσο «ουδέ κατά τούτο ο σκοπός του νόμου ετελέσθη, διότι μεχρισού λάβη έκαστος το ανάλογόν του εδαπάνα πλείοτερα της αξίας και τα χορηγούμενα γραμμάτια κατέστησαν ψεύδος»⁴⁴⁸. Η συνεδρίαση αυτή έκλεισε με απόφαση της βουλής με την οποία η αναφορά των Σουλιωτών διαβιβαζόταν στο αρμόδιο Υπουργείο με τη σύσταση να προωθηθούν οι ενέργειες για τον συνοικισμό «καθόσον η τοιαύτη προτίμησις ούτε εις το Ε΄ Ψήφισμα της εν Αθήναις Εθνικής Συνελεύσεως προσκρούει, ούτε τα δικαιώματα άλλων επηρεάζει, έλαβε δε χώραν δικαίως και δι' άλλους απολέσαντας την πατρίδα και περιουσίαν των δια το μέρος όπερ έλαβον εις τον Αγώναν». Επιπλέον αποστελλόταν στο Υπουργείο και απόσπασμα των πρακτικών της συγκεκριμένης συνεδρίασης «διά να λάβη υπ' όψιν και τα περί της εκτελέσεως των λοιπών ψηφισμάτων λεχθέντα»⁴⁴⁹.

Η ανταπόκριση της Κυβερνήσεως στις αποφάσεις αυτές της Βουλής ήταν σχεδόν άμεση λαμβάνοντας υπ' όψιν τις συνθήκες της εποχής. Με κοινή τους αναφορά προς τον πρόεδρο του Υπουργικού Συμβουλίου στις 21/9/1851, οι υπουργοί Εσωτερικών, Δ. Μελετόπουλος και Δικαιοσύνης, Ι. Δαμιανός, παρουσιάζουν τις τελικές τους προτάσεις όσον αφορά τους Σουλιώτες στο Αγρίνιο και στη Ναύπακτο και την οριστική τους αποκατάσταση⁴⁵⁰.

Αφού κάνουν αναδρομή στις αποφάσεις των Εθνοσυνελεύσεων και των Επαναστατικών Κυβερνήσεων σχετικά με τους Σουλιώτες, τονίζοντας ότι, παρά τις εκδηλώσεις συμπάθειας, καμιά ουσιαστική πρόοδος δεν υπήρξε⁴⁵¹, προχωρούν στην απαρίθμηση των πρωτοβουλιών που ανέλαβαν οι κατά καιρούς οθωνικές κυβερνήσεις για την επίλυση του προβλήματος.

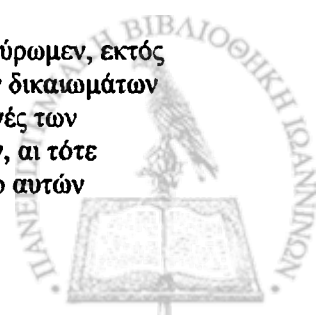
⁴⁴⁷ Γ.Α.Κ., Βλαχ. Φ. Γ7 δημοσιευμένο στο Δ. Μιτάκης ο. π., σελ. 182 κ. εξ.

⁴⁴⁸ Συνεδρίαση της 14/7/1851 βλ. Δ. Μιτάκης ο. π., σελ. 189 κ. εξ.

⁴⁴⁹ Δ. Μιτάκης ο. π. σελ. 190

⁴⁵⁰ Γ.Α.Κ., Βλαχ., φ. Γ7 αρ. 118 δημοσ. Στο Δ. Μιτάκης ο. π., σελ. 199 κ. εξ.

⁴⁵¹ «Εκ της ερεύνης των αρχείων και των προλαβουσών Κυβερνήσεων δεν ηδυνήθημεν να εύρωμεν, εκτός της γενικής συμπάθειας, ην άπασαι έδειξαν υπέρ των Σουλιωτών και της αναγνώρισεως των δικαιωμάτων των πράξιν τινά τελείαν και οριστικήν, εκπεπληρωμένην υπέρ αυτών...». Και «Αν δε και τινές των Κυβερνήσεων τούτων προέβησαν να ψηφίσουν ειδικά μέτρα υπέρ της αποκαταστάσεώς των, αι τότε περιστάσεις και το ευμετάβλητον αυτών δεν επέτρεψαν την εκτέλεσίν των, ώστε ουδέν υπέρ αυτών οριστικώς διεπράχθη...». ΓΑΚ, Βλαχ., φ Γ7, αρ. 118 στο Μιτάκης ο. π. σελ. 199 κ. εξ.



Ξεκινώντας από την αρχική έγκριση του συνοικισμού τους στη Ναύπακτο και το Αργίνιο, παραθέτουν τα Β.Δ. σχετικά με την έγκριση δωρεάν παραχώρησης γης και ευκολιών προς οικοδόμηση, καταλήγοντας στη σύσταση επιτροπής από τον Έπαρχο και τον Έφορο Ναυπακτίας, δύο Σουλιώτες, δύο παλαιούς κατοίκους και τον Γεωμέτρη, οι οποίοι θα προχωρούσαν στην εκτέλεση των παραπάνω. Οι υπουργοί τονίζουν ότι οι ίδιες αποφάσεις πάρθηκαν τόσο για τους Σουλιώτες του Αργινίου όσο και για τους Ηπειρώτες που είχαν συνοικισθεί στα ίδια μέρη.

Κατόπιν τούτου στο συνοικισμό της Ναυπάκτου 144 από τις 196 οικογένειες Σουλιωτών πήραν οικόπεδα και 15 μόνο έλαβαν κι εθνικά κτήματα, συνολικής έκτασης 352 στρεμμάτων, ενώ 63 οικογένειες δεν πήραν ούτε οικόπεδα ούτε γη. Σε ό,τι αφορά τους εγκατεστημένους στο Αργίνιο και οι 107 οικογένειες πήραν κι εκείνη τη στιγμή κατείχαν εθνικά οικόπεδα συνολικής έκτασης 220 στρεμμάτων ενώ μόνο 23 από αυτές πήραν εθνικούς αμπελώνες περίπου 281 στρ. συνολικής αξίας 3.888 δρχ.⁴⁵². Τονίζεται εξάλλου στην αναφορά ότι ο υπάρχων ήδη συνοικισμός θα ήταν και τυπικά ολοκληρωμένος «εάν ελάμβανον έγγραφα της ιδιοκτησίας επί των παραχωρηθέντων γηπέδων και τοις εδίδοντο και αι προς καλλιέργειαν γαίαι».

Δεν είχε ωστόσο συμβεί αυτό «ένεκα των αναφυσίων μεταξύ των διενέξεων περί την διανομήν των γηπέδων και δεν ηθέλησαν να λάβουν τας γαίας ένεκα του συναπτομένου με την παραχώρησίν των όρου της πληρωμής του αντιτίμου»⁴⁵³.

Επισημαίνεται δε επί τούτου ότι κατά μείζονα λόγο για την διαιώνιση του προβλήματος ευθύνονται κυρίως «η εκκρεμότης δ' αύτη και το περιορισμένον των οικοπέδων, τουλάχιστον των εις καλήν θέσιν κειμένων ως και κενόν τι εις τας επιθυμίας και τας απαιτήσεις των περισσοτέρων, οίτινες και πρότερον και ήδη εξαιτούντο ευρυτέρας παραχωρήσεως υπέρ του συνοικισμού των». Φρονούν όμως οι δύο υπουργοί ότι το θέμα του συνοικισμού θα πρέπει πλέον να θεωρείται λυμένο, ενώ θα ήταν ασύμφορο και στους ίδιους τους Σουλιώτες να προσδιορίσει η Κυβέρνηση άλλο μέρος συνοικισμού, εξαιτίας των ζημιών που θα επέρχονταν, αν και «ευκταίον θα ήτο να μην υπήρχον ούτοι συνοικισμένοι και να ηδύνατο η κυβέρνησις να συνώκιζεν αυτούς τελειότερον και ομοειδέστερον προς διατήρησιν του ονόματος της ευκλεούς πόλεως των, ότε και οι υποφαινόμενοι δεν ήθελον διστάσει να υποβάλωσι προτάσεις πολύ πλέον γενναιοτέρας»⁴⁵⁴. Έτσι λοιπόν, οι υπουργοί θεωρούν ότι οι παραπάνω παραχωρήσεις εφόσον κυρωθούν και τελειοποιηθούν θα μπορούσαν να κατασιγάσουν τα παράπονα και τις απαιτήσεις των Σουλιωτών, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η Κυβέρνηση δεν θα έπρεπε να φανεί περισσότερο γενναιόδωρη λόγω των γνωστών θυσιών τους για την πατρίδα. Τονίζεται όμως ότι οι κινήσεις της περιορίζονται τόσο από το γεγονός ότι ο συνοικισμός των Σουλιωτών έγινε

⁴⁵² ο. π. σελ. 200

⁴⁵³ ο. π. σ. 200 κ. εξ. βλ. και πίνακα 13

⁴⁵⁴ Μιτάκης, ο. π.



σχεδόν ταυτόχρονα και στις δύο πόλεις (Ναύπακτο και Αργίριο) και περιλαμβάνει, εκτός των Σουλιωτών κι άλλους Ηπειρώτες, όσο κι από το ότι στις συγκεκριμένες περιοχές δεν υπήρχαν αρκετά εθνικά κτήματα διαθέσιμα⁴⁵⁵ ενώ ο συνολικός αριθμός των συνοικισθεισών οικογενειών είναι 303 δηλ. 196 οικογένειες στη Ναύπακτο και 107 στο Αργίριο. Εάν σ' αυτές προστεθούν και 90 ακόμη οικογένειες διεσπαρμένες σε άλλες επαρχίες (Αντίρριο, Κατούνα κ. λ.) οι οποίες θα έπρεπε κι αυτές «να συνοικισθώσιν εις το ίδιον μέρος», το σύνολο των οικογενειών θα φτάσει, σύμφωνα με την αναφορά, τις 500 περίπου, που σημαίνει ότι κάθε οικογένεια θα λάμβανε περίπου 80 στρ., λιγότερα δηλαδή απ' όσα προσδιοριζόταν για τους Ψαρριανούς με τον νόμο της 10/3/1847 βάσει του οποίου επρόκειτο να διενεργηθεί ο συνοικισμός των Σουλιωτών⁴⁵⁶.

Με βάση αυτά τα δεδομένα οι υπουργοί καταλήγουν στην τελική τους πρόταση, η οποία έχει ως εξής:

«1) Να κυρωθώσιν αι δωρεάν γενόμεναι παραχωρήσεις των οικοπέδων και κηποπέδων εις τους συνοικισθέντας εν Ναυπάκτω και Αργινίω Σουλιώτας και να δοθώσιν εις τους λαβόντας αυτά τα έγγραφα ιδιοκτησίας των.

2) Να προσδιορισθή εν όλω η παραχωρούμενη έκτασις γης εις αμφοτέρους συνοικισμούς ήτοι στρ. 40.000 και να διανεμηθή μεταξύ των κατά την κατάστασιν και τας τάξεις των.

3) Να παραχωρηθή εις αυτούς επί 5 έτη η άδεια του να λαμβάνουν δωρεάν την αναγκαίαν ξυλείαν εκ των πέριξ εθνικών δασών συμμορφούμενοι με τας περί τούτου διατάξεις και υπό την επιτήρησιν του αρμόδιου δασονομικού υπαλλήλου.

4) Να δοθή ατέλεια επί τρία έτη επί των μεταφερομένων έξωθεν εις Ναύπακτον και Αργίνιον οικοδομήσιμων υλών δια τας οικοδομάς των συνοικιζομένων.

5) Να απαγορευθή εντός ωρισμένης προθεσμίας μέχρι 5 ετών το να πωλούν τας εις αυτούς παραχωρηθείσας γαίας και γήπεδα.

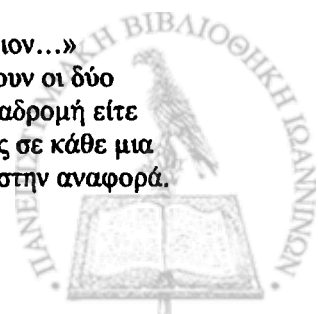
6) Να τεθή προθεσμία εντός της οποίας να είναι υπόχρεοι ν' αποπερατώσουν τας οικοδομάς των όσοι δεν το έπραξαν και να αποκατασταθώσιν εκεί οικογενειακώς, καθώς και να καλλιεργήσωσι τας παραχωρουμένας γαίας των.

7) Να διορισθή επιτροπή εκ των εγκριτοτέρων Σουλιωτών ήτις να εξελέγξη και επιστατήση εις την δικαίαν διανομήν των διαταττομένων παραχωρήσεων υπέρ των εχόντων δικαίωμα»⁴⁵⁷.

⁴⁵⁵ Μιτάκης, ο. π. «ει μη μόλις 40.000 στρ. ήτοι 20.000 εις Ναύπακτον και 20.000 εις Αργίνιον...»

⁴⁵⁶ Το τελικό άθροισμα των 500 οικογενειών δεν συμβαδίζει με τους αριθμούς που παραθέτουν οι δύο υπουργοί (303+90=393). Υπάρχει συνεπώς μια στρογγυλοποίηση που οφείλεται είτε σε παραδρομή είτε στην πιθανότητα ύπαρξης κι άλλων οικογενειών που επιθυμούσαν να συνοικισθούν. Αλλιώς σε κάθε μια από τις 393 οικογένειες αντιστοιχούν 101 στρ. 21 περισσότερα από τα 80 που αναφέρονται στην αναφορά.

⁴⁵⁷ Γ.Α.Κ., Βλαχ., φ. Γ7, στο Μιτάκης ο. π. σελ



Τις προτάσεις αυτές οι υπουργοί Δικαιοσύνης Ι. Δαμιανός και Εσωτερικών Δ. Μελετόπουλος τις υπέβαλλαν με τη μορφή νομοσχεδίου στο Υπουργικό Συμβούλιο προς έγκριση ώστε να κατατεθεί στη Βουλή και δοθεί οριστική λύση στο ζήτημα. Παρατηρούμε εξάλλου ότι στην αναφορά επισημαίνεται η αδυναμία αρκετών προσφύγων, χωρίς οικονομικές δυνατότητες, να πληρώσουν το αντίτιμο που όριζε ο νόμος περί προικοδοτήσεως, με αποτέλεσμα να μείνουν ακτήμονες, ενώ όπως θα δούμε πιο κάτω ο συνολικός αριθμός στρεμμάτων προς παραχώρηση ετίθετο υπό αμφισβήτηση, καθώς υποστηριζόταν από πολλούς ότι τουλάχιστον στην πεδιάδα της Τριχωνίδας, παρά τις εκτεταμένες λεηλασίες στις οποίες είχε υποβληθεί από επιτήδειους, υπήρχαν ακόμη 60.000 στρ. αρκετά για όλους τους Ηπειροσουλιώτες, αλλά και τους γηγενείς ακτήμονες⁴⁵⁸.

Παρ' όλα αυτά το σχέδιο εγκρίθηκε από το Υπουργικό Συμβούλιο και στις 17 Νοεμβρίου 1851 υποβλήθηκε προς έγκριση στον Όθωνα, ο οποίος φαίνεται πως είχε συμφωνήσει στην εφαρμογή του⁴⁵⁹. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του υπουργού Εσωτερικών «60 στρέμματα γαιών αρκούν διά μίαν οικογένειαν». Προστίθεται δε ότι την ίδια αντίληψη είχε και ο Νόμος της 24 Ιουνίου 1843 «περί των παρά των γεωργών κατεχομένων και καλλιεργουμένων γαιών» ο οποίος προσδιόριζε 40 στρ. για κάθε οικογένεια εάν τα κτήματα είναι ποτιστικά, 80 στρ. εάν η γη είναι πεδινή και μη ποτιστική και 120 στρ. σε περίπτωση που το μέρος είναι ορεινό. Κατόπιν τούτου επισημαίνεται ότι, επειδή η γη που παραχωρείται στους Σουλιώτες είναι πεδινή και κατά μέγα μέρος ποτιστική, ο όρος των 60 στρ. θεωρείται ευνοϊκός. Προς ενίσχυση δε αυτής της άποψης αναφέρεται ότι ο ίδιος όρος προσδιορίστηκε και για τον συνοικισμό των Ψαριανών στην Ερέτρια⁴⁶⁰.

Σε επισυναπτόμενο με το νομοσχέδιο έγγραφο δε, ορίζεται ότι σε κάθε αρχηγό οικογένειας Σουλιωτών παραχωρείται γη από 60 έως 120 στρ. Η γη που τυχόν είχε παραχωρηθεί βάσει των Β.Δ. της 19/31 Οκτωβρίου 1851 και 8/20 Νοεμβρίου 1834 θα καταλογιζόταν με βάση το παρόν έγγραφο ως δωρεά Νόμου στη μερίδα των καλλιεργούμενων στρεμμάτων εφόσον αυτά δεν υπερέβαιναν το συνολικό ποσό στρεμμάτων που αναλογεί στον καθένα⁴⁶¹.

Η προοπτική όμως παραχώρησης ακόμα κι αυτών των γαιών στους Ηπειροσουλιώτες κινητοποίησε αντιδράσεις από τους ντόπιους εκείνους που εποφθαλμιούσαν αυτά τα εδάφη ή

⁴⁵⁸ βλ. Δ. Μιτάκης, σελ. 214 και Γ. Παπατρέχας, *Ιστορία του Αγρινίου*, Αγρίνιο 1991, σελ. 328

⁴⁵⁹ Γ.Α.Κ., Υπ. Εσωτ., φ. 106 «Εκτελέσας την διαταγήν της Υ.Μ. υποβάλω το συνταχθέν έγγραφον του περί των Σουλιωτών νομοσχεδίου».

⁴⁶⁰ Γ.Α.Κ., Υπ. Εσωτ., φ. 106: «Αι δε εις τους Σουλιώτας παραχωρούμεναι γαίαι είναι κατά μέγα μέρος πεδινάι υπαρχουσών και ποτιστικών, ολίγαι δε ορεινάι, ώστε ο ελάχιστος όρος θεωρείται ευνοϊκός. Ο αυτός προσέτι ελάχιστος όρος προσδιωρίσθη και εις τους εν Ερετρία συνοικισθέντας Ψαρριανούς».

⁴⁶¹ Γ.Α.Κ., Υπ. Εσωτ., φ. 106 Στο νομοσχέδιο εξάλλου επισυναπτόταν και η εισηγητική έκθεση των υπουργών Εσωτερικών και Δικαιοσύνης στο αρχικό σχέδιο με ημ/νία 11 Οκτωβρίου 1851



απλώς δεν ανέχονταν την παρουσία των Σουλιωτών στα εδάφη τους⁴⁶². Έτσι, λίγες μέρες μετά την κατάθεση του νομοσχεδίου, στις 30 Νοεμβρίου 1851, το επαρχιακό συμβούλιο Τριχωνίδας, που απαρτιζόταν από τους Γ. Ντόκα, Πρόεδρο, και Γρ. Στάϊκο, Κ. Παπαγεωργίου, Α. Παπαδημητρίου, Ζαχ. Στάϊκο, Α. Οικονόμου, Ι. Καμενόπουλο, Δ. Σαλμά, Κ. Περπέρη και Ι. Κατζάνη ως μέλη, απέστειλε προς τη Βουλή, την Γερουσία και τον Βασιλιά αναφορά κατά της αποκατάστασης των Ηπειροσουλιωτών στην ευρύτερη περιοχή της Τριχωνίδας⁴⁶³. Την θέση τους αυτή τη βασίζουν σε διάφορα νομικά επιχειρήματα. Αρχικά τονίζουν ότι η παραχώρηση γαιών στην περιοχή Τριχωνίδας και ειδικά στο Ζαπάντι έγινε από τις προσωρινές κυβερνήσεις του 1822 και του 1832. Βασιζόμενοι σ' αυτό, επισημαίνουν ότι οι προσωρινές κυβερνήσεις δεν μπορούσαν να θεσπίσουν νόμους βάσει των οποίων να γίνουν οι παραχωρήσεις οι δε Εθνοσυνελεύσεις ακύρωσαν όσες παραχωρήσεις εθνικών γαιών είχαν κάνει οι προσωρινές αυτές κυβερνήσεις. Τονίζεται εξάλλου ότι είχε επιλεγεί για την εγκατάσταση των Σουλιωτών περιοχή κοντά στην Επίδαυρο και η αναφορά καταλήγει με τον ισχυρισμό ότι στην περιοχή της Τριχωνίδας δεν υπάρχουν διαθέσιμες γαίες και μάλιστα συνεχείς ενώ, αν επιβληθεί βιαίως ο συνοικισμός, θα αφαιρεθεί γη από τους ντόπιους οι οποίοι την πότισαν με το αίμα τους για να την επανακτήσουν και την καταστήσουν καλλιεργήσιμη. Και σε μια στιγμή μελοδραματικής έξαρσης το συμβούλιο βγάζει το συμπέρασμα ότι «ο λαός αυτός μέλλει να κατασταθή δούλος νέων Δεσποτών, των νέων οικιστών τούτων, ή αφήσας εν τη εποχή της ελευθερίας την γην αύτην της γενέσεώς των και τους τάφους των προγόνων του να περικλεισθή εις ξένην γην, ζητών στέγην και άρτον όνπερ η Κυβέρνησις, ουδέ το Έθνος θέλουσι θελήσει ως αδίκημα απάνθρωπον και ανήκεστον». Ως εκ τούτου το συμβούλιο απευθυνόταν στο Βασιλιά, στη Βουλή και στη γερουσία⁴⁶⁴ ώστε να αποτραπεί η ιδέα συνοικισμού των Σουλιωτών στο Ζαπάντι και την γύρω περιοχή γιατί θα απέβαινε «αξιοδάκρυτος και ολέθρια».

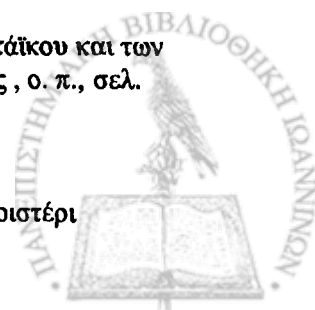
Στην κίνηση αυτή έρχεται να προστεθεί και αναφορά των κατοίκων της Λιγοςτιάνης⁴⁶⁵ προς τον Όθωνα, ο οποίος ζητά από το Υπουργικό Συμβούλιο να αποφανθεί σχετικά. Κατόπιν τούτου, στις 4 Δεκεμβρίου 1851 ο Πρωθυπουργός Α. Κριεζής απαντά με έγγραφό του ότι οι κάτοικοι δεν αμφισβητούν τα δίκαια των Σουλιωτών, ζητούν όμως τις ίδιες παραχωρήσεις και γι' αυτούς ισχυριζόμενοι ότι οι εθνικές γαίες του Αγρινίου ήταν ανεπαρκείς για το σκοπό αυτό. Το Υπουργικό Συμβούλιο, ωστόσο, θεωρούσε ότι το σχετικό με τους Σουλιώτες νομοσχέδιο μπορούσε απρόσκοπτα να ψηφισθεί, ενώ, σχετικά με το αίτημα των δημοτών Λιγοςτιάνης,

⁴⁶² Πολύς λόγος έγινε στον τύπο της εποχής για το ρόλο του γερουσιαστή και στρατηγού Ι Στάϊκου και των περί αυτών. Εκτενής αναφορά γίνεται στο Δ. Μιτάκης, ο. π., σ. 210 κ. εξ. και Γ. Παπατρέχας, ο. π., σελ. 320 κ. εξ.

⁴⁶³ Γ. Παπατρέχας, ο. π., σελ. 327 κ. εξ. και Δ. Μιτάκης ο. π. σελ.

⁴⁶⁴ «διά του Γερουσιαστού και υποστρατήγου Ιωάννου Στάϊκου...»

⁴⁶⁵ Λιγοςτιάνη ή Λιγόςτιανα: κοινότητα της ορεινής Τριχωνίδας που σήμερα ονομάζεται Περιστερί



ζητούσε από τον Υπουργό οικονομικών τις σχετικές πληροφορίες, προκειμένου να έχει πλήρη ενημέρωση πριν καταλήξει σε αποφάσεις⁴⁶⁶.

Οι κινήσεις όμως αυτές ενάντια στην προσπάθεια των Σουλιωτών δεν έμειναν χωρίς αντίλογο. Τον Δεκέμβριο του 1851 μια ομάδα από 51 κατοίκους του Αργινίου⁴⁶⁷ στέλνει αναφορά της στη Γερουσία με την οποία υπερασπίζεται τους Ηπειροσουλιώτες και κατηγορεί ευθέως τον Ι. Στάϊκο ως υπεύθυνο και υποκινητή όλων των αντιδράσεων κατά του συνοικισμού⁴⁶⁸ ενώ ταυτόχρονα καταγγέλλει ότι η αναφορά των μελών του επαρχιακού συμβουλίου ψεύδεται ως προς την έλλειψη εθνικών γαιών και υπογράφεται από άτομα μη γνωρίζοντα το περιεχόμενό της, των οποίων οι υπογραφές αποσπάστηκαν δια της βίας ή με απάτη. Παρατηρούν δε οι εν λόγω κάτοικοι ότι το αθέλητο και βεβιασμένο πνεύμα της αναφοράς κατά του συνοικισμού καθίσταται εμφανές από το γεγονός ότι κανείς από τους πρόκριτους του Αργινίου δεν την έχει υπογράψει. Στη συνέχεια, αφού δίνουν μια εικόνα του μεγέθους της αγρινιώτικης πεδιάδας (10 ώρες ως προς το μήκος από Ανατολή προς Δύση και 6 ώρες ως προς το πλάτος από Βορά προς Νότο), προχωρούν στην ανασκευή του επιχειρήματος περί ανεπάρκειας γης προς διανομή. Υποστηρίζουν ότι υπάρχει στην περιοχή «γη ανεξάρτητος και μη κατεχόμενη, πλέον των εξήκοντα χιλιάδων στρεμμάτων» και καλούν την Γερουσία να διατάξει την καταμέτρηση των εντελώς ανεξάρτητων εθνικών γαιών ώστε να βεβαιωθεί του λόγου το αληθές. Προκειμένου δε να υποστηρίξουν τις απόψεις τους, προχωρούν σε αναλυτική παράθεση των διαθέσιμων κτημάτων ανά περιοχή. Ξεκινούν με το χωριό Καλύβια, δυτικά του Αργινίου, που ήταν τούρκικο τσιφλίκι και διαθέτει πεδιάδα ποτιζόμενη μεγαλύτερη από 20.000 στρ. Το χωριό, λένε, κατοικείται από 60 οικογένειες οι οποίες χρησιμοποιούν μόλις το 1/3 της συνολικής εκτάσεως για καλλιέργεια και βοσκή. Απομένουν λοιπόν 13.000 στρ. «γαιάι εθνικάί, ανεξάρτητοι και εντελώς ακαλλιέργητου». Δεύτερο πρώην τούρκικο τσιφλίκι κοντά στα Καλύβια, αποκαλούμενο Πιπνέρι, έχει, κατά την αναφορά, πεδινή έκταση ποτιζόμενη και καλλιεργήσιμη άνω των 7.000 στρ. Η έκταση αυτή, υποστηρίζουν οι 51, ούτε αγοράστηκε ούτε καλλιεργούνταν από κανένα. Αντίθετα, το καταπάτησε αυθαίρετα «ο γαμβρός του

⁴⁶⁶ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 106

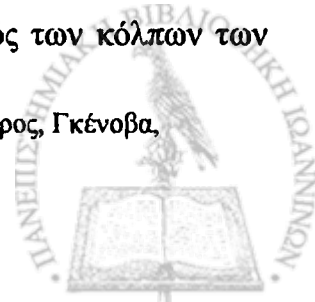
⁴⁶⁷ Το κείμενο υπογράφεται από 51 άτομα, στο τέλος όμως υπάρχει η ένδειξη «και λοιποί» που υποδηλώνει πιθανώς ευρύτερη αποδοχή του. Οι 51, ήταν Γ. Μεγαπάνος, Δ. Στάϊκος, Α. Μεγαπάνος, Κ. Τριγώνης, Δημο Τσέλιος, Α. Σιμότης, Ν. Δαβαρούκας, Φ.Ι. Δημητρακόπουλος, Ζ. Καλαμάρας, Κ. Παγούρας, Ι. Γαλανόπουλος, Δ. Κωνσταντίνου, Α. Κωνσταντίνου, Α. Μποκόγης, Α. Παπάς, Χ.Β. Δεληγιάννης, Χ. Μπακογιάννης, Σ. Λαβράνος, Χ. Δέβρος, Σ.Μ. Κύπριος, Β. Δαβαρούκας, Τ. Γραβάνης, Δ. Δρυόπουλος, Γ. Σόλων, Π. Κωνσταντίνου, Γιαν. Γραβάνης, Β. Σπύρος, Θ. Αργινίτης, Ν. Στραβουσκούφης, Β. Πετρόκαρδος, Α. Μπακογιάννης, Γ. Μάργαλας, Α. Πήλιος, Δ. Μπακοπάνος, Κ. Βάσος, Κ. Πάσχος, Σ. Πασχόπουλος, Β. Τιτίνης, Α. Καλαντζής, Β. Παπαφώτης, Δ. Χαρίτος, Α. Γαλάνης, Ι. Κωνσταντίνου, Β. Κομπορόζος, Δ. Μακρυγιάννης, Η. Κολιάβας, Κ. Σταματόπουλος, Π. Μπαγούρας και Ν. Πρινπαγούρας, βλ. Γ. Παπατρέχας ο. π. σελ. 328 και Δ. Μιτάκης ο. π., σελ. 214

⁴⁶⁸ Είναι χαρακτηριστική η αρχή της αναφοράς: «Άνθρωπος ιδιοτελής, από άλλους σκοπούς και ατομικά μίση κινούμενος, ο Υποστράτηγος και Γερουσιαστής Ιω. Στάϊκος, αποφάσισε όλαις δυνάμεσι να εμποδίσει τον εν Αργινίω συνοικισμόν των Ηπειροσουλιωτών και εναντίον της διαθέσεως του τόπου προσπαθεί να φέρη οιαδήποτε προσκόμματα».

Γερουσιαστού Ι. Σταΐκου, Σκαλτσοδήμος, άνευ λόγου και ενοικιάζει αυτού το χόρτον πλέον των 600 δρχ.». Η τρίτη περιοχή που παρουσιάζουν είναι κι αυτή παλαιό τσιφλίκι κοντά στα υπόλοιπα κι αποτελείται από 3.000 στρ. γης ποτιζόμενης αποτελούμενης από κτήματα εθνικά γιατί εκεί κανείς δεν καλλιεργούσε ούτε είχε αγοράσει γη. Κι αυτό όμως το είχε καταπατήσει «και το νέμεται ενοικιάζων το χόρτον, ο άλλος γαμβρός του Γερουσιαστού Σταΐκου, Γ. Βελής». Κοντά στα προηγούμενα τρία, το χωριό Πλάτανος, που ανήκε στην Οθωμανή Πάσαινα, αποτελούνταν από 15.000 στρ. και πλέον στρ. γης ποτιζόμενης. Στο χωριό αυτό κατοικούσαν μόνο 6 οικογένειες και καλλιεργούσαν, μαζί με κάποιους ξένους, μόλις 2.000 στρ. Τα υπόλοιπα 13.000 στρ. δεν ήταν ιδιοκτησία κανενός ούτε καλλιεργούνταν, αλλά παρέμενε έρημο. Επόμενη περιοχή, το Ζαπάντι, βόρεια των Καλυβιών, για το οποίο πολύς λόγος είχε γίνει ήδη από τα 1823. Ένα χωριό που, πριν την επανάσταση αριθμούσε τουλάχιστον 500 οικογένειες, αυτή τη στιγμή «είναι ήδη έρημον ανθρώπων εντελώς και γεωργικών χειρών». Σ' αυτό περιλαμβάνονται 5 τσιφλίκια (Τσέλου, Παλαιολεύκας, Τσαΐκα, Λυσσοχώρι, Μπουζίκιστα) που καταλαμβάνουν έκταση μεγαλύτερη των 30.000 στρ. γης, ποτιζόμενης και εύφορης. Από αυτή την έκταση μόλις 10.000 στρ. καλλιεργούνται ή έχουν αγοραστεί από τους κατοίκους, τα υπόλοιπα όμως 20.000 στρ. παραμένουν ακαλλιεργήτα λόγω έλλειψης εργατικών χειρών. Οι υπογράφοντες την αναφορά καταγγέλλουν ότι όλα αυτά τα κτήματα «ζητεί παντί σθένει να καταπλακώση ο Γερουσιαστής Ιω. Σταΐκος. Πολλάς δ' αυτών ήδη άνευ λόγου ενοικιάζει ο ίδιος εις Βλαχοποιμένας». Τέλος, η περιφέρεια της πόλης του Αγρινίου με 8 τουλάχιστον περιοχές με εθνικά κτήματα⁴⁶⁹ συνολικής εκτάσεως πάνω από 670.000 στρ. γης κατάλληλης για βοσκή. Οι υπογράφοντες την αναφορά καταγγέλλουν ότι την περιοχή Καμαρούλα έκτασης περίπου 6.000 στρ. καταπάτησε «ο Γερουσιαστής Ιω. Σταΐκος άνευ λόγου», ενώ από τα 12.000 στρ. καλλιεργήσιμης γης τα μισά είχαν αγοραστεί και ήδη καλλιεργούνταν, ενώ τα άλλα μισά «περιμένουσι χείρας γεωργών».

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω, μόνο στο Δήμο Αγρινίου, υπήρχαν την εποχή εκείνη τουλάχιστον 56.000 στρ. γης εθνικής ικανής να καλλιεργηθεί αλλά έρημης λόγω ελλείψεως χειρών. Από την άλλη μεριά, στο Δήμο Θέρμου υπήρχαν κατά την αναφορά πάνω από 10.000 στρ εθνικής γης «καλλιεργήσιμου μεν, αλλά δι' έλλειψιν χειρών μενούσης ακάρπου»⁴⁷⁰. Αφού τέλος συμπεραίνουν ότι ο Ι. Σταΐκος αντιτίθεται στον συνοικισμό των Ηπειροσουλιωτών από ιδιοτελείς σκοπούς, κλείνουν με μια ουσιαστικής σημασίας παρατήρηση: «Ο τόπος έχει ανάγκη λαού. Η γη του Αγρινίου είναι αρκούσα όχι μόνον οι Ηπειροσουλιώται να συνοικισθώσιν, αλλά και άλλοι αν το Έθνος κρίνει αναγκαίον. Ο δε τόπος είναι ευχαριστημένος πολλώ δε μάλλον από τους Ηπειροσουλιώταις, τους οποίους έχει ήδη εντός των κόλπων των

⁴⁶⁹ Όπως αναφέρεται από τους κατοίκους οι περιοχές αυτές είναι: Λυκοράχια, Αγ. Χριστόφορος, Γκένοβα, Καμαρούλα, Ερμήζα, Μαύριακα, Μπούζι και Λαγκαδιά



προ είκοσι ετών και δεν έχει αφορμάς δυσαρεσκείας κατ' αυτών. Έχει μάλιστα λόγους ευγνωμοσύνης, διότι εις άλλας περιστάσεις τω εφάνησαν χρήσιμοι προς αντίκρουσιν των κατά καιρούς ανταρσιών και προφύλαξιν της πόλεως, από αυτάς τε και τας επιπολαζούσας ληστείας ενταύθα. Εύχονται τέλος, οι 51 υπογράφοντες να μην ληφθούν υπ' όψιν οι αντιρρήσεις του Ι. Στάϊκου και «να διαταχθή δε η ταχεία πραγματοποίησις του συνοικισμού των Ηπειροσουλιωτών, και άλλων πολλών διά να εκχερσωθώσιν και τα δασώδη και ύποπτα ληστείας μέρη του τόπου μας»⁴⁷¹.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες δεν θα πρέπει να μας προξενεί έκπληξη η απόφαση να προχωρήσει στην κατάθεση του νομοσχεδίου όπως παρουσιαζόταν στην έκθεση.

Στην εισηγητική του νομοσχεδίου έκθεση, οι αρμόδιοι υπουργοί, αφού παρουσίασαν την κατάσταση όπως είχε διαμορφωθεί και είδαμε πιο πάνω, σύμφωνα με την αναφορά τους προς το Υπουργικό Συμβούλιο, προχώρησαν και στην αναγνώριση της δεινής κατάστασης των Σουλιωτών, οι οποίοι, εφόσον ο συνοικισμός τους δεν προχώρησε, στερήθηκαν ακόμη και το δικαίωμα της νομής των γεωργικών εισοδημάτων⁴⁷². Παρατηρούσαν εξάλλου ότι η αξία των γαιών άλλων συνοικισμών, υπερέβαινε κατά πολύ την αξία των γαιών που παραχωρούνταν στους Σουλιώτες και η οποία ανέρχονταν στις 20 – 30 δρχ. το στρέμμα. Γι' αυτό το λόγο, τόνιζαν, προτεινόταν η έγκριση της παραχώρησης μεγαλύτερης έκτασης ανά οικογένεια σε σχέση με τους συνοικισμούς άλλων προσφύγων όπως λ.χ. οι Ψαριανοί⁴⁷³. Υπό αυτό το πρίσμα κατέθεταν στη βουλή το σχετικό νομοσχέδιο, αποτελούμενο από 6 άρθρα. Στο 1^ο άρθρο οριζόταν ότι σε κάθε αρχηγό σουλιώτικης οικογένειας παραχωρούνταν δωρεάν από 60 έως 120 στρ. γης για καλλιέργεια, ενώ σ' όσους είχαν ήδη λάβει οικόπεδα και γη θα δίνονταν έγγραφα ιδιοκτησίας. Επιπλέον δε προτεινόταν ότι «Αι αυταί παραχωρήσεις ορίζονται και διά τους Σουλιώτας, οίτινες ήθελον συνοικισθή ακολούθως εις τα αυτά μέρη, εφ' όσον δεν μετέσχον των ρηθισών παραχωρήσεων»⁴⁷⁴.

Στο 2^ο άρθρο προβλεπόταν ότι οι γαίες που είχαν παραχωρηθεί βάσει των Β.Δ. της 19/30 Οκτωβρίου 1835 και 8/20 Νοεμβρίου 1837 θα δίνονταν δωρεάν στους δικαιούχους, εφόσον το

⁴⁷⁰ Συγκεκριμένα στα χωριά Μουσταφούλη, Βροχολή, Σαμάρι, Καινούριο, Λιγόστιανα. Για πιο ακριβή άποψη των περιοχών προτεινόμενης εγκατάστασης βλ. χάρτη 5

⁴⁷¹ Πλήρες το κείμενο της αναφοράς στο Γ. Παπατρέχας, ο.π., σ. 327 κ. εξ. και Δ. Μιτάκης, ο.π., σ. 218 κ. εξ.

⁴⁷² Δ. Μιτάκης, ο.π., σ. 219, «Ούτοι δε αναμένοντες μέχρι τούδε την υπό καλλιτέρους όρους παραχώρησιν των γαιών, συνέβη, εναντίον της προθέσεως και του υπέρ αυτών σκοπού της Κυβερνήσεως, να στερηθώσι και όλων των εκ της νομής των γαιών εισοδημάτων, τα οποία πάντες οι των ανωτέρω συνοικισμών απήλανσαν μέχρι της οριστικής αναγνωρίσεώς των ως ιδιοκτησίας των».

⁴⁷³ Μιτάκης ο.π., σ. 220 «... ουδεμία καινοτομία ή διάκρισις υπέρ αυτών εισάγεται, εκτός μόνης της μικράς διαφοράς, ήτις προκύπτει ως προς τον τιθέμενον ανώτατον όριον της εις εκάστην οικογένειαν παραχωρούμενης εκτάσεως γης, κατά σύγκρισιν του διά του ανωτέρω νόμου παραδεχθέντος υπέρ των Ψαριανών. Αλλ' η διαφορά αυτή περιοριζόμενη εις 20 στρέμματα, είναι ασήμαντος εάν ληφθώσιν υπ' όψιν αι εκτεθείσαι περιστάσεις».

⁴⁷⁴ Μιτάκης ο.π., σ. 221. Ήταν η πρώτη φορά που γινόταν λόγος και λαμβανόταν πρόνοια για την περίπτωση επεκτάσεως του συνοικισμού με την εγκατάσταση και νέων οικογενειών.



ζητούσαν και θα καταλογίζονταν στη μερίδα τους με τον όρο ότι δεν θα υπερέβαιναν το ανώτερο όριο στρεμμάτων ανά οικογένεια, όπως καθοριζόταν στο Άρθρο 1.

Με το άρθρο 3 οριζόταν ότι η διανομή των οικοπέδων και των κτημάτων επρόκειτο να κανονιστεί με ειδικό γι' αυτό το σκοπό Β.Δ. σύμφωνα με την προσφορά και τον αριθμό των μελών κάθε οικογένειας και με τους όρους του α' άρθρου του νόμου της 12 Φεβρουαρίου 1849 για τον συνοικισμό των Ψαριανών. Στο 4^ο άρθρο απαγορευόταν να διαθέτουν προς παραχώρηση εκτάσεις «εκ των κατεχομένων και καλλιεργουμένων υπό γεωργών, κατά τους όρους του από 24 Ιουνίου 1834 νόμου, εκτός εάν αι γαίαι αύται ήθελον περιλαμβάνεσθαι εις το κατά το μέρος του συνοικισμού επεκταθησόμενον σχέδιον πόλεως»⁴⁷⁵. Με το άρθρο 5 παραχωρούνταν στους συνοικιζόμενους δωρεάν η ξυλεία από τα παρακείμενα εθνικά δάση, για την ανέγερση των κατοικιών τους.

Τέλος, με το 6^ο και τελευταίο άρθρο οριζόταν ότι ο έλεγχος της ταυτότητας και των δικαιωμάτων των συνοικιζόμενων και η διανομή των γαιών θα διενεργούνταν από ειδική επιτροπή, η οποία θα σχηματιζόταν με ειδικό προσεχές Β.Δ. Είναι φανερό ότι με το νομοσχέδιο αυτό επιχειρούνταν η οριστική διευθέτηση του προβλήματος αποκατάστασης των Σουλιωτών στην Αιτωλοακαρνανία και ειδικότερα στο Αγρίνιο και στη Ναύπακτο με ταυτόχρονη πρόνοια για όσους πιθανόν θα ήθελαν να εγκατασταθούν σ' αυτές τις περιοχές στο μέλλον. Αν και δεν ήταν ό,τι ακριβώς ήθελαν οι πρόσφυγες, αλλά και οι ντόπιοι που τους υποστήριζαν, το νομοσχέδιο κινούνταν στη σωστή κατεύθυνση με την πρόθεση οριστικής λύσης του θέματος με παραχώρηση γαιών και τίτλων ιδιοκτησίας σ' όσους τα δικαιούνταν. Κι αυτή ωστόσο η προσπάθεια δεν έμελλε να ευοδωθεί, καθώς το νομοσχέδιο βρήκε έντονες αντιδράσεις από τα ισχυρά συμφέροντα της περιοχής, τόσο στη Βουλή όσο και στη Γερουσία.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η εισηγητική επιτροπή, με ψήφους 5 υπέρ και 1 κατά αν και αναγνώριζε τα δίκαια των Σουλιωτών και την ανάγκη να υπάρξει ρύθμιση σχετική από την Κυβέρνηση, θεωρώντας όμως «εκ της πείρας δ' αυτής πάσαν προς συνοικισμόν παραχώρησιν και ευκολίας μάταιαν και ατελέσφορον»⁴⁷⁶ επέστρεψε το νομοσχέδιο με την πρόταση «ν' αναβληθή η επί του προκειμένου νομοσχεδίου συζήτησις μεχρισού η Κυβέρνησις λάβη οριστικόν μέτρον υπέρ όλων των αγωνιστών, υποβάλλουσα και νόμον περί εκτελέσεως των εθνικών αποφάσεων». Την απόφαση αυτή υπέγραφαν οι Γ. Γουλιμής, Γ. Σταΐκος, Σ.Χ. Στεφανόπουλος, Τατ. Γ. Μαυρομάτης και Γ.Κ. Βελής, ενώ ο Λ. Χρυσανθόπουλος, ως μειοψηφών μέλος κατέθεσε δική του έκθεση, αποδεχόμενος μεν το νομοσχέδιο, προτείνοντας δε επουσιώδεις τροποποιήσεις⁴⁷⁷.

⁴⁷⁵ Μιτάκης, ο. π., σ. 221

⁴⁷⁶ Μιτάκης, ο. π., σ. 222

⁴⁷⁷ Σημαντικότερες είναι η μείωση των παραχωρούμενων στρεμμάτων από 60 – 120 σε 40 – 80 εάν τα κτήματα είναι ποτιστικά, ο προσδιορισμός χρονικού ορίου έτους από τη δημοσίευση του νόμου για την συμμετοχή κι άλλων προσφύγων Σουλιωτών στα οφέλη του νόμου καθώς και η απάλειψη της δυνατότητας



Έτσι, μ' αυτό τον τρόπο το θέμα της αποκατάστασης των Σουλιωτών παραπεμπόταν για μια ακόμα φορά στις καλένδες⁴⁷⁸. Τα χρόνια που ακολούθησαν ωστόσο, οι πρόσφυγες δεν έπαψαν να ελπίζουν και να αγωνίζονται για την αποκατάστασή τους, μιας και η επανάσταση του 1854 στην Ήπειρο είχε προσθέσει νέους πληθυσμούς ξενιτεμένων Ηπειρωτών στους ήδη υπάρχοντες, οι οποίοι πάντως είχαν σπεύσει να ενισχύσουν την επανάσταση⁴⁷⁹.

Στο ίδιο τέλμα είχαν περιπέσει και οι προσπάθειες των Σουλιωτών του Αντιρρίου να αναγνωρισθεί επιτέλους ο συνοικισμός τους και να τους παραχωρηθούν οι εκτάσεις στις οποίες είχαν εγκατασταθεί ήδη από το 1834. Είκοσι χρόνια αργότερα το ζήτημα δεν έχει βρει οριστική λύση. Έτσι, οι εκπρόσωποι των πενήντα (50) οικογενειών που είχαν εγκατασταθεί στο Αντίρριο απευθύνονται με αναφορά τους στις 29 Σεπτεμβρίου προς το Βασιλικό Φρουραρχείο Ρίου⁴⁸⁰. Στην αναφορά αυτή αφού τονίζεται ότι είχαν ζητήσει άδεια συνοικισμού έξω από το φρούριο του Αντιρρίου ήδη από το 1834, επισημαίνεται ότι αυτή επιτράπηκε το 1847 «όπου και επί τούτου εστάλη επίτηδες ο Μηχανικός και ενεχάραξε την θέσιν όπου έπρεπε να ενοικοδομήσωμεν, αλλά οι κατά καιρόν Φρούραρχοι παρατορμώμενοι από ίδια συμφέροντα, παρέστησαν εις το Σχετικόν Υπουργείον ότι καταστρέφη το Φρούριον η αποικία αυτή». Μη έχοντας λοιπόν αποκατασταθεί οριστικά, οι Σουλιώτες του Αντιρρίου ζητούν από τον Φρούραρχο Ρίου στον οποίο υπάγεται το Αντίρριο να «ενεργήση ό,τι δει προς παραχώρησιν της αδειάς ταύτης, ήτις θα μεταφέρη πενήντα περίπου οικογένειας εις τον πολιτικόν βίον αναγκασμένοι ούσαι να διάγουσι Σκηνίται και να καταμαστίζονται αενάως από διαφόρους ληστείας». Ο φρούραρχος φαίνεται να βλέπει θετικά τους πρόσφυγες αφού με έγγραφό του της 8^{ης} Οκτωβρίου 1854 προς το Υπουργείο Στρατιωτικών⁴⁸¹ ζητάει να επιτραπεί ο συνοικισμός και να εκδοθούν σχετικά Β.Δ. παρουσιάζοντας ταυτόχρονα την οικτρή κατάσταση στην οποία βρίσκονται οι συνοικισθέντες κάτοικοι.

Κι αυτή όμως η προσπάθεια έπεσε στο κενό, δεδομένου ότι κανένα Διάταγμα σχετικό με το συνοικισμό αυτό δεν έχει βρεθεί η δημοσιευθεί στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Το ζήτημα των Σουλιωτών τελικά παρέμεινε «ανοιχτό» σε όλη τη διάρκεια της βασιλείας του Όθωνα. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1861 στις 14 Νοεμβρίου οι Σουλιώτες του Αγρινίου απευθύνονται στον Ηπειρώτη Υπουργό οικονομικών Ευστ. Σίμο με αναφορά τους, ελπίζοντας ότι επιτέλους θα δοθεί οριστική λύση στο θέμα της επίσημης εγκατάστασής τους⁴⁸². Οι ελπίδες

αφαίρεσης γαιών από γεωργούς εφόσον αυτές περιλαμβάνονταν στο προς έκταση σχέδιο πόλης. Βλ. και Μιτάκης, ο. π., σ. 224

⁴⁷⁸ Για τις αντιδράσεις στην απόφαση αυτή βλ. Μιτάκης, ο. π., σ. 224 κ. εξ.

⁴⁷⁹ Β. Κρασιτίης, *Η επανάσταση του 1854 στη Θεσπρωτία και οι Σουλιώτες*, Αθήνα 1976: σ. 26 «Γύρω στους χίλιους Σουλιώτες από τους εγκατεστημένους στο Αγρίνιο (...) ξεκινούν για τον Καρβασαρά με προορισμό την επαναστατημένη Ήπειρο και ιδιαίτερα τον πατρογονικό του χώρο, το Σούλυ». Για το θέμα βλ. και Δ.Φ. Καρατζένη, *Η επανάσταση της Άρτης του 1854*, Αθήνα 1973

⁴⁸⁰ Γ.Α.Κ., Υπ. Εσωτ., φ. 75

⁴⁸¹ Γ.Α.Κ., Υπ. Εσωτ., φ. 75

⁴⁸² Μιτάκης, ο. π., σελ. 227



τους είχαν αναπτρωθεί διότι υπήρχαν πληροφορίες για κατάθεση νομοσχεδίου σχετικά με το συνοικισμό τους στο Αγρίνιο.

Το συγκινησιακό πνεύμα που διακατέχει την αναφορά, τα αισθήματα ελπίδας κι ευγνωμοσύνης που φαίνονται να κυριαρχούν τους Σουλιώτες⁴⁸³ είναι σαφείς ενδείξεις της κατάστασης που είχαν περιέλθει οι πρόσφυγες στο Αγρίνιο, των προσδοκιών τους αλλά και της αδυναμίας του κράτους ως τότε να δώσει οριστική λύση στο πρόβλημα.

Ένα χρόνο αργότερα, το 1862, ο Όθων εξαναγκάζεται σε παραίτηση κι αναχωρεί από την Ελλάδα. Οι Σουλιώτες όμως παραμένουν συνεχίζοντας τις προσπάθειές τους για οριστική αποκατάστασή τους.

4.1.2.: ΟΙ ΥΠΟΛΟΙΠΟΙ ΗΠΕΙΡΩΤΕΣ

Σε αντίθεση με τους Σουλιώτες, οι άλλες ομάδες Ηπειρωτών, όπως ήδη αναφέραμε, είτε ολοκλήρωσαν τις εγκαταστάσεις τους είτε προτίμησαν να παραμείνουν στα εδάφη στα οποία εγκαταστάθηκαν χωρίς να επιμείνουν και για την τυπική αναγνώριση στο συνοικισμού τους. Έτσι δεν γίνεται πλέον λόγος, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Όθωνα, για τις μέχρι τότε προσπάθειες συνοικισμών στο Μόλο ή στην Μενδενίτσα, αλλά νέες προσπάθειες αναλαμβάνονταν κυρίως προς την Πελοπόννησο. Είναι χαρακτηριστικό ότι με Β.Δ. της 17/29 Οκτωβρίου 1835 αμέσως σχεδόν με την ενθρόνιση του Όθωνα, αποφασίζεται να ιδρυθεί συνοικισμός στην Κυλλήνη της Ηλείας⁴⁸⁴, όπου και θα μπορούσαν να εγκατασταθούν, εφόσον το επιθυμούσαν, και Ηπειρώτες.

Η κίνηση αυτή φαίνεται ότι βρήκε άμεση ανταπόκριση διότι το 1837 σε σχέδιο διατάγματος του Υπ. Εσωτερικών ορίζονται οι διαδικασίες εγκατάστασης στο Βασίλειο 60 οικογενειών από την Πάργα, οι οποίες βρίσκονταν προς το παρόν στην Κέρκυρα⁴⁸⁵. Σύμφωνα με το διάταγμα όλες οι οικογένειες των Παργίων θα αποκτούσαν το δικαίωμα της ιθαγένειας από την ημέρα εγκατάστασής τους στην Ελλάδα, μπορούσαν να συνοικισθούν στην Κυλλήνη ή και σε άλλο μέρος της επιλογής τους εφόσον υπήρχαν διαθέσιμα εθνικά κτήματα, τα οποία θα λάμβαναν με τη διαδικασία της προικοδοτήσεως. Τους παραχωρούνταν επίσης «ατέλεια του εγγείου και της επικαρπίας φόρου» για τα κτήματα αυτά για ένα διάστημα δύο ετών, ενώ θα είχαν τη δυνατότητα να μεταφέρουν στην Ελλάδα χωρίς τελωνειακούς δασμούς όσα ζώα, εργαλεία κι άλλα εφόδια χρειάζονταν για την ολοκλήρωση του συνοικισμού. Σε άλλο σημείο του σχεδίου οριζόταν ότι θα τους παραχωρούνταν δωρεάν από ένα στρέμμα εθνικής γης για να

⁴⁸³ Μιτάκης ο. π.: «διαβιβάζοντες αυτοίς της ανέκφραστον ευγνωμοσύνην ημών...» και πιο κάτω «...αισθανόμεθα υπέρ πάντας την υποχρέωσιν να δειχθώμεν και πολίται και στρατιώται του Έθνους άξιοι των προσδοκιών αυτού».

⁴⁸⁴ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 270

⁴⁸⁵ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 267



χτίσουν σπίτι με κήπο και θα τους αποδίδονταν οι αναγκαίοι για την συντήρησή τους καρποί για έξι μήνες με υποχρέωση επιστροφής τους στο Δημόσιο μετά από δύο χρόνια. Τέλος καθοριζόταν ότι η μεταφορά τους από την Κέρκυρα θα γινόταν με ελληνικά πλοία και ότι εφόσον αποβιβάζονταν στο Ναβαρίνο, θα τους παραχωρούνταν δωρεάν καταλύματα για διάστημα έξι μηνών.

Στις 30 Ιανουαρίου του ίδιου χρόνου, όπως είδαμε, δινόταν η έγκριση εγκατάστασης στο Αντίρριο πέντε οικογενειών Ηπειρωτών και Σουλιωτών, ενώ έγγραφες αιτήσεις Ηπειρωτών προς τον Όθωνα για βοήθεια στην εγκατάστασή τους, την ίδια χρονιά κάνουν λόγο για τους Ηπειρώτες που βρίσκονταν ήδη εγκατεστημένοι στο Αγρίνιο και σε άλλες περιοχές της Αιτωλοακαρνανίας⁴⁸⁶ και οι οποίοι με διάταγμα της 1/13 Νοεμβρίου 1838 θα συμμετείχαν στα ωφέληματα που είχαν ήδη αποφασιστεί για τους εκεί εγκατεστημένους Σουλιώτες⁴⁸⁷. Από εκείνη τη στιγμή η τύχη του συνοικισμού των Ηπειρωτών στο Αγρίνιο ταυτίζεται μ' αυτήν των Σουλιωτών.

Στο μεταξύ το ζήτημα των οικογενειών από την Πάργα δεν είχε ακόμη βρει τη λύση του. Στις 21.12.1837 / 2.1.1838 το Υπουργείο Εξωτερικών με έγγραφό του ενημέρωνε τον Όθωνα και το Υπουργείο Εσωτερικών για την κατάσταση των Παργίων και την επιθυμία τους να εγκατασταθούν στην Ελλάδα⁴⁸⁸ χωρίς ωστόσο να υπάρχει καμιά ανταπόκριση από το ελληνικό κράτος. Ένα χρόνο αργότερα ο πρόξενος Ζακύνθου επανέρχεται στο θέμα με αναφορά του στις 11/12/1839⁴⁸⁹ στην οποία επισυνάπτει αναφορά των 71 τελικά οικογενειών Παργίων οι οποίοι επιθυμούσαν, από την Κέρκυρα απ' όπου βρίσκονταν, να εγκατασταθούν στην Ελλάδα. Στην αναφορά τους οι Πάργιοι, αφού κάνουν έκκληση στα φιλάνθρωπα και πατρικά αισθήματα του βασιλιά, ζητούν να τους δοθεί εθνική γη, κατά προτίμηση κοντά στην Πύλο⁴⁹⁰ ώστε να μπορέσουν, ως έλληνες πολίτες πλέον να επιδοθούν σε ειρηνικές εργασίες. Τονίζουν ότι δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να πραγματοποιήσουν μόνοι τους την μετανάστευσή τους γι' αυτό ζητούν να τους παραχωρηθούν τα αναγκαία προς το ζην μέχρι να έχουν απόδοση από τις καλλιέργειές τους, το κέρδος των οποίων «θέλουν καταβάλλει εις την γεωργίαν κι επιμέλειαν ταύτης της γης, χωρίς να προξενήσουν οι Πάργιοι καμμίαν ζημίαν εις το Ελληνικόν Έθνος, διά ταύτα τα έξοδα».

Προβάλλουν το αίτημα να έχουν τα ίδια δικαιώματα και προνόμια μ' αυτούς κι όσοι άλλοι Πάργιοι, διωγμένοι απ' τον τόπο τους, αποφασίσουν να κατοικήσουν κι αυτοί στην Ελλάδα μαζί με τους συμπατριώτες τους. Αφού κατόπιν επανέρχονται στα φιλάνθρωπα και

⁴⁸⁶ Γ.Α.Κ., Οθων. Ανακτορικό, φ. 47 και φ. 55

⁴⁸⁷ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 106

⁴⁸⁸ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 267

⁴⁸⁹ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 267

⁴⁹⁰ «... να δοθή και εις ημάς τους δυστυχείς απάτριδας Παργείους, τόπος εθνικός και ει δυνατόν εις το Νεόκαστρον...» (Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 267)



ευμενή αισθήματα του Όθωνα, κλείνουν την αναφορά τους προτάσσοντας ένα τελευταίο επιχείρημα: « ότι κατοικούμενος μεν ο τόπος πολύ αξιόλογον απόκτημα είναι, όταν δε είναι έρημος ανθρώπων, είναι έρημος κι απ' ούλα τα αγαθά»⁴⁹¹.

Η τελευταία αυτή αναφορά φαίνεται ότι βρήκε ανταπόκριση αν κρίνουμε από το γεγονός ότι στον κατάλογο των επισήμων γεωμετρών του βασιλιά αναφέρεται ο Πρώσος Κ. Γρέπερ στην υπηρεσία από το 1839 με ευθύνη για την Ηλεία και τη Λακωνία, ο οποίος ανέλαβε ως έκτακτη υπηρεσία την «επιστασία του εν Κυλλήνη αποικισμού των Επρωτών»⁴⁹². Εξάλλου σε σχέδιο διατάγματος του Υπ. Εσωτερικών το 1840 ορίζεται ότι: «όσαι οικογένειαι έλθωσι από τα εκτός του Κράτους μέρη διά ν' αποκατασταθώσιν εις Κυλλήνην, εκτός των αποκατασταθεισών ήδη 68 οικογενειών, θέλουν λαμβάνει γήπεδον στρέμματος ενός, δωρεάν και τους αναγκαίους αγρούς κατά τον περί προικοδοτήσεως νόμον»⁴⁹³.

Φαίνεται λοιπόν ότι οι οικογένειες των Παργίων με άλλες οικογένειες Ηπειρωτών εγκαταστάθηκαν στην Κυλλήνη, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι τα προβλήματά τους είχαν τελειώσει. Με αναφορά τους την 1 Απριλίου 1840 οι Ηπειρώτες κάτοικοι της Κυλλήνης, ως ενιαίο σύνολο πλέον, διαμαρτύρονται για την μη τήρηση των όρων του συνοικισμού τους⁴⁹⁴. Στην αρχή οι κάτοικοι αναφέρονται στην άφιξή τους στην Κυλλήνη στις 19 Ιανουαρίου 1840 κατά την οποία δεν βρήκαν να τους περιμένει τίποτε απ' όσα το κράτος τους είχε υποσχεθεί και είχαν συμφωνήσει. Δεν υπήρχαν ούτε καταλύματα ούτε εφόδια για να ικανοποιήσουν τις πρώτες τους ανάγκες και μόνο χάρη στη φιλανθρωπία του αξιωματικού του λιμένα Κυλλήνης που βρήκε στέγη και αγόρασε φαγητό επί μια βδομάδα, κατόρθωσαν να επιβιώσουν και εξακολουθούν να παραμένουν σε άδεια σπίτια κατοίκων της Κυλλήνης. Στη συνέχεια τονίζουν ότι κατασκεύασαν μόνοι τους καλύβες, οι οποίες όμως, εξαιτίας της έλλειψης υλικών, δεν αρκούσαν για να τους προστατεύσουν από το κρύο και τη βροχή. Παρά το γεγονός ότι εξέφρασαν τα παράπονά τους στον Διοικητή και τον Γεωμέτρη προκειμένου να βρεθεί λύση, δεν έγινε απολύτως τίποτε και γι' αυτό αναγκάστηκαν να απευθυνθούν με την αναφορά τους αυτή στον ίδιο τον βασιλιά. Κοντά στα άλλα προβλήματα που αντιμετώπιζαν ήρθαν να προστεθούν η έλλειψη καταμετρημένης γης, του δανείου που τους είχαν υποσχεθεί και των καρπών και σπόρων που είχαν ανάγκη για να ξεκινήσουν τις καλλιέργειές τους. Και ως επιστέγασμα όλων αυτών οι Ηπειρώτες ισχυρίζονται ότι η άφιξή τους στην Κυλλήνη «ετάραξε τα πνεύματα των Πελοποννησίων της επαρχίας ταύτης, οίτινες εκίνησαν πάντα λίθον και πόλεμον κατ' ημών, διά να ήθελεν μας λάβει έκαστος εις το μέρος του, διά να μας μεταχειρίζεται έκαστος όργανον της ορέξεώς του, και μη δυνηθέντες μας αντενεργούν πλαγίως

⁴⁹¹ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 267

⁴⁹² Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 240

⁴⁹³ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 267

⁴⁹⁴ Γ.Α.Κ., Οθων., Ανακτορικό, φ. 48



όλα μας τα συμφέροντα...»⁴⁹⁵. Η καχυποψία αυτή των κατοίκων της Κυλλήνης και η υποφόσκουσα εχθρότητα βρήκαν εκφραστές κατά τους Ηπειρώτες, στα πρόσωπα του τελώνη, του γεωμέτρη και του γραφέα του Λιμεναρχείου οι οποίοι προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να υπονομεύσουν την ανάπτυξη του συνοικισμού, γι' αυτό και ζητούν την άμεση παρέμβαση της κυβέρνησης ώστε όλοι αυτοί να μην παρακωλύουν την πρόοδο του συνοικισμού και να τους παραχωρηθεί δάνειο για να μπορέσουν να χτίσουν σωστές κατοικίες, να εξοικονομήσουν γεωργικά εργαλεία και σπόρους ώστε με την έλευση του φθινοπώρου να είναι έτοιμοι για καλλιέργεια. Κάνουν τέλος έκκληση για διορισμό άλλου γεωμέτρη που θα μετρήσει τη γη τους «καθότι ο νυν μας τυραννεί και μας βρίζει ανηλεώς ονομάζων ημάς ανδράποδα και καθάρματα» ενώ ζητούν την αύξηση του καθημερινού βοηθήματος για τρόφιμα από 30 σε 50 λεπτά.

Η αναφορά αυτή μας παρουσιάζει ανάγλυφα τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι πρόσφυγες στην προσπάθειά τους να εγκατασταθούν στο ελεύθερο ελληνικό κράτος. Πέρα από τη δυσκίνητη γραφειοκρατία είχαν να αντιμετωπίσουν τόσο την υπονόμηση από τις τοπικές αρχές όσο και την αμφισβήτηση (αν όχι εχθρότητα) από τους ντόπιους κατοίκους οι οποίοι αντιμετώπιζαν τους πρόσφυγες περίπου σαν παρείσακτους.

Παρ' όλα αυτά, αν πιστέψουμε τα έγγραφα του Υπουργείου Εσωτερικών ο συνοικισμός προχωρούσε κανονικά και προσέλκυε κι άλλες οικογένειες Ηπειρωτών που βρίσκονταν ως τότε εγκατεστημένες στα Επτάνησα. Σύμφωνα με αναφορά του Υπουργού Εσωτερικών Ν. Θεοχάρη προς τον Όθωνα στις 23 Απριλίου 1840⁴⁹⁶, 3 Ηπειρώτες επικεφαλής πολυάριθμων οικογενειών που βρίσκονταν στην Ζάκυνθο είχαν υποβάλλει στον Διοικητή Ήλιδος αίτηση ώστε να συμπεριληφθούν στον συνοικισμό των Ηπειρωτών της Κυλλήνης χωρίς άλλη βοήθεια εκτός από την δωρεάν παραχώρηση οικοπέδου για οικοδόμηση κατοικίας και για κήπο και γης για καλλιέργεια σύμφωνα με τον νόμο περί προικοδοτήσεως. Σύμφωνα με την ίδια αναφορά ο συνοικισμός της Κυλλήνης σημείωσε πρόοδο ικανοποιητική και διαφαινόταν επιθυμία πολλών οικογενειών Ηπειρωτών από τα Επτάνησα να μετοικήσουν στην Ελλάδα⁴⁹⁷. Παράλληλα τονίζοταν η πρόθεση της Κυβέρνησης να αυξήσει τον πληθυσμό της χώρας ενισχύοντας συνοικισμούς ελλήνων ετεροχθόνων οι οποίοι, εκτός των άλλων, είχαν το πλεονέκτημα να είναι ομοεθνείς, ομόγλωσσοι και ομόδοξοι με τους γηγενείς⁴⁹⁸. Προκειμένου δε η εγκατάσταση αυτή να γίνει με τα λιγότερα δυνατά προβλήματα, και σύμφωνα με το πνεύμα παλαιότερων αποφάσεων περί συνοικισμών, ο Θεοχάρης εισηγείται στον Όθωνα την έγκριση με Β.Δ.

⁴⁹⁵ Γ.Α.Κ., Οθων., Ανακτορικό, φ. 48

⁴⁹⁶ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 267

⁴⁹⁷ "... la colonie de Kyllinie promet de progrès très satisfaisants, plusieurs autres familles Epirotes habitants des îles Ioniennes se préparent déjà a émigrer en Grèce"

⁴⁹⁸ "... d' augmenter la population et spécialement par les colons qui ont la même origine, langue et religion avec les indigènes..."



απόφασης που θα επιτρέπει σε κάθε οικογένεια προσφύγων, η οποία θα ήθελε να εγκατασταθεί στην Κυλλήνη, την δωρεάν παραχώρηση οικοπέδου 1 στρέμματος για οικοδόμηση κατοικίας και για κήπο και την παραχώρηση των αναγκαίων γαιών για καλλιέργεια σύμφωνα με το νόμο περί προικοδοτήσεως. Βλέπουμε, σύμφωνα με το Υπουργείο Εσωτερικών, ότι ο συνοικισμός της Κυλλήνης, παρά τα προβλήματα που συναντούσε από το δυσκίνητο κράτος και τους ντόπιους κατοίκους προχωρούσε αρκετά καλά και είχε τη δυνατότητα να προσελκύσει κι άλλους Ηπειρώτες που φαίνονταν πρόθυμοι να εγκατασταθούν εκεί. Ακόμα κι αν δεχτούμε ότι τα πράγματα παρουσιάζονται ωραιοποιημένα ή εξιδανικευμένα στην βασιλιά από τον υπουργό του, δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε το γεγονός ότι δεν θα ήταν δυνατόν να αποκρύπτεται ολοκληρωτικά η αλήθεια ή ακόμη και να παρουσιάζονται ως τετελεσμένα γεγονότα ανύπαρκτα. Έτσι μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι Ηπειρώτες της Κυλλήνης παρά τα προβλήματα τους μπόρεσαν να συγκροτήσουν το συνοικισμό τους και να αποκατασταθούν στο ελληνικό κράτος.

Η αποκατάσταση ήταν προφανώς οριστική γιατί για μια δεκαετία σχεδόν δεν γίνεται λόγος για τους συνοικισμούς ή για νέες εγκαταστάσεις Ηπειρωτών. Το 1852 ωστόσο βρίσκουμε αναφορές Ηπειρωτών αγωνιστών που έχουν εγκατασταθεί στη Ναύπακτο και τη Λιβαδειά⁴⁹⁹ γεγονός που αποδεικνύει ότι οι συνοικισμοί των Ηπειρωτών είχαν οριστικοποιηθεί αν και η ηρεμία δεν έμελλε να διαρκέσει πολύ. Άλλο ένα κύμα Ηπειρωτών προσφύγων καταφθάνει στην Ελλάδα μετά το 1854 ως αποτέλεσμα των αποτυχημένων επαναστάσεων στην Ήπειρο.

Ήδη από τον Δεκέμβριο του 1853 αναφέρεται προσπάθεια 220 οικογενειών της περιοχής του Ραδοβυζίου Άρτας να περάσουν στο ελεύθερο ελληνικό κράτος, χωρίς όμως να το επιτύχουν τελικά όλες αφού «...άλλαι μεν εξ αυτών επροχώρησαν και διέβησαν τα σύνορα, άλλαι δε πεισθείσαι εις διαβιβασθείσας απατηλάς υποσχέσεις του Καϊμακάμη της Άρτης ότι δεν θα καταδιωχθούν, επέστρεψαν»⁵⁰⁰. Η κατάσταση στις επαναστατημένες περιοχές και ο αριθμός των προσφύγων που ζητούσαν καταφύγιο στο ελληνικό κράτος ανάγκασε το Υπουργείο των Εσωτερικών να λάβει έκτακτα μέτρα ώστε να διευκολύνει τις συνθήκες μετάβασής τους στην Ελλάδα. Με αναφορά του στις 25 Φεβρουάριου 1854⁵⁰¹ ο υπουργός εσωτερικών Α. Δανόπουλος αφού παρατηρεί ότι οι περιστάσεις στην Ήπειρο και Θεσσαλία είναι ιδιαίτερες, επισημαίνει ότι «οι πρόσφυγες εις ομοίας περιστάσεις αναμφιβόλως δεν δύνανται να εισέρχονται διά των νόμιμων οδών» δηλαδή τα τρία λοιμοκαθαρτήρια που υπήρχαν στα χωριά Άνινο, Στάνο και Ταράτσα, διότι, προκειμένου να προστατεύσουν τη ζωή τους, αναγκάζονται να μπαίνουν στην Ελλάδα απ' όπου μπορούν, χωρίς έτσι να υφίστανται τη διαδικασία του καθαρισμού που επέβαλαν οι Υγειονομικές Διατάξεις. Το κράτος, κατά τον Υπουργό, δεν μπορεί να τους τιμωρήσει για την παράβαση αυτή, «διότι ουδείς τιμωρείται παραβαίνων τον

⁴⁹⁹ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 52

⁵⁰⁰ Δ.Φ. Καρατζένης, *Η επανάσταση της Άρτης του 1854*, Αθήναι 1973, σελ. 14

⁵⁰¹ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 52



νόμον προς συντήρησιν της ζωής του». Χρειαζόταν λοιπόν η λήψη έκτακτων μέτρων σύμφωνα με τις περιστάσεις αλλά και με το συμφέρον της υγειονομικής υπηρεσίας. Τέτοιο μέτρο θα μπορούσε να είναι, σύμφωνα με την πρόταση του υπουργείου, «εφ' όσον διαρκώσιν αι προκείμεναι περιστάσεις, η τέλεσις της επιτηρητικής ταύτης καθάρσεως προς πάντα πρόσφυγα εκ του Οθωμανικού κράτους, εις παν μέρος της οροθετικής γραμμής, υπό την επιτήρησιν ενός υγειονομικού υπαλλήλου οποιουδήποτε βαθμού». Η άποψη αυτή έβρισκε σύμφωνο όλο το υπουργικό Συμβούλιο και υποβλήθηκε υπό τη μορφή διατάγματος στον Όθωνα προς έγκριση.

Λίγους μήνες αργότερα οι ανάγκες περίθαλψης κι αποκατάστασης των προσφύγων ήταν ιδιαίτερα αυξημένες, γεγονός που ανάγκασε τους Υπουργούς Εσωτερικών και Οικονομικών, Ρ. Παλαμήδη και Π. Αργυρόπουλο να προβούν στη λήψη έκτακτων μέτρων. Με αναφορά τους στον Όθωνα στις 16 Αυγούστου 1854⁵⁰² οι δύο υπουργοί υπέβαλαν στον Βασιλιά το πόρισμα επιτροπής που είχε συσταθεί για να εξετάσει τις ολοένα και περισσότερες αιτήσεις των προσφύγων για παροχή βοήθειας. Η επιτροπή κατ' αρχάς προσδιόρισε πέντε κατηγορίες στις οποίες κατέτασσε τις αιτήσεις και γνωμοδότησε να δίνεται βοήθεια στην Α' κατηγορία 1000 δρχ., στη Β' 400 δρχ., στη Γ' 300 δρχ., στη Δ' 200 δρχ., και τέλος στην Ε' κατηγορία 100 δρχ. Η γνωμοδότηση αυτή υποβλήθηκε στο Υπουργικό Συμβούλιο, το οποίο αναπροσάρμοσε τα ποσά που θα καταβάλλονταν στις τρεις πρώτες κατηγορίες, στη μεν Α' 800 δρχ, στη Β' 300 δρχ., και στη Γ' 250 δρχ. ενώ αποφάσισε να διαθέσει στην επιτροπή το ποσό των 1000 δρχ προκειμένου να διατεθεί σε πρόσφυγες των οποίων η χρηματική βοήθεια θα ήταν μικρότερη των 100 δρχ δεδομένου ότι δεν θα μπορούσαν να υπαχθούν σε καμία από τις πέντε κατηγορίες. Το συνολικό ποσό προβλεπόταν να φτάσει τις 7000 δρχ και θα το διαχειριζόταν το κράτος μέσω του Δημοσίου Ταμείου σύμφωνα με τις διατάξεις αναλόγου Β.Δ. Η κίνηση αυτή ερχόταν να δώσει απάντηση στις συνεχείς εκκλήσεις των νέων προσφύγων για χρηματική βοήθεια ώστε να μπορέσουν να αποκατασταθούν.

Όπως φαίνεται στις αιτήσεις τους⁵⁰³, οι πρόσφυγες, φτάνοντας στην Ελλάδα, βρίσκονταν σ' ένα άγνωστο περιβάλλον, χωρίς πόρους στερούμενοι των αναγκαίων προς το ζην μέσω και το να απευθυνθούν στην Κυβέρνηση ή και προσωπικά στον βασιλιά φαινόταν ως η λύση η πιο πρόσφορη γι' αυτούς. Αργότερα στο κύμα αυτό των προσφύγων έρχονται να προστεθούν, Θεσσαλοί, κυνηγημένοι από τους Οθωμανούς μετά τα γεγονότα του 1859 αλλά και Κρήτες ύστερα από το αποτυχημένο κίνημα του 1858. Το κράτος προσπάθησε να τους συνδράμει κυρίως με χρηματικές βοήθειες. Όπως φαίνεται σε πίνακα του Υπουργείου Εσωτερικών⁵⁰⁴ τουλάχιστον 27 Ηπειρώτες αρχηγοί οικογενειών έπαιρναν μηνιαίο χρηματικό βοήθημα από 30

⁵⁰² Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 20

⁵⁰³ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 54, 56, 62

⁵⁰⁴ Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ., φ. 24



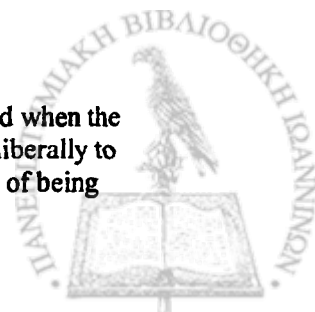
έως 120 δρχ. το 1861⁵⁰⁵. Το θέμα των Ηπειρωτών δεν αποτέλεσε αντικείμενο τόσο έντονων συγκρούσεων κι αντιπαράθεσεων όσο αυτό των Σουλιωτών, στο συννοικισμό των οποίων ωστόσο συμπεριλαμβάνονταν κι αρκετοί πρόσφυγες προερχόμενοι κι από άλλα μέρη της Ηπείρου. Η αποκατάσταση τους όμως, τόσο στην περιοχή της Φθιώτιδος όσο και σε εκείνη της Κυλλήνης, προσέκρουε στα μόνιμα πλέον εμπόδια των οποίων η παρουσία ταλάνιζε το νεοσύστατο κράτος. Η γραφειοκρατία, η αναποφασιστικότητα της κεντρικής διοίκησης, οι επιδιώξεις των τοπικών αρχών και η απροθυμία των ντόπιων κατοίκων να αποδεχθούν τη συγκατοίκησή τους με τους «ετερόχθονες» καθιστούσαν ανενεργές τις όποιες πρωτοβουλίες της κυβέρνησης.

Ενώ λοιπόν «τα φιλοπάτριδα της Ηπείρου τέκνα βλέποντα ότι η τύχη της προσφιλούς πατρίδος των είχε προς το παρόν κριθή και ότι μόνον εν τω μέλλοντι ηδύναντο να μεταβάλωσι ταύτην και επιτυχώς την πλήρωσιν του προαιωνίου απάντων πόθου, της ενώσεως μετά της ελευθέρας μητρός, συνέρρευσαν τα πλείστα εις το νεοσύστατο βασίλειον, όπως από κοινού μετά των αδελφών συντελέσωσι το κατά δύναμιν εις την ως οίον τε ταχύτεραν της Ελληνικής Πατρίδος προαγωγήν και ανάδειξιν»⁵⁰⁶ το ελληνικό κράτος πολλές φορές τα ανάγκαζε να υπομένουν μακρόχρονη φτώχεια και να ζουν κάτω από δυσχερείς συνθήκες με μόνη παρηγοριά τους την ελπίδα της οριστικής τους αποκατάστασης, στις εγκαταλελειμμένες εθνικές γαίες⁵⁰⁷.

⁵⁰⁵ βλ. πίνακα 14

⁵⁰⁶ Μέκιος Κων/νος, *Ιστορία της Ηπείρου...*, 1909 σελ. 255

⁵⁰⁷ βλ. και Finlay G., *The Hellenic Kingdom and the Greek nation*, London 1836 σελ. 89 ... "And when the situation of the Epirot colony is decided on and the colonists found, government will act equally liberally to them. In the meantime thousands of families have been reduced to poverty waiting in expectation of being allowed to settle on the waste national lands".



4.2.: ΟΙ ΘΕΣΣΑΛΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

Σε ό,τι αφορά τους Θεσσαλούς πρόσφυγες τα πράγματα παρουσιάζονται πολύ πιο σαφή. Οι κυβερνήσεις του Όθωνα συνεχίζουν απλώς τις προσπάθειες της Αντιβασιλείας για εδραίωση κι ανάπτυξη του συνοικισμού των Μιτζελιωτών, στους οποίους φαίνεται ότι έχουν προστεθεί κι άλλοι κάτοικοι της Μαγνησίας αφού υπογράφουν ως Θεσσαλομάγνητες και του συνοικισμού των κατοίκων της Γιαννιζούς και του Πλατάνου. Οι συνοικισμοί αυτοί συναντούν, όπως θα δούμε, τα προβλήματα που ταλανίζουν και τους Ηπειροσουλιώτες, μ' άλλα λόγια την δυσκίνητη κρατική γραφειοκρατία και τις αντιδράσεις των γηγενών, ωστόσο, όπως φαίνεται, προχωρούν και σταθεροποιούνται με το χρόνο.

Από τις πρώτες ενέργειες ήταν η εξασφάλιση των προσφύγων από τους κάθε λογής κινδύνους κι έτσι λαμβάνεται πρόνοια για καταστολή των επιδρομών από ληστοπειρατές οι οποίοι λυμαινονται τους πρόσφυγες στο νησάκι του Αγ. Νικολάου, οι οποίοι είχαν, με επιστολή τους της 17 Μαρτίου 1835, ζητήσει τη συνδρομή της κυβέρνησης⁵⁰⁸.

Στον ίδιο τον Όθωνα απευθύνονται οι Θεσσαλομαγνήσιοι του συνοικισμού στην παραλία της Σούρπης δηλαδή της Νέας Μιτζέλας. Με έγγραφο της 22 Μαΐου 1835 που υπογράφεται από επιτροπή αποτελούμενη από τον Γ. Γκριζάνο, τον Αλ. Καλαμήδα και τον Δ. Σίσκο⁵⁰⁹ τονίζουν ότι αν και φτωχοί αποστέλλουν αντιπροσωπεία τους στην στέψη του ενώ τον προσκαλούν κατά την περιοδεία που θα πραγματοποιήσει σ' όλη την Ελλάδα, να τιμήσει «και την εν τω παραλίω της Σούρπης ανεγειρομένην υπό την Κραταιάν Σκέπην σας Νέαν ημών Πόλιν». Η κίνηση αυτή φαίνεται ότι είχε θετικό αποτέλεσμα, δεδομένου ότι στις 19/31 Ιουλίου 1835 με Β.Δ. εγκρίνεται η ήδη γενομένη παραχώρηση «οικοπέδων εις τους Θεσσαλομάγνητας από τον κον Μανιατάκη, κατά το υπό την ανωτέρω ημ/νίαν σταλέν και εγκριθέν σχέδιον το οποίον επιστρέφεται διά του παρόντος⁵¹⁰». Κατόπιν τούτου θα περίμενε κανείς άμεση πρόοδο του συνοικισμού κάτι όμως που δεν γίνεται αφού σε αναφορά του νομάρχη Φωκίδας και Λοκρίδας ένα μήνα αργότερα (19/8/1835) διαβάζουμε σχετικά με την πρόοδο της οικοδόμησης της Νέας Πόλεως των Θεσσαλομαγνησίων, ότι λίγο έχει προχωρήσει λόγω έλλειψης κτιστών⁵¹¹.

Οι ίδιοι οι πρόσφυγες όμως έχουν διαφορετική άποψη αποδίδοντας την καθυστέρηση του συνοικισμού σε εξωγενείς παράγοντες, εξηγώντας με επιστολή τους της 13 Οκτωβρίου 1835 ότι η κατασκευή της πόλης τους έχει μείνει αδρανής λόγω των δυσχερειών που αντιμετωπίζουν στην προμήθεια της απαραίτητης οικοδομικής ξυλείας⁵¹². Παράλληλα την ίδια περίοδο φαίνεται

⁵⁰⁸ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 270

⁵⁰⁹ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 270

⁵¹⁰ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 270

⁵¹¹ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 270

⁵¹² Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 270



ότι αρκετοί Θεσσαλοί με καταγωγή από τον Όλυμπο έχουν βρει καταφύγιο στον συνοικισμό των Μακεδόνων στην Αταλάντη, όπως τουλάχιστον φαίνεται από αναφορές τους προς τον βασιλιά σχετικά με τη χορήγηση βοήθειας⁵¹³. Έτσι, ο συνοικισμός των Μιτζελιωτών φαίνεται ότι είναι αυτός που αποτελεί τον πόλο έλξης των Θεσσαλών αν και η πρόοδος του είναι αρκετά αργή. Σε αναφορά του νομάρχη Φωκίδος και Λοκρίδος «περί των κατά τον Νομόν ενεργουμένων συνοικισμών» στις 18 Ιανουαρίου 1836⁵¹⁴ διαβάζουμε ότι «ο αριθμός των εγκατασταθεισών εις την Ν. Μιτζέλαν οικογενειών συμποσούται εις εικοσιπέντε. Ο των εντελώς κτισμένων οικιών εις εικοσιπέντε, εις αις και εν Δημοτικόν Κατάστημα. Μετρούνται και δώδεκα ημιτελείς οικοδομαί προς κατοικίαν, και είκοσι περίπου εκ των συνερχομένων εις συνοικισμόν ήσαν έτοιμοι να επιχειρισθώσι την οικοδομήν των κατοικιών των». Παρατηρούμε λοιπόν ότι είχαν ήδη γίνει σημαντικά βήματα ως προς την ενίσχυση του συνοικισμού, εφόσον είχαν ήδη εγκατασταθεί 25 οικογένειες, είχαν ήδη χτίσει 24 οικίες κι ένα Δημοτικό Κατάστημα ενώ άλλες 12 οικοδομές ήταν ημιτελείς. Υπήρχε μ' άλλα λόγια, σύμφωνα με τον Νομάρχη, μια οικοδομική δραστηριότητα σε εξέλιξη, γεγονός που μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι γίνονταν σαφείς και ειλικρινείς προσπάθειες από τους πρόσφυγες, ενώ δεν φαίνεται να υπάρχουν κι αντιδράσεις των περιοίκων αφού καμία αναφορά δεν γίνεται σε κάτι ανάλογο.

Πιο πολλές δυσκολίες φαίνεται ότι αντιμετώπιζαν οι πρόσφυγες από τις νομικές ασάφειες και τη δυσκαμψία του κράτους όπως φαίνεται κι από επιστολή τους της 2/6/1836⁵¹⁵ με την οποία ζητούν την νομική εξασφάλιση της ιδιοκτησίας τόπου τον οποίο διεκδικεί, θεωρώντας τον εθνικό κτήμα, το κράτος. Στο πρόβλημα αυτό δίνει λύση ο ίδιος ο Όθων με Β.Δ. της 8/20 Αυγούστου 1836⁵¹⁶ με το οποίο εγκρίνει «τα εν τη αναφορά περιεχόμενα και ήδη ληφθέντα μέτρα, συμφώνως με τα οποία θέλουν αποβληθή αι απαιτήσεις των αναφερομένων δι' εκθέσεως και των λόγων. Προπάντων δε, θέλει παρατηρηθή εις αυτούς ότι διά της εκδόσεως του νόμου περί ποιμενικού φόρου του 1836 παύουν εις το εξής όλα των τα παράπονα».

Παρά το καθησυχαστικό ύφος του Διατάγματος όμως οι δυσκολίες, ως προς την γρήγορη αποπεράτωση του συνοικισμού, εξακολουθούσαν. Τα βασικά προβλήματα εντοπιζόνταν κυρίως στην ανεύρεση και εισαγωγή της κατάλληλης οικοδομικής ξυλείας και στη δυνατότητα συντήρησης των εκεί εγκατεστημένων οικογενειών. Στο πρώτο πρόβλημα είχε δοθεί η προσωρινή λύση της χορήγησης ατέλειας στην εισαγωγή ξυλείας κατά τον νόμο περί προικοδοτήσεως, δεδομένων όμως των δυσχερειών αποφασίστηκε με Β.Δ. της 29.6/11.7.1837 η παράταση της ατέλειας αυτής για έναν για έναν ακόμη χρόνο ώστε να διευκολυνθεί η εισαγωγή οικοδομικής ξυλείας⁵¹⁷. Με άλλο διάταγμα της 21.9/3.10.1837 και «προς εμπύχωσιν του εν

⁵¹³ Γ.Α.Κ., Οθων. Ανακτορικό, φ. 69 – 71 κ. λ.

⁵¹⁴ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 270

⁵¹⁵ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 270

⁵¹⁶ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 270

⁵¹⁷ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 270



Νέα Μιτσέλα συνοικισμού», εγκρινόταν, «να παραχωρηθή εις τον Δήμον των Θεσσαλομαγνητών το απέναντι της πόλεως ταύτης νησίδιον». Στο διάταγμα γινόταν σαφής αναφορά στο ότι τα εισοδήματα από την εκμετάλλευση του νησιού αυτού θα χρησίμευαν κατά κύριο λόγο στη διατήρηση των κοινοφελών καταστημάτων του Δήμου⁵¹⁸. Υπήρχε λοιπόν η πρόνοια για τη λήψη των αναγκαίων μέτρων προς συντήρηση του συνοικισμού, πράγμα άλλωστε που φαίνεται κι από τις αποφάσεις παράτασης της ατέλειας στην ξυλεία στις 16/28 Ιουλίου 1838, την 1.1.1839 και στις 20 Αυγούστου 1839, με την επισήμανση ωστόσο σ' αυτή την τελευταία ανανέωση ότι αυτή είναι η τελευταία προθεσμία κι ότι όσοι ήθελαν να επωφεληθούν από την ατέλεια, θα έπρεπε να αρχίσουν να χτίζουν το συντομότερο⁵¹⁹.

Η πρόοδος που παρατηρούνταν ως προς την εκτέλεση του συνοικισμού των Μιτζελιωτών δεν υπήρχε στην περίπτωση των κατοίκων της Γιαννιτσούς. Αν και στο «Ημερολόγιον» του Κασομούλη το Μάρτιο του 1836 η Γιαννιτσού αναφέρεται κατ' επανάληψη⁵²⁰ ωστόσο δεν γίνεται καμιά αναφορά στον συνοικισμό κάτι που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η πρόοδος του ήταν ελάχιστη. Αυτό επιβεβαιώνεται κι από Β.Δ. του 1837⁵²¹ στο οποίο αναφέρεται ότι οι Γιαννιτσιώτες δεν είχαν προβεί σε οριστικό συνοικισμό, παρά μόνο είχαν φτιάξει προσωρινές καλύβες κοντά στα σύνορα, στις οποίες κατά το Διάταγμα, «ενεργούνται δε πολλαί αθέμιται πράξεις» δηλαδή συναλλαγές με ληστρικές ομάδες, όπως φαίνεται από τα λεγόμενα του Κασομούλη. Γι' αυτό με το Β.Δ. αυτό, το οποίο όμως παρέμεινε ανυπόγραφο από τον Όθωνα, προβλεπόταν προθεσμία 30 ημερών για την οριστική μετοίκηση των Γιαννιτσιωτών εντός του κράτους. Μετά την παρέλευση της προθεσμίας αυτής, αν οι Γιαννιτσιώτες δεν υπάκουαν, προτεινόταν να κατεδαφιστούν οι καλύβες τους. Το διάταγμα αυτό δεν εφαρμόστηκε και ο συνοικισμός των Γιαννιτσιωτών δεν σημείωσε κάποια ουσιαστική πρόοδο αφού το 1839 βλέπουμε διαδοχικές αναφορές τους για έγκριση του συνοικισμού τους⁵²² ζητώντας ταυτόχρονα την ίδρυση σχολείου και δήμου με έδρα την κοινότητά τους. Ο Όθων φαίνεται ότι αντιμετώπιζε θετικά την προοπτική αυτή με την προϋπόθεση ότι εκπληρώνονται όλες οι σχετικές διαδικασίες αφού με σημείωμά του προς την Γραμματεία των Οικονομικών στις 27/8/1839⁵²³ ζητάει να πληροφορηθεί αν οι κάτοικοι μπορούν να πληρώσουν μόνοι τους το αντίτιμο εξαγοράς της γης, για να μην «πέσωσιν εις τας χείρας των τοκογλύφων», ποια η πραγματική αξία των κτημάτων κι αν η κυβέρνηση ζημιώνεται από την παραχώρηση, σε περίπτωση που αγόρασε για λογαριασμό του Δημοσίου τις εκτάσεις αυτές σε τιμή διαφορετική

⁵¹⁸ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 270

⁵¹⁹ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 270

⁵²⁰ Ν. Κασομούλης, *Ημερολόγιον*, εκδ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1968 σ. 50,56,67 και ειδικά σε σημείωση της σελ. 50: «Γιανσιούν – Γιαννιτσού: χωρίον του πρώην δήμου Μακρακώμης της επαρχίας Φθιώτιδος»

⁵²¹ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 272

⁵²² Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 267 στις 8/3, 8/7, 22/7, 8/8, 11/8

⁵²³ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 272



από την πραγματική τους. Παράλληλα η γραμματεία των Εσωτερικών έχει ετοιμάσει προς υπογραφή Διάταγμα με το οποίο:

- 1) Εγκρινόταν ο συνοικισμός Γιαννιζιωτών στο Πλατύστομο
- 2) Παραχωρούνταν σε κάθε οικογένεια χωρίς ιδιόκτητο οικόπεδο μισό στρέμμα γης
- 3) Όλοι οι συνοικιζόμενοι όφειλαν να έχουν χτίσει σπίτια εντός 6 μηνών από την υπογραφή του Β.Δ.
- 4) Οι κάτοικοι θα αγόραζαν το χωριό από το Δημόσιο με τους ίδιους όρους που το Δημόσιο το αγόρασε από τον Οθωμανό ιδιοκτήτη (τόκος 8%)
- 5) Η πληρωμή θα γινόταν σε 3 δόσεις: α) 1^η μετά 6 μήνες από την έκδοση του Β.Δ. β) 2^η μετά από 1 χρόνο γ) 3^η μετά από 2 χρόνια
- 6) Οι κάτοικοι και των δύο χωριών θα καθίσταντο εξίσου αλληλέγγυοι για την ακριβή εκπλήρωση των όρων του συνοικισμού.
- 7) Για επίλυση τυχόν παραπόνων θα συγκροτούνταν επιτροπή συνοικισμού από τον Διοικητή Φθιώτιδος και 2 πληρεξούσιους των κατοίκων των 2 χωριών
- 8) Θα διοριζόταν Δημοδιδάσκαλος ο οποίος θα πληρωνόταν από το Δημόσιο, εφόσον οι κάτοικοι ετοίμαζαν κτήριο για το σχολείο⁵²⁴.

Φαίνεται όμως ότι κι αυτό το διάταγμα έμεινε ανυπόγραφο κι ανεφάρμοστο, αν κρίνουμε από τις συνέχεις αναφορές του εκπροσώπου των Γιαννιζιωτών Καλαμαρά Τζουκαλά προς τον Όθωνα, με τις οποίες ζητούσε την έγκριση του συνοικισμού και την εφαρμογή του ως άνω διατάγματος⁵²⁵. Οι αναφορές αυτές βρήκαν ανταπόκριση στο πρόσωπο του Υπουργού των εσωτερικών Ν. Γ. Θεοχάρη, ο οποίος με έγγραφό του της 16 Ιουνίου 1840 προς τον Όθωνα, αφού υπενθύμιζε την ύπαρξη σχετικού Διατάγματος προς υπογραφή, παρακαλούσε να εκδοθούν από τον Όθωνα οι αναγκαίες διατάξεις «διά να πραγματοποιηθή ο πάνυ αναγκαίος συνοικισμός ούτος, ο οποίος κατά τας παρατηρήσεις του Διοικητού θέλει φέρει μέγιστην μεταβολήν εις την ασφάλειαν των μερών αυτών εκ της ληστείας εις την οποίαν συντελεί κατά μέγα μέρος η παρούσα σκηνητική κατάστασις των ειρημένων Γιαννιζιωτών»⁵²⁶. Παρά ταύτα σχετική απόφαση δεν ελήφθη από τον Όθωνα αν κρίνουμε από το ότι οι κάτοικοι της Γιαννιζούς διά του εκπροσώπου τους ζητούσαν εκ νέου την εφαρμογή του Διατάγματος με αναφορές στις 11 Ιουλίου και 30 Αυγούστου 1840⁵²⁷.

Βλέπουμε λοιπόν ότι τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι Γιαννιζιώτες ως προς την αποκατάστασή τους είχαν να κάνουν κυρίως με τη λειτουργία της κρατικής μηχανής και λιγότερο με τις πιθανές αντιδράσεις που συναντούσε ο συνοικισμός τους. Άλλωστε η

⁵²⁴ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 267

⁵²⁵ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 267 (αναφορές της 10.10.1839, 29.10.1839 και 15.11.1839)

⁵²⁶ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 267

⁵²⁷ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 267



περίπτωσή τους ήταν ιδιαίζουσα, δεδομένου ότι το μόνο που ζητούσαν ήταν να μετακινηθούν λίγα χιλιόμετρα νοτιότερα ώστε να βρίσκονται μέσα στα σύνορα του κράτους και να τους παραχωρηθούν κτήματα που καλλιεργούσαν μεν οι ίδιοι, ήταν όμως οθωμανικής ιδιοκτησίας στο παρελθόν, κάτι που ίσως δικαιολογεί την γραφειοκρατία που εμφανιζόταν από την πλευρά του κράτους.

Σε αντίθεση με τους Γιαννιζιώτες, οι κάτοικοι της Νέας Μιτζέλας δεν αντιμετώπιζαν προβλήματα στις σχέσεις τους με το κράτος. Τον Ιούνιο του 1839 μάλιστα ζητούν την μετονομασία της πόλης τους σε Αμαλιάπολη προς τιμήν της συζύγου του Όθωνα⁵²⁸. Η αίτησή τους γίνεται με ευχαρίστηση δεκτή από τον βασιλιά στις 11/23 Ιουνίου 1839 κι έκτοτε ο συνοικισμός αυτός διατηρεί αυτό το όνομα, με το οποίο υπάρχει ως σήμερα⁵²⁹. Οι κάτοικοι της Αμαλιάπολης πλέον δεν αντιμετώπισαν άλλα προβλήματα σε ό,τι αφορά το τυπικό μέρος του συνοικισμού τους κι αποτέλεσαν αναπόσπαστο κομμάτι της ελληνικής επικράτειας, χωρίς να πάντων ωστόσο να διατηρούν τις επαφές τους με τον τόπο καταγωγής τους. Στις επαναστάσεις δε της Θεσσαλίας το 1854 προσέφεραν καταφύγιο σε επαναστατημένους και κυνηγημένους συμπατριώτες τους που κατέφυγαν σ' αυτούς από την απέναντι πλευρά του Παγασητικού⁵³⁰.

Μ' αυτές τις εγκαταστάσεις ολοκληρώθηκε η αποκατάσταση των Θεσσαλών προσφύγων που κατέφυγαν στο ελληνικό κράτος. Αργότερα, με τις επαναστάσεις το 1854 και 1859 υπήρξε κάποιος αριθμός Θεσσαλών προσφύγων, οι οποίοι το 1854 διαπεραιώθηκαν στην Αμαλιάπολη, το 1859 από την άλλη βρέθηκαν στην ανάγκη να επιδοτούνται από το κράτος με μηνιαίο βοήθημα 50 δρχ. για όσο διάστημα παρέμεναν στην Ελλάδα⁵³¹. Φαίνεται όμως ότι προσπάθεια της ελληνικής κυβέρνησης ήταν, σ' αυτή την περίπτωση, να επιστρέψουν οι πρόσφυγες στις εστίες τους, αν κρίνουμε από τον προσωρινό χαρακτήρα του βοηθήματος και την έλλειψη οργανωμένης προσπάθειας αποκατάστασής τους.

4.3.: ΟΙ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΩΝ

Οι εγκαταστάσεις των Σαρακατσάνων κατά την περίοδο διακυβέρνησης της χώρας από τον Όθωνα εξακολουθούν να διέπονται από τις ίδιες συνθήκες αντιμετώπισής τους όπως και κατά την περίοδο της Αντιβασιλείας. Οι νομάδες βοσκοί αναζητούν τόπους όπου θα μπορούσαν να βρουν άφθονη τροφή για τα ζώα τους, ενώ το κράτος επιχειρεί να τους καταστήσει μόνιμους κατοίκους του βασιλείου, εγκατεστημένους σε σταθερές κατοικίες. Η κινητικότητα τους είναι έντονη και οι εγκαταστάσεις τους δεν περιορίζονται σ' ένα μόνο χώρο, όπως π.χ. των

⁵²⁸ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 225

⁵²⁹ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 225 βλ. και εικόνα 1

⁵³⁰ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 230

⁵³¹ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 54 και 24



Θεσσαλών ή των Σουλιωτών. αλλά τους βλέπουμε να εγκαθίστανται από την Αιτ/νία ως τη Φθιώτιδα κι από την Ευρυτανία ως την Πελοπόννησο.

Ήδη από τον Φεβρουάριο του 1835 ο Ι. Κωλέττης, ως Υπουργός Εσωτερικών προτείνει να εγκριθεί η εγκατάσταση 56 οικογενειών βλαχοποιμένων με 10.000 αιγοπρόβατα και 200 αχθοφόρα ζώα στα περίχωρα της Βόνιτσας, στις περιοχές Ντερσοβά και Κρυονέρι. Τονίζει ότι οι περιοχές αυτές, όντας ημιορεινές με πρόσβαση στη θάλασσα, είναι κατάλληλες για την εγκατάσταση των βοσκών δεδομένου ότι πρόκειται για εθνικές γαίες που υπήρξαν ακατοίκητες για μια πενήκονταετία, άρα δεν υπάρχουν πιθανότητες να εμφανιστούν διεκδικητές.⁵³² Είναι χαρακτηριστικό ότι τόσο ο Νομάρχης, όσο κι ο Έπαρχος συνηγορούν γι' αυτή την εγκατάσταση, ενώ δεν φαίνεται να υπάρχουν αντιρρήσεις από τους κατοίκους της Βόνιτσας και των γύρω χωριών.

Από την άλλη μεριά, οι Σαρακατσάνοι που εγκαθίστανται στην περιοχή της Φθιώτιδας με επιστολή τους στον πληρεξούσιό τους επίτροπο των συνοικισμών στη Στερεά Ελλάδα παραπονούνται ότι οι έφοροι και οι νέοι ιδιοκτήτες τους κατατρέχουν. Λένε ότι αν και είχαν κυβερνητική διαβεβαίωση ότι θα αποκατασταθούν στο ελληνικό έδαφος και θα αντιμετωπίζονται όπως και οι «παλαιοί κάτοικοι» (γεγονός που τους ικανοποίησε) ωστόσο «έφοροι, νεοϊδιοκτήται και άλλοι» δεν τους αναγνωρίζουν ως κατοίκους, προβαίνουν σε αισχροκέρδειες και τους αδικούν. Γι' αυτό αναφέρονται απ' ευθείας στον Όθωνα ζητώντας να έχουν το δικαίωμα ενοικίασης όσων εθνικών λιβαδιών χρειάζονται για τα κοπάδια τους στις περιοχές «Θηβών, Αταλάντης, Φθιώτιδος και Καλλιδρόμης» να διοριστεί υπεύθυνος αρχιτέκτονας για τα σχέδια των οικισμών τους και να εμποδιστούν οι έφοροι και λοιποί να τους παρενοχλούν. Τονίζουν ότι αγωνίστηκαν κι αυτοί στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας και ότι τώρα ζητούν μόνο την ησυχία τους και μια εγκατάσταση ώστε να ζουν ειρηνικά. Παρακαλούν δε για γρήγορη απάντηση ώστε να μπορέσουν να κατευθύνουν τα ζώα τους προς το κατάλληλο μέρος.⁵³³

Η κρατική αντίδραση, με τους γραφειοκρατικούς της ρυθμούς δεν ήρθε όσο γρήγορα περίμεναν οι Σαρακατσάνοι. Με Β.Δ. της 13/25 Απριλίου 1835, το οποίο όμως δεν δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως, εγκρινόταν ο εποικισμός τους στη Βουδουνίτσα (Μενδενίτσα) και «εις την γειτνιάζουσαν συνοικίαν Μαχαλά (Μαβρακάτα)». Παράλληλα παραχωρούνταν σε κάθε οικογένεια ένα στρέμμα γης για οικοδόμηση κατοικίας ή αποθήκης σε διάστημα έξι μηνών κι ένα ακόμη στρέμμα για κήπο. Τις εκτάσεις αυτές οι έποικοι θα τις πλήρωναν στο κράτος σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου «περί προικοδοτήσεως». Εγκρινόταν όμως με το ίδιο Β.Δ. η παραχώρηση και άλλη καλλιεργήσιμη γη

⁵³² Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 108 "... de terrain est national et comme elles sont inhabitées depuis cinquante ans, on ne peut craindre aucune réclamation au sujet du droit de propriété".

⁵³³ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 108 (20 Φεβρουαρίου 1835)



από τα εθνικά κτήματα που δεν ήταν αναγκαία στους κατοίκους της Βουδουνίτσας και για την οποία όφειλαν να πληρώνουν όλους τους νόμιμους φόρους. Η διανομή των γαιών θα γινόταν από τον Έπαρχο Λοκρίδος, τον οικονομικό έφορο και εκπρόσωπο των Σαρακατσαναίων πρόκριτων και για αυτό καθοριζόταν πίστωση 300 δρχ. από τον προϋπολογισμό⁵³⁴.

Με άλλα δύο Β.Δ. της ίδιας ημερομηνίας, τα οποία επίσης δεν δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως, εγκρινόταν ο εποικισμός Σαρακατσάνων και Καραγκούνηδων στις θέσεις Ντερσοβά και Κρουονέρι του δήμου Ανακτορίων της Βόνιτσας κατ' αναλογία με τους όρους των Β.Δ. των σχετικών με τον εποικισμό των νομάδων Σαρακατσάνων στη Φθιώτιδα⁵³⁵. Είναι φανερό λοιπόν ότι η στάση του κράτους απέναντι στους Σαρακατσάνους είτε νομάδες βοσκοί ήταν είτε πεδινής καταγωγής γεωργοί (Καραγκούνηδες) ήταν η ίδια και στόχευε στον εξαναγκασμό τους σε μόνιμες εγκαταστάσεις, με σταθερές κατοικίες και δημιουργία οικισμών και δήμων ώστε να μπορούν να ελέγχονται καλύτερα. Στα πλαίσια αυτά κινούνταν και Β.Δ. της 17/29 Μαΐου 1835, που δεν δημοσιεύτηκε κι αυτό στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, με το οποίο διαταζόταν το Υπουργείο Εσωτερικών να πραγματοποιήσει τον εποικισμό είκοσι οικογενειών βλαχοποιμένων στην περιοχή μεταξύ Γαλατά και Γαβρολίμνης στην Αιτωλοακαρνανία. Η εγκατάσταση θα γινόταν με τους όρους εποικισμού των Σαρακατσάνων στη Φθιώτιδα. Φαίνεται όμως ότι αυτή η προσπάθεια έμεινε χωρίς αποτέλεσμα. Όπως σημειώνουν οι Δηλιγιάννης και Ζηνόπουλος «δυστυχώς όμως ουδέν επετεύχθη αποτέλεσμα εξ όλων τούτων των μέτρων, μηδενός των νομάδων τούτων αποκατασθέντος που»⁵³⁶.

Ωστόσο η κυβέρνηση δεν κάμφθηκε από αυτή την απροθυμία και με Β.Δ. της 7/19 Σεπτεμβρίου ενέκρινε το συνοικισμό 125 οικογενειών Σαρακατσάνων στα χωριά Δριστέλα και Σαπούνη της Φθιώτιδας σύμφωνα με τους όρους του Β.Δ. της 13/25 Απριλίου 1835⁵³⁷. Λίγες μέρες αργότερα στις 10/22 Σεπτεμβρίου 1835 με άλλο Β.Δ. δινόταν έγκριση εποικισμού των Σαρακατσάνων στα ακατοίκητα χωριά Μπαξέ, Στέρφακα, Αμπελάκι και Καλαμάκι του δήμου Μακρακώμης στο νομό Φθιώτιδας επειδή ο χώρος που τους είχε παραχωρηθεί στη Βουδουνίτσα δεν ήταν επαρκής για την αποκατάστασή τους⁵³⁸. Η σημασία που είχαν για το ελληνικό κράτος οι εγκαταστάσεις αυτές, φαίνεται και από την έκθεση του νομάρχη Φωκίδος και Λοκρίδος προς τη Γραμματεία των Εσωτερικών στις 18-1-1836 με θέμα «Περί των κατά

⁵³⁴ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος, *Ελληνική νομοθεσία...* τ. Ε' σελ. 355

⁵³⁵ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος, *Ελληνική νομοθεσία ...* τ. Ε', σελ. 355

⁵³⁶ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος, *Ελληνική νομοθεσία ...* τ. Ε', σελ. 355

⁵³⁷ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος, *Ελληνική νομοθεσία ...* τ. Ε', σελ. 355 ωστόσο στα Γ.Α.Κ., Οθωνικό αρχείο, Υπ. Εσωτερικών, φ. 108 βρίσκεται αδημοσίευτο Β.Δ. που εγκρίνει την εγκατάσταση 116 οικογενειών Σαρακατσάνων στη Νευρόπολη με τους ίδιους όρους.

⁵³⁸ Δηλιγιάννης – Ζηνόπουλος, *Ελληνική νομοθεσία...*, τ. Ε' και Γ.Α.Κ., Οθων., Υπ. Εσωτ, φ. 108



τον Νομόν ενεργουμένων Συνοικισμών»⁵³⁹. Ο Νομάρχης αρχικά εξηγεί ότι καθυστέρησε να υποβάλλει την αναφορά του διότι μέχρι το τέλος Δεκεμβρίου 1835 δεν είχε σημειωθεί καμιά αξιόλογη πρόοδος στην υπόθεση των συνοικισμών. Σύμφωνα με την έκθεση ο αρμόδιος επίτροπος αντί να ενεργήσει σύμφωνα με το νόμο επέτρεψε τη χωριστή εγκατάσταση κάθε βοσκού σε όποιο μέρος του νομού εύρισκε ο ίδιος κοινότητα με Εθνικές Γαίες χρήσιμες για τη βοσκή των κοπαδιών του. Ο Νομάρχης δηλώνει ότι ούτε ο επίτροπος τον ενημέρωσε γι' αυτή την εξέλιξη ούτε ο πρώην έπαρχος Φθιώτιδος, παρά τις ρητές εντολές του για τακτική ενημέρωσή του με την πρόοδο των συνοικισμών κάθε δεκαπενθήμερο.

Κατόπιν τούτου ο Νομάρχης επιλήφθηκε ο ίδιος της κατάστασης και αφού συγκέντρωσε, τους πρόκριτους των Σαρακατσάνων, τους τόνισε τις συνέπειες που θα είχε η συνέχιση αυτής της κατάστασης και τους υποχρέωσε να εγκατασταθούν στα μέρη που είχαν προσδιοριστεί. Έτσι είχε τη δυνατότητα να καταγράψει 440 οικογένειες εγκατεστημένες σε μόνιμες εγκαταστάσεις στο νομό. Τα στοιχεία αυτά τα υπέβαλε και σε πίνακα, στον οποίο καταγράφονται στατιστικά στοιχεία σχετικά με τους εγκατεστημένους Σαρακατσάνους⁵⁴⁰. Σύμφωνα με τον πίνακα αυτό στη Μενδενίτσα είχαν ως τότε εγκατασταθεί 28 οικογένειες με σύνολο 146 ατόμων με 6.723 αιγοπρόβατα, 175 άλογα και 4 βόδια, στα χωριά Μπαξέ, Στέρφακα, Αμπελάκι και Καλαμάκι 216 οικογένειες με 1335 άτομα με 51040 αιγοπρόβατα, 1096 άλογα και μουλάρια και 11 βόδια, στη Νευρόπολη 119 οικογένειες με 562 άτομα με 31.107 αιγοπρόβατα, 805 άλογα, 2 βόδια και 52 αγελάδες και στα χωριά Δριστέλα και Σαπούνη 77 οικογένειες με 355 άτομα, 15.852 αιγοπρόβατα, 494 άλογα, και 24 βόδια. Συνολικά, κατά τον πίνακα, φαίνεται ότι στο νομό Φθιώτιδος είχαν, ως τις 18 Ιανουαρίου 1836, εγκατασταθεί 440 οικογένειες Σαρακατσάνων, δηλαδή 625 άντρες, 638 γυναίκες, 598 αγόρια και 537 κορίτσια δηλαδή ένα σύνολο 2.398 ατόμων που έφερναν μαζί τους 104.722 αιγοπρόβατα, 2.269 άλογα, 301 μουλάρια, 41 βόδια και 52 αγελάδες. Από αυτούς τους αριθμούς καταλαβαίνουμε τη σημασία που είχε για την αγροτική οικονομία του νεοσύστατου κράτους η παρουσία όχι μόνο των ανθρώπων, αλλά και των ζώων τους σε μόνιμες εγκαταστάσεις στα όρια του ελληνικού βασιλείου. Γι' αυτό κι ο Νομάρχης τονίζει ότι οι αρχηγοί των οικογενειών που εγκαταστάθηκαν στα πιο πάνω μέρη έδωσαν τον όρκο υποταγής και πίστεως στον Όθωνα και έδωσαν όλες τις διαβεβαιώσεις για την αμετάκλητη απόφασή τους να εγκατασταθούν μόνιμα στο ελληνικό βασίλειο.

Ο Νομάρχης τέλος σημειώνει ότι από τις 216 οικογένειες που έχουν εγκατασταθεί στα χωριά Μπαξέ, Στέρφακα, Αμπελάκι και Καλαμάκι, μόνο 41 είναι από τις 116 που θα εγκαθίσταντο στα χωριά αυτά με το Β.Δ. της 7/19 Σεπτεμβρίου. Τονίζει ότι οι υπόλοιπες από τις 116 οικογένειες βρίσκονταν διασκορπισμένες σε διάφορες κοινότητες της επαρχίας και δεν

⁵³⁹ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 270



θέλησαν να λάβουν τελικά μέρος στο συνοικισμό. Ο αριθμός των 216 οικογενειών συμπληρώθηκε από οικογένειες Αρβανιτόβλαχων, οι οποίοι όμως, συνηθισμένοι να ζουν ομαδικά, δεν δέχτηκαν να χωριστούν και να εγκατασταθούν σε άλλες περιοχές με αποτέλεσμα ο αριθμός των οικογενειών να φτάσει τις 216, υπό τον όρο όμως, ότι ο βασιλιάς θα ενέκρινε αυτή την αύξηση. Παρά την αισιόδοξη οπτική της έκθεσης ο Νομάρχης αναφέρει ότι περιμένει ακόμη να λάβει «τας αξιοχρέους εγγυήσεις περί της σταθεράς των περιών ο λόγος Βλαχοποιμένων εγκαταστάσεως».

Φαίνεται λοιπόν ότι οι προσπάθειες για αποκατάσταση των Σαρακατσάνων αυτών είχαν αίσιο τέλος ενώ κι άλλες οικογένειες βοσκών επεδίωκαν την εγκατάστασή τους μέσα στα ελληνικά σύνορα. Η ελληνική κυβέρνηση επέμενε να δώσει μόνιμο χαρακτήρα στις εγκαταστάσεις αυτών των νομαδικά μετακινούμενων βοσκών, όπως φαίνεται και σε έγγραφο της Γραμματείας των Εσωτερικών προς τον επίτροπο των συνοικισμών της, Στερεάς Ελλάδας με θέμα «Οδηγίες προς τον συνοικισμόν των βλαχοποιμένων».⁵⁴¹ Σύμφωνα με τις οδηγίες αυτές, όλες οι νομαδικές οικογένειες έπρεπε να συνοικισθούν στους διάφορους δήμους του βασιλείου. Συγκεκριμένα οι 152 οικογένειες που βρίσκονταν στη Λαμία θα κατατάσσονταν στην επαρχία Φθιώτιδος και Καλλιδρόμης. Για να λάβουν οι οικογένειες το δικαίωμα του υπηκόου και δημότη θα έπρεπε να δώσουν τον όρκο υπακοής και να παράσχουν εγγυήσεις, ενώ οι τσοπάνηδες θα έπαιρναν τις άδειες διαμονής από τους κυρίους τους παραμένοντας στους δήμους που ήδη βρίσκονταν. Στα ίδια μέτρα με τους νομάδες βοσκούς θα υποβάλλονταν κι όσοι μικροέμποροι, μικροτεχνίτες, χειροτέχνες κ. λ. ζούσαν νομαδικό βίο. Τονίζόταν επίσης ότι όσες οικογένειες επιθυμούσαν να περάσουν στην Πελοπόννησο και να παραμείνουν εκεί, είχαν το ελεύθερο υπό τον όρο ότι θα δήλωναν τον τόπο διαμονής τους και θα εφοδιάζονταν με τα απαραίτητα έγγραφα. Απαγορευόταν ρητά η διαμονή νομαδικών οικογενειών μέσα στα όρια του βασιλείου, όπως και η διανομή εθνικών γαιών σε όσες εξακολουθούσαν να περιφέρονται τοιουτοτρόπως.

Η κυβέρνηση όμως δεν αρκέστηκε μόνο σ' αυτές τις οδηγίες. Προκειμένου να καταστήσει σαφείς τις προθέσεις της και να δώσει κίνητρα για μόνιμες εγκαταστάσεις, η Γραμματεία των Εσωτερικών συνέταξε τον Ιούλιο του 1836 ένα σχέδιο διαγγέλματος του Όθωνα «Προς άπαντας τους υπεραγαπητούς μας τους κατά την Ανατολικήν και Δυτικήν Ελλάδα ξένους»⁵⁴².

Στο Διάγγελμα αυτό ο Όθωνας απευθύνεται σε β' πρόσωπο στους νομάδες βοσκούς. Τους βεβαιώνει ότι γνωρίζει την δεινή θέση που βρίσκονται όντας υποχρεωμένοι να περιπλανιούνται «ένθεν κακείθεν, ζώντας ζώην Σκηνιτικήν» και ότι «συγκατένευσεν εις το να παραδεχθή» τις

⁵⁴⁰ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 270 βλ. και πίνακα 15

⁵⁴¹ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 108

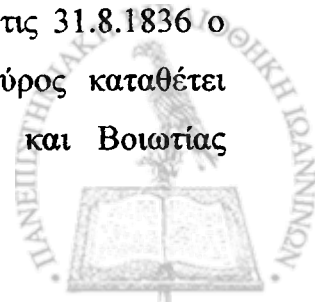
⁵⁴² Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 108



απαιτήσεις τους, εγκρίνοντας το συνοικισμό τους και την εγκατάστασή τους στους διάφορους δήμους του κράτους. Ο βασιλιάς θεωρεί ότι στην πρότερη νομαδική κατάσταση τους κανείς δεν θα τολμούσε να εμπιστευτεί τους Σαρακατσάνους, αλλά τους διαβεβαιώνει ότι «αφού απεφασίσατε διά να καταταχθήτε εις τους διάφορους δήμους του βασιλείου και εδέχθητε διά μέσου του Β. Επιτρόπου των συνοικισμών τας αξιοχρέους εγγυήσεις διά την αμετάτρεπτον και σταθεράν διαμογήν σας εις την ελευθέραν Ελλάδα και εκάματε αρχήν να αγοράζητε ιδιοκτησίας και να οικοδομήτε λιθοκτιστας οικίας, δεν πρέπει ν' αμφιβάλλητε ότι καθείς τίμιος άνθρωπος θέλει ενεργήσει υπέρ των συμφερόντων υμών, ό,τι δύναται, επειδή ενεργεί δι' ανθρώπους οι οποίοι μόνοι των πρώτοι απεφάσισαν να εμβώσιν εις δρόμον κανονικόν, εις τον οποίον δύναται τις να θέση τας βάσεις της ευδαιμονίας των, και τέλος πάντων όταν πράξητε κατά τα Β.Δ. να είσθε βέβαιοι ότι δεν θέλετε δοκιμάσει του λοιπού κανέν δεινόν και μάλιστα θα έχετε εμέ προστάτην και βοηθόν διά τα δίκαια ζητήματα και δίκαια παράπονα υμών διά παντός». Τονίζεται επίσης ότι πρόκειται να υπάρξει γενική ρύθμιση για το θέμα των χειμερινών λιβαδιών, ζωτικής σημασίας για την επιβίωση των κοπαδιών τους, έως τις 15 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους με διανομή εθνικών κτημάτων, ώστε να είναι όλοι ευχαριστημένοι. Τέλος το διάγγελμα κλείνει με την υπόσχεση ότι η κυβέρνηση θα ερευνήσει τις καταγγελίες των Σαρακατσάνων για τις αδικίες εις βάρος τους κι ότι ο ίδιος ο Όθων θα βρίσκεται πάντα στο πλάι τους αρωγός σε κάθε δίκαιο αίτημά τους.

Το Διάγγελμα αυτό, αν και ανυπόγραφο από τον ίδιο τον Όθωνα, χωρίς ορισμένη χρονολογία ακολουθούσε πλήρως τα αιτήματα των Σαρακατσάνων, ορίζοντας βέβαια ως πρωταρχική προϋπόθεση ικανοποίησής τους τη μόνιμη εγκατάστασή τους σε κάποιον από τους Δήμους της χώρας. Με βάση τη διατύπωσή του, αλλά και την ανοιχτή θέση υπέρ των βοσκών που διακρίνεται («... αφού όμως απαντάτε δυσκολίας παρά των αυτού αρχών, τότε να αναφέρεσθε προς εμέ διά του Β. Επιτρόπου των συνοικισμών...») δεν μπορούμε να πιστέψουμε ότι έφτασε αυτούσιο το κείμενο αυτό στους Σαρακατσάνους εποίκους. Δείχνει όμως την τάση που επικρατούσε στους κόλπους της κυβέρνησης για ενίσχυση των μόνιμων εγκαταστάσεων των έως τότε νομάδων βοσκών.

Η τάση αυτή είχε απήχηση στους Σαρακατσάνους οι οποίοι, συνηθισμένοι να κινούνται ελεύθερα στα όρια της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εύρισκαν δυσκολίες στη μετακίνησή τους από το ένα κράτος στο άλλο. Η προοπτική λοιπόν εγκατάστασής τους στο ελληνικό κράτος με διανομή λιβαδιών με ευνοϊκούς όρους και φορολογικές απαλλαγές, φαινόταν ελκυστική. Δεν είναι λοιπόν παράδοξο το γεγονός ότι όλο και περισσότεροι ζητούν να εγκατασταθούν στην Ελλάδα. Ένα μήνα μετά το σχέδιο του διαγγέλματος στις 31.8.1836 ο επίτροπος των «κατά την Στερεάν Ελλάδα συννοικισμών». Μ. Παπασταύρος καταθέτει στατιστικό συγκεντρωτικό πίνακα «των κατά τας επαρχίας Θηβών και Βοιωτίας



καταγραφομένων Βλαχοποιμένων οίτινες αιτούσι να κατοικήσουν εις τα εν αυτή σημειούμενα μέρη κατά το Υ.Β.Δ.»⁵⁴³.

Σύμφωνα με τον πίνακα αυτό 198 οικογένειες Σαρακατσάνων ζητούσαν να εγκατασταθούν σε χωριά της Θήβας και της Λιβαδειάς. Το μεγαλύτερο μέρος, δηλαδή 113 οικογένειες βοσκών με 525 άτομα συνολικά που είχαν μαζί τους 23.455 αιγοπρόβατα και 729 άλογα και είχαν εισέλθει στο κράτος την περίοδο από 7 έως 20 Αυγούστου 1836, ζητούσαν να εγκατασταθούν στα χωριά Κατζούλα, Κόκλα, Ζαγλαρά, Παλαιοπαναγιά, Βρασταμίτες, Σκούρτα και Κόκκινο της επαρχίας Θηβών. Οι υπόλοιπες 85 οικογένειες με 379 μέλη και 15.355 αιγοπρόβατα και 230 άλογα, είχαν εισέλθει στα κράτος στις 21 Αυγούστου 1836 και ζητούσαν να εγκατασταθούν στα χωριά Ζερίνια, Σούρπη, Μάκρεσι, Μπραμαγατσουκαλάδες, Κεράμουκα, Κάπερνα, Μέρα, Κουζνέτσι και Δάβλια της επαρχίας Λιβαδειάς.⁵⁴⁴ Η εγκατάσταση 900 ατόμων με όλα τους τα ζώα σε περιοχές που είχαν ανάγκη κατοίκων δεν ήταν δυνατό να μην ενδιαφέρει την ελληνική κυβέρνηση κι ως εκ τούτου ο επίτροπος των συνοικισμών προέβη στην αναλυτική καταγραφή τους, ώστε να γίνει ευκολότερα η κατάταξή τους στους ανάλογους Δήμους.

Είναι χαρακτηριστικό ότι σε Β.Δ. του 1837, ανυπόγραφο ωστόσο και χωρίς χρονολόγηση το οποίο φέρει όμως Αριθμό Πρωτοκόλλου, προβλεπόταν η παραχώρηση ενός στρέμματος γης ως οικοπέδου κι άλλου ενός στρ. ως κήπου, αμισθί κατά τον νόμο περί προικοδοτήσεως στην περιοχή της Τρίπολης «εις όσους ήδη συνοικίζονται Βλαχοποιμένας και άλλους ελθόντας εις την Ελλάδα»⁵⁴⁵.

Η οριστική όμως εγκατάσταση των Σαρακατσάνων και η ολοκλήρωση των συνοικισμών τους προσέκρουε κυρίως στη δυσκίνητη κρατική γραφειοκρατία αφ' ενός και στις, περιορισμένες ωστόσο, αντιδράσεις κάποιων κατοίκων των περιοχών στις οποίες επρόκειτο να εγκατασταθούν. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο αρμόδιος επίτροπος Μ. Παπασταύρος με έγγραφό του στις 28 Απριλίου 1837⁵⁴⁶ παραπονείται εναντίον των αρχών και των πρόκριτων που κατατρέχουν τον συνοικισμό των Σαρακατσάνων στη Βόνιτσα και προτείνει για την πρόοδο του συνοικισμού να δοθούν στους συνοικιζόμενους τα λιβάδια που ήδη έχουν ορισθεί με Β.Δ. να δοθούν έντυπες άδειες διαμονής και εγγυητήρια στον ίδιο, να πλαισιωθεί με γραφέα και κλητήρα και να διατεθεί μια ενωμοτία χωροφυλακής για την υπεράσπιση του συνοικισμού, υποσχόμενος ότι έτσι το ζήτημα θα έχει λυθεί οριστικά εντός ολίγων ημερών. Παράλληλα

⁵⁴³ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 108 βλ. Πίνακα 16

⁵⁴⁴ βλ. και χάρτη 3

⁵⁴⁵ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 268



επισυνάπτεται αναφορά του πληρεξουσίου των 114 οικογενειών που έχουν ήδη εγκατασταθεί στην περιοχή της Βόνιτσας, με την οποία ο εκπρόσωπος των Σαρακατσάνων, αφού υπενθυμίζει ότι με Β.Δ. αποφασίστηκε ο συνοικισμός τους σε εθνικά κτήματα της Βόνιτσας από κοινού με τους κατοίκους του χωριού Βάρνακας, αναφέρει ότι οι βοσκοί ζήτησαν από τον Διοικητή Αιτωλοακαρνανίας να προβεί στην παραχώρηση του τόπου αυτού ώστε να αρχίσουν αμέσως το φθινόπωρο του 1836 την επισκευή των πέτρινων σπιτιών τους, κάτι που ο Διοικητής αρνήθηκε να κάνει χωρίς την ύπαρξη νέου σχετικού Διατάγματος.

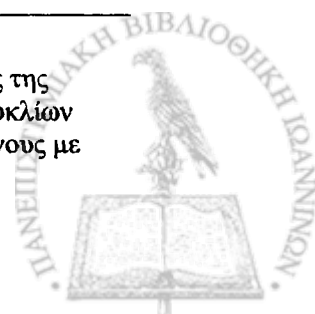
Για το σκοπό αυτό, οι Σαρακατσάνοι ζητούσαν από τον αρμόδιο βασιλικό επίτροπο να συνδράμει ώστε τα Διατάγματα αυτά να εκδοθούν, γι' αυτό κι εκείνος αναφέρθηκε στον Όθωνα μεταφέροντας τα αιτήματά τους⁵⁴⁷.

Λίγες μέρες αργότερα, στις 3 Μαΐου 1837 ο ίδιος επίτροπος με αναφορά του απευθύνεται στον Όθωνα σχετικά με τη λήψη μέτρων «περί της παύσεως των καταχρήσεων κατά των συνοικισμών»⁵⁴⁸. Με την αναφορά του αυτή ο επίτροπος υποστηρίζει ότι οι ρυθμίσεις που έγιναν στο νομό Φθιώτιδας σχετικά με τη διανομή των χειμερινών και θερινών λιβαδιών αντιτίθενται στο πνεύμα της κυβέρνησης. Ενώ το Β.Δ. περί συνοικισμού των Σαρακατσάνων ορίζει ρητά ότι στους συνοικιζόμενους βοσκούς παραχωρούνται τα πλησιέστερα στον τόπο συνοικισμού τους λιβάδια (γι' αυτό και πολλοί έσπευσαν να συνοικισθούν στις επαρχίες Αττικής, Θηβών, Λιβαδειάς, Λοκρίδος και Φθιώτιδος και να χτίσουν λίθινες οικίες) ωστόσο με Διατάγματα της Γραμματείας των Οικονομικών κάθε βοσκός έπρεπε να παραμείνει στο μέρος που βρισκόταν το περασμένο έτος, με αποτέλεσμα την καθυστέρηση ολοκλήρωσης του συνοικισμού για τουλάχιστον έξι μήνες. Αυτό το παράδειγμα, κατά τον επίτροπο, ήταν αρκετό για να δώσει στον Όθωνα μια ιδέα «της καταδρομής εις την οποίαν υπέφερον και υποφέρουν οι Συνοικούντες εκ μέρους των ενεργειών όπου έγιναν επί ημερών των παυθέντων υπουργών». Και με μια δραματική επίκληση προς τον βασιλιά, ο επίτροπος αναρωτιέται «αν δε η καταδρομή αυτή δεν παύση, εάν αι Αρχαί δεν διαταχθώσιν να αναγνωρίσουν τα δικαιώματα των νέων αποίκων, εάν η Δικαιοσύνη δεν διανέμηται και εις αυτούς ως και εις τους άλλους Πολίτας, πώς δύναται ο υποκλινών υποφαινόμενος να εμποδίση την αναχώρησιν πολλών εξ αυτών των οικογενειών και να καλέση νέας;» Και ο επίτροπος κλείνει την αναφορά του με την παράκληση προς τον Όθωνα να λάβη μέτρα ώστε να πάψουν οι οχλήσεις κατά των συνοικισμών.

⁵⁴⁶ Γ.Α.Κ. , Οθων. Ανακτορικό, φ. 55

⁵⁴⁷ Γ.Α.Κ. , Οθων. Ανακτορικό, φ. 55 όπου και αναφέρονται σχετικά το Β.Δ. 22345, η εγκύκλιος της Γραμματείας των Εσωτερικών υπ. Αρ. 1792, το Β.Δ. της 13/25 Απριλίου και πλήθος άλλων εγκυκλίων σχετικών, με τις οποίες εγκρίνεται συνεχώς η παραχώρηση εθνικών λιβαδιών στους Σαρακατσάνους με τους όρους που έχουμε δει παραπάνω.

⁵⁴⁸ Γ.Α.Κ. , Οθων. Ανακτορικό, φ. 55



Φαίνεται όμως ότι κι ο ίδιος ο επίτροπος δεν ξέφυγε από αυτές τις κατηγορίες ή δεν κατάφερε να αποφύγει καταχρήσεις εις βάρος συνοικιζόμενων αλλά και ντόπιων κατοίκων, οι οποίοι διαμαρτυρήθηκαν στον Όθωνα, με αποτέλεσμα να διαταχθεί η σύλληψή του με την κατηγορία των καταχρήσεων και καταπίεσεων. Ωστόσο ο εν λόγω επίτροπος, σύμφωνα με τις αρχειακές πηγές κατόρθωσε να δραπετεύσει και να ξεφύγει τη σύλληψή του⁵⁴⁹.

Παρά τις δυσκολίες ωστόσο τις οποίες αντιμετώπιζαν οι Σαρακατσάνοι εγκαταστάθηκαν αρκετά εύκολα στην Ελλάδα⁵⁵⁰, και μάλιστα σε αρκετά μεγάλους αριθμούς ώστε αρκετά χρόνια αργότερα, στα 1861 ο αριθμός τους να ξεπερνά τις 10.000. Σύμφωνα με τον Γάλλο περιηγητή H. Belle «στην Ελλάδα, όπου τους ονομάζουν αδιακρίτως Βλάχους ή Καραγκούνηδες, ανέρχονται σε 12.000 περίπου και κατοικούν στην Ακαρνανία, στα Άγραφα και στην Οίτη»⁵⁵¹. Βλέπουμε δηλαδή ότι οι εγκαταστάσεις των Σαρακατσάνων εδραιώθηκαν, ώστε 30 περίπου χρόνια μετά να εξακολουθούν να μένουν στις περιοχές των αρχικών τους συνοικισμών.

⁵⁴⁹ Γ.Α.Κ., Οθων. Υπ. Εσωτ., φ. 106

⁵⁵⁰ Βλαχοποιμένες – σκηνίται φέρονται να εγκαθίστανται ως και στον Πειραιά βλ. Β. Τσοκόπουλος, *Πειραιάς 1835 – 1870*, σελ. 59

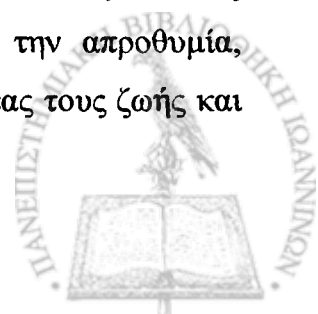
⁵⁵¹ H. Belle, *Ταξίδι στην Ελλάδα 1861 – 1874*, τ. Β', σ. 102



5. Η ΖΩΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΝΤΟΠΙΟΥΣ

Ο τρόπος ζωής και οι δραστηριότητες των προσφύγων στις νέες τους κατοικίες ήταν άρρηκτα συνδεδεμένος με την αντιμετώπισή τους από τους γηγενείς κατοίκους και τις σχέσεις που συνάπτονταν μεταξύ τους. Από τις πηγές μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι όπου η εγκατάσταση έγινε με σχετική ομαλότητα και οι σχέσεις ντόπιων και εποίκων υπήρξαν – κατά το μάλλον ή ήττον – αρμονικές, οι πρόσφυγες μπόρεσαν να επιδοθούν αδιατάρακτα στις προηγούμενες συνήθως ασχολίες τους και να ενσωματωθούν στην κοινωνία. Στις περιοχές όμως που για διάφορους λόγους η αντίδραση των κατοίκων στους συνοικισμούς υπήρξε έντονη και διαρκής, οι πρόσφυγες συνάντησαν σημαντικά προβλήματα στο να επιδοθούν σε γεωργικές ή εμπορικές ενασχολήσεις σε σημείο μάλιστα που, σε ορισμένες περιπτώσεις, αναγκάστηκαν να αναζητήσουν λύση στην επιστροφή στις πατρίδες τους. Η στάση των ντόπιων καθόριζε εν πολλοίς και τη συμπεριφορά της εξουσίας κεντρικής και τοπικής, απέναντι στους πρόσφυγες. Εκεί όπου δεν υπάρχουν αντιδράσεις η κρατική μηχανή κινείται με σχετική ταχύτητα (στα όρια βεβαίως πάντα που της επιτρέπει η ασφυκτική γραφειοκρατία) και με κατεύθυνση θετικής αντιμετώπισης των προβλημάτων των συνοικιζόμενων. Αντίθετα, όπου εμφανίζονται μαζικές διαμαρτυρίες και ισχυρή αντίδραση από το ντόπιο στοιχείο το κράτος παρουσιάζεται βραδυκίνητο, άλλοτε με συμβιβαστικές προτάσεις κι άλλοτε με κινήσεις που καταλήγουν σε αλληλοσυγκρουόμενες αποφάσεις ή σε ενέργειες που αναιρούν όσα προηγουμένως είχαν αποφασιστεί. Όλα αυτά γίνονται κατανοητά αν αναλογιστούμε τόσο τις προσδοκίες των Ελλήνων από το νεοσύστατο κράτος, προσδοκίες που είχαν να κάνουν με την κατοχή γης και την οριστική τους αποκατάσταση, όσο και τις αδυναμίες που παρουσίαζε η άσκηση της κεντρικής διοίκησης – είτε από τους Βαυαρούς αρχικά είτε από τους Έλληνες πολιτικούς αργότερα – με την αυταρχικά συγκεντρωτική αντίληψη που επικρατούσε εκείνη την εποχή. Μην έχοντας συνηθίσει σε μορφές διοίκησης δυτικοευρωπαϊκού τύπου, οι υπάλληλοι κατώτερης και μέσης βαθμίδας δεν μπορούσαν (ή δεν ήθελαν) να αναλάβουν την ευθύνη κάποιας πρωτοβουλίας, η οποία άλλωστε δεν ήταν σίγουρο ότι θα ευδοκίμούσε μέσα στην αυστηρή βαυαρική γραφειοκρατία.

Αποτέλεσμα όλων αυτών, σε συνδυασμό με την οικονομική δυσπραγία που βάρυνε καταλυτικά τις όποιες προσπάθειες, ήταν οι συνήθως καλές προθέσεις της κεντρικής διοίκησης να παραμείνουν ανεφάρμοστες είτε από κακή εκτίμηση των δεδομένων, είτε από λάθος πληροφόρηση εκ μέρους των τοπικών αρχών, είτε από αδυναμία άμεσης εφαρμογής των αποφάσεων που έδινε τη δυνατότητα αντιδράσεων, τριβών και διενέξεων στις τοπικές κοινωνίες. Δεν μπορούμε εξάλλου να αγνοήσουμε και την αδυναμία ή την απροθυμία, ορισμένες φορές, των προσφύγων να εναρμονισθούν με τις απαιτήσεις της νέας τους ζωής και να αναταποκριθούν στις προσδοκίες που είχε η κυβέρνηση από τους ίδιους.



Όπως βλέπουμε τόσο από το νόμο «περί προικοδοτήσεως» όσο και από το υπόλοιπο θεσμικό πλαίσιο που παρουσιάστηκε πιο πάνω η κεντρική εξουσία κατά την Οθωνική περίοδο αποσκοπούσε στη σύσταση ενός κοινωνικού στρώματος που θα αποτελούνταν από μικρούς και μεσαίους ιδιοκτήτες γης, με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι ανεξάρτητοι μεν από τις παραδοσιακές μορφές τοπικής εξουσίας που είχαν επιβιώσει κατά την επανάσταση κι ενίσχυαν τις φυγόκεντρες τάσεις διατηρώντας εστίες αντίδρασης (βλ. ταραχές στη Μάνη, στην Αιτωλ/νία, το Ναύπλιο κ.α.) αλλά, από την άλλη να είναι εξαρτημένοι οικονομικά από το δημόσιο ταμείο ώστε να λειτουργούν ως μοχλός στήριξης και προστασίας τόσο της βασιλικής εξουσίας, όσο και της κυβέρνησης.

Επόμενο λοιπόν είναι η κυβέρνηση να ορίζει τέτοιους όρους αποκατάστασης ώστε οι πρόσφυγες να οδηγούνται αφενός σε μόνιμες και οριστικές εγκαταστάσεις αφετέρου σε γεωργικές ενασχολήσεις ώστε να ενισχυθεί ο αγροτικός χαρακτήρας της ελληνικής οικονομίας. Όταν αυτές οι προσπάθειες έρχονται σε αντίθεση με τις προηγούμενες ενασχολήσεις ή και τις συνήθειες των προσφύγων, τότε η αποτυχία τους ήταν σχεδόν σίγουρη. Αυτό θα το καταλάβουμε καλύτερα αν εξετάσουμε αναλυτικότερα μία – μία τις περιπτώσεις που μας απασχολούν.

5.1. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΣΟΥΛΙΩΤΩΝ

Έχοντας ήδη το προηγούμενο των αποφάσεων των επαναστατικών κυβερνήσεων, και του Καποδίστρια αλλά και της Γ' Εθνοσυνέλευσης που καθόριζαν ως τόπους εγκατάστασης των Σουλιωτών το Αγρίνιο και τη Ναύπακτο, ο Όθωνας δεν είχε περιθώρια επιλογής. Αναγκασμένος να ισορροπεί μεταξύ των αποφάσεων για αποκατάσταση ενός κοινωνικού στρώματος, που η ιστορία του και η προσφορά του στον αγώνα καθιστούσε αγαπητό στο λαό αλλά η στρατιωτική του νοοτροπία και οι πολεμικές αρετές καθιστούσαν επίφοβο, και των αντιδράσεων μερίδας των ντόπιων κατοίκων με ισχυρή πολιτική και οικονομική εκπροσώπηση⁵⁵² προσπάθησε να εξαναγκάσει τους μεν και τους δε να ανεχθούν ο ένας τον άλλον έτσι ώστε οι Σουλιώτες να εξωθηθούν σε μόνιμη εγκατάσταση και κανονικές ενασχολήσεις.

Στη Ναύπακτο, όπου οι συνθήκες ήταν καλύτερες, δεδομένου ότι μεγάλο μέρος του πληθυσμού είχε αποχωρήσει, η αποκατάσταση έγινε πολύ πιο ομαλά και με τρόπο αρεστό και στους Σουλιώτες⁵⁵³. Το γεγονός ότι η δημοτική αρχή της Ναυπάκτου ζητά εγγράφως από τον Όθωνα να μεριμνήσει για την ταχύτερη ολοκλήρωση του συνοικισμού των Σουλιωτών, είναι

⁵⁵² βλ. Παπατρέχας, *Ιστορία του Αγρινίου* και Δ. Μιτάκης, *Εποίκιση Ηπειρωτών στην Αιτωλία*.



ενδεικτικό των καλών σχέσεων που είχαν αναπτυχθεί μεταξύ ντόπιων κι εποίκων⁵⁵⁴. Η πλειοψηφία των Σουλιωτών της Ναυπάκτου ασχολήθηκε με τη γεωργία, καθώς τους είχαν παραχωρηθεί αρκετά μεγάλες εκτάσεις έξω από τα όρια του κάστρου⁵⁵⁵ πέρα από το αρχικό τμήμα γης που είχε δοθεί στον καθένα, ενώ αρκετοί σταδιοδρόμησαν σε στρατιωτικά και πολιτικά αξιώματα. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι ακόμη και σήμερα στη Ναύπακτο εξακολουθούν οι Σουλιώτες άποικοι να αντιμετωπίζονται ως μέρος της τοπικής ιστορίας⁵⁵⁶.

Αντίθετα στο Αργίνιο η αποκατάσταση συνάντησε πολλά εμπόδια και δυσκολίες κυρίως εξαιτίας της αντίδρασης μερίδας των ντόπιων που αποσκοπούσαν περισσότερο στο να οικειοποιηθούν τις εκτάσεις στις οποίες είχαν εγκατασταθεί οι Σουλιώτες, ώστε να αποκομίσουν ίδιον όφελος. Όσοι αντιδρούσαν κατηγορούσαν τους αποίκους, στην αρχή τουλάχιστον όχι χωρίς λόγο, ότι δεν προτίθενται να αποκατασταθούν ειρηνικά, ότι αρέσκονται στον ληστικό κι ένοπλο βίο κι ότι παρενοχλούν τους ντόπιους⁵⁵⁷. Η συμμετοχή των Σουλιωτών στα αντιβουαρικά κινήματα του 1836 συντέλεσε στην ενίσχυση της δυσπιστίας του κράτους απέναντί τους. Έτσι, έγιναν διάφορες προτάσεις με τελικό στόχο να μην βρίσκονται όλοι οι Σουλιώτες συγκεντρωμένοι σε ένα μέρος, είτε με μετακίνησή τους σε άλλες περιοχές ως αποίκους, είτε με την απορρόφησή τους στα στρατιωτικά τμήματα ατάκτων. Με το πέρασμα των χρόνων όμως, τόσο η ενεργητική παρουσία των Σουλιωτών στη ζωή του Αργινίου, όσο και οι συνέχεις οχλήσεις τους επέτρεψαν τη μερική έστω ολοκλήρωση του συνοικισμού⁵⁵⁸.

5.2. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΥΠΟΛΟΙΠΩΝ ΗΠΕΙΡΩΤΩΝ

Όπου οι Ηπειρώτες προτίμησαν να μην ακολουθήσουν τη μοίρα των Σουλιωτών αλλά να προσπαθήσουν να αποκατασταθούν στο ελεύθερο ελληνικό κράτος στηριγμένοι αποκλειστικά και μόνο στις δικές τους δυνάμεις, αντιμετωπίστηκαν με λιγότερες επιφυλάξεις και μεγαλύτερη ανεκτικότητα από το κράτος. Οι ειρηνευτικές τους διαθέσεις αλλά και η ικανότητα τους να ασχολούνται τόσο με τη γεωργία, όσο και με το εμπόριο, τους έδιναν τη δυνατότητα να επιλέξουν τόπους εγκατάστασης που ήταν μεν απομακρυσμένοι από την πατρίδα τους, προσέφεραν όμως δυνατότητες σημαντικές οικονομικής ανάπτυξης. Η περιοχή

⁵⁵³ Ντ. Μακρυγιάννη, *Η Ναυπακτία στο Εικοσιένα*, σελ. 168: «Οι Σουλιώτικες οικογένειες των Τζαβελαίων, Μποτσαραίων, Βεϊκέων κ.λ.π., αμέσως μετά της απελευθέρωση κατέλαβαν «δικαιωματικά» τα καλύτερα σπίτια και αγροκτήματα τα οποία και οικειοποιήθηκαν».

⁵⁵⁴ ΓΑΚ, Οθωνικό αρχείο, Ανακτορικά, φ. 47

⁵⁵⁵ ΓΑΚ, Οθωνικό αρχείο, Υπουργείο Εσωτερικών, φ. 105

⁵⁵⁶ Ντ. Μακρυγιάννη, ο. π., σ. 168: «Έτσι εξηγείται το ότι ακόμα και σήμερα τα καλύτερα σπίτια και αγροκτήματα εξακολουθούν να είναι ιδιοκτησίες των οικογενειών ή απογόνων αυτών».

⁵⁵⁷ ΓΑΚ, Οθωνικό αρχείο, Υπ. Εσωτερικών, φ.177.

⁵⁵⁸ Δ. Μιτάκη, *Εποίκιση Ηπειρωτών στην Αιτωλία*, Ναυπακτιακά, Δ', σ. 231: «Ωστε και από τα στερνά τούτα προκύπτει ότι συντελέστηκε οπωσδήποτε ομαλότερα η συνοίκηση των Ηπειρωτών στη Ναύπακτο παρότι στο Αργίνιο, όπου τώρα (1872) συγκατοικούν 100 οικογένειες Σουλιωτών του Αγώνα κι 180 άλλων



της Κυλλήνης δίνει στους Ηπειρώτες τη δυνατότητα όχι μόνο να ασχοληθούν με τα γεωργικά επαγγέλματα, αλλά να βρίσκονται σε στενή και συνεχή επαφή με τα απέναντι Ιόνια νησιά (Ζάκυνθος, Κεφαλληνία, Ιθάκη) ενώ η περιοχή του Μόλου κοντά στην Αταλάντη προσφέρει τη δυνατότητα εμπορικών συναλλαγών με την οθωμανική επικράτεια. Στην Πάτρα, το 1843, μαρτυρούνται περίπου 200 Ηπειρώτες έμποροι εγκατεστημένοι εκεί με σημαντική πρόσφορα στην οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης⁵⁵⁹ ενώ λίγες οικογένειες βρίσκονται απέναντι, στο Αντίρριο με γεωργικές κυρίως ενασχολήσεις.

Όπως φαίνεται από την περίπτωση της Κυλλήνης, οι σχέσεις ντόπιων και Ηπειρωτών δεν ήταν κι εδώ ανέφελες⁵⁶⁰. Οι ήδη υπάρχοντες κάτοικοι δεν ήταν ευχαριστημένοι με το γεγονός ότι κάποιοι νεοφερμένοι είχαν στόχο να εγκατασταθούν στα εδάφη στα οποία οι ίδιοι προσέβλεπαν κι ως εκ τούτου αντιμετώπιζαν εχθρικά τον συνοικισμό. Οι αναφορές των Ηπειρωτών προς τον Όθωνα για το θέμα αυτό είναι ενδεικτικές. Η διαφορά ωστόσο της περίπτωσης αυτής με εκείνες των Σουλιωτών είναι εμφανής. Οι πρόσφυγες έχουν τη συμπαράσταση μέρους των τοπικών αρχών ενώ πίσω από τις αρχικές αντιδράσεις των ντόπιων δεν φαίνεται να κρύβονται ισχυρά πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα. Έτσι μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο συνοικισμός της Κυλλήνης τελεσφόρησε χωρίς περαιτέρω προσκόμματα, αν κρίνουμε κι από το γεγονός ότι, σε αντίθεση με την περίπτωση των Σουλιωτών, δεν απαντώνται στα αρχεία άλλες αναφορές παραπόνων ή διενέξεων. Όπως βλέπουμε άλλωστε και από την περίπτωση της Πάτρας οι Ηπειρώτες πρόσφυγες έχουν την τάση να ενσωματωθούν στην τοπική κοινωνία και να προσφέρουν στην ανάπτυξη και την πρόοδό της ασχολούμενοι είτε με γεωργικές εργασίες είτε με το εμπόριο.

5.3. : Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΘΕΣΣΑΛΩΝ

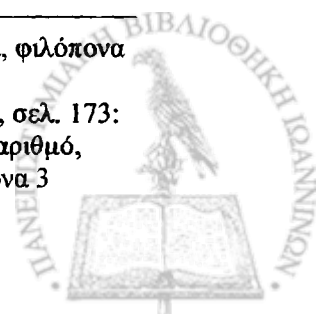
Οι Θεσσαλοί πρόσφυγες της Νέας Μιτζέλας και της Γιαννιζούς, οι οποίοι επέλεξαν να συγκροτήσουν αυτόνομους οικισμούς και να μην ενωθούν με τους Ολύμπιους που εντάθηκαν στον συνοικισμό των Μακεδόνων στην Αταλάντη, αντιμετώπισαν σαφώς λιγότερα προβλήματα απ' ό,τι οι δύο προηγούμενες ομάδες. Το γεγονός ότι εγκαθίστανται σε μη διεκδικούμενες περιοχές κοντά στην πατρίδα τους αλλά και η δυνατότητά τους να παρουσιάσουν αμέσως ικανοποιητικές οικονομικές εγγυήσεις για τις εκτάσεις που ζητούσαν συντέλεσε ώστε η

Ηπειρωτών, παλαιών επίσης μα και νέων εποίκων. Παρά τις δυσκολίες, ζουν όλοι τους ειρηνικά, φιλόπονα και ευέλπιστα».

⁵⁵⁹ Ι. Δημάκη, *Η πολιτειακή μεταβολή του 1843 και το ζήτημα των αυτοχθόνων και ετεροχθόνων*, σελ. 173:

«... σύμφωνα με επιστολή από την Πάτρα, οι εγκατεστημένοι εκεί Ηπειρώτες έμποροι, 200 τον αριθμό, στους οποίους οφείλεται, όπως τονίζεται, το εμπόριο και ο καλλωπισμός της πόλης...» βλ. εικόνα 3

⁵⁶⁰ ΓΑΚ, Οθωνικό αρχείο, Ανακτορικά, φ. 48



αποκατάστασή τους να γίνει ευκολότερα και με ταχύτερους ρυθμούς από τη μεριά του κράτους.

Οι Μιτζελιώτες από τη μια, εκμεταλλεύονται τη θέση του νέου τους συνοικισμού κοντά στα σύνορα, απέναντι ακριβώς από το Βόλο και επιδίδονται στη ναυτιλία και το Εμπόριο ενισχύοντας σημαντικά τόσο την τοπική όσο και την εθνική οικονομία. Αναπτύσσονται αρκετά γρήγορα και προσαρμόζονται εύκολα στις νέες συνθήκες που επικρατούν στο ελληνικό κράτος. Απόδειξη τούτου το γεγονός ότι σπεύδουν να μετονομάσουν τον οικισμό τους σε Αμαλιάπολη αμέσως μετά τους γάμους του Όθωνα με την Αμαλία, προσβλέποντας έτσι στην εύνοια του βασιλιά.

Οι Γιαννιζιώτες από την άλλη, είναι μια ιδιαίζουσα περίπτωση. Με τον οριστικό διακανονισμό των συνόρων μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικού κράτους βρέθηκαν με τα σπίτια τους στην Οθωμανική επικράτεια και τα κτήματά τους στην ελληνική. Έτσι πέρασαν όλοι στην Ελλάδα και συνοικίσθηκαν με τους κατοίκους του Πλατυστόμου σε περιοχή που βρισκόταν κοντά στο χωριό τους⁵⁶¹. Ασχολούνται κυρίως με την κτηνοτροφία, αλλά και τη γεωργία, αλλά οι σχέσεις που διατηρούσαν με ομάδες ληστών και το γεγονός ότι κατηγορήθηκαν πως τους παρείχαν καταφύγιο⁵⁶² συντέλεσαν ώστε ο συνοικισμός αυτός να καθυστερήσει αρκετά να ολοκληρωθεί.

5.4. : Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΩΝ

Σε σύγκριση με τους άλλους πρόσφυγες οι Σαρακατσάνοι διακρίνονται από δύο βασικές διαφορές. Από τη μία είναι οι μόνοι που κατά την είσοδό τους στο ελληνικό κράτος ήδη εξασκούν κάποιο επάγγελμα και συγκεκριμένα του κτηνοτρόφου και από την άλλη φαίνεται να τους ενδιαφέρει περισσότερο όχι τόσο η μόνιμη εγκατάστασή τους, 'σε κάποιο άλλο μέρος, αλλά η παραχώρηση των αναγκαίων εκείνων εκτάσεων γης που θα τους επιτρέψουν να εξασφαλίσουν τα κοπάδια τους, άρα και την επιβίωσή τους.

Από την πλευρά του ελληνικού κράτους η εισροή τόσο παραγωγικού δυναμικού στην Ελλάδα αντιμετωπίζεται καταρχάς θετικά υπάρχει όμως η διαρκής προσπάθεια να πειστούν οι νομάδες αυτοί κτηνοτρόφοι να εγκαταλείψουν τον παραδοσιακό τρόπο ζωής τους και να προχωρήσουν σε μόνιμες εγκαταστάσεις στα όρια του βασιλείου. Το πρόβλημα, όπως είδαμε, λύθηκε μόνο εν μέρει δεδομένου ότι οι Σαρακατσάνοι συμφωνούσαν στην προοπτική μόνιμης εγκατάστασης, οικοδομούσαν κάποιες οικίες αλλά δεν ήταν δυνατό να μεταβληθούν αυτόματα σε γεωργούς, με αποτέλεσμα, κάποια στιγμή να επιστρέψουν στην παλαιά νομαδική τους παραδοσιακή ζωή.

⁵⁶¹ βλ. χάρτη 3



Αυτό το είδος ζωής θα επιτρέψει στους Σαρακατσάνους να μην αντιμετωπίσουν ιδιαίτερα προβλήματα σε ό,τι αφορά τις σχέσεις τους με το ντόπιο στοιχείο των περιοχών στις οποίες εγκαθίστανται. Το γεγονός ότι οι ίδιοι οι «βλαχοποιημένες», όπως αποκαλούνται, επιλέγουν για την εγκατάστασή τους τόπους που δεν διεκδικούνται ή που βρίσκονται σε περιοχές δυσπρόσιτες στις οποίες οι ίδιοι έχουν πρόσβαση αποτελεί καταρχάς βασικό στοιχείο αποτροπής διενέξεων. Εξάλλου η ίδια η ζωή τους με τις συνεχείς μετακινήσεις δεν καθιστά δυνατή τη συνέχιση των οποιωνδήποτε προστριβών. Δεν μπορούμε όμως να πούμε ότι οι εγκαταστάσεις τους γίνονταν χωρίς προβλήματα ή ότι οι σχέσεις τους με τους γηγενείς ήταν πάντοτε ανέφελες. Σε πολλά τους έγγραφα οι Σαρακατσαναίοι παραπονούνται για καταπίεση και διακρίσεις εις βάρος τους από τους ντόπιους αλλά και τα όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης⁵⁶³ και ζητούν την προστασία του Όθωνα. Σε καμιά περίπτωση όμως τα παράπονα αυτά δεν παίρνουν τη μορφή σύγκρουσης ή έστω έντονης αντιδικίας όπως επί παραδείγματι συμβαίνει στις περιπτώσεις των Σουλιωτών ή των Ηπειρωτών της Κυλλήνης.

Γενικά το κυριότερο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι Σαρακατσάνοι ως προς την εγκατάστασή τους στο ελληνικό κράτος έγκειται στην εξασφάλιση της απαραίτητης για τα ζώα τους γης, και των συνθηκών που θα τους επιτρέψουν να συνεχίσουν την εξάσκηση του κτηνοτροφικού τους επαγγέλματος απρόσκοπτα και χωρίς την πίεση του κράτους για μόνιμες γεωργικές εγκαταστάσεις.

⁵⁶² ΓΑΚ, Οθωνικό αρχείο, Υπ. Εσωτερικών, φ.267

⁵⁶³ βλ. ενδεικτικά ΓΑΚ, Οθωνικό αρχείο, Υπ. Εσωτερικών, φ.108 όπου και η πλειονότητα αυτών των εγγράφων



6.: Η ΑΦΟΜΟΙΩΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Το θέμα της αφομοίωσης των προσφύγων από την ελληνική κοινωνία του 1832 και έπειτα είναι αρκετά πολύπλοκο. Και αυτό αφενός γιατί η ίδια η ελληνική κοινωνία την εποχή εκείνη βρισκόταν υπό διαμόρφωση. Στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος οι παραδοσιακές κοινωνικές δομές, που επικρατούσαν στον ελλαδικό χώρο επί τουρκοκρατίας, είχαν πλέον ανατραπεί και ξεκινούσε μια προσπάθεια συγκρότησης ενός κράτους στα πρότυπα των δυτικοευρωπαϊκών βασιλείων. Σ' αυτή την προσπάθεια συμμετείχαν πολλά ετερόκλητα στοιχεία που κατά την προεπαναστατική περίοδο είχαν διαφορετικούς ρόλους απ' αυτούς που κλήθηκαν ή θέλησαν να φέρουν εις πέρας στο ελεύθερο ελληνικό κράτος (αρματωλοί – κλέφτες – κοτζαμπάσηδες – πρόκριτοι, Φαναριώτες – Έλληνες των παροικιών, αυτόχθονες – ετερόχθονες κ.ο.κ.) μεταξύ των οποίων και οι πρόσφυγες. Από την άλλη μεριά το ίδιο το κράτος δεν φαινόταν να επιθυμεί την οριστική αφομοίωση του προσφυγικού στοιχείου. Η προοπτική της απελευθέρωσης των «αλύτρωτων» αδελφών ήταν πάντοτε ορατή και, βρίσκοντας την πολιτική και ιδεολογική τους έκφραση στο όραμα της «Μεγάλης Ιδέας», οδηγούσε το ελληνικό κράτος σε πολιτικές ενθαρρύνσεις των προσφύγων να επιστρέψουν στις πατρίδες τους. Αυτό συνέβαινε είτε σε μεμονωμένες περιπτώσεις, με την παροχή διευκολύνσεων ή οικονομικής βοήθειας⁵⁶⁴ είτε και σε περιπτώσεις στις οποίες ομάδες προσφύγων εξαναγκάζονταν έμμεσα ή άμεσα να επιλέξουν ως λύση την επιστροφή⁵⁶⁵.

Ωστόσο στις περιπτώσεις εκείνες που οι πρόσφυγες είχαν ήδη μακροχρόνια διαμονή (Σουλιώτες, Θεσσαλοί) ή είχαν βρει ευνοϊκές συνθήκες αποκατάστασης (Αρτινοί της Πάτρας) η επιστροφή στην πατρίδα δεν αποτελούσε πρωταρχικό στόχο. Χωρίς να παραμένουν απαθείς στα κινήματα απελευθέρωσης των πατρογονικών τους εστιών, με χαρ/κα παραδείγματα τη συμμετοχή στα επαναστατικά κινήματα του 1845, 1858, 1861 κ.ο.κ., οι πρόσφυγες κατάφεραν να ενσωματωθούν στο τοπικό στοιχείο και να αποτελέσουν σημαντικό παράγοντα προόδου στις περιοχές όπου είχαν εγκατασταθεί. Οι κάτοικοι της Ναυπάκτου αγκαλιάζουν τους Σουλιώτες οι οποίοι προσφέρουν στην πόλη τον πληθυσμό που χρειαζόταν για να μπορέσει να αναπτυχθεί⁵⁶⁶, ενώ οι Ηπειρώτες έμποροι της Πάτρας αναζωογονούν την εμπορική δραστηριότητα της πόλης⁵⁶⁷. Εξάλλου και οι πρόσφυγες που εγκαθίστανται σε άλλες περιοχές παρουσιάζονται να

⁵⁶⁴ ΓΑΚ, Οθωνικό αρχείο, Ανακτορικά, φ. 47 κ. εξ.

⁵⁶⁵ π. χ. οι περιπτώσεις διακοπής της οικονομικής βοήθειας στους Ηπειρώτες που κατέφυγαν στο ελληνικό κράτος μετά το 1858 ή η συνέχιση της παροχής του «εφ' όσον αναγκάζεται να μένη εν Ελλάδι». (βλ. πίνακα 14).

⁵⁶⁶ ΓΑΚ, Οθωνικό αρχείο, Ανακτορικά, φ. 47 όπου αναφορά του Δημοτικού συμβουλίου Ναυπάκτου στην οποία η παρουσία Σουλιωτών αναφέρεται ως «δεικνύουσα οιωνούς αγαθού μέλλοντος».

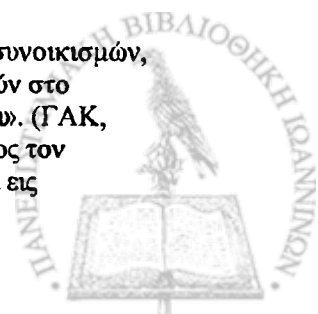
⁵⁶⁷ Ι. Δημάκης, *Η πολιτειακή μεταβολή του 1843...*, σελ. 173



επιθυμούν την αρμονική συνύπαρξή τους με τους ντόπιους και την αποδοχή τους ως μελών ισότιμων της ίδιας κοινωνίας⁵⁶⁸.

Κατόπιν τούτου μπορούμε εύκολα να κατανοήσουμε την σημασία της προσφοράς των προσφύγων σε όλες τις πτυχές της διαμορφούμενης ακόμα ελληνικής κοινωνίας. Διότι οι πρόσφυγες δεν προσέφεραν απλώς ενεργά οικονομικό πληθυσμό σε μίαν εποχή που η Ελλάδα τον είχε απόλυτη ανάγκη, αλλά στην ουσία καθόρισαν με την παρουσία τους και την γενική δραστηριοποίησή τους την πορεία δύο ζητημάτων ουσιαστικών για την οικονομική και πολιτική συγκρότηση του νέου κράτους. Από τη μια θα θέσουν επιτακτικά με τις απαιτήσεις τους για αποκατάσταση, το θέμα της διανομής των εθνικών γαιών και της οικονομικής αποκατάστασης των ίδιων και των γηγενών, ενώ από την άλλη με το όραμα της επιστροφής στις πατρίδες τους θα συντηρούν μια κοινωνική ομάδα ικανή να στηρίζει για έναν σχεδόν αιώνα το όραμα της επανάκτησης των αλύτρωτων ακόμη εδαφών που θα οδηγήσει στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στην διατύπωση της πολιτικής της Μεγάλης Ιδέας.

⁵⁶⁸ Χαρακτηριστικά σε επιστολή των Σαρακατσάνων προς τον πληρεξούσιο τους Β. επίτροπο συνοικισμών, Μ. Παπασταύρου αναφέρεται ότι ένας από τους λόγους που τους παρακίνησε να εγκατασταθούν στο ελληνικό κράτος ήταν και η υπόσχεση ότι θα αντιμετωπίζονται «καθώς και οι παλαιοί κάτοικοι». (ΓΑΚ, Οθωνικό αρχείο, Υπ. Εσωτερικών, φ. 108) ενώ σε αναφορά των Ηπειρωτών της Κυλλήνης προς τον Όθωνα ζητείται η απομάκρυνση κάποιων υπαλλήλων «καθότι επί τέλους θέλουν μας φέρει και εις συγκρούσεις» (ΓΑΚ, Οθωνικό αρχείο, Ανακτορικά, φ.48).



ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Απ' όσα είδαμε πιο πάνω μπορούμε εύκολα να αντιληφθούμε το μέγεθος του προβλήματος της αποκατάστασης όχι μόνο των Ηπειροθεσσαλών, αλλά του συνόλου γενικά των προσφύγων στο ελληνικό κράτος κατά τα πρώτα του βήματα. Ειδικότερα όμως για τους Ηπειρώτες και τους Θεσσαλούς μπορούμε να καταλήξουμε στις εξής διαπιστώσεις.

Όσον αφορά τους Ηπειρώτες, σ' όλη τη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε, διακρίνονται κυρίως σε δύο μεγάλες κατηγορίες, τους Σουλιώτες και τους υπόλοιπους Ηπειρώτες με καταγωγή από διάφορες περιοχές της ηπειρωτικής χώρας. Οι Σουλιώτες με αρκετούς Ηπειρώτες, εγκαθίστανται στις περιοχές του Αγρινίου και της Ναυπάκτου, επιζητώντας να αποκατασταθούν μόνιμα, αποκτώντας ιδιόκτητη γη με όσο το δυνατόν μικρότερο, ή και εντελώς μηδενικό, κόστος. Στην προσπάθειά τους αυτή βρίσκουν αντίθετους κάποιους από τους ντόπιους, κυρίως αυτούς που εκπροσωπούν μεγάλα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα, με αποτέλεσμα, η επίσημη κατοχύρωση του συνοικισμού τους, άρα και του ιδιοκτησιακού καθεστώτος των γαιών τους να αναβάλλεται διαρκώς χωρίς τελικά να δοθεί οριστική λύση κατά την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα.

Οι περισσότεροι από αυτούς φαίνονται ότι επιθυμούν να ασχοληθούν με τη γεωργία, κυρίως με την αμπελοκαλλιέργεια, κατηγορούνται όμως από μερίδα των ντόπιων ότι απλώς χρησιμοποιούν τους «αυτόχθονες» ως δούλους, ενώ οι ίδιοι επιδίδονται στη ληστεία ή στην παροχή των στρατιωτικών τους υπηρεσιών σε όποιον το επιθυμεί. Έχοντας αρκετά ισχυρή πολιτική και οικονομική παρουσία, οι Σουλιώτες θα γίνουν αποδεκτοί σχετικά εύκολα στη Ναύπακτο, όπου σημειωτέον, ο πληθυσμός έχει μειωθεί σε μεγάλο βαθμό κατά την επανάσταση, ενώ θα συναντήσουν αρκετές δυσκολίες αποδοχής στο Αγρίνιο, όπου η γη είναι περισσότερη αλλά το ίδιο και οι ντόπιοι άρα και τα συμφέροντα που διακυβεύονται είναι σαφώς μεγαλύτερα. Οι υπόλοιποι Ηπειρώτες επιδιώκουν να εγκατασταθούν σε περιοχές που εμφανίζουν δυνατότητες ανάπτυξης κυρίως από εμπορική άποψη (Κυλλήνη, Πάτρα, Μόλος). Κι εδώ εμφανίζονται, σε ορισμένες περιπτώσεις, κάποιες αντιδράσεις από τους ντόπιους, χωρίς ωστόσο δυναμική και συγκροτημένη μορφή. Αυτό επιτρέπει στην πολιτεία να επιδείξει μεγαλύτερη σταθερότητα σε σχέση με την περίπτωση των Σουλιωτών, με αποτέλεσμα οι συνοικισμοί αυτοί να προχωρήσουν χωρίς μεγάλα προσκόμματα, παρά τις κατά καιρούς δυσκολίες.

Στους συνοικισμούς αυτούς οι Ηπειρώτες επιδίδονται τόσο στη γεωργία όσο και στο εμπόριο, έχοντας έντονη παρουσία στην οικονομική και κοινωνική ζωή του τόπου με ιδιαίτερα θετικές επιπτώσεις στην πορεία τόσο των περιοχών στις οποίες εγκαταστάθηκαν, όσο και της Ελλάδας γενικότερα, γεγονός που αναγνωρίζεται και από τους συγχρόνους τους.

Από την άλλη μεριά, οι Θεσσαλοί χωρίζονται κι αυτοί σε δύο ευρύτερες ομάδες. Οι νομάδες κτηνοτρόφοι Σαρακατσάνοι από τη μια και οι Μαγνησιοί και ολύμπιοι από την άλλη. Η περίπτωση των δεύτερων είναι μάλλον απλή. Οι προερχόμενοι από τη Μαγνησία, στην πλειοψηφία τους κάτοικοι του χωριού Μιτζέλα που καταστράφηκε από τους Οθωμανούς,

εγκαθίστανται σε έδαφος ελληνικό απέναντι από την πατρική τους γη, χωρίς να συναντούν δυσκολίες ή προβλήματα από τους ντόπιους ή το κράτος. Έτσι βρίσκουν την ευκαιρία να αναπτυχθούν επιδιόμενοι στο εμπόριο και τη ναυτιλία, ενώ αργότερα θα μετονομάσουν το συνοικισμό τους από Νέα Μιτζέλα σε Αμαλιάπολη προς τιμήν της συζύγου του Όθωνα.

Οι προερχόμενοι από τον Όλυμπο καπετάνιοι, αφού επιδοθούν για ένα διάστημα στην πειρατεία, θα εξαναγκασθούν από τον Καποδίστρια να μετοικήσουν στην Ελευσίνα κι από κει, οι περισσότεροι, θα ενταχθούν στον συνοικισμό που συγκρότησαν οι Μακεδόνες, με το όνομα «Νέα Πέλλα» στην Αταλάντη. Εκεί, οι Ολύμπιοι θα ενταχθούν στο συνοικισμό και, παρά τα κάποια μικροπροβλήματα και τις προστριβές με κάποιους ντόπιους, θα συνεχίσουν απερίσπαστοι τη ζωή τους στο ελληνικό κράτος ασχολούμενοι με το εμπόριο και τη γεωργία.

Η περίπτωση των Σαρακατσάνων είναι τελείως διαφορετική. Έχοντας συνηθίσει σε μια ελεύθερη νομαδική ζωή ακολουθώντας τα ποίμνιά τους, οι κτηνοτρόφοι, στην συντριπτική τους πλειοψηφία, Σαρακατσάνοι εισέρχονται στο ελληνικό κράτος ζητώντας λιβάδια κατάλληλα για τη βοσκή των κοπαδιών τους. Η Πολιτεία θέλει από τη μια να επωφεληθεί από τα οικονομικά οφέλη που θα είχε για την κτηνοτροφική παραγωγή της χώρας αυτή η εγκατάσταση, από την άλλη όμως δεν είναι διατεθειμένη να τους επιτρέψει να περιφέρονται ανεξέλεγκτα στον ελλαδικό χώρο. Έτσι ορίζονται συγκεκριμένες προϋποθέσεις για την εγκατάσταση των Σαρακατσάνων με βασικό στόχο τη μόνιμη αποκατάστασή τους σε συγκεκριμένες περιοχές, γεγονός που αφενός μεν αποδέχονται οι κτηνοτρόφοι προκειμένου να βρίσκονται νόμιμα στη χώρα, αφετέρου καταστρατηγούν στην πράξη προκειμένου να εξασφαλίσουν τροφή για τα κοπάδια τους. Παρ' όλα αυτά όμως κι αυτοί θα εγκατασταθούν τελικά σε συγκεκριμένες περιοχές με θετικά αποτελέσματα.

Κοινή συνισταμένη όλων αυτών των προσπαθειών είναι η στάση του Κράτους. Χωρίς κάποιο πρόγραμμα ή συγκεκριμένη πολιτική αντιμετώπισης του προβλήματος οι οθωνικές κυβερνήσεις στάθηκαν σ' όλη την περίοδο, όσον αφορά τους Ηπειρώτες και Θεσσαλούς, μετέωρες ανάμεσα στην πολιτική αναγκαιότητα αποκατάστασης των προσφύγων αλλά και το πολιτικό κόστος μιας πιθανής σύγκρουσης με το ντόπιο στοιχείο, με αποτέλεσμα τις πιο πολλές φορές να έρχονται εκ των υστέρων να αναγνωρίσουν τετελεσμένα γεγονότα ή να αυτοαναιρούνται διαρκώς σε μια προσπάθεια να ικανοποιηθούν άπαντες.

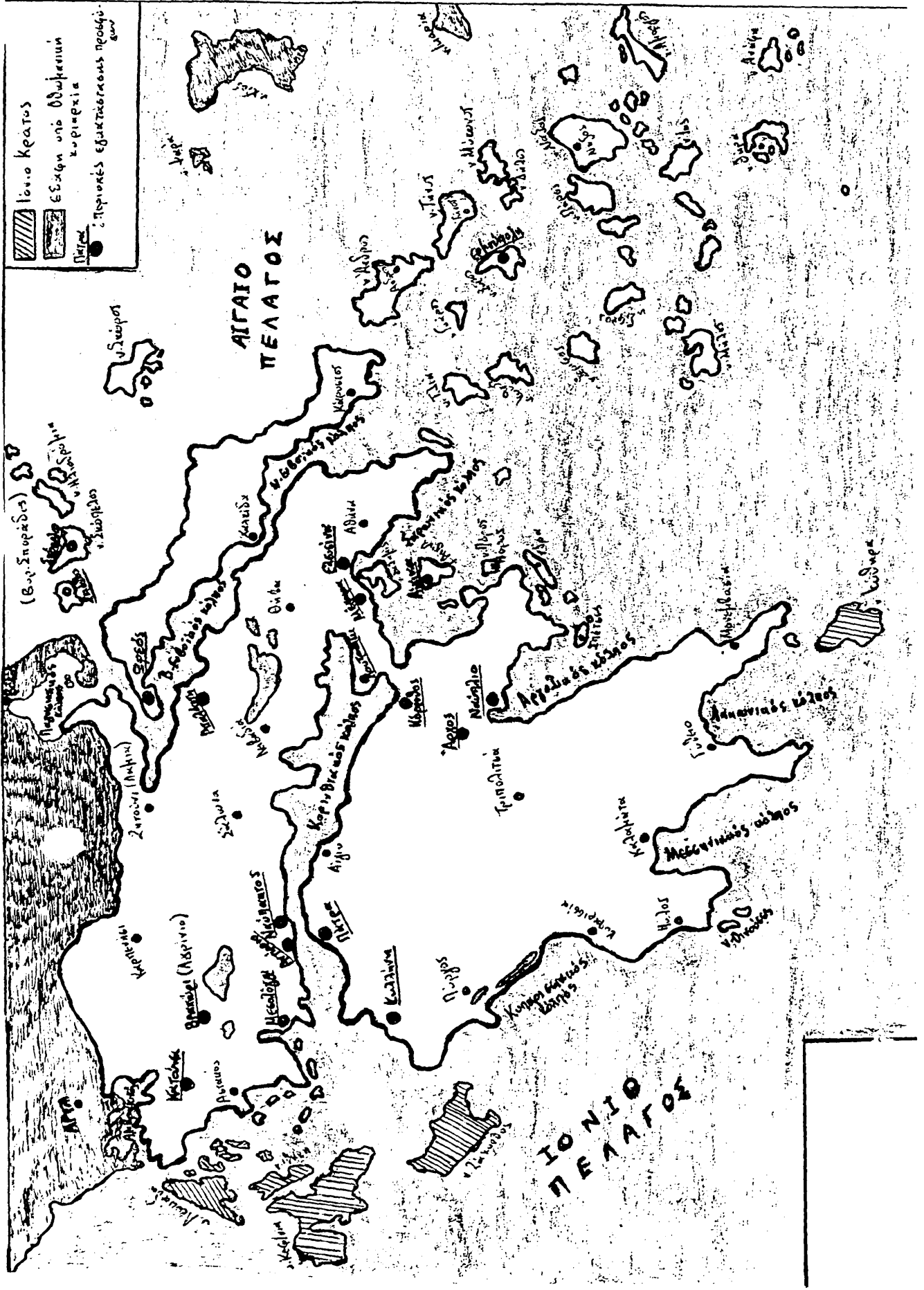
Έτσι σε αντίθεση με άλλες προσφυγικές εγκαταστάσεις (Χιώτες, Κρητικοί, Ψαριανοί κ.α.) οι Ηπειρώτες και οι Θεσσαλοί αναγκάστηκαν να στηριχθούν περισσότερο στις δικές τους δυνάμεις κι ενέργειες και λιγότερο στην ουσιαστική βοήθεια του κράτους, διατηρώντας έτσι τα ιδιαίτερα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά, αλλά και τη νοσταλγία της επιστροφής τους στην πατρίδα, νοσταλγία που θα τους οδηγήσει τόσο στην έμπρακτη στήριξη των διάφορων ένοπλων κινημάτων σε Ήπειρο και Θεσσαλία όσο και στην ταύτιση με την πολιτική του αλυτρωτισμού η οποία οδήγησε στη διατύπωση του στόχου της Μεγάλης Ιδέας που κυριάρχησε ως εκ τούτου στην ελληνική πολιτική σκηνή για πάνω από μια εκατονταετία.



ΧΑΡΤΕΣ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΕΣ



ΧΑΡΤΗΣ 1: Περιοχές εγκατάστασης προσφύγων στην Ελλάδα 1834

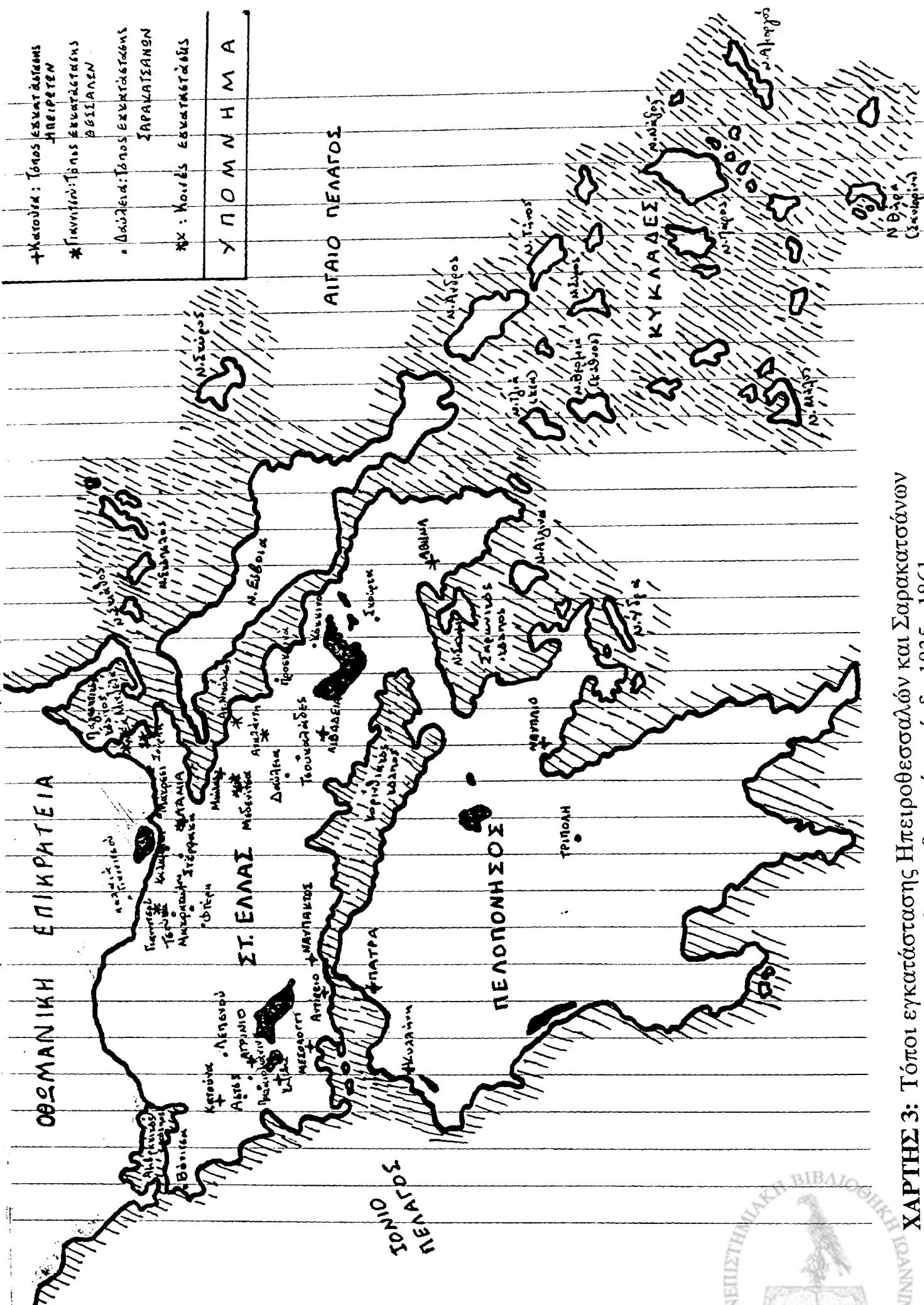




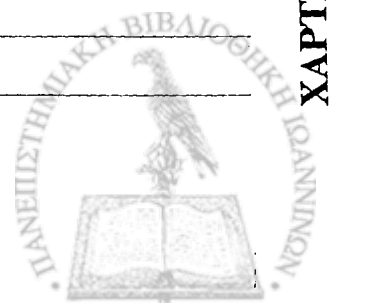
ΧΑΡΤΗΣ 2: Κατανομή του Ελληνικού πληθυσμού ανά περιφέρεια 1832 - 1842



†	Καρούμ: Τόπος Ελευθερίας ΗΠΕΙΡΕΤΩΝ
*	Γκωνιτόν: Τόπος Ελευθερίας ΒΕΣΙΑΝΩΝ
•	Δωδώνη: Τόπος Ελευθερίας ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΩΝ
✕	Κοιές: Τόπος Ελευθερίας
Υ Π Ο Μ Η Μ Α	



ΧΑΡΤΗΣ 3: Τόποι εγκατάστασης Ηπειροεσσαλών και Σαρακατσάνων προσφύγων κατά την οθωνική περίοδο 1835 - 1861



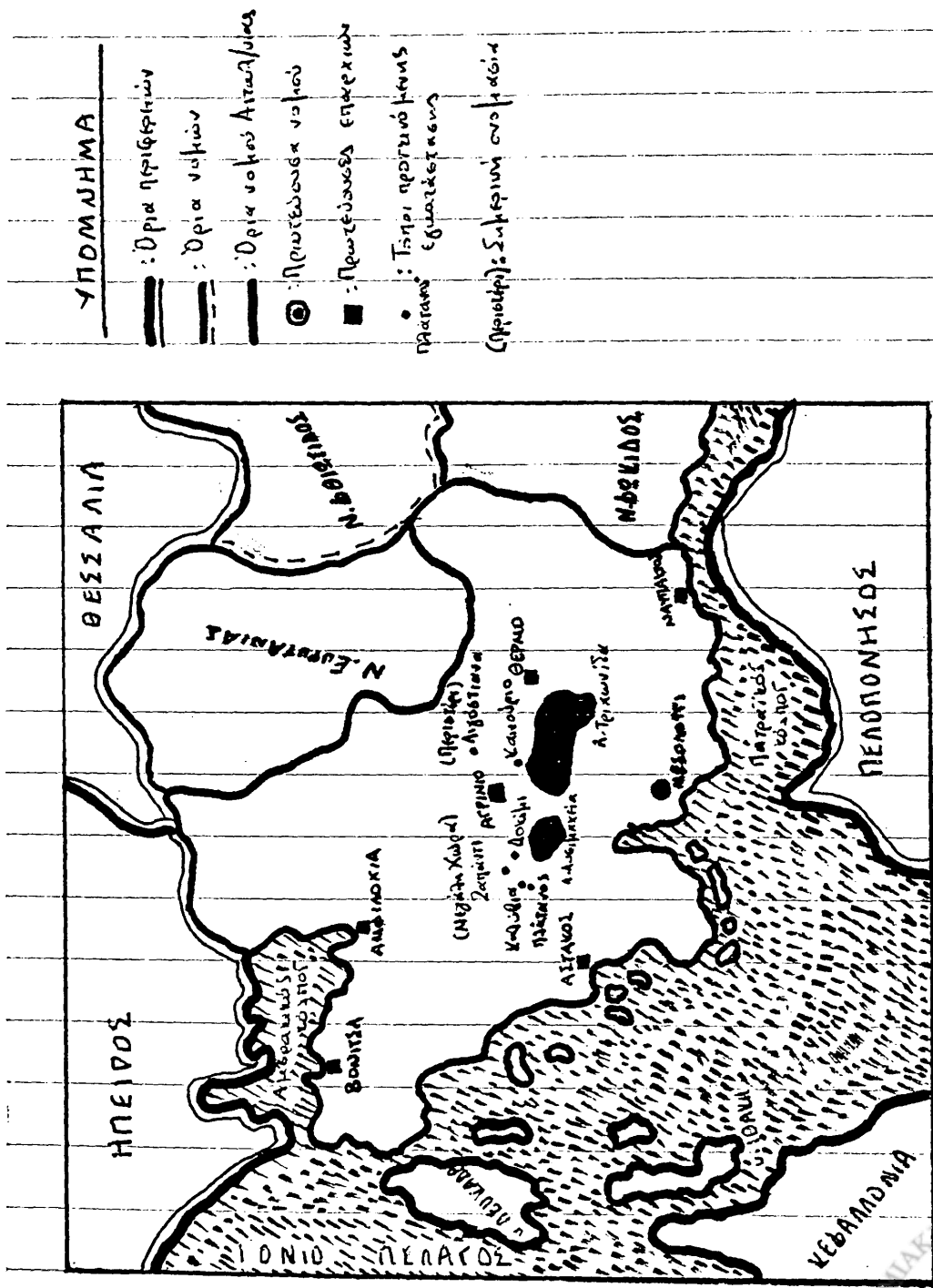


- ΥΠΟΜΝΗΜΑ
- == : Όρια κρατών
 - : Όρια περιφερειών
 - : Όρια νομών
 - Αστκ (●) : Πρωτεύουσες νομών
 - Σοφιά : Τόπος καταγωγής

ΧΑΡΤΗΣ 4: Κυριότερες περιοχές καταγωγής των Ηπειρωτών προσφύγων

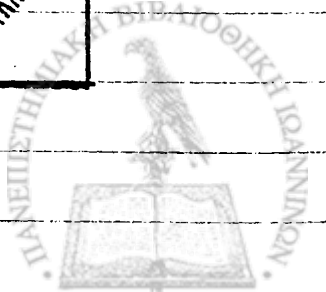


ΧΑΡΤΗΣ 5: Περιοχές προτεινόμενης εγκατάστασης Ηπειροσουλιωτών στην Αιτωλοακαρνανία



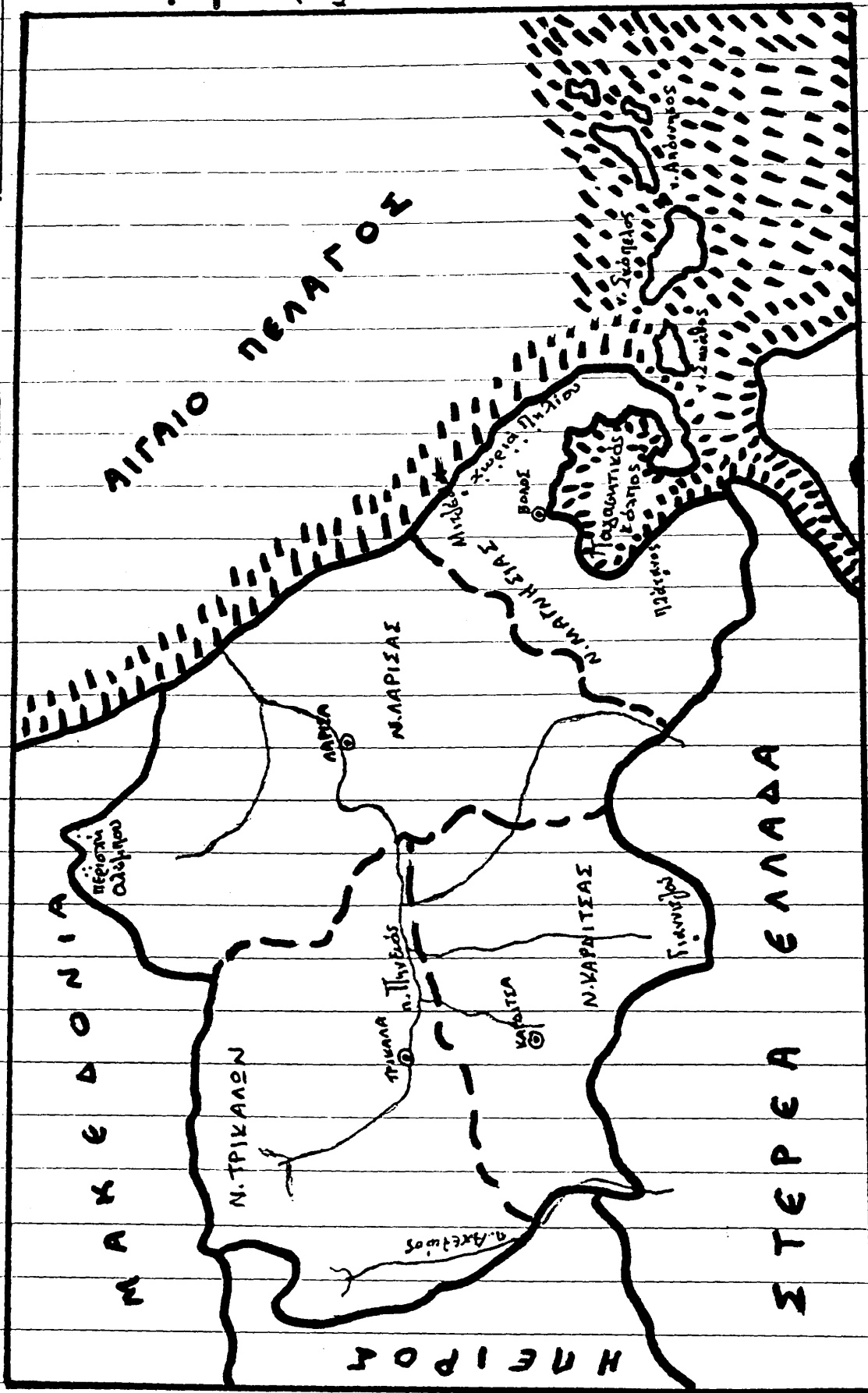
ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- : Όρια ηπειρωτικών
- - -** : Όρια νησιών
- : Όρια νοτιών Αιτωλίας
- ⊙ : Πρωτεύουσα νησιού
- : Πρωτεύουσα επαρχίας
- : Τόποι προτεινόμενης εγκατάστασης
- (ηπειωτή): Σημείωση συντάκτη



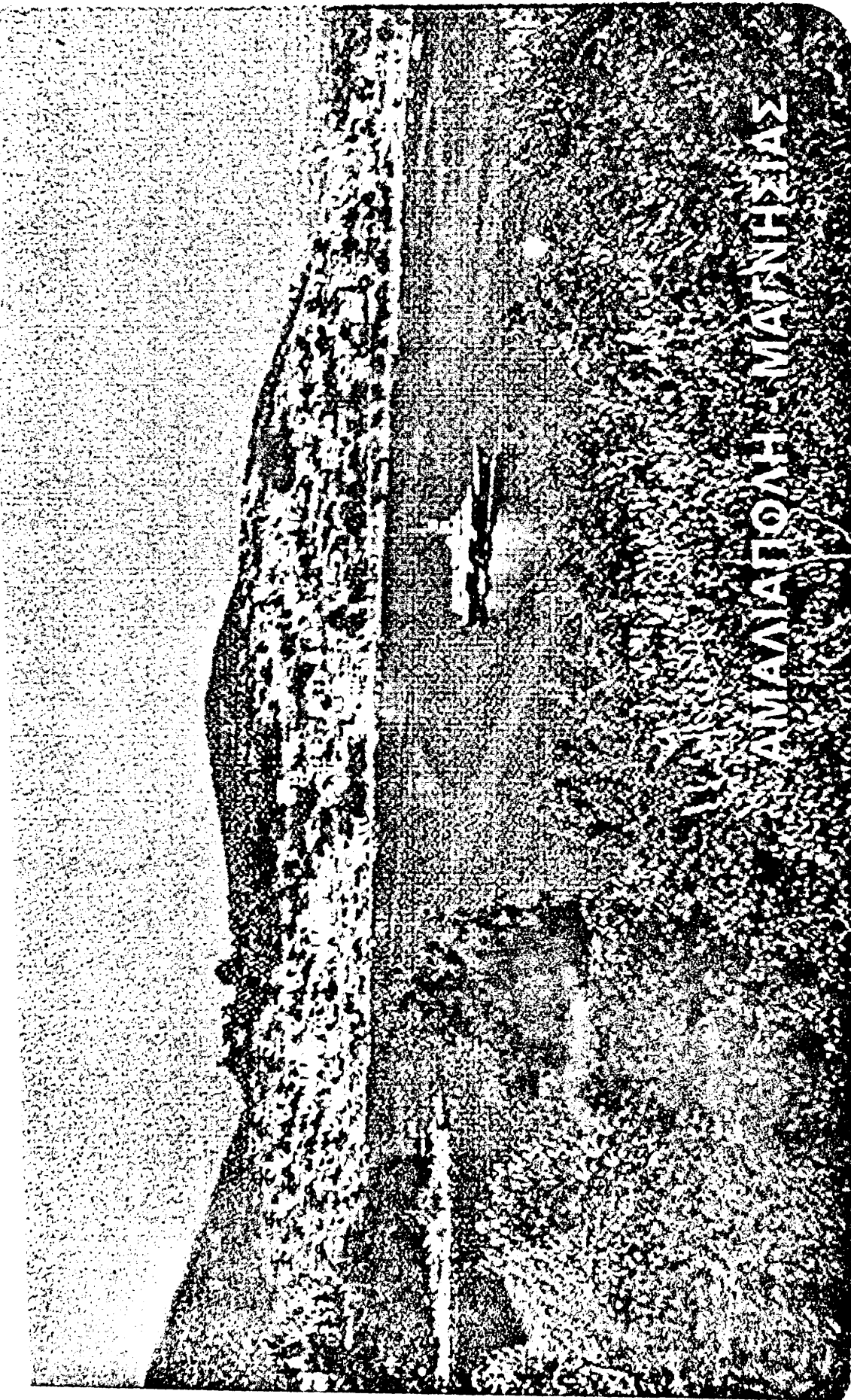
ΠΡΟΛΟΓΟΙ

- : Όρια Πτολις
- - - : Όρια τοπωνύμια
- ⊙ : Πρωτεύουσες
- ~ : Ποταμοί
- ⊖ : Ικαιοί / Κρητικοί
- ⊕ : Κρητικοί / Ικαιοί



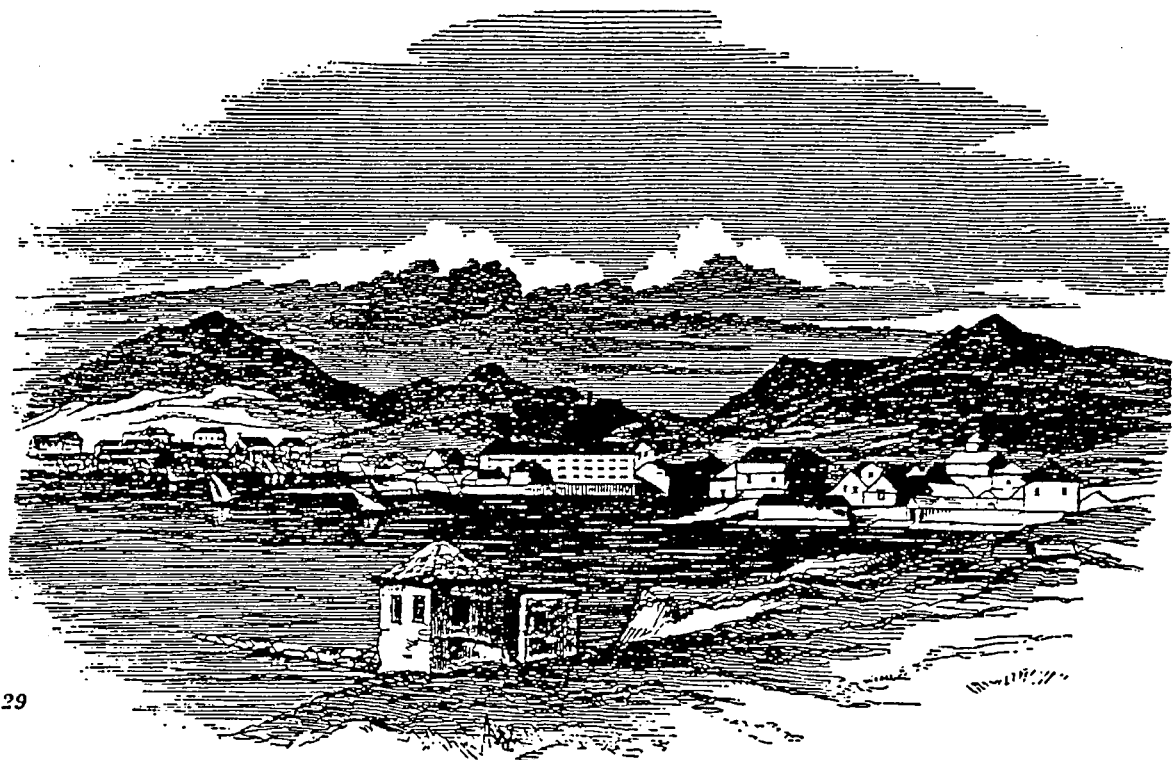
ΧΑΡΤΗΣ 6: Κυριότερες περιοχές καταγωγής Θεσσαλών προσφύγων





ΕΙΚΟΝΑ 1: Η Αμαλιόπολη σήμερα



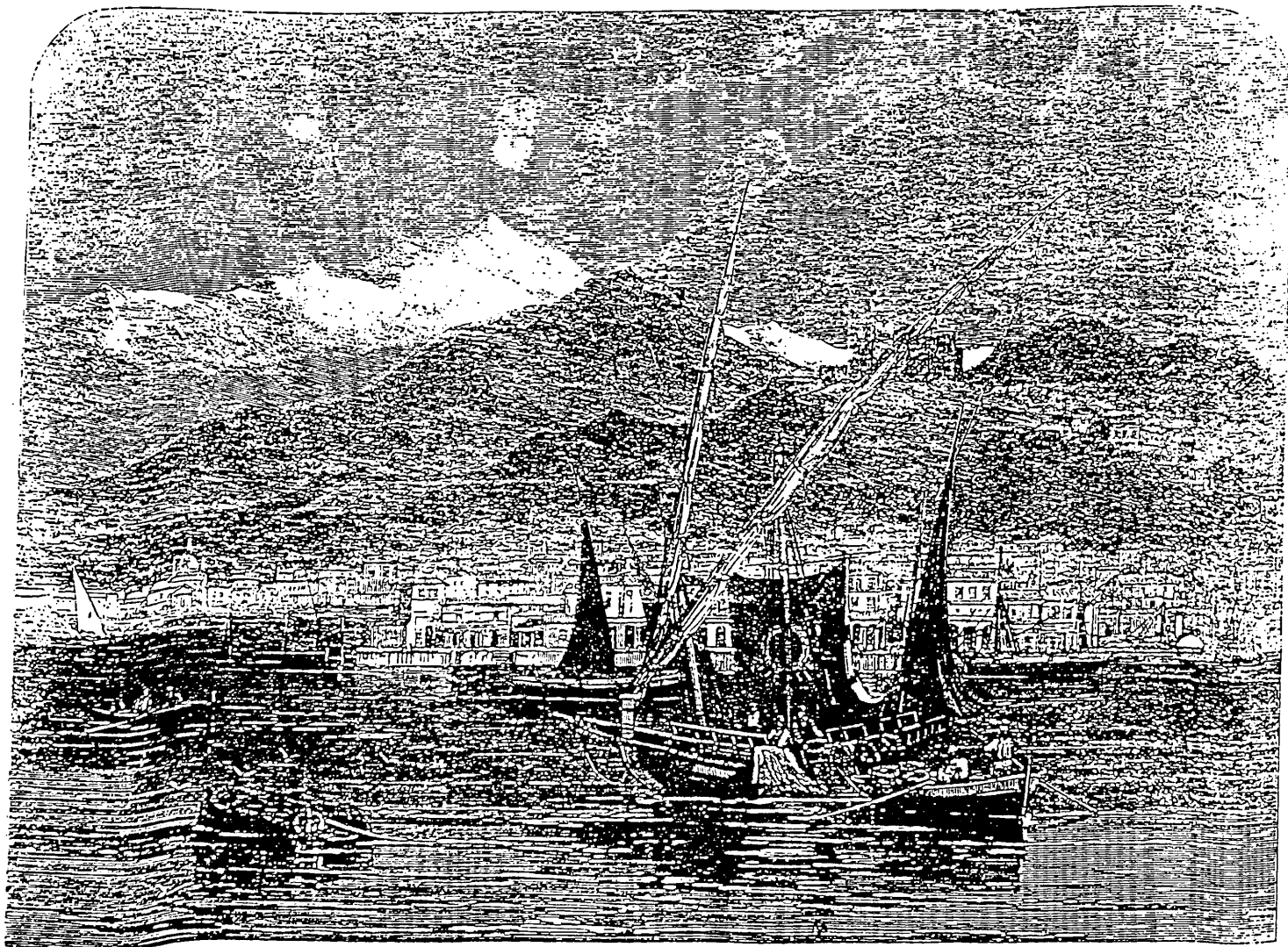


THE PIRÆUS, AT ATHENS.

ΕΙΚΟΝΑ 2: Ο Πειραιάς το 1840

Πηγή: Ελλάδα (1842- 1845) ιστορική-εικονογραφημένη, Nicolas





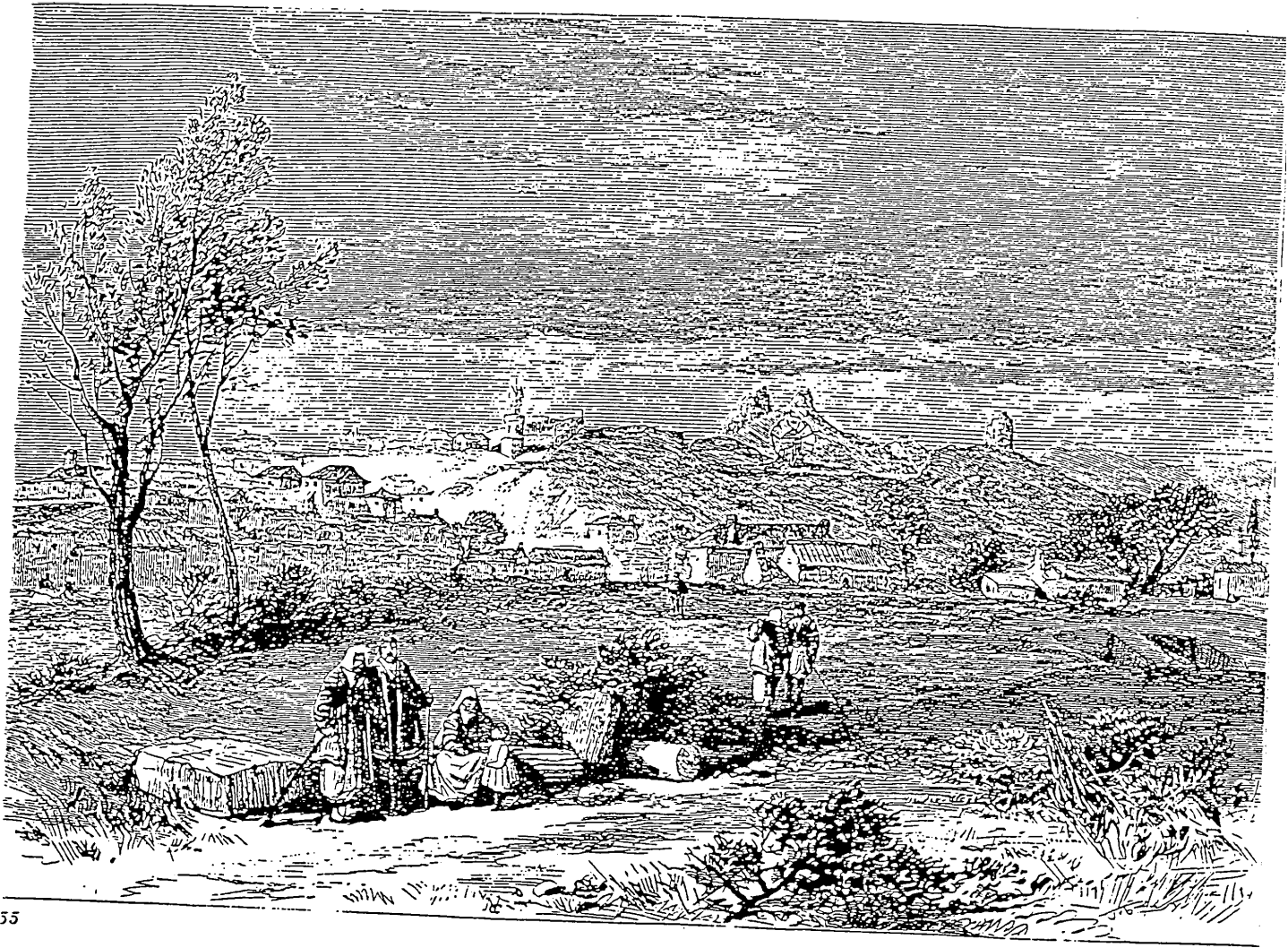
PATRAS, THE SEAT OF THE PROVISIONAL GOVERNMENT AT THE BEGINNING OF THE REVOLUTION IN GREECE.

56

ΕΙΚΟΝΑ 3: Η Πάτρα στις απαρχές της επανάστασης

Πηγή: Ελλάδα (1842- 1845) ιστορική-εικονογραφημένη, Nicolas





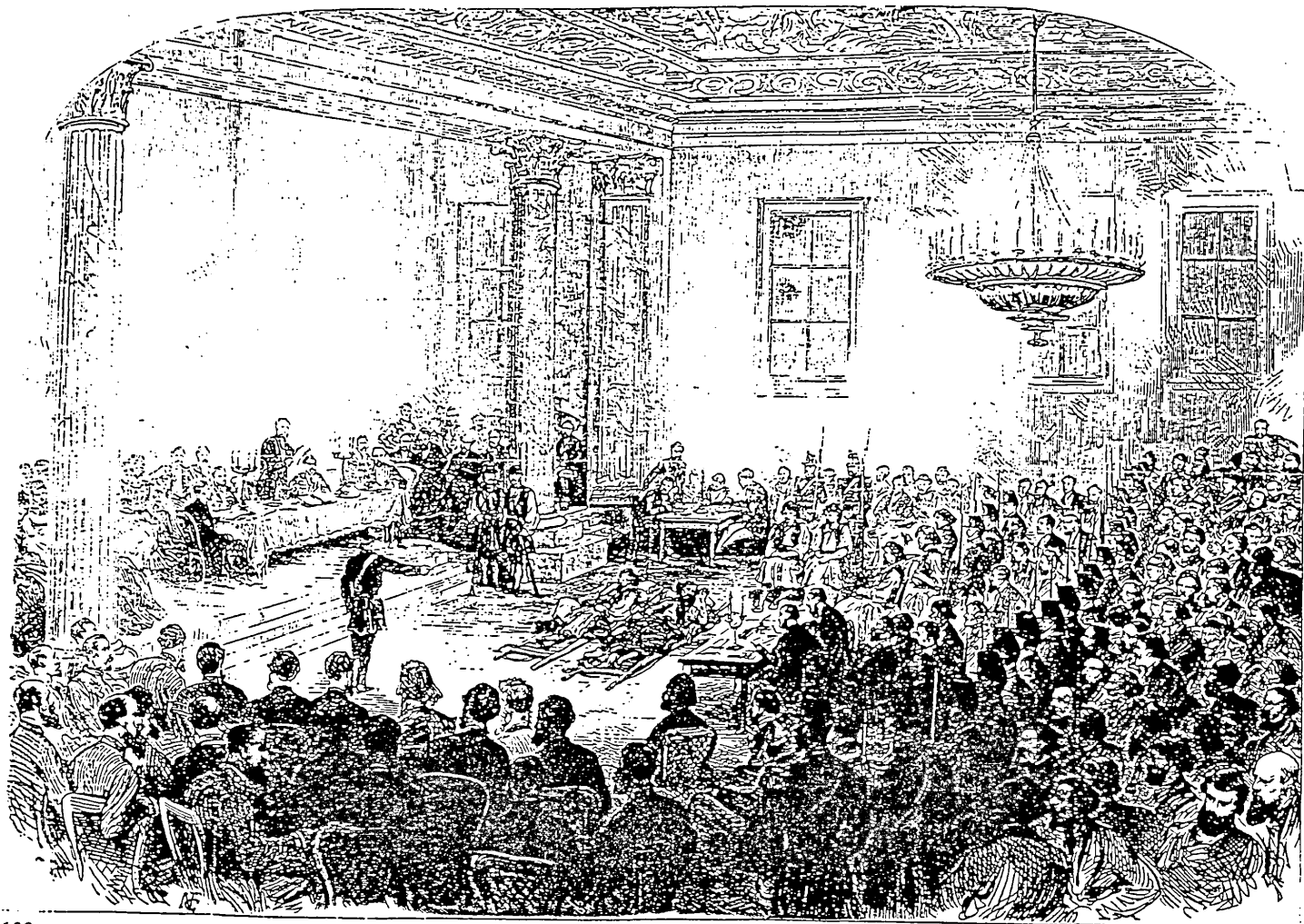
35

ELEUSIS.

ΕΙΚΟΝΑ 4: Η Ελευσίνα την περίοδο 1840 – 1850

Πηγή: Ελλάδα (1842- 1845) ιστορική-εικονογραφημένη, Nicolas





109

TRIAL OF THE GREEK BRIGANDS AT ATHENS.

EIKONA 5: Δίκη ληστών στην Αθήνα

Πηγή: Ελλάδα (1842- 1845) ιστορική-εικονογραφημένη, Nicolas



ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Περιοχές εγκατάστασης προσφύγων κατά την εθνοκτονία και την περίοδο του Αρμενίου

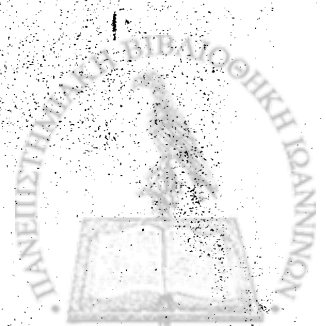
Αρμενία Μοσούληνη Κιλικία	Δυτικά Αρμενία Μαλαμπάρι	Αρμενία Καυκάσιος Πατρίδα Ασία
---------------------------------	--------------------------------	---

Μαλαμπάρι Αρμενία Ασία	Αρμενία Β. Καυκάσιος Καυκάσιος Μίγρο	Μαλαμπάρι Αρμενία Ασία
------------------------------	---	------------------------------

ΠΙΝΑΚΕΣ

Αρμενία Μοσούληνη Κιλικία	Αρμενία Μαλαμπάρι Κιλικία	Αρμενία Καυκάσιος Πατρίδα Ασία
---------------------------------	---------------------------------	---

Αρμενία Μοσούληνη Κιλικία	Αρμενία Μαλαμπάρι Κιλικία	Αρμενία Καυκάσιος Πατρίδα Ασία
---------------------------------	---------------------------------	---



ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Περιοχές εγκατάστασης προσφύγων κατά την επανάσταση και την περίοδο του Καποδίστρια

ΗΠΕΙΡΩΤΕΣ		
Αγρίνιο Μεσολόγγι Κυλλήνη	Σουλιώτες Αγρίνιο Ναύπακτος	Αρτινοί Κατούνα Πάτρα Αίγιο
ΘΕΣΣΑΛΟΙ		
Μάγνητες Ωρεός Αταλάντη	Ολύμπιοι Β. Σποράδες Ελευσίνα Μέγαρα	Θεσσαλομακεδόνες Θερμοπύλες Φωκίς Αταλάντη
ΝΗΣΙΩΤΕΣ		
Χιώτες Σύρος & νησιά Αίγινα	Ψαριανοί Ερέτρια Πειραιάς	Κρητικοί Πειραιάς Εύβοια Άργος
ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΕΣ κ.α.		
Σμυρνιοί Αίγινα Λουτράκι Κόρινθος	Θράκες - Βιθυνοί Αίγινα Ναύπλιο Σύρος	



ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Πληθυσμός της Ελλάδας 1821 - 1834

1821 *	938765		
1828	753400	-185365	
1832	629214	-124186	-309551
1834	651233	+22019	
1835	674185	+22952	+44971

*Πληθυσμός που εξακριβώθηκε αναδρομικά με τα δεδομένα της απογραφής του 1828

ΠΗΓΗ: Χουλιαράκης Μ., Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξ της Ελλάδος 1821 - 1971, Αθήνα 1974



ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Πληθυσμός της Ελλάδας 1835 - 1842

1835	674185		
1836	751007	+76822	
1837	819969	+68982	+145804
1838	833611	+13642	
1839	839236	+5625	
1840	850246	+11010	
1841	861019	+10773	
1842	853005	-8014	

· ΠΗΓΗ: Χουλιάρκης Μ., Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος 1821 - 1971, Αθήνα 1974



ΠΙΝΑΚΑΣ 4: Πυκνότητα πληθυσμού της Ελλάδας 1821 - 1861

Έτος απογραφής	Πληθυσμός	Επιφάνεια σε km ²	Κάτοικοι ανά km ²
1821	938765*	47516	19.76
1828	753400	"	15.86
1832	629214	"	13.24
1834	651233	"	13.70
1835	674185	"	14.18
1837	819969	"	17.25 ¹
1838	833611	"	17.54
1840	850246	"	17.89
1841	861019	"	18.12
1842	853005	"	17.95
1843	915059	"	19.26
1845	960236	"	20.21
1848	986731	"	20.77
1853	1035527	"	21.79
1856	1062627	"	22.36
1861	1096810	"	23.08

* Πληθυσμός που εξακριβώθηκε αναδρομικά με τα δεδομένα της απογραφής του 1828

ΠΗΓΗ: Χουλιαράκης Μ., Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος 1821 - 1971, Αθήνα 1974

¹ Συνολική αύξηση την πενταετία 1832 - 1837 περίπου 4% εκ των οποίων το 3.07% κατά τη διετία 1835 - 1837



ΠΙΝΑΚΑΣ 5: Πληθυσμιακή εξέλιξη του ν. Αιτ/νίας 1821 - 1861

ΝΟΜΟΣ ΑΙΤΩΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ *

Έτος απογραφής	Πληθυσμός	Διαφορά	Συνολική Διαφορά από 1821
1821	81015**		
1828	47163	-33852	
1832	39388	-7775	
1834	40768	+1380	-6395
1835	42203	+1435	
1836	52571	+10368	
1837	57399	+4828	+17875 ¹
1838	58352	+953	
1839	58743	+391	
1840	59138	+395	
1842	61331	+2193	
1843	66853	+5522	+10541 ²
1844	66011	-842	
1845	68214	+2203	
1846	69284	+1070	
1847	70083	+799	
1848	69584	-499	
1849	70437	+853	+1389
1850	70360	-77	
1851	70673	+313	
1856	73506	+2833	
1861	82899	+9393	

* Στα σημερινά του όρια χωρίς το ν. Ευρυτανίας

** Πληθυσμός που εξακριβώθηκε αναδρομικά με τα δεδομένα της απογραφής του 1828

ΠΗΓΗ: Χουλιαράκης Μ., Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξη της Ελλάδος 1821 - 1971, Αθήνα 1974

¹ Ιδιαίτερα σημαντική η περίοδος 1835 - 1837 και πιο πολύ το 1835 - 1836. Το 84.5% της αύξησης κατά την πενταετία 1834 - 1839 σημειώνεται τότε και ειδικά το 57.6% κατά το 1835 - 1836

² Το ίδιο και για την περίοδο 1842 - 1843 όπου σημειώνεται το 52.4% της αύξησης της οκταετίας 1839 - 1846

ΠΙΝΑΚΑΣ 6: Πληθυσμιακή εξέλιξη του ν. Φθιώτιδος - Φωκίδος 1821 - 1861

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ ΚΑΙ ΦΩΚΙΔΟΣ*

Έτος απογραφής	Πληθυσμός	Διαφορά	Συνολική Διαφορά στη πενταετία
1821	78669**		
1828	53944	-24725	
1832	45052	-8892	
1834	46628	+1576	-7316
1835	48271	+1643	
1836	57075	+8804	
1837	62317	+5242	+17875 ¹
1839	63775	+1458	
1840	64568	+793	
1842	67995	+3427	
1843	74867	+6872	+11660 ²
1844	75435	+568	
1845	77588	+2153	
1846	80654	+3066	
1847	77611	-3043	
1848	80677	+3066	
1849	80721	+44	+5286 ³
1850	80693	-28	
1851	81082	+389	
1856	91944	+10862	+11223
1861	102291	+10347	

* Με την ονομασία ν. Φωκίδος και Λοκρίδος στα όρια των δύο σημερινών νομών

** Πληθυσμός που εξακριβώθηκε αναδρομικά με τα δεδομένα της απογραφής του 1828

ΠΗΓΗ: Χουλιαράκης Μ., Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος 1821 - 1971, Αθήνα 1974

¹ Ιδιαίτερα σημαντική η περίοδος 1835 - 1837 όπου σημειώνεται το 81.9% της αύξησης κατά την πενταετία 1834 - 1839 και ειδικά το 51.3% κατά το 1835 - 1836

² Το ίδιο και η περίοδος 1840 - 1843 όπου και το 88.3% της αύξησης της πενταετίας 1839 - 1844 με έμφαση στο 1842 - 1843 όπου και το 58.9%.

³ Το ίδιο και η περίοδος 1845 - 1848 όπου το 58.4 % της αύξησης της πενταετίας 1844 - 1849 με έμφαση στο φαινόμενο της αυξομείωσης του πληθυσμού στους ίδιους αριθμούς κατά τα 1845 - 1846, 1846 - 1847, 1847 - 1848 (πιθανόν από νομαδικές εγκαταστάσεις). Κατά την περίοδο δε του 1844 - 1845 σημειώνεται το υπόλοιπο 40.7% της αύξησης.

**ΠΙΝΑΚΑΣ 7: Κατανομή του Ελληνικού πληθυσμού ανά περιφέρεια
1832 - 1842**

1832	Στερεά Ελλάδα	207.200 (32,93 %)
	Πελοπόννησος	339.903 (54,03 %)
	Κυκλάδες	82.111 (13,04 %)
1835	Στερεά Ελλάδα	222.007 (32,93 %)
	Πελοπόννησος	364.197 (54,03 %)
	Κυκλάδες	87.981 (13,04 %)
1837	Στερεά Ελλάδα	277.204 (33,81 %)
	Πελοπόννησος	433.765 (52,90 %)
	Κυκλάδες	109.054 (13,29 %)
1842	Στερεά Ελλάδα	300.545 (35,23 %)
	Πελοπόννησος	437.890 (51,34 %)
	Κυκλάδες	114.570 (13,43 %)

**ΠΙΝΑΚΑΣ 8: Πληθυσμός Ηπείρου το 1878 και Θεσσαλίας τα 1852 και
1857**

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΗΠΕΙΡΟΥ (1878)¹	
Χριστιανοί: 402.000	Σύνολο
Μουσουλμάνοι: 244.000	646.000
Ποσοστιαία αναλογία: Χριστιανοί 62,23 % - Μουσουλμάνοι 37,77 %	
ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ (1852)	
Χριστιανοί: 283.000	Σύνολο
Οθωμανοί: 42.000	331.000
Εβραίοι: 6.000	
Ποσοστιαία αναλογία: Χριστιανοί 85,5 % - Οθωμανοί 12,7 % - Εβραίοι 1,8 %	
ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ (1857)	
Έλληνες: 293.000	Σύνολο
Βλάχοι: 21.000	355.000
Ασιανοί: 20.000	
Αιθίοπες: 8.000	
Εβραίοι: 8.000	
Γύφτοι: 5.000	
Ποσοστιαία αναλογία: Έλληνες 82,5 % - Ασιανοί 5,6 % - Άλλοι 11,9 %	

1. ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΙ ΤΑ ΣΙΑΝΤΖΑΚΙΑ ΙΣΑΝΝΙΝΩΝ, ΠΡΕΒΕΖΗΣ, ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟΥ ΚΑΙ ΜΠΕΡΑΤΙΟΥ



**ΠΙΝΑΚΑΣ 9: Πληθυσμός της Ελλάδας και των νομών
Αιτωλοακαρνανίας, Αττικής, Φθιώτιδος και Φωκίδος στα 1842-1847**

	1842	1843	1844	1845	1846	1847
Πληθυσμός Ελλάδας	853.005	915.059	930.295	960.236	973.868	980.869
Πληθυσμός νομού Αιτωλίας & Ακαρνανίας	61.331	66.853	66.011	68.214	69.284	70.083
Πληθυσμός νομού Αττικής	43.030	44.464	49.638	52.581	53.201	53.812
Πληθυσμός νομού Φθιώτιδος	36.252	39.472	40.150	41.664	42.074	40.510
Πληθυσμός νομού Φωκίδος	31.743	35.395	35.285	35.924	35.580	37.101

ΠΗΓΗ: Χουλιάρκης Μ., Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος 1821 - 1971, Αθήνα 1974



ΠΙΝΑΚΑΣ 10: Κατανομή του ελληνικού πληθυσμού ανά περιφέρεια στα 1843 - 1847

<u>1843</u>	Στερεά Ελλάδα	320.850 (35,06 %)
	Πελοπόννησος	475.401 (51,96 %)
	Κυκλάδες	118.808 (12,98 %)
<u>1845</u>	Στερεά Ελλάδα	343.098 (35,73 %)
	Πελοπόννησος	492.934 (51,33 %)
	Κυκλάδες	124.204 (12,94 %)
<u>1847</u>	Στερεά Ελλάδα	349.962 (35,68 %)
	Πελοπόννησος	505.406 (51,52 %)
	Κυκλάδες	125.501 (12,89 %)

ΠΗΓΗ: Χουλιάρκης Μ., Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος 1821 - 1971, Αθήνα 1974



**ΠΙΝΑΚΑΣ 11: ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΗΠΕΙΡΩΤΩΝ ΚΑΙ ΘΕΣΣΑΛΩΝ
ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ**

ΗΠΕΙΡΩΤΕΣ		ΘΕΣΣΑΛΟΙ
Χειμάρα	Β. Ήπειρος	Μαγνησία (Θεσσαλομαγνήτες)
Αργυρόκαστρο		Μιτζέλα
Ιωάννινα	Ιωάννινα	Όλυμπος
Καλαρρύτες		Άγραφα
Περοβόλι		Λάρισα
Μέτσοβο		Πλάτανος
Ζαγόρια		Γιαννιτζού
Κεράσοβο		
Άρτα	Άρτα	
Κομπότι		
Θεσπρωτία	Θεσπρωτία	
(Τζαμουριά)		
Σούλι		
Πάργα →→→	Πρέβεζα	



**ΠΙΝΑΚΑΣ 12: ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΗΠΕΙΡΩΤΩΝ, ΘΕΣΣΑΛΩΝ
ΚΑΙ ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ**

ΤΟΠΟΙ \ ΚΑΤΑΓΩΓΗ	ΗΠΕΙΡΩΤΕΣ	ΘΕΣΣΑΛΟΙ	ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΟΙ
ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑ	Αγρίνιο - Θυάμος - Κατούνα - Ναύπακτος - Αντίριο - Μεσολόγγι		Λεπενού - Παλαιομάνινα - Αετός - Ντερσοβά - Κρουονέρι
ΦΘΙΩΤΙΔΑ ΒΟΙΩΤΙΑ ΦΩΚΙΔΑ	Λιβαδία - Μενδενίτσα - Λαμία - Μώλος - Νευρόπολη	Αταλάντη - Σούρπη - Μενδενίτσα - Γιαννιτζού - Νέα Μιτζέλα - Άγιος Νικόλαος	Προσκυνά - Δριστέλα - Σαπούνι Μπαξέ - Κατζούλα - Κόκλα - Μενδενίτσα Δαύλεια - Τσουκαλάδες - Σκούρτα - Κόκκινο - Κούκουρα - Ζαγλαρά - Βρασταμίτες - Παλαιοπαναγιά - Μέρα - Καραμούκα Κάτερνα - Καζνέτσι Αμπελάκι - Λαμία Μάκρεσι - Σούρπη - Νευρόπολη - Στόρφακα - Καλαμάκι
ΠΕΛΛΟΠΟΝΗΣΟΣ	Πάτρα - Κυλλήνη		Τρίπολη



ΠΙΝΑΚΑΣ 13: ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ ΣΟΥΛΙΩΤΩΝ ΣΕ ΝΑΥΠΑΚΤΟ ΚΑΙ ΑΓΡΙΝΙΟ ΤΟ 1851										
ΣΤΟΧΕΙΑ	Σύνολο οικογενειών	Οικογένειες με οικόπεδα	Ποσοστό %	Οικογένειες με κτήματα	Ποσοστό %	Οικογένειες με αμπελώνες	Ποσοστό %	Οικογένειες χωρίς γη	Ποσοστό %	Συνολική έκταση διανεμόμενης γης
Ναύπακτος	196	133	68	15	7,6	-	-	63	32	352 στρέμματα
Αγρίνιο	107	107	100	-	-	23	21	-	-	281 στρέμματα



ΠΙΝΑΚΑΣ 14: Ηπειρώτες πρόσφυγες που έπαιρναν χρηματικό βοήθημα ως το 1861

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	Μηνιαίο ποσό	Β.Δ. δι' ου ενεκρίθη το βοήθημα	Χρόνος εφ' όσον θέλει χορηγείται το βοήθημα	Β.Δ. δι' ου ενεκρίθη η ανανέωσις του βοηθήματος	Μηνιαίο ποσό	Χρόνος από τον οποίον άρχεται η χορήγησις του βοηθήματος
1) Δ. Τζαπόπουλος	120	10/2/1860	μέχρι τέλους Δεκεμβρίου 1860	20/3/1861	120	από 1ης Ιανουαρίου εφόσον αναγκάζεται να μένη εν Ελλάδι
2) Α. Ε. Ζήκος	60	"	"	28/2/1861	80	ομοίως
3) Ζήκος ε. Ζήκος	60	"	"	"	80	ομοίως
4) Ι. ή Γάκης Ζήκος	60	"	"	"	80	ομοίως
5) Σπυρίδ. Λεμπεχόβας	50	"	"	3/2/1861	70	ομοίως
6) Σπυρ. Πετανίτης	120	"	"	δέν ανανεώθη		
7) Γ. Μπασδέκης	120	"	"	ομοίως		
8) Γ. Γκιόκας	80	"	"	ομοίως		
9) Δ. Κώνστας	80	"	"	ομοίως		
10) Αλ. Παπαδημητρίου	80	"	"	ομοίως		
11) οικ. Λιόντου	60	"	"	ομοίως		
12) Αποστ. Ε. Ζήκος	60	"	"	ομοίως		
13) Δ. Σκαλιτζογιαννης	60	"	μέχρι τέλους Ιουλίου 1860			
"	120	το αυτό και το από 18/8/1860	μέχρι τέλους Δεκεμβρίου 1860	ομοίως		
14) Γούλας Κοτζούλας	60	10/2/1860	"	ομοίως		
15) Παπός Γ. Παπαδαίος	50	"	"	ομοίως		
16) Κολέτζης Παπός	50	"	"	ομοίως άγνωστος η	διαιμονή	του ήδη
17) Ι. Παχούρης	45	"	"	αλλ' από της 1-1-1861 ήρχισε κ' θέλει χορηγη-	45	
"	50	"	"	σθαι μέχρι τέλους Δεβριου τ. ε. διότι μέχρι τέλους Δεβριου π. ε. τω εχορηγείτο το πε ντηκοντάραχμον		
18) Χρ. Ντερέκας	40	10/2/1860	"	Δεν ανανεώθη		
19) Β. Τζώρτζης	30	"	"	ομοίως (απεβίωσε)		
20) Κώνστας Τζαβάρας	30	"	"	ομοίως		
21) Κ. Ε. Ζήκος	30	"	"	ομοίως		
22) Δημητρώλα Κ. Κοτζούλα	30	"	"	ομοίως		
23) Π. Νικόλαου ή Χαριπίης	50	31/5/1860	Εφ' όσον αναγκάζεται να μένη εις Ελλάδα			
24) Μιχ. Τζαπρούνης	50	"	ομοίως			
25) Δ. Καραμήτζος	50	"	ομοίως			
26) Γ. Καραούλης	50	"	ομοίως	3/2/1861	70	από Φεβρουάριον κι εφόσον μένη εν Ελλάδι
27) Κ. Καραπατάκης	40	28/2/1861		28/2/1861		από Μάρτιον εφόσον θα μένει εν Ελλάδι

πηγή: Γ.Α.Υ., Οθωμανό Αρχείο, Υφ. Σωτηφρικων. φ. 94



ΠΙΝΑΚΑΣ 15: Συνοικισθέντες Βλαχολοιμένες στο ν. Φωκίδος και Λοκρίδος το 1836

ΦΗΜΟΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΤΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ	ΜΕΛΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ										Ζ Ω Α					ΤΟΠΟΙ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΩΝ
		ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΑΡΡΗΝΕΣ	ΘΗΛΥ	ΤΟ ΟΛΟΝ ΤΩΝ ΑΤΟΜΩΝ	ΠΡΟΒΑΤΑ	ΑΙΓΙΑΙΑ	ΙΠΠΟΙ	ΗΜΙΟ- ΝΟΙ	ΑΡΟΤΗ- ΡΕΣ ΒΟΑΙ	ΑΓΕΙ-ΛΑΙ ΒΟΩΝ					
28	Βαγγέλης Μπουραζάνης κ.λ.	33	37	39	37	146	5247	1476	175		4				Εις Μεδενίτζαν		
216	Γ. Τρίκας Μ. Γερονίχου κ.λ.	351	356	326	302	1335	33307	17733	795	301	11				Εις Μπαζάι, Στέρφακα, Αμπελάκι, Καλαράκι		
119	Ευστάθιος Φαφούτης	159	151	133	119	562	23666	7441	805		2	52			Εις Νευρόπολιν		
77	Γ. & Δ. Περόνας κ.λ.	82	94	100	79	355	11005	4847	494		24				Εις Δριστέλα και Σαπουνά		
40		625	638	598	537	2398	73225	31497	2269	301	41	52					

Σημ.: Συνοπτικός Πίναξ των συνοικισθέντων Βλαχολοιμένων εις τα κατά τον Νομόν Φωκίδος και Λοκρίδος τέσσαρα προδιωρισμένα επί τούτω μέρη διά Υ. Β. Δ.

Εν Λαμία την 18ην Ιανουαρίου 1836
(Γ. Α. Κ., Οθωνικό αρχείο, Υπ. Εσωτερικών, **φ-270**)



ΠΙΝΑΚΑΣ 16: ΣΥΝΟΙΚΙΣΘΕΝΤΕΣ ΒΛΑΧΟΠΟΙΜΕΝΕΣ ΣΤΙΣ ΕΠΑΡΧΙΕΣ ΘΗΒΩΝ ΚΑΙ ΛΕΙΒΑΔΙΑΣ 1836

ΑΡΙΘΜΟΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΝΙ ΠΡΩΤΟΓΕΝΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ	ΜΕΛΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ										ΖΩΑ			ΓΑΙΑΙ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ		
		Πατρίς	Ηλικία	Επάγγελμα	Ανδρες υπεράνω των 23 - 27 ετών	Άρσεν κατατέρω των 17 ετών	Θήλυ κατατέρω των 15 ετών	Το όλον των στήθων	Ον / μω των στήθων	Καθαίνετο επουλήσθησαν	Νηπφειά εναι	Άγαμοι	Πρόβατα	Το όλον			Άλογα	Τόσα των εταρκών Λεβωδιών όπου εκκατακάρη ζουσι τα πομνιά των
113	Γεώργιος Παπασταύρου Μάμαλος και επίλοιπα εκ Θιβών με 2 καταλόγους ονομαστικούς	Σαρακα τσάνοι	-	Ποιμένες	140	122	126	137	-	Αυγούστου - 20 Αυγούστου 1836	-	18579	4876	23455	729	-	Κατρίνλα, Κόκλα, Ζαγλαρά, Παλασπιανα γά, Βρασταυίτε, Σ. Σκούρτα, Κόκκινον	Χαρά εθνικά κείμενα εκ την επαρχίαν Θιβών
85	Κων / νος Ιωάννου Κοφελίτος και επίλοιπα εκ την επαρχίαν Λεβωδίας	ομοίως	-	ομοίως	110	80	88	101	-	21 Αυγούστου 1836	-	7872	7483	15355	230	-	Ζερνία, Σκούρπη, Μάκροισι, Μπρωμαγατ ζουκαλάδες, Καράμσικα, Κάπρενα, Μέρα, Κουφέντο, Δαβλδα	Χαρά εθνικά κείμενα εκ την επαρχίαν Λεβωδίας
198					250	202	214	238				26451	12359	38810	959			

Στατιστική συνοπτική των κατά τας επαρχίας Θηβών και Βοιωτίας καταγραφόμενων Βλαχοποιμένων οίτινες αττούσι να κατακείωσι εν αυτή σημειούμενα μέρη κατά το Υ. Β. Δ.

Τσον απάρλλακτον του πρωτοτύπου
 Εν Λαμία 31 Αυγούστου 1836
 Ο β. Επίτροπος των κατά την Στ. Ελλάδα συννοικισμών
 Μ. Παπασταύρος

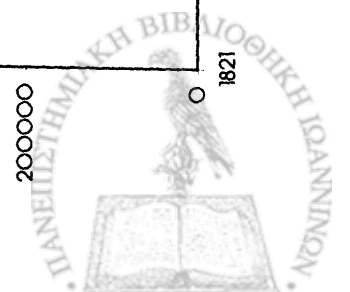
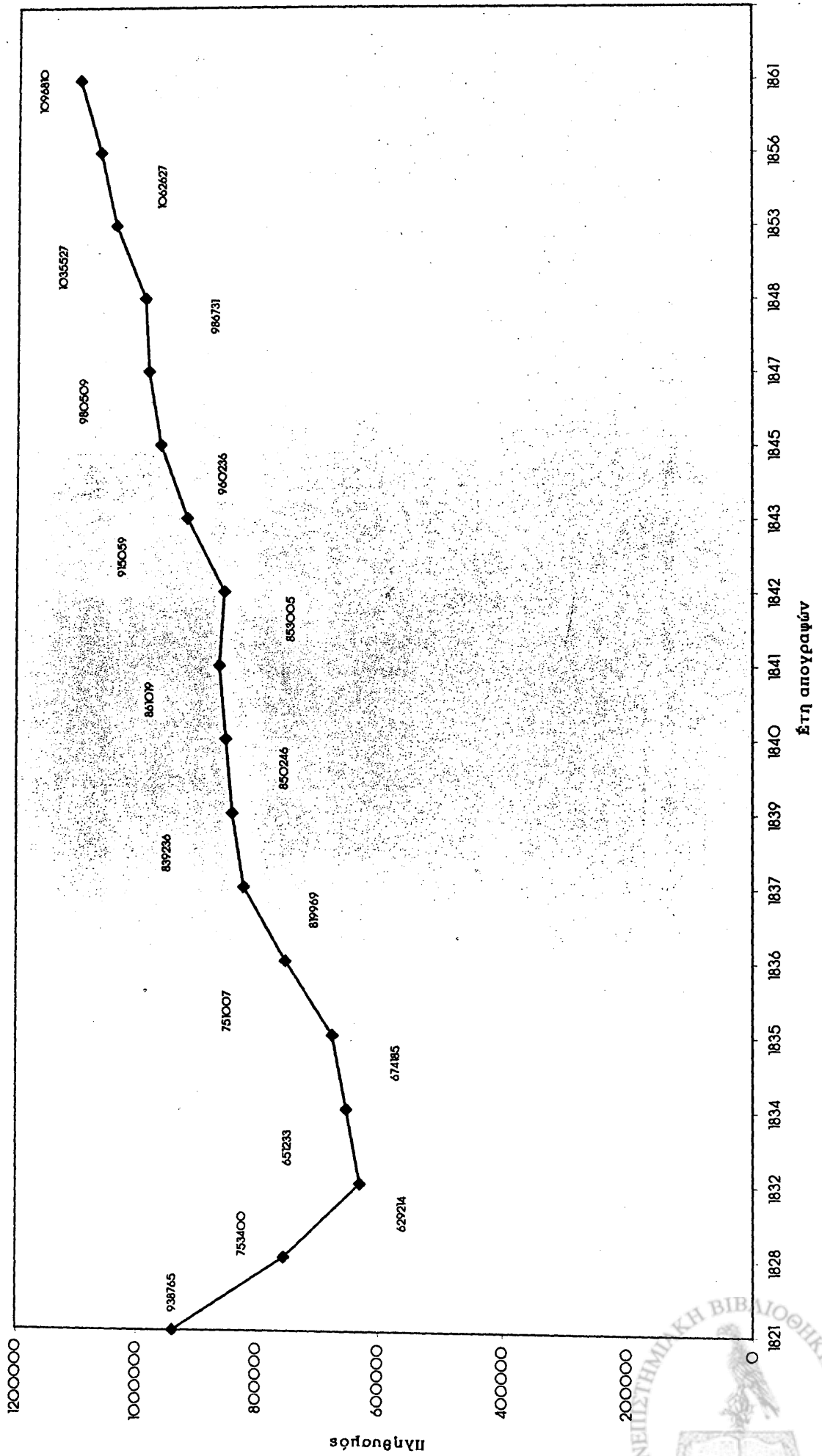


(Γ. Α. Κ., Οθωνικό Αρχείο, 1 π. Εσωτερικών, Φ. 108)

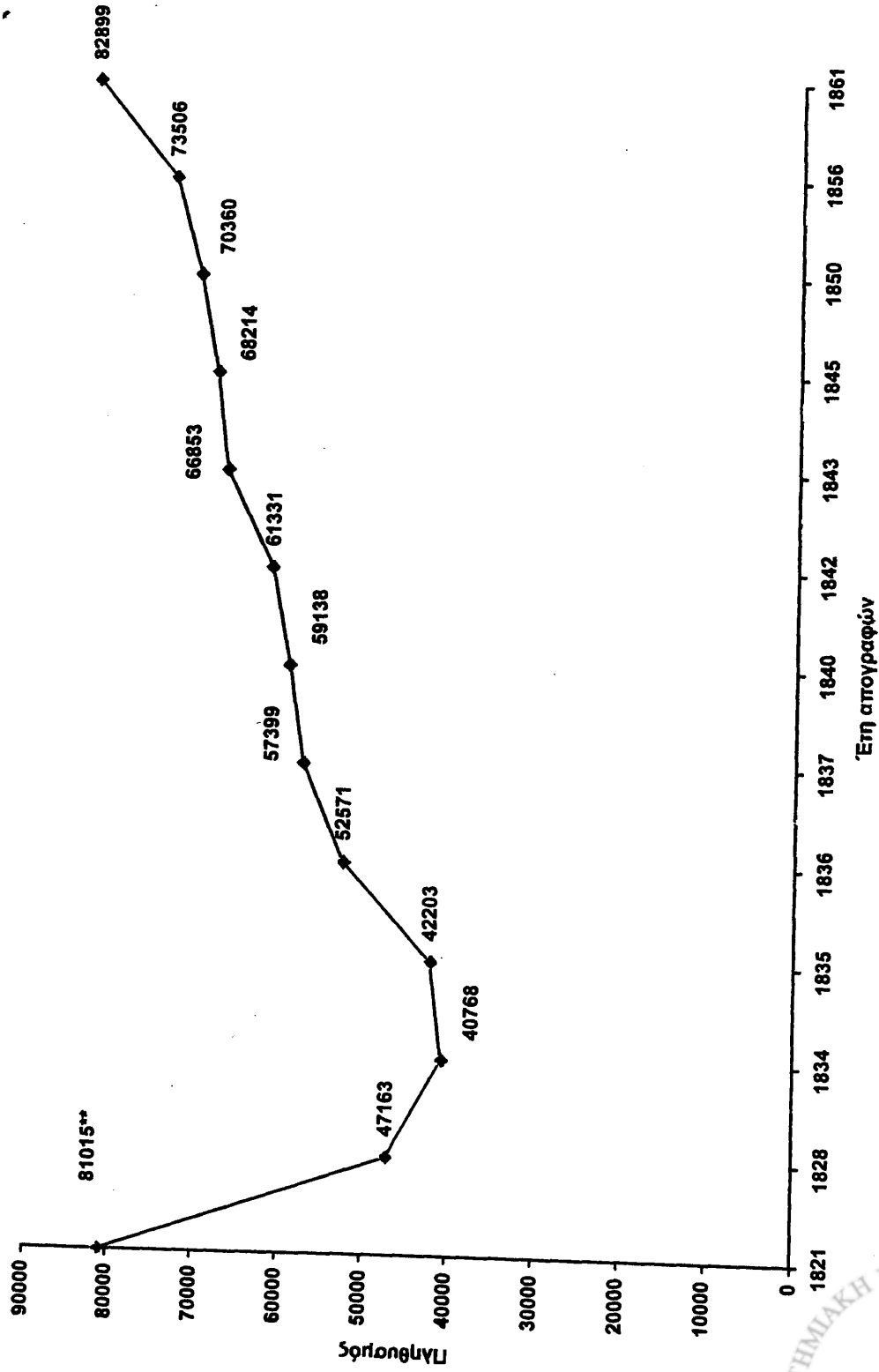
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ



ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1: Πληθυσμιακή εξέλιξη της Ελλάδας 1821-1861



ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2: Πληθυσμιακή εξέλιξη ν. Αιτωλίας και Ακαρνανίας 1821 - 1861*

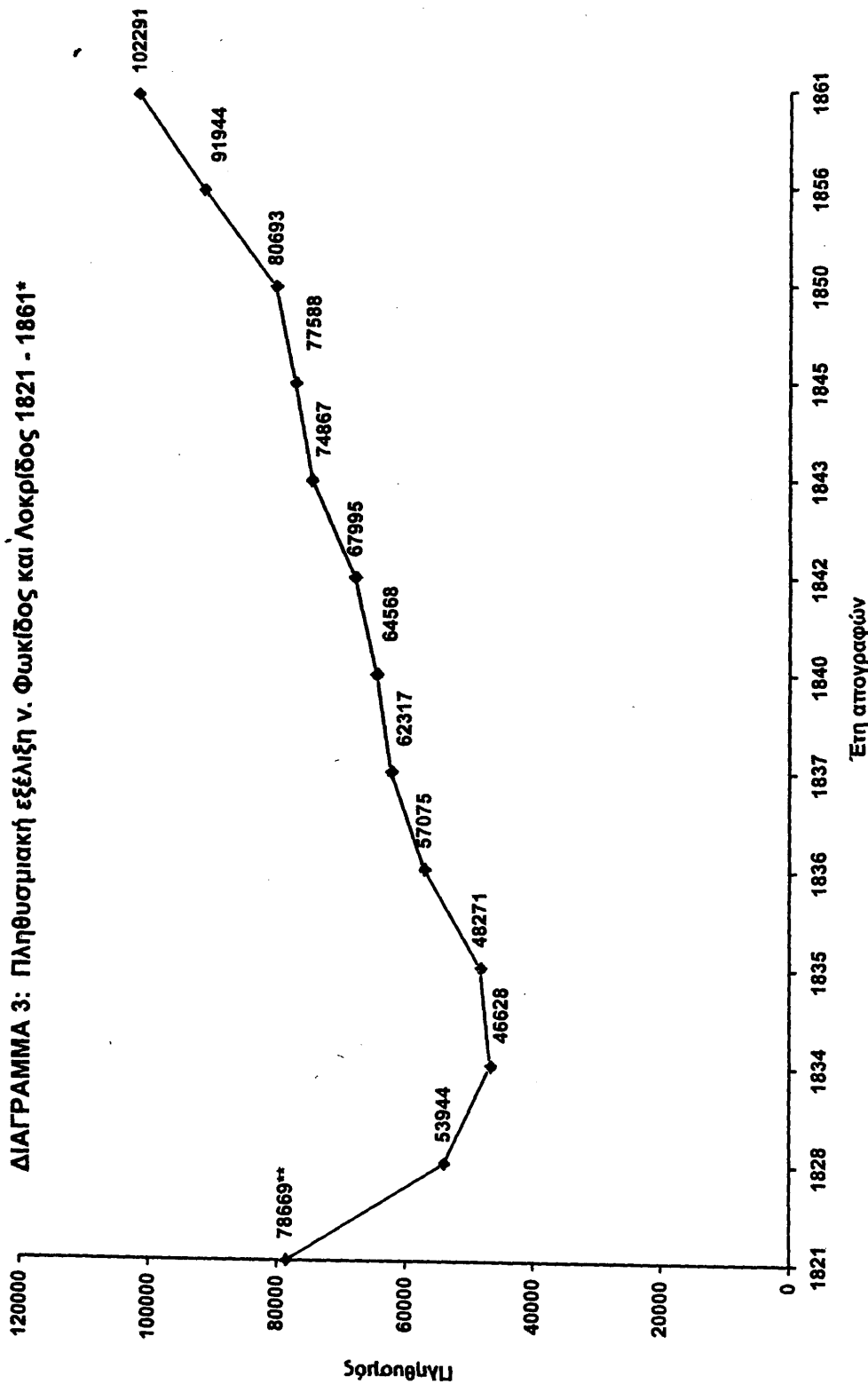


* : στα σημερινά του όρια

** : πληθυσμός που εξακριβώθηκε αναδρομικά με την απογραφή του 1828

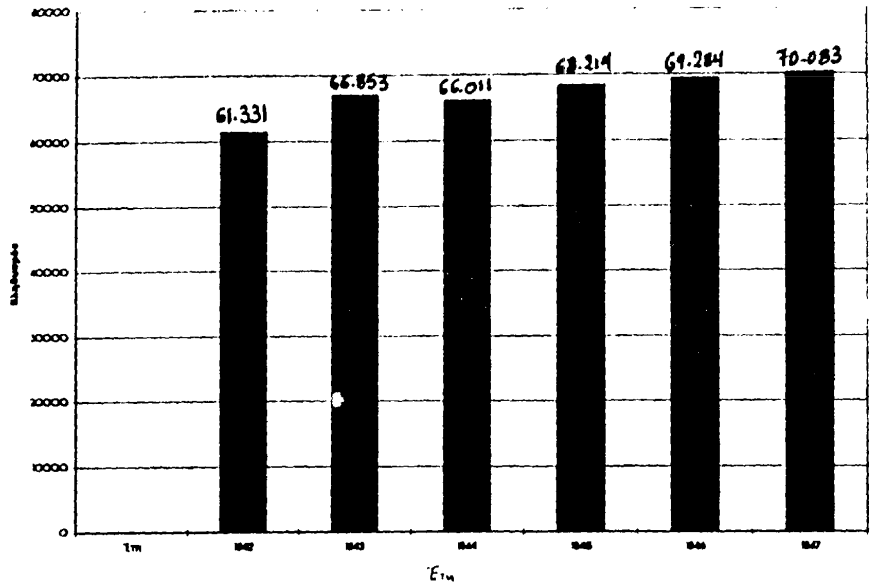


ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3: Πληθυσμιακή εξέλιξη ν. Φωκίδος και Λοκρίδος 1821 - 1861*

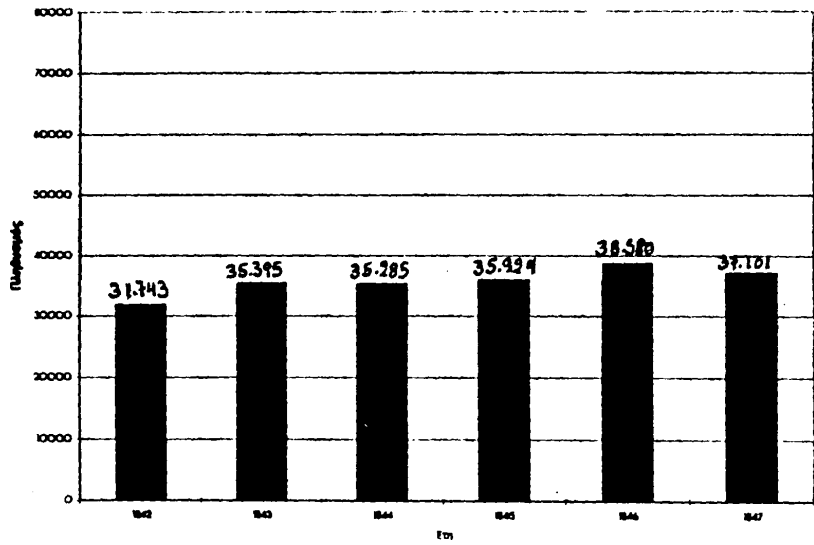


* : στα όρια των νομών Φθιώτιδας και Φωκίδας
** : πληθυσμός που εξακριβώθηκε αναδρομικά με την απογραφή του 1828

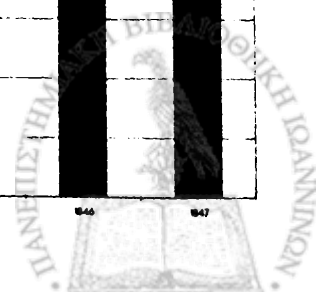
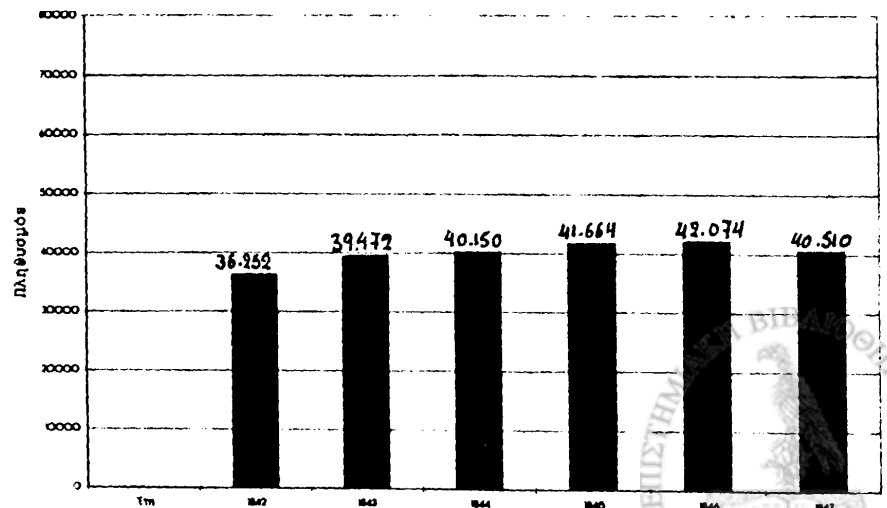
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4: Εξέλιξη πληθυσμού στο νομό Αρτινίας στα 1842-1847



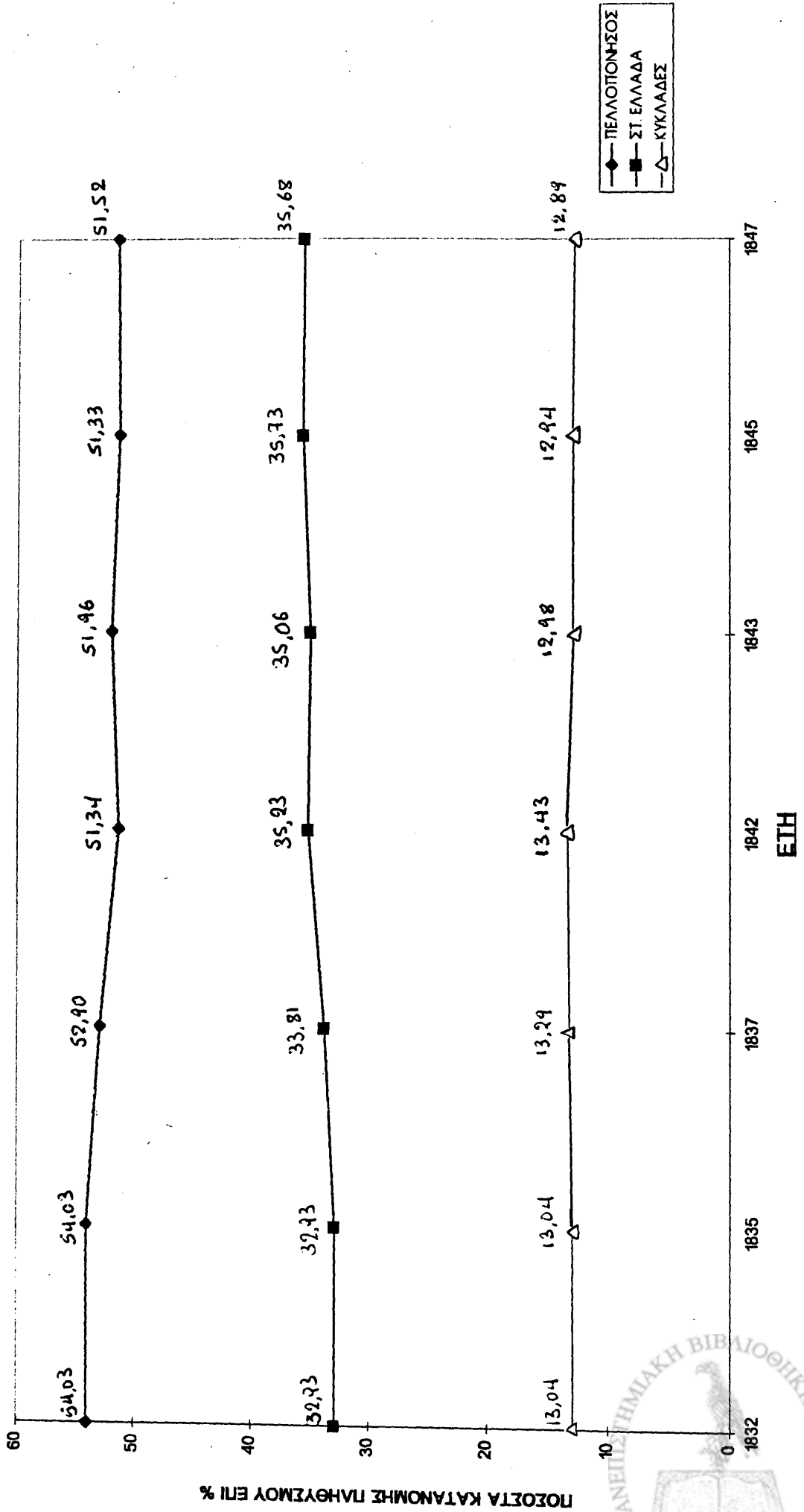
Εξέλιξη του πληθυσμού του νομού Φυλίδας στα 1842-1847



Εξέλιξη του πληθυσμού του νομού Φθιώτιδος στα 1842-1847



ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5: ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ 1832 - 1847



ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ



- About Ed., *Η Ελλάδα του Όθωνος*, Αφοι Τολίδη, μτφ: Α. Σπήλιου
- Αραβαντινός Π., *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων ελληνικών και ιλλυρικών χωρών διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυταίς συμβάντα από του σωτήριου έτους μέχρι του 1854*, Αθήναι 1856 – 7
- Βακαλόπουλος Απ., *Ιστορία του νέου Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1988
- Βακαλόπουλος Απ., *Πρόσφυγες και προσφυγικόν ζήτημα κατά την επανάστασιν του 1821*, Θεσ/κη 1939
- Belle H., *Ταξίδι στην Ελλάδα 1861 – 1874*, τ. Α' – Β' Ιστοριτής, μτφ: Λ. Σταματιάδη
- Bernardakis A. N., *Le présent et l'avenir de la Grèce*, Paris 1870
- Βερναρδάκης Δ., *Καποδίστριας και Όθων*, Γαλαξίας, Αθήναι 1967
- Βουρνάς Τ., *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, Αφοί Τολίδη
- Βουρνάς Τ., *Το ελληνικό 1848*, Αφοί Τολίδη, Αθήναι 1983
- Buchon J. A., *La Grèce continentale et la Morée en 1840 et 1841 (voyage, séjour et études historiques)*, Paris 1843
- Clogg R., *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας 1770 – 1990*, Ιστοριτής, 1995 μτφ: Λ. Παπαδάκη
- Χουλιάρáκης Μ., *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος 1821 – 1971*, Αθήναι 1974
- Δασκαλάκης Απ., *Κείμενα – πηγαί της επαναστάσεως*, Αθήναι 1966
- Δασκαλάκης Α. Β., *Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*
- Δηλιγιάννης Θ. – Ζηνόπουλος Γ., *Ελληνική Νομοθεσία από του 1833 μέχρι του 1860*, τ. Α' – Ε', Εν Αθήναις 1861
- Δημάκης Ι., *Η Πολιτειακή μεταβολή του 1843 και το ζήτημα των αυτοχθόνων και ετερόχθονων*, Θεμέλιο
- Δραγούμης Ν., *Ιστορικά αναμνήσεις*, τ. Α' – Β', Αθήναι 1925
- Dunray M., *Les Grecs modernes*, Bruxelles 1862
- Eighthal G. d', *Η Ελλάς του 1833 – 1835*, Αθήναι 1968 μτφ: Δ. Βικέλα
- Ένωσι τέως βουλευτών, *150 χρόνια Ελληνικής Δημοκρατίας*, Αθήναι 1995
- Ευαγγελίδης Τρ., *Ιστορία του Όθωνος, βασιλέως της Ελλάδος (1832 – 1862)*, Αθήναι 1950
- Ευελπίδης Χρ., *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Ελλάδος*, Αθήναι 1950
- Finlay G., *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α' – Β', Αφοι Τολίδη, μτφ: Αλ. Γεωργούλη
- Finlay G., *History of Greece*, London 1856
- Finlay G., *The Hellenic Kingdom and the Grec nation*, London 1836
- Forster E., *A short history of modern Greece 1821 – 1956*, London 1958
- Heuzey L., *Οδοιπορικό στην υπόδουλη Θεσσαλία το 1858*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσ/κη 1991, μτφ: Χ. Δημητρουλόπουλος
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΒ' – ΙΓ', Εκδοτική Αθηνών
- Καποδίστριας Ι., *Επιστολαί*, τ. Α' – Δ', Αθήναι 1841 – 1844, μτφ: Μ.Γ. Σχινά
- Καρατζένης Δ.Φ., *Η Επανάστασις της Άρτις του 1854*, Αθήναι 1973
- Καρολίδης Π., *Σύγχρονος ιστορία των ελλήνων και των λοιπών λαών της ελληνικής ανατολής*
- Κασομούλης Ν., *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επανάστασεως των Ελλήνων*, τ. Α' – Γ', Αθήναι 1939 – 1942
- Κασομούλης Ν., *Ημερολόγιον*, Επιμ. Εισαγ. Σχόλια Εμμ. Πρωτοψάλτη, Βαγιονάκη, Αθήναι 1968
- Κολιόπουλος Γ., *Ληστές*, Αθήναι 1979
- Κολυβάς Ν., *Ιστορικόν σημείωμα επί της νομοθεσίας των εθνικών κτημάτων κατά την ελληνικήν Επανάστασιν*, Αθήναι 1917



- Κόμης Κ., *Η διαδικασία δημογραφικής ανάπτυξης μιας μικρής πόλης: Επτανήσιοι και άλλοι έποικοι στην Πρέβεζα*
- Κόμης Κ., *Ιστορικοδημογραφικά*, Παπαζήσης 1999
- Κόμης Κ., *Πληθυσμιακές μετακινήσεις Σαμίων*, "Τα Ιστορικά", τ. ΙΓ (τευχ. 24-25), Ιούνιος-Δεκέμβριος 1996, σελ. 157-176
- Κορδάτος Γ., *Η επανάσταση της Θεσσαλομαγνησίας*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1977
- Κορδάτος Γ., *Η κοινωνική σημασία της ελληνικής επανάστασης του 1821*, Επικαιρότητα
- Κορδάτος Γ., *Ιστορία της νεώτερης Ελλάδας*, τ. Α' - Δ' Αθήνα 1957 - 8
- Κραψίτης Β., *Η επανάσταση του 1854 στη Θεσπρωτία και οι Σουλιώτες*, Αθήνα 1976
- Κραψίτης Β., *Οι Σουλιώτες από τον έπουσ του Μεσολογγίου ως την εποχή μας*, Αθήνα 1983
- Κυριακίδης Επ., *Ιστορία του σύγχρονου ελληνισμού*, τ. Α' - Β', Αθήνα 1892
- Leconte C., *Etude économique de la Grèce, de sa position actuelle, de son avenir*, Paris 1847
- Λιάτσος Δ., *Η Βαυαροκρατία και οι αγωνιστές του 21*, Αθήνα 1976
- Λιδωρίκης Ν., *Σελίδες τινές της ιστορίας του βασιλέως Όθωνος*, εκδ. Κ. Μπέη, Αθήνησι 1898
- Λούκος Χρ., *Η αντιπολίτευση κατά του κυβερνήτη Ι. Καποδίστρια*, Θεμέλιο
- Μακρυγιάννης Ι., *Απομνημονεύματα*, Ιστορική Έρευνα, Πρόλογος - Επιμέλεια: Γ. Βλαχογιάννη
- Μακρυγιάννης Ντ., *Η Ναυπακτία στο εικοσιένα*, Αντίλαλος, Αθήνα 1987
- Μάμουκας Α., *Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος υπό διαφόρων Εθνικών Συνελεύσεων συνταχθέντα πολιτεύματα*, Πειραιάς 1839
- Mauger G.L., *Ο ελληνικός λαός*, Αφοι Τολίδη, Αθήνα 1976, μτφ: Ολ. Ρομπάκη
- Μέκιος Κ., *Ιστορία της Ηπείρου από των αρχαιστάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, 1909
- Μελάς Λ., *Σελίδες της Ηπείρου*, 1963
- Mendelssohn - Bartholdy K., *Ιστορία της Ελλάδος*, τ. Α' - Β', Αθήνα 1873 - 1876
- Mendelssohn - Bartholdy K., *Επίτομη ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως*, Αφοι Τολίδη
- Μιτάκης Δ., *Εποίκιση Ηπειρωτών στην Αιτωλία*, «Ναυπακτικώς», τ. Δ', 1988 - 89, σελ. 65 - 231
- Μοσκόφ Κ., *Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα 1830 - 1909*
- Νάκος Γ., *Το πολιτειακό καθεστώς της Ελλάδος επί Όθωνος μέχρι του Συντάγματος του 1844*, Θεσ/κη 1974
- Νάτσιος Δ., *Ηπειρώται αποκτήσαντες την ελληνικήν ιθαγένειαν εις την Λαμίαν*, Ιωάννινα 1977
- Νέεζερ Χρ., *Απομνημονεύματα των πρώτων ετών της ιδρύσεως του ελληνικού βασιλείου*, Αθήναι 1936
- Όθων Α' Βασιλεύς της Ελλάδος, *Επιστολαί του Όθωνος 1838 - 1858*
- Παπαγεωργίου Σ., *Το ελληνικό κράτος (1825 - 1904)*, Παπαζήσης, Αθήνα 1988
- Παπαντωνίου Ζ., *Όθων*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας
- Παπατρέχας Γ., *Ιστορία του Αγρινίου*, Αγρίνιο 1991
- Πετρίδης Π. κ. λ., *Ιωάννης Καποδίστριας (1776 - 1831) Ο κορυφαίος Έλληνας Ευρωπαίος*, Γκοβόστης, 1992
- Petropoulos J. A., *Politics and statecraft in the kingdom of Greece 1833 - 1843*, Princeton 1968
- Πετρόπουλος Ι., - Κουμαριανού Αικ., *Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους*, Παπαζήσης, Αθήνα 1982
- Πυτινέλης Τ.Ν., *Η μοναρχία εν Ελλάδι (1833 - 1843)*, Αθήνα 1932
- Ρεππας Π., *Προσδιοριστικοί παράγοντες της μετακίνησης του πληθυσμού της υπαίθρου*, Αθήνα 1977
- Ράικος Κ., *Ιστορία της Ναυπακτίας*
- Ross L., *Αναμνήσεις και ανακοινώσεις από την Ελλάδα (1832 - 1833)*, Αφοι Τολίδη, 1976, μτφ: Α. Σπήλιου
- Σφυρόερας Β., *Η περίοδος της βασιλείας του Όθωνος (1832 - 1862)*, Αθήναι 1970
- Σκανδάμης Α., *Η τριακονταετία της βασιλείας του Όθωνος 1832 - 1862*, Αθήναι 1961
- Σκοπετέα Ε., *Το πρότυπο βασίλειο και η «Μεγάλη Ιδέα»*, Αθήνα 1988



Spencer Ed., *Travels in European Turkey in 1850*, London 1851

Strong F., *Greece as a Kingdom*, London 1842

Θεοχάρης Π. – Κόλιας Γ. – Νικολόπουλος Γ., *Συλλογή εγκυκλίων, κανονισμών και οδηγιών και των δια τούτων κοινοποιηθέντων νόμων και βασιλικών διαταγμάτων της οικονομικής Υπηρεσίας (1833 – 1877)*, Αθήναι 1877

Thiersch F., *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τ. Α' – Β', αφοι Τολίδη, μτφ: Α. Σπήλιου

Thouvenel L., *La Grèce du roi Othon. Correspondance de M. Thouvenel avec sa famille et ses amis*, Paris 1890

Θωμόπουλος Θ., *Το Αγρίνιο από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Αθήνα 1954

Τρικούπης Σ., *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α' – Δ', Γιοβάνης

Τσοκόπουλος Β., *Πειραιάς 1835 – 1870*, Καστανιώτης

Τσουτσίνος Γ., *Η μάχη της Άρτας*, ανάτυπο από την «Ηπειρωτική Εστία», τ. Κ' Ιωάννινα, Δεκέμβριος 1971

Ζάιντλ Β., *Βαυαροί στην Ελλάδα*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1984



ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΕΣ ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

ΚΡΑΤΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ

ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ, ΟΘΩΝΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ, ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΑ, φ. 45, 47, 48, 50, 55, 58, 69, 70 και 71.

ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ, ΟΘΩΝΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ, ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, φ. 20, 24, 52, 54, 56, 62, 68, 75, 105, 106, 108, 161, 177, 225, 230, 238, 239, 240, 267, 268, 270 και 272.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Δασκαλάκης Α. Β., *Κείμενα - πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασεως*, επιμ. Ε. Γ. Πρωτοψάλτη, Ιστορικόν αρχείον Α. Μαυροκορδάτου.

